

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ**

**ФАКУЛЬТЕТ ГУМАНІТАРНИХ ТА СОЦІАЛЬНИХ НАУК
КАФЕДРА ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ**

**СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ
ГУМАНІТАРНОЇ НАУКИ І ПРАКТИКИ:
ФІЛОСОФСЬКИЙ, ПСИХОЛОГІЧНИЙ
ТА СОЦІАЛЬНИЙ ВИМІРИ**

Ополє, Київ - 2023

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ
НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЦЕНТР МЕДИКО-СОЦІАЛЬНИХ ТА ПСИХОТЕХНОЛОГІЙ
ГО «ФОНД РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА ТА РЕАЛІЗАЦІЇ БІЗНЕС ІДЕЙ»
ЦЕНТР НАДАННЯ ПРАВОВОЇ ТА ПСИХО-СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ ВІПО (М. КИЇВ)
ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ ІМЕНІ Г.С. КОСТЮКА НАПН УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД «ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ К.Д. УШИНСЬКОГО»
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»
МЕЛІТОПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО
ДВНЗ «ДОНБАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ГОРЛІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ ІНОЗЕМНИХ МОВ ДЕРЖАВНОГО ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО
ЗАКЛАДУ «ДОНБАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКИЙ НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ЮРИДИЧНИЙ ІНСТИТУТ
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
ДНІПРОВСЬКИЙ ІНСТИТУТ ПРАТ «ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»
ОДЕСЬКИЙ ІНСТИТУТ ПРАТ «ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»
АКАДЕМІЯ ПРИКЛАДНИХ НАУК, ВИЩА ШКОЛА УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРАЦІЇ В
ОПОЛІ (ПОЛЬЩА)
СІЛЕЗЬКА АКАДЕМІЯ (КАТОВИЦЕ, ПОЛЬЩА)
ВИЩА ДЕРЖАВНА ПРОФЕСІЙНА ШКОЛА ІМ. СТАНІСЛАВА ПІГОНЯ (ПОЛЬЩА)
КАРОЛІНСЬКИЙ ІНСТИТУТ (ШВЕЦІЯ)
КРАКІВСЬКИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ (ПОЛЬЩА)
ПОЛІТЕХНІКА ЖЕШУВСЬКА ІМ. ІГНАТІЯ ЛУКАСЕВИЧА (ПОЛЬЩА)
ВЕЛИКОТИРНОВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ СВЯТИХ КИРИЛА І МЕФОДІЯ (БОЛГАРІЯ)
УНІВЕРСИТЕТ ПРИКЛАДНИХ НАУК (НІМЕЧЧИНА)
УНІВЕРСИТЕТ МАНІТОБИ (КАНАДА)
УНІВЕРСИТЕТ ВІСКОНСИНУ У МЕДІСОНІ (США)

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНОЇ НАУКИ І ПРАКТИКИ: ФІЛОСОФСЬКИЙ, ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТА СОЦІАЛЬНИЙ ВИМІРИ: ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Вінніпег-Вінниця-Дніпро-Дрезден-Жешув-Житомир-Запоріжжя-Івано-Франківськ-
Київ-Катовице-Краків-Луцьк-Медисон-Нюртинген-Одеса-Ополе-Оснабрюк-
Стокгольм-Харків-Хекстер-Черкаси-Штутгарт

УДК 159.9.072 + 173.7 + 178.1 + 178.8 + 316.6

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля
(протокол № 5 від 28.12.2023 р.)*

Сучасні проблеми гуманітарної науки і практики: філософський, психологічний та соціальний виміри: зб. наук. праць. К.: ПВТП «LAT&K», 2023. 361 с.

Видання розраховане на науковців, викладачів, здобувачів вищої освіти, практичних психологів, соціальних працівників, фахівців в сфері здоров'язбереження людини.

УДК 159.9.072 + 173.7 + 178 + 316.6

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за редагування, підбір і точність наведених фактів, цитат та інших відомостей.

Матеріали подано в авторській редакції та друкуються мовою оригіналу.

© Східноукраїнський національний
університет імені Володимира Даля,
2023

© Колектив авторів, 2023

The Volodymyr Dal East-Ukrainian National University, 2023

ЗМІСТ

Федорова О.В., Гасанов Р.І. ФУНКЦІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ ПРИ НАЯВНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ НА ПІДПРИЄМСТВІ.....	10
Завацький Ю.А. ПРОФЕСІЙНЕ ЗДОРОВ'Я ФАХІВЦІВ МЕДИЧНОЇ ГАЛУЗІ.....	13
Шаповалова В.А., Бурлакова І.А., Завацька Н.Є. МЕНТАЛЬНЕ ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ В КРИЗОВІ ТА ПОСТКРИЗОВІ ПЕРІОДИ ЖИТТЯ.....	17
Бохонкова Ю.О., Возна В.Ю. ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СТРЕСОСТІЙКОСТІ У ПІДЛІТКІВ ЗАСОБАМИ СИМВОЛДРАМИ.....	23
Домашенко А., Остополец І.Ю. РОДИННЕ ВИХОВАННЯ ЯК ФАКТОР СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТАРШОКЛАСНИКІВ.....	27
Zavatskyi V.Yu. PSYCHOLOGY OF HUMAN HEALTH.....	31
Мала Н., Остополец І.Ю. ДО ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СПРИЙНЯТТЯ ТА ПОДОЛАННЯ СТРЕСОВИХ СИТУАЦІЙ.....	36
Меняйло О., Остополец І.Ю. МОЖЛИВОСТІ АРТ-ТЕРАПІЇ У ВІДНОВЛЕННІ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ОСОБИСТОСТІ У ВОЄННИЙ ЧАС.....	40
Zyharenko I.Ye. SOCIAL COMPETENCES OF PERSONALITY.....	43
Рисіна І., Остополец І.Ю. ДО ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВПЛИВУ ТИПУ ВИХОВАННЯ НА ФОРМУВАННЯ Я-КОНЦЕПЦІЇ ПІДЛІТКІВ.....	47
Hudzenko O.G. CURRENT INTEGRATION PROCESSES IN THE WORLD AND UKRAINE: PHILOSOPHICAL AND PSYCHOLOGICAL DIMENSION.....	52
Афанасьєва Н.Є. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ СТРЕСУ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ПЕРШОГО РОКУ НАВЧАННЯ.....	56

Zavatska N.Ye., Toba V.Yu., Kyslyov O.A. CROSS-CULTURAL STUDY OF ATTITUDE TO ATTENTION DEFICIENCY SYNDROME.....	61
Крошка К.І., Завацька Н.Є. СТАНОВЛЕННЯ ЦІННИСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ В ПРОЦЕСІ ЇЇ РЕІНТЕГРАЦІЇ В СОЦІУМ.....	68
Шутальов О.О., Завацька Н.Є. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУ РЕІНТЕГРАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ.....	73
Лавренчук О.В., Завацька Н.Є. СПЕЦИФІКА ПРОЦЕСУ ЖИТТЄВОГО ВИБОРУ ОСОБИСТОСТІ....	79
Царенок В.О., Завацька Н.Є. ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНА АДАПТАЦІЯ ФАХІВЦІВ ГУМАНІТАРНОЇ СФЕРИ.....	83
Новацький В.Р., Завацька Н.Є. ЗМІНИ ЖИТТЄВОГО СВІТУ В ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ.....	87
Сафонов А.Ю., Завацька Н.Є. ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ НА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ФАХІВЦІВ БАНКІВСЬКОЇ СФЕРИ.....	93
Каськов І.О., Завацька Н.Є. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ПРОЦЕСУ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ МОБІЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ.....	96
Волченко Л.П., Перловська М.В. ДО ПРОБЛЕМИ НАБУТТЯ КОНФЛІКТОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ПРОБЛЕМОГЕННОГО СОЦІУМУ.....	101
Гарькавець С.О., Безворотня О.М. ДО ПРОБЛЕМИ ІНТЕРГАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....	104
Гарькавець С.О., Волченко Л.П. ДО СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ.....	108
Лукашов О.О., Завацька Н.Є., Турбан В.В. РАКУРСИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ.....	111

Лола Ю.Ю., Забіяка Д.О. АДАПТИВНЕ УПРАВЛІННЯ ПІД ЧАС КРИЗОВИХ ЯВИЩ.....	117
Лола Ю.Ю., Забіяка Д.О. АДАПТИВНЕ УПРАВЛІННЯ В ПУБЛІЧНОМУ СЕКТОРІ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ВИКЛИКИ.....	122
Пивавар І.В., Кравченко С.О. СТРАТЕГІЇ ТА ІНСТРУМЕНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИБУТКОВОСТІ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАЇ КРИЗОВИХ ЯВИЩ.....	128
Пивавар І.В., Кравченко С.О. ПОСИЛЕНА КОНКУРЕНЦІЯ В ПУБЛІЧНОМУ СЕКТОРІ.....	133
Марчук І.П., Ісаєва Ю. РОЛЬ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЮРИДИЧНОГО ПРОФІЛЮ.....	137
Мащенко М.А., Черкашин С.А. ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ІНІЦІАТИВ СТИМУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДІ У ПІДПРИЄМНИЦТВІ.....	141
Дейниченко Л.М., Меглицька Т.В. СПЕЦИФІКА МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ГІПЕРАКТИВНИМ РОЗЛАДОМ.....	145
Миронова Е.З. ЧИННИКИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ПСИХОЛОГІЧНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ СТУДЕНТІВ.....	149
Нерубаська А.О., Цисар М.В. ОСОБЛИВОСТІ КОРОЕКЦІЇ ЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ У ОСІБ З ТРАВМАТИЧНИМ ДОСВІДОМ.....	154
Побокіна Г.М., Носко В.В. ПРО ПЕРСПЕКТИВИ ВЖИВАННЯ МЕТОДОЛОГІЧНОГО АПАРАТУ СИСТЕМНИХ, АБО СКЛАДНІСНИХ, НАУК У ВИРІШЕННІ ПРОБЛЕМ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	160
Побокіна Г.М. ВПЛИВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ОСОБИСТІТЬ КОНСУЛЬТАНТА.....	165
Побокіна Г.М. ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІДЕРСТВА ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЯВИЩА.....	171

Побокіна Г.М.	
ПСИХОЛОГІЧНІ ЯВИЩА ЯК ОСНОВА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ.....	175
Побокіна Г.М.	
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ОСНОВ МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ.....	180
Побокіна Г.М.	
ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ УПРАВЛІННЯ КАДРОВОЮ ПОЛІТИКОЮ ОРГАНІЗАЦІЇ.....	186
Федіна А.М.	
ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗДОРОВ'Я В СУБ'ЕКТИВНІЙ ОЦІНЦІ.....	191
Сербін Ю.В., Гребенік О.Р.	
УМОВИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПСИХІЧНОГО ТА ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ЮНАКІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ.....	195
Булас Д.С.	
ВПЛИВ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ НА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНУ АДАПТАЦІЮ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ.....	199
Симоненко С.М., Онищенко О.О.	
ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	203
Байнюк Р.М.	
ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ТА СПЕЦИФІКА РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ.....	208
Байнюк Р.М.	
САМООЦІНКА ЯК КОМПОНЕНТ ІДЕНТИЧНОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ.....	212
Пелешенко О.В., Гончарова Д.О.	
ВИКОРИСТАННЯ ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНИХ ТЕХНІК В ПРАКТИЦІ РОЗВИТКУ КОНФЛІКТОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ.....	215
Лосієвський В.І.	
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПРОЕКТУВАННЯ НЕКОНФЛІКТНОГО СЕРЕДОВИЩА.....	219
Співак Я.О., Свірікова В.Д.	
ОСНОВНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ЇХ СІМЕЙ.....	225

Овдієнко А., Красіков В., Остополець І.Ю.	
ВПЛИВ РОЗЛУЧЕННЯ БАТЬКІВ НА ЕМОЦІЙНУ СФЕРУ ТА ІДЕНТИФІКАЦІЮ ПІДЛІТКІВ.....	229
Дейниченко Л. М., Панчук Н.М.	
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ТЕОРІЇ ПОЯСНЕННЯ ПРИРОДИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ.....	233
Бровендер О.О., Решетняк А.О.	
ФОРМУВАННЯ КОНФЛІКТОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ.....	238
Шевченко С.В., Суменко Т.Ю.	
АВТОРСЬКИЙ МЕТОД ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ ЗІ СКЛАДНИМИ ПОРУШЕННЯМИ РОЗВИТКУ ТА ДІТЕЙ З АУТИЗМОМ.....	244
Маслош О.В., Яценко С.П.	
ОЦІНКА РІВНЯ ЗАДОВОЛЕНОСТІ РОБОТОЮ У ВИКЛАДАЧІВ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ.....	249
Філімонова Х.	
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ БЛИЗЬКОГО ОТЧОЧЕННЯ ВІЙСЬКВОСЛУЖБОВЦЯ, ЯКИЙ ПОВЕРНУВСЯ ІЗ ЗОНИ БОЙОВИХ ДІЙ.....	253
Чудінова Д.І., Туровцева Н.М.	
ПРАКТИКИ ТЕРАПЕВТИЧНОГО САДІВНИЦТВА В БОТАНІЧНИХ САДАХ ЯК ЗАСІБ ВІДТВОРЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ.....	257
Шевченко О.Л.	
КОНСТРУКТ «ПРОФЕСІЙНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ»: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВЕКТОР.....	261
Шелест О.В.	
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПРОФЕСІЙНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ.....	263
Шелест О.В.	
ВІКОВІ ТА ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ.....	268
Шелест О.В.	
ПОРУШЕННЯ ПІЗНАВАЛЬНИХ ПСИХІЧНИХ ПРОЦЕСІВ.....	276
Шелест О.В.	
ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА У ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ.....	280

Шелест О.В.	
МЕДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ У КАРДІОЛОГІЇ.....	285
Бровендер О.О.	
УПРАВЛІНСЬКІ ВІДНОСИНИ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ.....	290
Бровендер О.О.	
ПОНЯТТЯ ГЕНДЕРУ В СУЧАСНІЙ СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ.....	296
Бровендер О.О.	
ПОНЯТТЯ ТРЕНІНГУ ТА ЙОГО ФУНКЦІЇ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ.....	302
Бровендер О.О.	
ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ОСОБИСТОСТІ З ВІДХИЛЕННЯМИ У ПОВЕДІНЦІ.....	308
Бровендер О.О.	
СИСТЕМА ПІДГОТОВКИ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗА КОРДОНОМ.....	316
Бровендер О.О.	
СТАДІЇ ШЛЮБУ ТА ЇХ КРИЗОВІ ПЕРІОДИ.....	322
Бровендер О.О.	
ТЕОРІЯ РОЛЕЙ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ.....	329
Смирнова О.О.	
ПРАКСЕОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД В ПСИХОЛОГІЇ УПРАВЛІННЯ.....	334
Смирнова О.О.	
ЗГУРТОВАНІСТЬ ЯК ОСНОВНИЙ ІНДИКАТОР ПСИХОСОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ КОЛЕКТИВУ.....	339
Смирнова О.О.	
ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ПЕДАГОГА ВИЩОЇ ШКОЛИ У ВЕКТОРІ ВІДТВОРЕННЯ І ПЕРЕДАЧІ КУЛЬТУРИ.....	346
Смирнова О.О.	
ТРЕНУВАННЯ РОЗУМУ: ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ПСИХОТЕХНІК ДЛЯ САМОРОЗВИТКУ.....	352
Vozoyan M.A.	
FORMATION PROCESS THE SOCIAL MATURITY OF FUTURE LAW OFFICERS.....	357
Мальнев А.С.	
ПРОФІЛАКТИКА СИНДРОМУ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРЯННЯ В УПРАВЛІНСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВИМІР.....	361

Федорова О.В.,
к .е. н., доц., доцент кафедри економіки,
менеджменту і туристичного бізнесу,
Дніпровський інститут ПРАТ «ВНЗ «МАУП»,
Гасанов Р.І.,
здобувач вищої освіти кафедри економіки,
менеджменту і туристичного бізнесу,
Дніпровський інститут ПРАТ «ВНЗ «МАУП»

ФУНКЦІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ ПРИ НАЯВНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Управління персоналом – є однією з ключових функцій соціального менеджменту. Це цілеспрямована діяльність керівництва людьми в організації, яка здійснюється за допомогою спеціальних методів і організаційних механізмів. Соціальний менеджмент – це галузь управління, що формує у фахівців навички, що дозволяють ефективно впливати на соціальні процеси, соціальні відносини, впливати на створення сприятливого для людини соціального середовища, проектувати соціальні організації, що у свою чергу, забезпечує раціональне використання найбагатшого й необмеженого зі всіх ресурсів – людського [4].

Сутність системи соціального менеджменту підприємства розкривається через аналіз її соціальних функцій. Тому так важливо розуміти, як працює функція управління персоналом при наявності соціального менеджменту на підприємстві, адже соціальний менеджмент, заснований на фундаментальних знаннях теорії соціального управління, на загальних принципах технологізації соціального простору, методах різних наук, переслідує більш прагматичні цілі –отримати найбільший соціальний ефект в даному сегменті соціального простору при найменших витратах на управління.

Ця тема є актуальною й вивчається в роботах різних авторів. Широке обговорення цієї теми спостерігається в вітчизняній економічній літературі. Дослідники активно займаються вивченням соціальних аспектів організації, включаючи вплив взаємодії між працівниками та міжособистісними відносинами на результативність підприємства. У своїх дослідженнях вчені зосереджуються на оптимальних підходах до управління персоналом, впровадженні сучасних підходів до управління організаційною культурою та

навчанні працівників. Вони розглядають соціальний менеджмент, як ключовий інструмент для покращення робочого середовища, залучення та розвитку персоналу.

Проблема управління персоналом останнім часом стала дуже актуальною й розглядається в роботах багатьох авторів та отримала певне висвітлення в роботах: Д. Коллінза [1], О. Зайченко, В. Кузнецова [2], Ю. Рубцова [3], Н. Чмихало [4], Г. Щокіна., М. Головатого, О. Антонюка та В. Сладкевича [5].

Однак слід зазначити, що подальший розгляд цього питання є необхідним з урахуванням реалізації функції управління персоналом за наявності соціального менеджменту на підприємстві.

Персонал – найскладніший об’єкт управління в організації, оскільки на відміну від матеріальних факторів виробництва, він живий, має можливість самостійно ухвалювати рішення, діяти, критично оцінювати пред’явлені до нього вимоги, враховувати свої суб’єктивні інтереси і т. п. Персонал – є мотором будь якої організації [2 с. 12].

Таким чином, метою дослідження є розгляд однієї з важливих функцій соціального менеджменту – функції управління персоналом, яка повинна забезпечувати підбір і відбір персоналу, розробку «філософії підприємства», кодексу ділового ведення персоналу, здійснювати планування кар’єри, щорічно проводити атестацію персоналу, розробляти програми його навчання і розвитку.

Сегментацію персоналу організації можна представити у вигляді таблиці.

Така таблиця наочно демонструє поділ персоналу на групи й специфіку роботи з кожним сегментом. Кількість і типи сегментів можуть варіюватися в залежності від її потреб (подано в табл. 1) [3].

У компаніях завжди лише кілька людей з 1-го квадрата. Саме таких людей Джим Коллінз називає: «правильними людьми» (або їх ще називають «компетентними»). Однією з найважливіших причин успішності компаній він вважає талант її керівника. У книзі «Від хорошого до величного» [1] виділяється п’ять основних типів керівників, розділених за рівнями:

1 рівень – високопрофесійний співробітник, активно використовує свої здібності, знання, досвід і вміння; 2 рівень – цінний член команди – вносить у досягнення цілей свій внесок і ефективно взаємодіє з іншими членами команди; 3 рівень – компетентний менеджер, який вміє організовувати людей і раціонально розподіляє ресурси; 4 рівень –

ефективний керівник, здатний сформувати бачення майбутнього і домогтися того, щоб компанія просувалася по наміченому шляху; 5 рівень – дозволяє досягти виняткових результатів і володіє видатними особистісними якостями. Кожен наступний рівень керівника включає в себе якості всіх попередніх рівнів. Характерною рисою керівників 5-го рівня є головне в їх житті – це успіх компаній, і тільки потім вже прагнення до власного благополуччя та слави.

Таблиця 1

Сегментація персоналу на підприємстві

Персонал	Розділяють структуру цінностей компанії	Не розділяють структуру цінностей компанії
Приносять результат	1. Ваші найцінніші люди, бережіть їх.	3. Ваші постійні проблеми та конфлікти. Лише деяких з них можна перемістити в 1 квадрат з великими зусиллями.
Не приносять результат	2. Давайте шанс знову і знову. Якщо докласти зусиль, то вони можуть бути в 1 квадраті.	4. Звільнити протягом 24 години!

Саме керівник повинен вміти виробляти стратегію управління, консолідувати зусилля своїх підлеглих на розв'язання важливих завдань управління, використовуючи при цьому свою владу. Рішення щодо планування, найму на роботу, заохочення та мотивації, просування по службі, підготовки та розвитку персоналу є одним з головних завдань для керівника [2 с. 22].

Управління персоналом – є життєво важливою стратегічною функцією соціального менеджменту, яка протягом ХХ століття сформувалась в самостійну структуру, в ході еволюції різних форм управління.

Персонал за своєю чисельністю та складом не є сталим, він перебуває у постійному русі, динаміці, що зумовлено об'єктивними й суб'єктивними факторами. Серед них: зміни умов виробництва, праці; умови життя та потреби працівника; міграційні процеси робочої сили; особливості

адаптації працівників на конкретному підприємстві, виробництві, в установі, тощо [5. с. 443].

Таким чином, впровадження та реалізація функції управління персоналом на підприємстві – є найважливішою основою економічної ефективності підприємства при наявності соціального менеджменту на підприємстві.

Список використаної літератури

1. Коллінз Д. «Від хорошого до величного: Самоосвіта. Матеріали для самоосвіти і саморозвитку. URL: https://samoosvita.in.ua/dzhym-kollinz-vid-horoshogo-do-velychnogo/google_vignette (accessed: 01.11.2023).

2. Зайченко О. І., Кузнецова В. І. Управління людськими ресурсами : навч. посіб. Івано - Франківськ : Лілея-НВ, 2015. 232 с.

3. Рубцов Ю. В. Гострі зуби або пишний хвіст: два способи контролю, який з них виберете ви? Управління людськими ресурсами. 2004. №16. С. 67-68.

4. Чмихало Н. В. Соціальний менеджмент. Фармацевтична енциклопедія. 2023. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/6784/socialnij-menedzhment> (accessed: 01.11.2023).

5. Щокін Г. В., Головатий М. Ф., Антонюк О. В., Сладкевич В. П. Менеджмент: навч. посіб. Київ: Міжрегіональна академія управління персоналом. МАУП, 2006. 816 с.

Завацький Ю.А.,

д. психол. наук, проф., професор кафедри
здоров'я людини та фізичного виховання СНУ ім. В. Даля

ПРОФЕСІЙНЕ ЗДОРОВ'Я ФАХІВЦІВ МЕДИЧНОЇ ГАЛУЗІ

В якості основних напрямків досліджень в сучасній психології здоров'я виступають: оцінка здоров'я на фізичному, психічному і соціальному рівнях; психічні стани і здоров'я; особистісні аспекти здоров'я; якість життя; підтримка здоров'я за допомогою методів психічної саморегуляції; психологічне забезпечення здоров'я у професійній діяльності. Професійне здоров'я розглядається науковцями як властивість організму зберігати необхідні компенсаторні і захисні механізми, що забезпечують професійну надійність і працездатність в умовах професійної діяльності; як

певний рівень характеристик здоров'я фахівця, який відповідає вимогам професійної діяльності і забезпечує її високу ефективність; як здатність організму зберігати й активізувати регуляторні механізми, що забезпечують високу працездатність, ефективність і розвиток особистості професіонала в усіх умовах протікання професійної діяльності (І. Бурлакова, В. Завацький та ін.).

Важливими в аспекті професійного здоров'язбереження є особливості ставлення до нього, яке визначають як систему індивідуальних, вибіркового зв'язків фахівця з різними явищами навколишньої дійсності, що сприяють або, навпаки, загрожують його здоров'ю, а також визначають оцінку фізичного і психічного стану (І. Бурлакова, Н. Семенюк та ін.).

Особливої уваги потребують фахівці соціономічних (комунікативних чи соціальних) типів професій, до яких належить медична сфера діяльності. Специфічними і стресогенними для фахівців медичної галузі є висока насиченість робочого дня, обумовлена інтенсивним спілкуванням; велика кількість різних за смисловим і емоційним змістом контактів; високий рівень відповідальності за результат діяльності; необхідність розуміння індивідуальних особливостей, домагань і експектацій осіб, які звернулися за допомогою; наявність конфліктних і напружених ситуацій. Крім того, велика кількість контактів з хворими людьми та їхніми родичами, постійне зіткнення з чужими проблемами і чужим болем, з негативними емоціями, які несуть негативну енергію; підвищені вимоги до професійної компетенції фахівця-медика і до його самовіддачі; відповідальність за життя і здоров'я іншої людини; специфічне професійне середовище з певними чинниками соціального ризику (такими як злочинність, наркоманія, безпритульність тощо) сприяють зниженню показників професійного здоров'я та обумовлюють високий рівень синдрому професійного вигорання медичних працівників.

Дослідження проблематики професійного здоров'я має базуватися на концепції психологічного забезпечення професійної діяльності, в основі якої покладена ідея її наскрізного соціально-психологічного забезпечення від «входу» у професію і до «виходу» з неї, тобто передбачається необхідність формування у практичній психології цілісного і збалансованого знання про суб'єкт діяльності і про особливості безпосередньо професійної діяльності протягом усього професійного шляху.

Узагальнено структурні складові професійного здоров'я фахівців медичної галузі та розкрито їх змістовно-критеріальне наповнення. Серед

провідних складових, які визначають працездатність та інші характеристики здоров'я фахівців медичної галузі, велику роль відіграють психічна стійкість до стресових ситуацій, високий рівень якої є запорукою збереження, розвитку і зміцнення здоров'я і професійного довголіття фахівця-медика. Виявлено, що для успішного функціонування медичному працівнику необхідно володіти не тільки низкою соціально-психологічних характеристик і професійно значущих якостей (С. Мадді та ін.) [4], а й навичками планування своєї діяльності, пов'язаними з характеристикою, що містить професійно важливі норми соціальної регуляції поведінки – життєвою перспективою, як простору значущих для фахівця зв'язків і відносин, пронизаних життєвими смислами і цінностями, а саме соціально-психологічного простору у формі життєвого сценарію, що має соціальну природу і включає конкретні життєві стратегії. Не менш значущою складовою виступає часова перспектива особистості фахівця, адже ставлення до здоров'я тісно пов'язане зі ставленням і сприйняттям часу. З фізіологічними та соціально-психологічними характеристиками фахівця тісно пов'язана антиципаційна спроможність (І. Батраченко, В. Завацький та ін.). На її зв'язок з професійним здоров'ям медичних працівників вказує те, що у контексті прогностичної компетентності вивчається так звана моторна спритність, яка впливає на показники фізичного рівня здоров'я, а також особистісно-ситуативна і часова антиципаційна спроможність, які впливають на психологічний і соціальний рівні професійного здоров'я, наприклад, через відповідність реальності очікуванням. Крім того, прямо пов'язаними з психологічним рівнем професійного здоров'я фахівців-медиків, які частіше за інших бувають схильні до вигорання, є адаптивні стратегії копінг-поведінки.

У дослідженні структура професійного здоров'я фахівців медичної галузі була представлена такими складовими: емоційно-вольовою (особливості стресостійкості, самооцінки психічних станів, рівнів особистісної та ситуативної тривожності; параметри професійного (емоційного) вигорання); когнітивно-оцінною (специфіка життєвих смислів і цінностей особистості фахівця, життєстійкості; часової перспективи, зокрема трансцендентного майбутнього; семантичного диференціалу та циклічності часу); компетентісно-поведінковою (прогностична компетентність; професійно важливі норми соціальної регуляції поведінки; проактивні стратегії опанувальної поведінки у ситуаціях професійної взаємодії). Зазначене актуалізує необхідність визначення емпіричних показників ступенів

сформованості складових професійного здоров'я фахівців медичної галузі відповідно до особливостей їх функціонування з метою з'ясування соціально-психологічних чинників збереження професійного здоров'я фахівців-медиків.

Вченими розкрито соціально-психологічні засади збереження професійного здоров'я фахівців медичної галузі. Теоретико-методологічний аналіз підходів до проблеми дослідження показав, що наразі надзвичайно актуальними є питання професійного здоров'я фахівців медичної галузі, яке розглядається як здатність зберігати й активізувати необхідні компенсаторні, захисні, регуляторні механізми, що відповідають вимогам професійної діяльності і забезпечують професійну надійність, високу працездатність, ефективність і розвиток особистості фахівця медичної сфери в усіх умовах протікання його професійної діяльності. Показано, що у контексті вивчення професійного здоров'я зазначена професійна група фахівців є особливо вразливою з точки зору підвищених вимог до їх професійної компетенції і до самовіддачі; відповідальності за життя і здоров'я інших людей, і, як наслідок, високої ймовірності виникнення синдрому професійного вигорання. Наголошується, що важливою у контексті дослідження є концепція психологічного забезпечення професійної діяльності фахівців медичної галузі, що базується на комплексному підході до вивчення їх професійного здоров'я на його фізичному, психологічному та соціальному рівнях, а також соціально-психологічний супровід фахівців-медиків на різних етапах їх професіоналізації. Розроблено інтегровану соціально-психологічну програму збереження професійного здоров'я фахівців медичної галузі, реалізовану з позицій системного, суб'єктно-діяльнісного, особистісно-компетентісного та інтегративного підходів із задіянням емоційно-оцінної, інструментальної та інформаційної соціальної підтримки і комплексу інноваційних соціально-психологічних технологій особистісної та міжособистісної спрямованості, впроваджену у блоках системної інтеграції особистості; емоційної саморегуляції; розвитку навичок саморегуляції; соціальної адаптації та ефективної комунікації; розширення проактивних поведінкових стратегій.

Список використаної літератури

1. Biletskyi P.S. Socio-psychological conditions of saving professional health of medical industry professionals. *Virtus: Scientific Journal. Series: Philosophy. Psychology. Pedagogy*. Canada: Center of modern pedagogy «Learning without Frontiers», 2019. Issue 39. С. 36 – 40.

2. Handbook of adult development / J. Demick, C. Andreoletti. N.-Y.:

Kluwer Academic; Plenum Publishers, 2003. 302 p.

3. Lebedeva A. Psychological time of personality and behavioral self-regulation in the different periods of adulthood / A. Lebedeva, V. Vasilenko. *17th European Conference on Developmental Psychology*, 8-12 September 2015, Braga, Portugal. P. 353 – 354.

4. Maddi S.R. Hardiness: An operationalization of existential courage. *Journal of Humanistic Psychology*. 2004. Vol. 44. P. 279 – 298.

5. Rosenberg M. *The Heart of Social Change: How to Make a Difference in Your World*. PuddleDancer Press, 2004. 48 p.

Шапвалова В.А.,

д. мед. н., проф., проф. каф. здоров'я людини та фізичного виховання СНУ ім. В. Даля,

Бурлакова І.А.,

д. психол. н., проф.,
ДУ «Житомирська політехніка»,

Завацька Н.С.,

д. психол. н., проф., завідувач кафедри практичної психології та соціальної роботи СНУ ім. В. Даля

МЕНТАЛЬНЕ ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ В КРИЗОВІ ТА ПОСТКРИЗОВІ ПЕРІОДИ ЖИТТЯ

Психологічна структура здоров'я особистості в кризових умовах стає ключовою проблемою в сучасному світі, де люди зіштовхуються з різними видами криз. Вивчення впливу стресових ситуацій на психічне здоров'я є актуальним у контексті непередбачуваності та загроз, які супроводжують сучасне суспільство. Ситуації війни, природних лих, терористичних загроз - всі ці фактори визначають актуальність вивчення психологічного здоров'я в умовах стресу та небезпеки.

Сучасний стресовий контекст висуває нові виклики для психічного здоров'я, вимагаючи глибшого розуміння його структури в умовах кризи.

Питання особистісного здоров'я в кризових умовах дуже важливі для розуміння, як індивіди адаптуються та виходять із складних життєвих ситуацій.

Психічне здоров'я в кризових умовах стає запитанням національної та глобальної важливості, вимагаючи наукового розгляду та розробки

ефективних методів підтримки. Психологічна структура здоров'я особистості в кризових умовах є важливою для створення програм індивідуальної та групової психотерапії, спрямованих на відновлення психічного благополуччя в складних умовах. Важливість включення елементів психологічної структури здоров'я в систему навчання та освіти підкреслює необхідність готування населення до ефективної адаптації в умовах стресу та кризи.

Актуальність розробки практичних інструментів для саморегуляції та психологічної підтримки виражається в їхньому потенціалі сприяти адаптації та стійкості в умовах кризи. Розробка і впровадження психологічних тренінгів та курсів забезпечує розвиток здатностей людини до самостійного управління своїм психічним здоров'ям. Вивчення психологічних аспектів використання технологій у підтримці психічного здоров'я визначає перспективи розвитку цього напрямку для підвищення якості життя.

Створення сприятливого психосоціального середовища через залучення до практики психологічних стратегій може сприяти зменшенню психічних проблем у суспільстві.

Сучасне суспільство зазнає збільшення кризових ситуацій, таких як природні катастрофи, соціальні конфлікти, економічні кризи та інші. Зростаюча нестабільність у сучасному світі підкреслює потребу в глибшому розумінні психологічних механізмів адаптації особистості. У зв'язку з цим виникає необхідність розробки ефективних стратегій управління психологічним станом людей під час подібних подій.

Сучасні дослідження та публікації в галузі психології підкреслюють важливість вивчення психологічних аспектів здоров'я в умовах кризи.

В провідних дослідженнях науковців ретельно вивчено актуальні аспекти психологічної структури здоров'я особистості в умовах кризових ситуацій [3; 4; 6]. Ці дослідження не лише надають важливі відомості про вплив стресових факторів на психічне благополуччя, але і створюють підґрунтя для розробки ефективних стратегій саморегуляції.

Висновки вчених підкреслюють важливість врахування індивідуальних особливостей в розумінні психологічного здоров'я та надають інсайти, які можуть мати суттєвий вплив на практичні застосування в галузі психотерапії та психологічного консультування.

Останні дослідження та публікації в цій сфері поглиблюють розуміння важливості психологічної структури здоров'я особистості в умовах кризових ситуацій [1; 2].

Акцент робиться на індивідуальних відмінностях та факторах, що впливають на психічне благополуччя, що відкриває перспективи для персоналізованих підходів до підтримки психологічного здоров'я. Це розширює можливості для впровадження новаторських стратегій та інтервенцій, спрямованих на підвищення стійкості та ресурсності особистості в умовах кризи.

Останні дослідження та публікації в цій сфері проливають світло на нові аспекти психологічної структури здоров'я особистості в умовах кризових ситуацій. Акцент робиться на розумінні важливості індивідуальної варіативності реакцій на стрес, що сприяє більш точному визначенню особистісних особливостей, які визначають психологічну стійкість у кризових умовах [5; 6].

Нові дослідження також вивчають взаємодію сімейних традицій та їх вплив на психічне здоров'я. Створення та підтримка сімейних ритуалів розглядається як важливий інструмент зміцнення психологічної стійкості та резиліентності в умовах неспокою та невизначеності [2; 3].

Ці дослідження внесли значний внесок у розуміння психологічного благополуччя та визначили потенційні напрямки для подальших досліджень та практичних застосувань у сфері психології кризових ситуацій.

Вчені акцентують увагу на індивідуальних відмінностях та факторах, що впливають на психічне благополуччя, що відкриває перспективи для персоналізованих підходів до підтримки психологічного здоров'я.

Це розширює можливості для впровадження новаторських стратегій та інтервенцій, спрямованих на підвищення стійкості та ресурсності особистості в умовах криз.

Здоров'я особистості - це комплексне поняття, яке включає фізичний, психічний та соціальний аспекти благополуччя. У зв'язку з цим, психологічна структура здоров'я виявляється ключовою для розуміння та управління власним станом добробуту. Особливо актуально це стає в умовах кризи, коли навколишні обставини можуть серйозно впливати на психічний стан особистості [3; 8].

Психологічна структура здоров'я особистості - це комплексні внутрішні психічні складові, які визначають психологічний стан та здоров'я конкретної людини в психологічному вимірі. Ця структура включає різні аспекти, які взаємодіють між собою та впливають на загальний психічний стан особистості.

На думку С.Д. Максименка, структура особистості має такі складові: спрямованість (потреби, мотиви, переконання, ідеали, інтереси, звички, світогляд, установки) та індивідуально-типологічні властивості (темперамент і характер), можливості особистості (здібності, знання, уміння, навички), психічні процеси (пізнавальні, емоційно-вольові) та систему саморегуляції.

Однією з ключових складових психологічного здоров'я є емоційна сфера особистості. В кризових умовах емоції можуть зазнати значних коливань, від стресу та тривоги до відчуття втоми та важкості. При цьому важливо розглядати як позитивні, так і негативні емоції як природні реакції на стрес та шляхи їх конструктивного вираження.

Дослідження [6] показують, що емоційна сфера особистості відіграє ключову роль у визначенні психічного благополуччя. Умови кризи можуть викликати різноманітні емоційні реакції, від тривоги до втоми та важкості.

Кризові умови можуть викликати значні зміни в когнітивних процесах особистості, таких як сприйняття інформації, мислення та прийняття рішень. Деякі люди можуть переживати труднощі з концентрацією та фокусуванням умів, в той час як інші можуть розвивати нові стратегії розв'язання проблем та креативні підходи [2; 5].

За результатами опитування та враховуючи потреби та очікування учасників ми розробили моделі поведінки для збереження здоров'я в кризових умовах.

Кожна з цих моделей може бути ефективною в певних умовах, іноді комбінування різних підходів може бути найбільш корисним (табл. 1).

Таблиця 1

Моделі поведінки	Характеристики/Особливості
1. Модель адаптації	Особа зосереджується на здатності адаптуватися до змін у кризових ситуаціях. Вона розвиває навички роботи під час кризи, використовує свою творчість та ресурси для вирішення проблем.
2. Модель соціальної підтримки	Особа активно шукає та надає соціальну підтримку. Вона підтримує інших і отримує підтримку від родини, друзів, співробітників чи груп підтримки.
3. Модель віри та духовності	Особа базується на своїх духовних переконаннях та вірі в здатність

	подолати кризу. Духовна практика, молитва та підтримка духовного лідера можуть відігравати важливу роль у збереженні здоров'я.
4. Модель психологічної підтримки	Особа звертається до професійного психолога або консультанта для отримання психологічної підтримки та терапії. Це допомагає особі впоратися зі стресом, травмами та іншими психологічними аспектами кризової ситуації.
5. Модель активного самоконтролю	Особа намагається бути більш свідомою щодо свого фізичного та психологічного стану. Це може включати в себе регулярну медитацію, фізичну активність, збалансоване харчування та встановлення здорових режимів сну.
6. Модель самоуправління стресом	Включає в себе навчання методам релаксації, роботу зі стресом, використання технік рефреймінгу для переосмислення ситуацій та стратегій збалансованої реакції на стресові події.
7. Модель самоактуалізації	Основна ідея полягає в розвитку власних здібностей та потенціалу в кризових умовах. Це може включати в себе зосередженість на досягненні особистих цілей, розвиток нових навичок та виявлення внутрішньої міцності.
8. Модель оволодіння інформацією:	Отримання достовірної інформації про кризову ситуацію та методів управління нею може допомогти зменшити страх та почуття безпомічності. Інформованість сприяє раціональному прийняттю рішень.
9. Модель вивчення з попередніх кризових ситуацій	Аналіз попередніх досвідів управління кризовими ситуаціями дозволяє здобути важливі уроки та розвивати рішучість

	для подолання нових викликів.
10. Модель самопомоги	Особа активно дбає про своє фізичне та психологічне здоров'я, слідує за раціоном, займається фізичною активністю, впроваджує практики релаксації, медитації та інші методи для зниження стресу.

Проведене дослідження виявило ряд важливих аспектів, які сприяють розумінню психологічної структури здоров'я особистості в умовах стресу та кризових ситуацій. Опитування надало можливість виявити індивідуальні особливості реагування на стрес-фактори, визначити основні компоненти емоційної стійкості та виділити стратегії адаптації, які визнаються ефективними для різних типів особистостей.

Запропоновані моделі поведінки в кризових ситуаціях розкривають необхідність індивідуалізованих підходів до управління стресом. Вони підкреслюють важливість розвитку не лише загальних стратегій подолання криз, але і урахування особливостей психологічного профілю кожної особистості.

В цілому, результати нашого дослідження свідчать про необхідність індивідуального підходу до підтримки психічного здоров'я в умовах стресу. Майбутні дослідження та програми можуть використовувати ці висновки для розробки персоналізованих стратегій психологічної підтримки, спрямованих на оптимізацію реакції на стрес та поліпшення загального благополуччя особистостей у важливі моменти їхнього життя.

Важливим висновком є те, що розуміння психологічної структури здоров'я особистості є ключовим аспектом підтримки психічного благополуччя в умовах стресу та невпевненості. Встановлено, що фактори, такі як емоційна інтелігенція, соціальна підтримка та особистісна рефлексія, можуть відігравати критичну роль у зміцненні психологічної стійкості.

Список використаної літератури

1. Бурлакова І.А. Психологічна структура професійного здоров'я особистості / І.А. Бурлакова, І.С. Жигаренко, В.А. Шаповалова та ін. // *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. № 1 (48).* Сєверодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2019. С. 289 – 297.

2. Лісеєнко О. В., Курганська В. В. Психологічні особливості подолання особистістю кризових ситуацій у воєнний час. *Актуальні проблеми життєвого та професійного самоздійснення особистості: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Психологія самоздійснення особистості: теорія, досвід, практика»* (19-20 травня 2023 р.) / відп. ред. О. П. Саннікова. Одеса: ФОП Бєлий А. Є., 2023. С. 65-75.

3. Перелигіна Л.А., Назаров О.О., Приходько Ю.О., Світлична Н.О. Структурні показники психологічного здоров'я особистості. *Проблеми екстремальної та кризової психології. Збірник наукових праць*. Вип. 10. Харків: НУЦЗУ, 2011. С. 79-86.

4. Фурман В. В., Рева О. М. Психологічні особливості управління стресом в умовах суспільних трансформацій. *Габітус*. 2021. № 27. С. 151-155.

5. Burlakova I. Psychoprophylaxis of the professional training crisis / Sheviakov O., Kornienko V., Slavska Ya. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 2022. Special Issue. N1. P.317-324.

6. Burlakova I. The Psychology of survival and the Art of winning in War / Zhyhailo N., Sheviakov O., Burlakova I., Slavska Ya., Ostapenko I., Gerasimchuk O. *Public administration and Law Review*. Issue 1(13). 2023. P. 62-76.

Бохонкова Ю.О.,

д.психол.н., проф., завідувачка кафедри психології та соціології СНУ ім. В. Даля,

Возна В.Ю.,

здобувачка вищої освіти групи ПС-223 спеціальності 053 Психологія СНУ ім. В. Даля

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СТРЕСОСТІЙКОСТІ У ПІДЛІТКІВ ЗАСОБАМИ СИМВОЛДРАМИ

В умовах сучасних викликів для нашого суспільства: військової агресії в нашій країні, дистанційного навчання та ін., підлітки стикаються зі значними стресовими ситуаціями, які негативно впливають на їх психічне та емоційне здоров'я. Військова агресія є однією з найбільш складних та небезпечних ситуацій, які можуть трапитися в житті людей. Вона має серйозний вплив на всіх, а особливо на підлітків, які перебувають у період

активного фізичного та емоційного розвитку. Тому актуальним є питання формування стресостійкості у цій віковій групі. Одним з потенційних засобів для досягнення цієї мети є використання символ драми, який може сприяти розвитку психологічних ресурсів у підлітків.

Проблема формування стресостійкості у підлітків є актуальною через зростаючу кількість стресових ситуацій, з якими вони зіштовхуються у сучасному світі. Це може призводити до негативних наслідків для їх психічного та фізичного здоров'я. У віці, коли підліток намагається довести свою дорослість та самостійність собі та іншим, психокорекція та психотерапія за методом символдрами допомагає йому розібратися зі своїми внутрішніми конфліктами і зрозуміти себе, сприяє становленню його самостійності та розвитку стресостійкості.

Проблемі розвитку стресів та формування стресостійкості особистості присвячено дуже багато наукових праць. Системне вивчення стресу та його наслідків для усіх сфер функціонування людини проводиться від часу оприлюднення Г. Сельє теорії стресу.

Механізми виникнення стресу детально вивчені в науці та досить складні, оскільки безпосередньо пов'язані з гормональною, нервовою, судинною системами. Вітчизняні та зарубіжні вчені досліджують проблеми виникнення та розвитку стресу, при цьому особлива увага ними приділяється проблемі стійкості особистості до стресу та стресогенних факторів та вивчення методів його подолання.

У психологічній науці та фізіології поняття «стрес» почало використовуватися на початку 30-х років XX століття. Вперше термін «стрес» був уведений у науку Уолтером Кенноном у роботі «Боротися чи бігти», у якій вчений описував реакцію організму людини при стресових ситуаціях. Однак широкого розголосу цей феномен набув у 1936 році, коли в журналі «Nature» була опублікована невелика стаття канадського фізіолога Г. Сельє під назвою «Синдром, викликаний різними агентами, що пошкоджують».

Теорія стресу Ганса Сельє, відома також як загальний адаптаційний синдром (ЗАС), стверджує, що стрес є універсальною реакцією організму на будь-які негативні фактори, такі як фізичні та психологічні навантаження. ЗАС складається з трьох етапів: алармова реакція, стадія опору та стадія виснаження. ЗАС вказує на те, що стрес може мати як позитивний, так і негативний вплив на організм, залежно від тривалості та інтенсивності стресора.

Теорія стресу Річарда Лазаруса покладає акцент на індивідуальну оцінку стресової ситуації. Він стверджує, що стрес не виникає безпосередньо зовнішніми факторами, а залежить від сприйняття та оцінки цих факторів особистістю. Р. Лазарус відзначає два види оцінки: оцінка стресора (як загрозливого або незагрозливого) та оцінка ресурсів (як достатніх або недостатніх для подолання стресу). Відповідно до цих оцінок, особистість реагує на стресову ситуацію.

Зробивши висновки, можна сказати, що обидві теорії підкреслюють важливість індивідуальних особливостей та способів оцінки стресових ситуацій для реакції на стрес. Вони також показують, що стрес може мати як позитивний, так і негативний вплив на організм, залежно від контексту та способу протистояння. Розвиток стресостійкості є важливим для ефективного протистояння стресу та збереження психологічного благополуччя.

В даний час поняття «стрес» можна віднести до базових наукових категорій, які є предметом вивчення низки наукових дисциплін: психології, медицини, фізіології, біології та ін.

Підлітковий вік - це період життя, коли відбувається інтенсивний фізичний, психічний і соціальний розвиток особистості. Підлітки починають формувати свою самостійність, виробляють свої цінності і переконання та шукають своє місце в суспільстві. Основними новоутвореннями в підлітковому віці є формування ідентичності, розвиток соціальних навичок, пошук нових друзів і створення близьких стосунків, а також розширення сфери інтересів та пошук своєї мети в житті.

Зниження стресостійкості у підлітків може бути зумовлене рядом причин, таких як: фізіологічні зміни: підлітки переживають інтенсивний фізичний розвиток, що може впливати на їхню емоційну стабільність; психологічний стрес: підлітки часто стикаються з тиском оточуючих, невпевненістю у собі, а також стресом від навчання та взаємин з однолітками; соціальне середовище: певні суспільні чинники, такі як конфлікти у сім'ї, проблеми з друзями або булінг, можуть викликати стрес у підлітків.

Для того, щоб допомогти підліткам подолати стрес та зберегти свою стресостійкість, важливо створити сприятливе середовище для їхнього розвитку, позитивно впливати на їх емоційний стан та надавати їм психологічну підтримку.

Символдрама є ефективним засобом психокорекції, оскільки дозволяє особі виявити та проаналізувати свої негативні аспекти, розвинути

саморозуміння та знайти нові способи сприйняття ситуацій. Цей метод може бути корисним для людей з різними психологічними проблемами, такими як тривожність, депресія, страхи тощо. Гра за символами сприяє вирішенню внутрішніх конфліктів, збільшенню самовпевненості, покращенню міжособистісних взаємин, зменшенню тривоги, розвитку емоційного виразу та емпатії, а також зменшенню симптомів, пов'язаних з травмою. Крім того, гра за символами сприяє зниженню стресу та покращенню емоційного стану підлітків. Символдрама може бути ефективним засобом формування стресостійкості у підлітків. Вона дозволяє їм виявити свої почуття, знайти способи впоратися зі стресом та розвивати емпатію та сприйняття різних точок зору.

Існує прямий зв'язок між стресостійкістю та показниками психологічної гнучкості, вольового самоконтролю, суб'єктивного благополуччя та емоційної стійкості свідчить про те, що підлітки з високим рівнем стресостійкості мають більшу здатність адаптуватися до змін, керувати своїми діями та емоціями, відчувати більше задоволення від життя та мати більш стійке емоційне самопочуття. Це підкреслює важливість розвитку стресостійкості у підлітків задля їхнього психологічного благополуччя та успішного адаптивного функціонування.

Список використаної літератури

1. Бардин Н. М., Жидецький Ю. Ц., Кіржецький Ю. І. та ін. Стресостійкість: навчальний посібник / за ред. Я. М. Когута. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. – 204 с.
2. Василенко Ю. О. Сучасні методи запобігання і подолання наслідків стресу. Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць / НАНП України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка; за ред. С. Д. Максименка. – Київ, 2012. Т. 5. Вип. 12. - С. 16–22.
3. Гончаренко В. Стресостійкість як резервні можливості особистості / Гончаренко В. // Психологічний журнал, 2020. 1(2) – С. 46-51.
4. Горбач Т. Символдрама як метод психокорекції / Горбач Т. – К.: Видавництво "Практика", 2010. – 145 с.
5. Стрельникова І. Символдрама як засіб розвитку особистості / І. Стрельникова. – К.: Видавництво "Університетська книга", 2008. – 98 с.

Домашенко А.,
здобувачка вищої освіти
групи 4 курсу бакалаврського
рівня, 053 Психологія
Мелітопольського
державного педагогічного
університету імені Богдана
Хмельницького,
Остополець І. Ю.,
к.психол.н., доц., доцент
кафедри психології
Мелітопольського
державного педагогічного
університету імені Богдана
Хмельницького

РОДИННЕ ВИХОВАННЯ ЯК ФАКТОР СОЦІАЛІЗАЦІЇ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Проблема виховання майбутнього покоління завжди була актуальною для досліджень педагогів, психологів та науковців суміжних наук. Адже процес виховання є значним вкладом у майбутнє як кожної дитини, так і всього суспільства. Як відомо, соціальне становлення особистості відбувається під стихійним або цілеспрямованим впливом величезної кількості відповідних суспільних структур та інститутів, виховна роль яких по-різному виявляється на вікових стадіях цього процесу. При цьому сама людина не залишається пасивною істотою, а виступає як суб'єкт формування власної особистості. Вона активно входить у систему соціальних зв'язків з метою засвоєння цінностей, норм, установок, властивих суспільству, завдяки чому і набуває соціального досвіду.

Важливим виховним фактором соціалізації школяра є найближче соціальне оточення, де проходить його життя і діяльність, це – сім'я. Саме сім'я є найважливішим соціальним середовищем формування особистості і ключовим інститутом виховання, який відповідає не лише за матеріальний добробут дитини, але й за її моральне обличчя, навчальний і культурний рівень життя. Саме в ній формуються гуманні моральні основи особистості, оскільки сім'я є визначальною «школою» взаємин з людьми. Сім'я формує

моральні цінності та принципи, керуючись якими людина здійснює всі важливі кроки в своєму житті. Вплив родинного виховання в окремих випадках є сильнішим за цілеспрямований виховний процес школи.

Але наразі в Україні навіть діти з так званих благонадійних родин не можуть бути впевненими у своєму майбутньому. Дитяча і підліткова злочинність, агресивність, неадекватна поведінка, інші вияви низької соціальної адаптації зумовлюють необхідність по-новому підійти до проблеми соціального становлення особистості школяра в контексті родинного виховання. До того ж, останнім часом у зв'язку із загостренням соціально-економічної, політичної ситуації в країні умови сучасного життя значно погіршилися, що безпосередньо відбилося як на матеріальному, так і соціальному, психологічному благополуччі родин.

Війна в Україні вплинула не лише на рівень життя сімей, але й на можливість виконання ними своїх функцій. Значно зросла кількість родин з негативним психологічним кліматом, складними міжособистісними стосунками. Психологічний дискомфорт, нестабільна емоційна атмосфера в сім'ї, психолого-педагогічна некомпетентність батьків можуть спричинити негативні наслідки для формування особистості школяра. До того ж, такі соціальні патології, як пияцтво, наркоманія, паління; недооцінка ролі сім'ї в житті суспільства, незрілість молодих сімей щодо виховання дітей, слабка правова обізнаність батьків спричинюють перешкоди ефективному процесу входження старшокласника в соціум.

Сьогодні соціальне становлення особистості школяра залишається прерогативою шкільного виховання, що за умови нинішньої освітньої моделі та ще й дистанційної форми навчання набуло характеру другорядності, поступившись першочерговістю процесу учбової діяльності. Як результат, більшість випускників шкіл мають слабка сформовані життєві компетентності, через що важко адаптуються до сучасних суспільно-економічних умов, не здатні до самореалізації в соціумі, проявляють схильність до асоціальної поведінки.

Отже, актуальність теми дослідження обумовлена загостренням протиріч між об'єктивною необхідністю формування готовності старшокласників до взаємодії з соціумом і можливостями сучасної освітньої системи, між процесами саморозвитку особистості і традиційним вихованням, спрямованим на єдині стандарти без урахування впливу оточуючого середовища, що уособлюється, насамперед, в батьках, педагогах,

друзях, а також недостатньою розробленістю теоретико-методологічних засад означеної проблеми.

У психолого-педагогічній науці накопичено ряд досліджень, присвячених вивченню проблеми становлення соціальної зрілості особистості на різних вікових етапах (Р. Бернс, У. Джемс, Е. Еріксон, К. Роджерс та інші). Сутність і зміст соціального досвіду особистості розкривається в працях філософів, культурологів, соціологів, психологів і педагогів (А. Белкін, Н. Голованова, В. Краєвський, І. Лернер, Н. Щуркова та ін.). Питання становлення і формування процесу засвоєння соціального досвіду школярами відображені в роботах І. Беха, Л. Десела, Т. Кравченка, М. Лукашевича, А. Мудрика, І. Рогальської-Яблонської та ін. Психолого-педагогічні умови, що сприяють ефективній соціалізації дітей та молоді обґрунтовані в дослідженнях Є. Власової, Н. Борбич, Н. Бібік, О. Галакової, М. Докторович, Т. Ісакової, Л. Карнаух та ін. Проте, у зазначених та інших роботах проблемі взаємодії батьків і дітей у процесі соціалізації підлітків було приділено недостатньо уваги, що і зумовило вибір теми дослідження.

Успішність сімейного виховання значною мірою визначається активністю участі кожного з батьків у вихованні, частотою їх спілкування з дітьми і характером взаємовідносин між ними. Однак, результати опитування, яке було проведено Є. Потапчуком та О. Сергою свідчать про те, що більшість батьків має низький рівень знань про функції та завдання сім'ї. Батьки не завжди розуміють важливість сімейного виховання дітей, перекладаючи цю функцію на соціальні інститути та заклади освіти. Більшість батьків не можуть дати чіткого визначення виховної функції сім'ї, мають досить розмите поняття про її сутність та зміст. Також значна кількість батьків вважають, що діти підліткового віку не потребують виховання, оскільки до цього віку вже отримали його достатньо. Встановлено, що більшість батьків відзначає погіршення стосунків із власною дитиною підліткового віку та деяку віддаленість у стосунках. [2] Це ускладнює процес соціалізації підлітків.

Особливості стосунків батьків і дітей пов'язані з рівнем їх взаєморозуміння, що зумовлює формування певного специфічного стилю спілкування між ними. Деякі батьки будують стосунки між дітьми на повазі й довірі. Інші вважають, що не обов'язково переконувати дітей у правомірності своїх вимог. У першому випадку формується дружній стиль спілкування, який ґрунтується на проханні, пораді, доброму гуморі, підбадьорюванні, тобто такий, який сприяє формуванню в дітей почуття власної гідності,

розвиває максимальну самостійність і доброзичливість; у другому - складається авторитарний (командний) стиль спілкування, який проявляється в безапеляційному тоні, вимогах безумовного послуху тощо. Внаслідок такої взаємодії з батьками у підлітків може проявлятися скритність, безініціативність, озлобленість, жорстокість, низький рівень самоцінки.

Від стилю спілкування залежать і виховні можливості сім'ї. Позитивні емоційні контакти батьків полегшують виховний вплив на них, негативні - ускладнюють. Спілкування між батьками й дітьми здебільшого має педагогічні засади і ґрунтується на духовному контакті, в основі якого лежить спільність прагнень: батьки як і діти хочуть, щоб їх любили.

1. Висновки. Родина є основним фактором формування особистості та соціальної ідентичності старшокласників. Вона визначає цінності, виховує соціальні навички та впливає на формування внутрішньої картини світу дитини.

2. Родинне виховання відіграє важливу роль у підготовці старшокласників до самостійного життя, сприяючи розвитку відповідальності, самодостатності та уміння взаємодіяти в суспільстві.

3. Формування моральних цінностей в сім'ї має величезний вплив на становлення характеру та поведінки старшокласників. Це визначає їхні вибори та взаємодію з іншими членами суспільства.

4. Родинне виховання взаємодіє з іншими соціальними чинниками, такими як освіта, культура та засоби масової інформації. Спільна дія цих факторів формує повнокомплексний підхід до соціалізації старшокласників.

5. Родині слід підтримувати важливу роль у вихованні старшокласників, а суспільству слід створювати умови для підтримки сімей та їхньої ролі в соціалізації молоді.

До того ж саме слід наголосити на необхідності наслідування та єдності вимог сім'ї та школи у процесі соціалізації школярів.

Водночас не можна не рахуватися з тим, що сучасна педагогізація сім'ї потребує науково-методичного та організаційного оновлення, спрямованого на гуманізацію взаємин батьків і дітей на спільних засадах діяльності, а також урізноманітнення форм і напрямків співпраці сім'ї та школи.

Список використаної літератури

1. Баранова С.В. Концепція особистісної зрілості в умовах суспільних трансформацій // Проблеми політичної психології: зб.статей /НАПН України,

Ін-т соціальної та політичної психології; заг.ред. М.М.Слюсаревського. – К.: Міленіум, 2017. – Вип. 5(19). – С. 126-133.

2. Потапчук Є.М., Серга О.О. Реалізація сім'єю з підлітками функції виховання як психологічна проблема. Габітус. Випуск 21. 2021. С.183-187.

3. Стрельникова Н.М., Падун Н.О. Сучасний стан виховання дітей у сім'ї. Наукові записки НДУ ім. Гоголя. Психолого-педагогічні науки. 2012. № 2. С. 49–51.

4. Федоришин Г.М. Психологічні проблеми сімейного виховання : навчальний посібник. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2013. 224 с.

Zavatskyi V.Yu.,

dr. psychol. sciences, associate professor, professor of the department of Psychology and Sociology SNU named after V. Dala

PSYCHOLOGY OF HUMAN HEALTH

Human health is one of the most intriguing, complex and ongoing problems. The apparent simplicity of its everyday understanding should not be misleading. The topic of health is related to the fundamental aspects of human life, has not only a rational-pragmatic, but also an ideological level of consideration, and, accordingly, goes beyond the scope of a purely professional discussion. In his article, the author makes an attempt to correlate scientific and ideological aspects in solving the problem of human psychological health.

Health psychology is a specialized field that focuses on how biology, psychology, behavior, and social factors influence health and illness. Other terms, including medical psychology and behavioral medicine, are sometimes used interchangeably with the term health psychology [1; 4; 6].

Health and illness are influenced by many factors. Although contagious and hereditary diseases are common, many behavioral and psychological factors can influence overall physical well-being and various diseases.

The field of health psychology focuses on health promotion and the prevention and treatment of illness and disease. Health psychologists also focus on understanding how people respond to, cope with, and recover from illness. Some health psychologists work to improve the health care system and the government's approach to health policy [2; 3; 5].

Because health psychology emphasizes how behavior influences health, it can help people change behaviors that promote health and well-being. For

example, psychologists working in this area can conduct applied research on how to prevent unhealthy behaviors such as smoking and look for new ways to encourage healthy activities such as exercise.

For example, while most people are aware that a diet high in sugar is harmful to their health, many people continue to engage in these behaviors despite the possible short- and long-term consequences. Health psychologists study the psychological factors that influence health choices and explore ways to encourage people to make better health choices.

As a psychological category, the concept of health requires in-depth general psychological study. We are inclined to agree with the opinion of the authors who speak out in favor of the prospects of implementing a systematic approach in the field of health psychology. A systematic approach allows us to understand the following. The cause and manifestations of the disease can lie at different levels. Showed that lack of development of social cooperation skills (social level) contributes to the emergence of neurosis (psychosomatic level). Scientists have proposed supplementing the systemic principle in the field of health psychology by introducing the idea of human health as a higher mental function. This idea is revealed in the following provisions.

Like any higher mental function, human health goes through two stages in its development: from interpsychic to intrapsychic, from social to individual, from the external requirement of society for the individual to the person's own need to "be healthy."

Levels of health - physical, social and spiritual - are the main formative factors of the health system as the highest mental function. The hierarchy of these factors is rather arbitrary; it reflects only the order of their occurrence in historical development. During the live functioning of the system, problems at one of the levels can affect any other, regardless of its position in the hierarchy. Thus, problems at the physical level, refracted in the system of images as regulators of behavior (mental level), can cause deviations from the behavioral norm and destroy a person's relationships with other people (social level).

Human health, as the highest mental function of social origin, is an open system. The high degree of variability of the social factor is the main source of internal movement and transformation of the system. Taking this into account, any disease (both mental and somatic) must include correction of the social vector of this system.

Human health as the highest mental function is a voluntarily regulated system. Regulation of the balance of the entire system as the basis of the integrity of the

individual is carried out at the personal or spiritual level. In this sense, it is advisable to distinguish between the actual mental and spiritual levels of the individual as forming the human health system. If mental regulation of physiological and behavioral processes is carried out on the basis of natural, biological laws of evolution, then the basis of personal regulation (self-regulation) is internalized social relationships. Thus, the relationships between the levels of health as elements of a system in its living movement and functioning are subject not so much to the principle of hierarchy as to the principle of indirect interaction, which is fully consistent with the idea of the structure of higher mental functions as a system of a special type. This is the main advantage of the concept of “higher mental function” as an explanatory category in the field of health psychology over the more traditional scientific concept of a system.

From the idea of health as the highest mental function it follows that human health is a dynamic formation. It cannot be achieved/saved once and for all. At each new stage of social and personal development, finding a healthy balance - optimal integration of the various components of the system (successful resolution of contradictions at different levels) represents an independent task for the individual.

Acting as a life task for an individual, his own health is literally built and created by him with the help of cultural means through the organization and implementation of a certain system of health-improving measures and activities.

Activities to develop one’s own health require development and improvement throughout a person’s life. The psychophysiological characteristics of the individual, his abilities, as well as the uniqueness of the social life situation determine the individual and creative nature of this activity. In this sense, health is a function of individuality.

The formation of health as the highest mental function is directly related to the development of a person’s self-awareness. In the individual consciousness, the idea of health goes through a number of stages: awareness of health as an instrumental value; awareness of health as a goal; awareness of health as a way of existence. The last stage involves a person acquiring his own individual life style.

The level of development of culture and society determines the range of cultural means used by a person to improve his health. The range of these means largely determines the level of health and life expectancy that a person is able to achieve at a given historical stage. The social and cultural mediation of human health indicates the need to include in the education system of the younger

generation such a component as the formation of their health, as well as the restructuring of the healthcare sector in the spirit of “educational medicine.”

All of the above indicates that human health is not some natural resource that is only consumed throughout life. Health is not a natural, but a higher mental function. In accordance with this understanding, the goals of the individual and society in relation to health must be reconsidered. We should not be talking about maintaining or restoring health, but about actively developing and increasing the initial level of physical capabilities. Higher mental functions allow a person to do and accomplish what was impossible for him through natural functions.

The proposed idea of human health as a higher mental function can be considered as more general in relation to this line of research. In psychological studies of physicality, the main emphasis is on studying the relationships between the physical, mental and cultural components and less attention is paid to the role of the social and spiritual-personal level, and, accordingly, to the problem of the relationship between these levels. Understanding health as a higher mental function opens up the opportunity to generalize the facts obtained in the field of physical psychology and knowledge acquired in other areas of health psychology research, and to understand their place in the structure of health as a higher mental function. In accordance with the idea of health as the highest mental function, health is revealed as the process of formation of a consciously built and voluntarily regulated human life activity, which has all the features of activity - its own motivation, goals, tasks, actions, etc. Considering the problem of human health from an activity-based point of view will allow, in our opinion, to generalize already established areas of research in health psychology, such as the study of the value of health in the individual and public consciousness, the development of individual ideas about health, motivation for promoting health, the role of subjectivity in the formation of health, etc. .d., relate them to each other in the context of the concept of activity.

From such an organization of activity, the need for periodic exit from it, or rest, naturally follows. However, in order for the body to truly recover physically and psychologically during the process of rest, one must correctly understand that the main function of rest is to harmonize the work of the body as a whole. This is possible, firstly, through engaging in non-active types of practices (relaxation, meditation, etc.); secondly, through switching to compensatory activities.

By determining the hierarchy of mental functions that corresponds to the main activity of a person, it is possible to model the range of compensatory activities that involve previously “repressed” functions. Such compensatory

activities can be introduced both within the framework of a person's main professional activity (through a change in professional functions), and as options for leisure activities.

The role of psychology in healthcare is growing and the field is evolving. There is a shift from traditional clinical approaches to more holistic and interdisciplinary approaches. Moreover, psychologists are increasingly taking on roles traditionally performed only by physicians, such as diagnosing and treating mental illness.

The idea of health as a higher mental function considers human health as a dynamic developing system, including physical, social, mental and spiritual-personal levels of health, which are in a relationship of indirect interaction: the physical level is mediated by the mental ("psychological physiology", psychology of physicality) and social ("social physiology") levels, mental - physical (psychophysiology), spiritual - mental, social and physical (personality psychology, psychology of individuality), social - physical, mental and spiritual (social psychology), etc. Understanding the nature of the mediating connections between health levels helps to overcome the sectoral nature of psychological knowledge and establish productive interaction between health psychology and other areas of psychological science. Health is considered as a complex, multidimensional sociocultural phenomenon, reflecting the most significant biological, psychological, social and spiritual aspects of human existence in the world. Stable sociocultural standards of health, social ideas about this phenomenon, and intrapersonal regulators of health are explored. It is shown that health psychology is an interdisciplinary field of psychological knowledge about the causes of diseases; factors favorable to health and conditions for the development of individuality throughout a person's life path. Health psychology as a science examines the problems of psychological causes of health, methods and means of its preservation, strengthening and development. Health psychology involves the practice of maintaining human health. An analysis of the most common concepts and models of human health was carried out. Understanding human health as a higher mental function allows us to generalize the largely disparate areas of psychological research in this area, to correlate its most important concepts such as the idea of health, the value of health, motivation for health promotion, physicality, health promotion activities, a healthy lifestyle, etc. Without denying the established tradition of research in this area, the concept of health as a higher mental function brings its study to a higher level of generalization, contributing to the formulation of a new range of tasks. The concept

of health as a higher mental function is most promising in the field of research and treatment of psychosomatic diseases, characterized by a complex interweaving of different levels of health, while the methodological potential of activity theory (idea about the structure of activity, the role of motivation in maintaining and developing activity, etc.) and activity -oriented concepts can be more successfully implemented in relation to the problems of professional health.

Список використаної літератури

1. Health Psychology: Theory, Research and Practice I Marks D.F., Murray M., Evans B., Wilig C. London, 2000. P. 4.
2. Healy D. The Suspended Revolution: Psychiatry and Psychotherapy Re-examined. London, 1991.
3. Flick U. An Introduction to Qualitative Research. Thousand Oaks, 1998.
4. Bergmann, V. Psychophysische Vorgangeim Bereiche der Klinik. «Dtsch. med. Wschr». 1930. № 40.
5. Lipowski Z.J, Psuchosocial reactions to physical illness. Can. Med. Assoc. J., 1983, Vol. 128.
6. Luszczynska A., Schwarzer R. Multidimensional health locus of control: Comments on the construct and its measurement. *Journal of Health Psychology*. 2005. Vol. 10. № 5. P. 633-642.

Мала Н.,
здобувачка вищої освіти І
курсу магістерського рівня,
053 Психологія
Мелітопольського
державного педагогічного
університету імені Богдана
Хмельницького,
Остополець І.Ю.,
к.психол.н., доц., доцент
кафедри психології
Мелітопольського
державного педагогічного
університету імені Богдана
Хмельницького

ДО ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СПРИЙНЯТТЯ ТА ПОДОЛАННЯ СТРЕСОВИХ СИТУАЦІЙ

Стрес є невід'ємною складовою життя кожної людини. Він вважається основним фактором, що впливає на фізичне та психічне здоров'я особистості.

Його походження пов'язане з негативним впливом навколишнього середовища, труднощами взаємодії з іншими людьми та подіями, які потребують адаптації та подолання. Керування стресом та розуміння його механізмів стають ключовими завданнями для забезпечення якісного та здорового способу життя.

Основний підхід до розуміння стресу впливає із теорій, що розглядають його як реакцію організму на небезпеку або невизначеність. Наприклад, канадський психолог і фізіолог, дослідник стресу Ганс Сельє розглядав його як необхідну частину життя, породжену реакцією на будь-які зміни у зовнішньому середовищі. [5]

Вивченням стресу в Україні займалися такі науковці як К. Борщ [1], О. Кляпець, Б. Лазоренко, Л. Лепіхова, В. Савінов, Т. Титаренко та інші автори.

Цікавими є дослідження, проведені Київським міжнародним інститутом соціології ще у 2021 році. Методом телефонних інтерв'ю з використанням комп'ютера на основі випадкової вибірки мобільних телефонних номерів (з випадковою генерацією телефонних номерів та подальшим статистичним зважуванням) опитано 2000 респондентів, що мешкали у всіх регіонах України (крім АР Крим, окремих районів Донецької та Луганської областей). Вибірка була репрезентативною для дорослого населення (віком 18 років і старше) України.

Згідно опитуванням, не менше двох третин (69%) респондентів пережили якусь стресову ситуацію протягом 2021 року, і це найвищий показник за останні 10 років вимірювань. Порівняно з попереднім періодом (2013-2019 рр.), у 2020-21 роках констатовано приблизно вдвічі більшу частку тих, хто пережив смерть близьких. Якщо до 2020 року цей показник не перевищував 9%, то у 2020 він склав 17%, а у 2021 дорівнював 19% респондентів. Зросла також частка тих, хто пережив власну важку хворобу чи операцію (18% у 2021 році у порівнянні з 15% у 2020). У той же час, в останні роки (2019-2021), спостерігається значуще менша частка тих, хто відчував свою безпорадність чи втратив віру у власні сили, порівняно з 2013-2018 рр. [3]

Найчастіше в 2021 році українці переживали такі види стресових ситуацій:

- Смерть близьких довелося пережити 19% опитаних, що на 3 відсоткових пунктів більше, ніж у 2020 році.

- Пережили самі важку хворобу чи операцію 18% опитаних, що на 3 відсоткових пунктів більше, ніж у 2020 році.
- Важку хворобу близьких пережили 16% респондентів, так само, як і в 2020 році.
- Втратили роботу та стали вимушено безробітними 11% опитаних, що на 2 відсоткових пункти менше, ніж у 2020 році.
- Втратили віру в людей, зіштовхнулися з підлістю 10% опитаних, так само, як і в 2020 році. [3]

Стрес у умовах війни в Україні є серйозною проблемою. У зоні бойових дій та в прилеглих територіях люди знаходяться під постійною напругою, страждають від нестабільної ситуації та загрози безпеки. Крім того, війна викликає й інші форми стресу, такі як соціальний, економічний та фізичний стрес. Наприклад, багато людей, які живуть в зоні бойових дій, почасти мають проблеми з отриманням достатньої кількості їжі, води, медичної допомоги. Все це ускладнює життя людей, може призвести до погіршення здоров'я, загострення хвороб та інших проблем.

В 2022-2023 рр показники стресу серед населення зросли до 88%. Українці відчувають високий рівень стресу через війну. Враховуючи тривалість повномасштабної війни та ситуації невизначеності, більшість українців відчувають дуже високий або високий рівень стресу. Про це свідчать результати дослідження Gradus Research в рамках проекту «Градус суспільства під час війни». [4]

Якщо конкретизувати емоції та стани, то найпоширенішою є втома – її відмічає половина опитаних, але водночас 43% мають почуття надії. Серед інших розповсюджених станів – напруга (42%), роздратування (31%), обережність (28%) та гнів (27%) [4].

Проте не тільки доросле населення відчуває психологічні проблеми у зв'язку з військовими діями, а й діти також. [1]

Отже, реакції на стрес можуть бути різноманітними, від збудження та тривоги до розладів сну та депресії, фрустрації, розчарування, апатії, переживання безвихідності та «життєвого кута».

Важливо враховувати індивідуальний психологічний портрет кожної людини, оскільки те, що викликає напруження і стрес у однієї, може бути абсолютно сприйнятним для іншої. Наприклад, деякі люди можуть легко адаптуватися до нових умов, тоді як для інших, навіть не значне напруження може спричинити незадоволення та викликати дезадаптацію. Отже в сучасних наукових дослідженнях значна увага приділяється адаптивному

потенціалу особистості та її здатності долати проблемні (стресові) ситуації, що відіграє істотну роль у профілактиці порушень здоров'я. Цікавлять науковців і особливості сприйняття та подолання стресових ситуацій людьми різних вікових груп.

Емпіричні дослідження психологічних характеристик стресостійкості, детермінант суб'єктивного благополуччя та успішності подолання життєвих труднощів чоловіків та жінок, проведені Симочко І., показали, що чоловіки у більшості випадків значно успішніше долають труднощі, ніж жінки. До того ж особливості сприйняття напружених ускладнених ситуацій як стресових та їх подолання залежить і від особистісних властивостей людей. Незалежно від статі особистості, успішно долають життєві труднощі, люди з адекватною оцінкою ситуацій та ті, хто активно застосовує власні ресурси для вирішення життєвих труднощів. Симочко І. переконливо довела, що респонденти, які відчують емоційний комфорт та повне суб'єктивне благополуччя, успішно долають напружені і ускладнені життєві ситуації. Люди, схильні до депресій та тривожності, які відчують труднощі в контролі своїх емоцій, не мають успіхів у подоланні стресів. [2]

Таким чином, можемо зробити висновок, що на сучасному етапі розвитку українського суспільства проблема сприйняття та подолання стресових ситуацій є досить актуальною та потребує подальшого теоретико-прикладного дослідження. Розуміння та управління стресом – важливе завдання для забезпечення якісного та здорового життя особистості, а врахування психологічних аспектів є ключовим елементом цього процесу.

Список використаної літератури

1. Борщ К. К. Особливості прояву стресу серед дітей в умовах війни. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2023. С. 47-51.
2. Симочко І. М. Психологічні особливості сприйняття життєвих труднощів у чоловіків і жінок. : кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр» / І. М. Симочко ; наук. керівник к.психол.н., доцент В. Ф. Казібекова ; Міністерство освіти і науки України ; Херсонський держ. ун-т, Соціально-психологічний ф-т, Кафедра практичної психології. – Херсон : ХДУ, 2020. 51 с.
3. Стресові ситуації в житті українців, 2021 <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1096&page=2&t=7>
4. 88% українців високий рівень стресу через війну. URL: https://lb.ua/society/2023/05/05/554120_88_ukraintsiv_vidchuvayut_visokiy.html
5. Selye H. Stress without Distress. *New American Library*.1975. 193 p.

Меняйло О.,
здобувачка вищої освіти І
курсу магістерського
рівня, 053 Психологія
Мелітопольського
державного педагогічного
університету імені
Богдана Хмельницького,
Остополець І. Ю.,
к.психол.н., доц., доцент
кафедри психології
Мелітопольського
державного педагогічного
університету імені
Богдана Хмельницького

МОЖЛИВОСТІ АРТ-ТЕРАПІЇ У ВІДНОВЛЕННІ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО СТАНУ ОСОБИСТОСТІ У ВОЄННИЙ ЧАС

За останні два роки українські психологи та психотерапевти зіткнулися з неймовірними професійними викликами. Це і військові дії, і внутрішнє переміщення, і перезавантаження політичної системи, і розвал державних структур, і економічна криза, що призвела до зростання безробіття, зниження матеріальної забезпеченості населення та інших соціальних проблем. У цьому контексті те, що відбувається в нашій країні, зачіпає практично всіх громадян, і кожен відчуває не тільки єдність з іншими, але й загрози для цієї єдності.

До категорій людей, які найбільше потребують психологічної підтримки, належать внутрішньо переміщені особи та їхні діти; [4] демобілізовані солдати та військовослужбовці Збройних сил України, (учасники бойових дій, інваліди та поранені); громадські активісти та волонтери, які страждають від емоційного вигорання та ін.

Зауважимо, все, що відбулося в нашій країні останнім часом, є колективною травмою для нашого суспільства. Кожен сприймає власний досвід не як унікальний, а як щось величезне, спільне для безлічі людей. Навіть просто співчуваючи втратам, переживанням горя і болю інших, люди опиняються в травматичній ситуації.

Як відомо із досліджень науковців, у суспільствах, які зазнали колективної травми, відбуваються зміни у сприйнятті світу, емоційних станах і поведінці. [3] Люди втрачають впевненість у власній безпеці, у своїх лідерах та державних інституціях. Тому нагальними завданнями психологічної та психотерапевтичної допомоги населенню України є подолання наслідків травматичних подій.

Психосоціальне відновлення людини - це складова соціально-психологічної реабілітації, система заходів, спрямованих створення нових соціальних, групових і сімейних зв'язків, адаптацію до професійного середовища та робочого місця, формування мереж соціальної та психологічної підтримки та ін. Таким чином, можна визначити стратегії психосоціального відновлення людини:

- визнання наявних психологічних проблем;
- вивільнення, усвідомлення та диференціація сильних емоцій, пов'язаних з кризовими ситуаціями та складними періодами життя;
- дослідження та укріплення особистісних ресурсів;
- прийняття та застосування стратегій виживання та подолання, пов'язаних з травмою та кризовим досвідом;
- переосмислення власного досвіду;
- прийняття «нового» себе;
- формування нових когнітивних, комунікативних та поведінкових моделей
- виявлення, усвідомлення та використання нових ресурсів, можливостей та здібностей.

Реалізація цієї стратегії повністю відповідає методології арт-терапії як способу допомоги особистості, в тому числі соціальної та психологічної.

Методологія арт-терапії визначається через поняття «зцілення». Арт-терапія - це метод відновлення через творче самовираження, а «зцілення» - це досягнення клієнтом цілісності.

Отже, переваги використання арт-терапії для психосоціального відновлення особистості людей, які перебувають у стані емоційної кризи, полягають у наступному.

1. Арт-терапія апелює до творчих елементів психіки і тому завжди укріплює ресурси.

2. Арт-терапія допомагає обійти «цензуру свідомості» через творчість, дає можливість розглянути і дослідити власні несвідомі процеси, приховані думки і стани, бажані соціальні ролі і способи поведінки. [1, 2]

За допомогою символічної мови, що є однією з основ мистецтва, люди виражають свої почуття та досліджують власні моделі спілкування та поведінки, які знаходять відображення у створених образах.

Методи арт-терапії базуються на механізмі проєкції. Все, що створює людина, є проєкцією назовні частини її внутрішнього світу, і, проєктуючись на візуальний матеріал, частина себе втілюється в художньому образі. Арт-терапія - це метод, який фокусується на інсайтах людини.

3. Арт-терапія як засіб невербальної комунікації є цінною для людей, яким важко висловити свої переживання словами (травма, як відомо, закарбовується на рівні фізичних та емоційних переживань і образів). Творча діяльність зближує людей і створює умови для взаєморозуміння та співпереживання через сприйняття створених образів. Методологія арт-терапії передбачає безумовне прийняття людей у будь-якій формі.

4. Малюнок (танець, мелодія тощо) в арт-терапевтичному процесі є своєрідним матеріальним полем для метафоричної взаємодії, що дозволяє повному поглянути на ситуацію та знайти шляхи її вирішення.

Арт-терапія ґрунтується на творчому потенціалі людини, внутрішніх механізмах саморегуляції та цілощой мобілізації і задовольняє потребу людини в самореалізації, відкритті нових можливостей та утвердженні свого унікального способу буття у світі. [3] Можливість обирати власну діяльність, власну творчість, теми і матеріали допомагає людині, яка потребує допомоги, бути самостійною і не перекладати відповідальність на інших, допомагаючи їй приймати рішення, робити вибір і брати на себе відповідальність.

Таким чином, можемо зробити висновок, що арт-терапія як засіб зцілення особистості є ресурсним методом, який працює над образом «Я» людини, дозволяючи їй розвивати різні моделі поведінки, створювати нові моделі та стратегії життєдіяльності, конструювати новий сенс життя через створення власних творчих продуктів. Цей метод є досить дієвим у роботі психолога, зокрема, може успішно використовуватися в процесі психокорекції, реабілітації, відновленні психоемоційного стану особистості у воєнний час.

Список використаної літератури

1. Вознесенська О.Л., Сидоркіна М.Ю. Арт-терапія у подоланні психічної травми: практичний посібник. К. : Золоті ворота, 2015. 148 с.
2. Вознесенська О.Л. Ресурси арт-терапії на допомогу вимушеним переселенцям: практичний посібник. К. : Human Rights Foundation, 2015. 50 с.

3. Практикум з арт-терапії: навч.-метод. посібник. Ч. 1. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 232 с.

4. Психологічна допомога дитині у психотравмуючій ситуації: методичний посібник. / уклад. Г.Б.Растроста. Суми. НВВ КЗ СОІППО, 2018. 64 с.

Zhyharenko I.Ye.,
dr. psychol. Sciences, Prof.,
Professor of the Department of Psychology
and Sociology SNU named after V. Dalya

SOCIAL COMPETENCES OF PERSONALITY

The issue of social competence is relevant due to a number of general and specific circumstances. With the growing influence of human capital, the importance of education and specialist training increases. Educational policy takes into account not only national interests, but also general trends in world development that affect the education system, in particular: expanding the possibilities of political and social choice, which necessitates increasing the level of readiness of citizens for such a choice; a significant expansion of the scope of intercultural interaction, in connection with which the factors of sociability and tolerance become particularly important; the increasing role of human capital, which in developed countries accounts for 70-80% of national wealth, which, in turn, determines the intensive, rapid development of education for both youth and adults.

The ability to make political and social choices, sociability and tolerance, and the rapid development of education presuppose the social competence of the individual. But, from a theoretical point of view, the main thing, in our opinion, is the concept of human capital.

The Latin term “compete” means “to know”, “to be able”, “to achieve”, “to comply”. The terms “competence” and “competence” have usually been associated with law. Competence is understood as the powers, responsibilities and rights granted by law, other regulatory act to a government body or official, and competence is the correspondence of the subject’s abilities and skills to exercise competence. Competence is a form of power permitted by law. Competence is a real quality of a subject, which he can possess without competence.

The complication and specialization of social institutions and relations required an expansion of the concept of competence in relation to other

professions. It turned out that competence is important in the professional activities of a teacher, doctor, manager, etc. Professional competence means the compliance of the knowledge, abilities and skills of an employee with his professional and official duties and rights.

But a worker outside of his profession also has other social statuses, depending on his membership in a particular community, be it family, circle of relatives and friends, public organizations, citizenship, nation, etc. Such statuses are as important for the individual as the profession. There is a need for a concept that would capture the correspondence of the values and knowledge, abilities and skills of the subject to his real social status, according to the proper level of culture, morality and law.

Social competence of an individual is an integrative social quality of an individual, which includes a clear value understanding of social reality, specific social knowledge as a guide to action, the subjective ability for self-determination, self-government and rule-making; the ability to implement social technologies in the main spheres of life (in the system of social institutions, norms and relations) in accordance with the proper level of culture, morality and law.

The structure of social competence is understood as its main components and various content levels. Social competence contains the following structural components: axiological - in the form of a hierarchy of main life values; epistemological - correct social knowledge necessary for a person's interaction with himself (self-education, self-development), with other people for the optimal solution of socially significant problems; such knowledge presupposes methodological, categorical, reflexive and projective thinking; such thinking operates with systemic connections of the whole, which allows the subject to solve social problems in principle, in a general way and vary the general solution in a variety of ways in relation to changing particular situations; subjective - readiness for self-determination and self-government, initiative and rule-making, the ability to independently generate new causal series in social reality and bear responsibility for what is accepted and done; praxeological (technological), meaning the ability to implement humanitarian and social technologies and communications in a system of social norms, institutions and relationships.

These components are related as follows: values and knowledge act as guiding, regulatory and control functions and directly guide certain actions (the subject knows what to do in accordance with values and knowledge); subjective qualities constitute the personal basis of social competence; the praxeological

component is the resultant one - the effectiveness of the operational-practical inclusion of the subject in social reality depends on it.

Social competence is an operationally formalized social (life, existential) methodology of the individual. In it, the decisive factor is not information, but methodology in the field of values and knowledge, anthropology and sociology. Its distinctive feature is the synthesis of values and technologies. In the personality structure, this competence occupies the middle level, connecting the upper, spiritual-theoretical, with the lower, practical-functional, directly serving everyday life. Without a middle level, the upper level will become abstract, divorced from social reality, and the lower level will become value- and methodologically blind. Social competence is associated not with dreams, but with action, with the translation of values and knowledge into the volitional process of self-determination and practical action. Therefore, in this competence, will is of particular importance, i.e. the subject's ability to determine himself to act according to values and knowledge. The mind proposes, and the will approves. Mastery of methodology is inherent in thinking, which is not completely absorbed by an external object, but makes its actions an object and becomes self-directed. Reflective thinking allows the subject to step back from the learned content, look at it from the outside, and transform it into a project of new options for action and communication. Social competence is inherent in the subject, which represents the "for-itself-being" of sociality, i.e., sociality directed towards itself, self-directed, self-projected.

In the content of social competence, one can distinguish various contents associated with its three levels: individual-personal, social and life-futurological. This is, firstly, content related to the physical, mental and spiritual life of a person. It includes the ability to independently build a hierarchy of values, think demonstrably, consistently and systematically, master the technique of expressing thoughts, mental self-government, mastery of health technologies, and psychosexual literacy.

Such content generally includes personal development technologies that support and develop the physical, mental and spiritual powers of a person. This, secondly, is the content associated with human existence in the social life process, in the system of social institutions, norms and relationships. Such content is transsubjective, supra-individual, it presupposes an understanding of the uniqueness of social reality, the purpose of social institutions, the main spheres of society, the value foundations of human existence, family, collective, Motherland, law and state, politics and economy, labor and property, profession and specialty;

ability to implement communication, economic, legal and other technologies in civil life. If the content of the first level is associated with internal experience, then the content of the second level is with external experience. This, thirdly, is the content determined by the unfolding of a person's life in time: the subject's ability to design the scenario of his own life and plan his life path. A person "writes" his life straight to the "finish copy". The irreversibility of the life process is dramatic. The content of the life-futurological level includes knowledge about the features, advantages and disadvantages of the main periods of human life. It allows a young person to understand his socio-anthropological "coordinates" and his capabilities, to combine values and knowledge into the project of his life, to impart to them a meaningful life direction and to realize himself as a responsible creator of his destiny, to understand his life in dynamics, and not as a static stay in carelessness in the care of elders.

The criteria and empirical indicators of social competence can be presented, according to its four structural components, as follows.

1. Value self-awareness of the individual. It is revealed in her ability to express selected values in concepts, justify them, evaluate events from the standpoint of such values, determine in concepts the value foundations of a person's existence, a collective, the Motherland, the state, labor, property, etc., her social status; express your cultural and other self-identification in terms of concepts; in formal goal setting, in the social orientation of behavior, in the dominant elements of lifestyle.

2. Specific social knowledge is manifested in methodological, categorical, reflexivity, projectivity and constructiveness (operational feasibility) of thinking, in the ability to understand the unified in the diverse, the universal in the particular, solve social problems in a general form and vary solutions in relation to specific circumstances.

3. Subjective qualities are manifested in the individual's ability to self-determine in acts of thinking, will, faith and feelings; in moral, political, professional and other relations; make independent choices, make decisions, bear personal responsibility for what is accepted and done, creatively model new socially significant options for action and communication; in self-government, amateur performance, self-education. The final indicator of subjectivity is the independence of the individual.

4. The praxeological component of social competence is expressed in mastery of life techniques in the spheres of personal, civil and professional life, in

organization and technological constructiveness, in effective productivity per unit of time.

The final indicator of social competence is social synergy - a person's ability to coordinate personal and general interests, corporate-professional and state interests, to cooperate personal efforts with the efforts of others, to cooperate, to work in a team.

Social incompetence is a discrepancy between a person's values and knowledge, abilities and skills and his real social status, level of culture, morality and law; it manifests itself as value indiscriminateness and omnivorousness, indifference to the life of the collective, state, country; inability to create a common cause that is important for the people, lack of independence, thoughtless execution due to the fading ability of self-determination, existence primarily as an object of social processes; in general, as an inability to use those social opportunities that are objectively available. In this case, the person is subjectively not at the level of their implementation. In such a person his social nature is not awakened.

Рисіна І.,
здобувачка вищої освіти 1 курсу
магістерського рівня, 053 Психологія
Мелітопольського державного
педагогічного університету імені Богдана
Хмельницького,
Остополець І.Ю.,
к.психол.н., доц., доцент кафедри
психології Мелітопольського державного
педагогічного університету імені Богдана
Хмельницького

ДО ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВПЛИВУ ТИПУ ВИХОВАННЯ НА ФОРМУВАННЯ Я-КОНЦЕПЦІЇ ПІДЛІТКІВ

Я-концепція - це система уявлень людини, яка включає знання про свої фізичні, інтелектуальні, соціальні та моральні якості, а також ставлення до себе. Вона формується в процесі розвитку особистості і є важливою складовою її психіки.

Підлітковий вік - це період інтенсивного розвитку Я-концепції. У цей час підлітки активно пізнають себе, свої можливості та обмеження. Вони

починають критично оцінювати себе і своє місце в суспільстві, усвідомлювати себе як самостійні особистості, відокремлені від батьків, формувати власні цінності, установки, плани на майбутнє [1].

Актуальність дослідження обумовлена тим, що сучасний світ стає все більш складним і вимогливим. Молодим людям доводиться стикатися з новими викликами та труднощами. У таких умовах важливо мати здорову Я-концепцію, яка допоможе молодим людям успішно адаптуватися до нових умов і досягти своїх цілей. В сучасному суспільстві спостерігається тенденція до зростання кількості підлітків з проблемами Я-концепції. Це пов'язано з такими факторами, як складні соціальні умови, вплив ЗМІ та інших соціальних інститутів.

Е.Еріксон - американський психолог, який розробив теорію психосоціального розвитку особистості [5], вважав, що розвиток особистості – це складний процес, на який впливають як біологічні фактори, так і соціальне середовище. Він виділив вісім стадій психосоціального розвитку. Кожна з цих стадій має свої завдання, які людина повинна виконати для успішного розвитку. Одна з найважливіших стадій психосоціального розвитку – підлітковий вік (12-18 років). У цей період людина стикається із завданням ідентифікації, формуванням уявлення про себе як про особистість.

Вплив типу виховання на формування Я-концепції підлітків є однією з найважливіших проблем психології, яка досліджується протягом багатьох років, але не втрачає актуальності. Вчені дійшли висновку, що виховання може мати як сприятливий, так і несприятливий вплив на формування Я-концепції.

Важливість дослідження впливу типу виховання на формування Я-концепції підлітків обумовлена кількома факторами:

- Я-концепція є важливою складовою особистості людини. Вона впливає на всі сфери життя людини, включаючи її самооцінку, самопочуття, поведінку, стосунки з іншими людьми.
- Підлітковий вік - це період бурхливого розвитку особистості. У цей період формується Я-концепція, яка буде впливати на подальший розвиток особистості.
- Тип виховання є одним із найважливіших факторів, що впливають на формування Я-концепції підлітків. Батьки, які виховують своїх дітей, мають можливість формувати у них здорову Я-концепцію, що сприятиме їхньому успішному розвитку.

Тип виховання, який отримує підліток, відіграє важливу роль у формуванні його Я-концепції. Одна з найбільш відомих типологій батьківсько-дитячих відносин – це класифікація батьківських стилів Діани Баумрінд, яка виділила три основних стилі батьківства: авторитарний, демократичний та пермісивний [4].

1. Авторитарний стиль - цей стиль виховання характеризується жорстким контролем з боку батьків та ігноруванням потреб та думок дитини. Батьки, які дотримуються цього стилю, встановлюють суворі правила, які дитина повинна беззаперечно виконувати. Вони не дають дитині можливості висловити свою думку чи вибір, а за невиконання правил карають, іноді використовуючи фізичне чи словесне насильство.

Авторитарне виховання може призвести до наступних проблем у підлітків:

- Низька самооцінка;
- Негативне ставлення до себе;
- Впевненість у своїй некомпетентності;
- Агресія;
- Депресія;
- Розлади харчової поведінки.

Демократичний стиль – цей стиль виховання поєднує в собі чіткі правила та повагу до думки дитини. Батьки, які дотримуються цього стилю, встановлюють зрозумілі очікування та правила, яких дитина повинна дотримуватися. Вони пояснюють причини цих правил та очікують від дитини відповідальності за свої дії.

Демократичний стиль виховання сприяє формуванню позитивної Я-концепції підлітка, підлітки, які виховуються в демократичних сім'ях, часто відчують себе улюбленими, цінними і значними. Вони впевнені в собі і своїх силах, скільки він забезпечує дитині наступне:

- діти, які виховуються в демократичних сім'ях, знають, що їх люблять і приймають такими, якими вони є. Вони відчують себе впевненими і захищеними в сім'ї;
- діти, які виховуються в демократичних сім'ях, мають можливість самостійно приймати рішення і нести відповідальність за свої дії. Вони вчаться контролювати свої емоції і поведінку.

• діти, які виховуються в демократичних сім'ях, отримують підтримку і заохочення з боку батьків. Вони відчують себе здатними до чогось і досягають успіхів у різних сферах життя.

Демократичний стиль виховання сприяє формуванню наступних рис у підлітків:

- висока самооцінка;
- позитивне ставлення до себе;
- впевненість у своїх силах;
- соціальна адаптація;
- емоційна стабільність.

Пермісивний стиль - цей стиль виховання характеризується мінімальним контролем з боку батьків та акцентом на свободі дитини. Батьки, які дотримуються цього стилю, дають дитині багато свободи та дозволяють їй робити майже все, що вона хоче. Вони не встановлюють чітких правил та очікувань, а також не очікують від дитини відповідальності за свої дії.

Пермісивний стиль виховання може призвести як до позитивних, так і до негативних наслідків:

До позитивних наслідків можна віднести:

- Розвиток самостійності та ініціативи.
- Впевненість у собі.
- Креативність.

До негативних наслідків можна віднести:

- Відсутність самодисципліни.
- Нехтування правилами та нормами.
- Нездатність дотримуватися зобов'язань.
- Проблеми в спілкуванні з іншими людьми.

Конончук О.М. у своїх працях також виділив поблажливий стиль виховання, який, на його думку, характеризується відсутністю контролю з боку батьків, вседозволеністю, потуранням бажанням дитини. Батьки, які дотримуються поблажливого стилю виховання, не встановлюють чітких правил та обмежень для дитини, не вимагають від неї відповідальності за свої вчинки. Вони часто задовольняють всі бажання дитини, навіть якщо вони не є обґрунтованими. Поблажливий стиль виховання може привести до розвитку у дитини егоїзму, безвідповідальності, нездатності до самостійного життя, а також до проблем з поведінкою [3]. Однак, як зауважує автор, якщо в сім'ї

панує атмосфера любові і підтримки, то поблажливий тип виховання може сприяти формуванню позитивної Я-концепції. Діти в таких сім'ях відчують себе улюбленими і прийнятими, вони мають високу самооцінку і впевненість у собі. Однак якщо в сім'ї панує атмосфера безвідповідальності і безкарності, то поблажливий тип виховання може призвести до формування негативної Я-концепції. Діти в таких сім'ях часто відчують себе залежними від інших, не здатними на самостійні дії і мають низьку самооцінку. Таким чином, можна сказати, що поблажливий тип виховання може бути як сприятливим, так і несприятливим для формування Я-концепції. Все залежить від конкретних обставин і міжособистісних стосунків та взаємодії батьків між собою та дитьми у сім'ї.

Таким чином, дослідження показали, що підлітки, які виховуються в демократичних сім'ях, мають більш високу самооцінку, більш позитивне ставлення до себе і більшу впевненість у собі. Вони також більш щасливі і благополучні в особистому та соціальному житті.

Висновки.

Я-концепція, що визначається як система уявлень про себе, є динамічним конструктом, який формується протягом життя, зазнаючи значних змін у підлітковому віці. Дослідження свідчать про те, що тип виховання, який отримує підліток, відіграє значну роль у формуванні його Я-концепції.

Процес виховання, будучи багатограним, не має чітко визначеного алгоритму для формування здорової Я-концепції у підлітків, для цього не існує універсального рецепту. Цей процес потребує постійної уваги та зусиль з боку батьків.

Важливо, щоб батьки усвідомлювали вплив свого стилю виховання на розвиток Я-концепції підлітка. Завдяки цьому вони зможуть сприяти формуванню позитивної Я-концепції підлітка, яка, в свою чергу, буде стимулювати успішний розвиток особистості.

Список використаної літератури

1. Довбенко О. В. Психологія підліткового віку. Київ: Академія, 2022. 286 с.
2. Захаров А. І. Психологія аномального розвитку дитини. Київ: Вища школа, 2006. 448 с.
3. Конончук О. М. Сімейне виховання: Навчальний посібник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2004. 352 с.

4. Baumrind, D. Parenting styles and adolescent development. Psychological Bulletin, 89(4), 1966, p. 64-616

5. Erik Erikson Childhood and Society. 1950 W. W. Norton & Company. New York. 394 p.

Hudzenko O.G.,
Candidate of Philosophical Sciences
(PhD), Docent,
Associate Professor of the
Department
of Political Science and Public
Administration
of Lesya Ukrainka Volyn National
University

CURRENT INTEGRATION PROCESSES IN THE WORLD AND UKRAINE: PHILOSOPHICAL AND PSYCHOLOGICAL DIMENSION

Issues related to integration are currently essential in the context of scientific discussion. In our opinion, studies that reveal the philosophical theoretical and methodological basis of the processes of world integration as an objective reality meet the requirements of our time, as they contribute to rethinking the role and place of the state in the dynamically changing world of integration processes.

Directing all spheres of Ukrainian politics to the process of European integration allows for the formulation of specific long-term goals related to Ukraine's position on the world stage and designed to determine the prospects for the country's development, as well as to influence global processes in the world economic space.

Accordingly, it is difficult to implement the European integration of the Ukrainian state without the necessary social changes that will affect the development of society. A condition for such a transformation will be the state's return to the innovative path of growth. It should be noted that because of the external and internal instability, the Ukrainian state needs to carry out significant reforms.

In particular, it is important to find effective solutions in various spheres of social life (ensuring the transformation of the humanitarian part of the

integration dimension, implementing humanitarian policy in the direction of improving the humanitarian national space), which will contribute to the formation of the socio-economic and internal political stability of our state.

With the growth of globalization of international communications in various social spheres, especially in the context of the formation of law-making discourse, the awareness of the world cultural community is gradually increasing. This should become a guarantor of the effectiveness of universal norms as an integrating basis for legislation in the systems of global and regional legal regulation [4, p. 203].

It is noteworthy that the integration processes taking place in the modern world contribute to the development of the national legislation system. When implementing integration processes in the country, the main goal is to take into account the fact that each legal system of a specific state, which is determined by national legislation, is unique. The integration of the legal system of Ukraine should guarantee the creation of a unified legal order taking into account the national identity. The decisive goal of such a process is the qualitative and effective improvement of national legal regulation with the preservation of values in the main institutions of law [4, p. 198].

Therefore, integration processes should be stable and predictable within the limits of national interests, ensuring the protection of the basic life needs of a person, the spiritual and intellectual development of an individual, as well as the interests of society and the state [3, p. 236].

Regarding the understanding of the concept of "integration", let's note that, for example, for philosophy, it is an internal reserve, the possibility to design a certain integrity. In particular, integration is important for human communities because it is related to different levels of social organization [1, p. 290].

Sociologists distinguish between internal and external integration, considering the category "integration" in the context of its relationship to human communities and societies. They note that integration is a conscious interaction of the corresponding constituent components. In their research, sociologists also raise the issue of preserving national identity in the context of international and interstate integration. Solving this problem significantly depends on the country's potential, and the human aspect generally depends on the level of education [1, p. 290-291].

According to psychologists, a holistic view of the world is a natural prerequisite for integration, which stems from a person's natural tendency to perceive the world as a whole. The importance of integration at the first stage of

education is explained by the fact that it is naturally woven into the child's life experience. The process of integration contributes to the memorization and reproduction in memory of objects and phenomena in a relationship [1, p. 291].

Note that the level of conflict in the modern world remains very high. Military confrontations of varying intensity continue to pose tangible threats to people's coexistence. For this reason, attention to the problem of tolerance and intolerance has noticeably increased in social sciences in recent years. Compliance with the principles of tolerance is expected to reduce conflicts and promote social and individual development. Considering the fact that such a potentially significant indicator for civil peace, stability, and integration as tolerance in the political sphere is at a sufficiently high level in our society, a satisfactory level of national-ethnic, interstate and religious tolerance is generally observed [2, p. 219].

So, in our opinion, society and state bodies should work on increasing tolerance in those areas where it is necessary.

Summarizing the above, we note that, based on the analysis of modern integration processes in the world and their interaction with Ukraine, conducted from a philosophical and psychological point of view, several important conclusions can be drawn.

Firstly, we considered the development of integration processes as an integral component of the national legal system. It was found that this long process is determined by specific stages of the formation of the country and the formation of its statehood. Further, it was established that each country's legal system is unique, and it is important to manage integration processes while preserving national identity. The integration of the legal system of Ukraine should contribute to the creation of a unified legal order taking into account the country's unique features and characteristics. In addition, it was found that the apperception of elements and methods of other legal systems is of great importance for the improvement of national legal regulation. The content of the integration legal process is achieved in improving the quality and efficiency of regulation, taking into account constitutional values.

Therefore, these conclusions indicate the need to manage integration processes in Ukraine, taking into account national characteristics, to ensure sustainable and high-quality development of the country in the global context.

Also, considering the philosophical and psychological dimension of modern integration processes, it is possible to determine the key aspects that influence the perception and interaction of states in the global context. It was revealed that the philosophical view of integration allows considering it not only as

a legal aspect, but also as a fundamental process that determines social values and ideals, revealing its influence on cultural and social aspects of society.

From a psychological point of view, it has been established that integration processes can cause different reactions and emotions among the population. The psychological aspect of the study of integration helps to understand what factors can influence the perception of these processes by citizens, their attitude to changes, and their adaptation to the new order.

Therefore, the philosophical and psychological dimension of integration processes not only expands the understanding of the essence of integration, but also takes into account the human factor in the perception and adaptation to these changes, which is key to the successful and harmonious integration development of the state.

I would like to thank Dr. Shinasak Suwan-acharya (Thaksin University (Songkhla, Thailand)) for the idea to conduct future research on the topic under review (the impact of pandemics on global integration processes) [5, p. 17].

Список використаної літератури

1. Іванченко Є. Сутність та структура поняття «інтеграція» / Є. Іванченко // Педагогічні науки. – 2009. – № 52. – С. 288–296.
2. Соціально-психологічні чинники інтеграції українського соціуму / О. Злобіна, М. Шульга, Л. Бевзенко та ін. – Київ : Інститут соціології НАН України, 2016. – 276 с.
3. Філософія інтеграції: Монографія / За заг. ред. В. Бондаренка, Ф.Г.Вашука. – Ужгород: ЗакДУ, 2011. – 273 с.
4. Чернописька В., Гарасимів Т. Правова інтеграція України у площині глобалізаційного дискурсу / В. Чернописька, Т. Гарасимів // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки : збірник наукових праць / МОН України. – Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2018. – № 889. – Вип. 17. – С. 198-204.
5. Suwan-achariya, S. Currency zoning in the COVID-19 era / S. Suwan-achariya // National Interest. – 2021. – Vol. 1. – No. 2. – Pp. 1–18. Retrieved from <https://sc01.tci-thaijo.org/index.php/NIT/article/view/239982>

Афанасьєва Н.Є.,
д. психол. н., професор,
професор кафедри
психології та соціології
Харківського національного
економічного університету
ім. С. Кузнеця

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ СТРЕСУ У ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ПЕРШОГО РОКУ НАВЧАННЯ

Актуальність досліджень проблеми стресу та стресостійкості обумовлена соціальними замовленнями, що не втрачають значущості в Україні та світі. Проблема стресу належить до таких психологічних проблем, постановка і рішення яких виявляються залежними від теоретико-методологічних підходів, принципів і засобів психологічного пізнання.

У вітчизняних та зарубіжних дослідженнях вивченням професійного стресу і його наслідків у педагогічній діяльності займалися такі вчені, як: І. Андрієнко, Л. Арнаутова, Н. Бамбурак, Л. Березовська, А. Власенко, М. Гуцман, Г. Дубчак, Г. Жара, І. Заюков, О. Збарак, М. Корольчук, В. Корольчук, М. Кудінова, Л. Наугольник, Л. Омельченко, С. Піхуля, Л. Різник та інші. У роботах, присвячених проблемі стресу, виділяють методологічно орієнтовані дослідження, для яких характерним є класичне розуміння стресу як реакції людини на зовнішню дію, а також її відповідний стан. Незважаючи на чималу кількість досліджень, більшість сучасних учених акцентують увагу переважно на вивченні станів і ситуацій, пов'язаних із стресом, проте не приділяють достатньої уваги дослідженню цих станів як чинників стресу.

Переважає більшість людей у сучасному світі знаходиться під впливом стресу, що пов'язано із зростаючою складністю їх психічної діяльності, необхідністю засвоєння та переробки великого обсягу інформації, напруженням і перенапруженням фізіологічних систем організму під впливом різноманітних чинників. У сучасному житті стреси негативно впливають на поведінку людини, її працездатність, здоров'я, стосунки з оточуючими тощо [4].

Науковці стверджують, що дві третини населення промислово-розвинених країн вмирають від стресів. Тривалі фізичні та психологічні

навантаження, які перевищують норму, призводять до порушення функціонування окремих органів, фізіологічних систем організму, серйозних хвороб. З іншого боку, стрес – це природна і навіть корисна складова повсякденного життя, але щоденна напруга, дефіцит часу, постійна зайнятість на роботі та вдома, відсутність задоволення від праці, невміння та небажання відпочивати можуть призвести до значних психологічних та фізіологічних проблем.

Основними чинниками виникнення стресових станів є психофізіологічні (монотонія, втома та перевтома, сенсорна депривація, порушення сну тощо), психосоціальні (інформаційна ізоляція або інформаційний шок, тривала самотність і групова ізоляція, порушення спілкування, професійне вигорання, побутові проблеми тощо) та психологічні (негативна інтерпретація стресора, невпевненість у собі, неконтрольованість емоцій, нереалістичність мислення, низька самооцінка, висока тривожність, домінування екстернального локусу контролю, особливості характеру тощо). Різноманітні чинники стресових станів безпосередньо впливають на особистість, ускладнюють процес психофізіологічної, соціально-психологічної та психологічної адаптації людини до навколишнього середовища.

На теперішній час вивченню проблем, пов'язаних із стресом, приділяється дедалі більше уваги. Розглядаються не тільки умови виникнення стресових ситуацій, але й шляхи, методи та засоби, що знижують негативний вплив стресу. Щоб оцінити актуальність проблеми зниження негативних наслідків стресу, необхідно знати, наскільки люди піддаються його впливу, тобто як часто вони потрапляють у стресові ситуації, коли сила стресора перевищує захисні властивості організму.

Метою дослідження є визначення особливостей переживання стресу у здобувачів вищої освіти першого року навчання.

У дослідженні брали участь здобувачі вищої освіти першого року навчання Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця, віком від 17 до 20 років, кількістю 120 осіб. Дослідження здійснювалося у жовтні-грудні 2023 року в онлайн форматі. Здобувачі вищої освіти першого року навчання переживають значне напруження, яке пов'язане із змінами соціального середовища, провідної діяльності, нових соціальних умов розвитку особистості, що може стати початком стресової ситуації. Стрес у навчальній діяльності це щоденні перевантаження, які пов'язані з особливостями навчання у закладі вищої освіти у воєнний час, що

негативно впливає на самопочуття, психічні, психологічні або соматичні функції. Для сучасного здобувача вищої освіти стрес є реакцією на проблеми, труднощі та спроби їх подолання.

У Харківському національного економічного університету ім. С. Кузнеця навчання здійснюється в онлайн форматі, тому основними причинами появи стресу у здобувачів освіти першого року навчання є великі навчальні навантаження, які з'являються через велику кількість завдань з різних навчальних дисциплін, що призводить до поспіху і постійної нестачі часу. Засоби відновлення у воєнний час обмежені.

Для дослідження особливостей психологічного стресу була використана «Шкала Psm-25» Лемура-Тесье-Філліона, що призначена для виміру феноменологічної структури переживань стресу. Ця методика дає змогу перевірити осіб, які під час своєї діяльності вимушені переносити стресові ситуації та боротися з ними. Методика містить ряд тверджень, що характеризують стресовий психічний стан, наявність якого необхідно оцінити певним балом. При обробці результатів підраховується сума балів за всі відповіді – інтегральний показник психічної напруженості (ІППН). Чим більше ІППН, тим вище рівень психологічного стресу. Життя здобувачів вищої освіти супроводжують надзвичайні та стресогенні ситуації, тому вони часто відчують стрес і нервово-психічне напруження. В основному їхній стрес розвивається через великий потік інформації, відсутність системної роботи впродовж семестру і під час сесії.

Психологічне напруження у здобувачів освіти починається до початку сесії і зберігається на всьому її протязі. Наявність психологічної напруги є свідченням того, що навчання супроводжується безперервним, хронічним стресом. Наслідком такого стресу може бути невроз, тобто функціональне захворювання нервової системи, коли страждає нервова система, її ресурси виснажуються, примушують працювати організм на межі своїх можливостей. Невроз розвивається тоді, тоді, коли людина тривалий час перебуває в стані стресу. Він не є хворобою, це різновид «нормальних» реакцій особистості в незвичайних стресових умовах. Також до стресу призводять невдачі та інші події життя, які психологи позначають як психологічні травми. Період навчання значно впливає на формування особистості, тому проблеми психологічного здоров'я здобувачів вищої освіти є актуальною.

Отримані результати дослідження рівня психологічного стресу у здобувачів освіти першого року навчання представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Показники психологічного стресу у здобувачів вищої освіти першого року життя (у балах)

Шкала	M±σ
Психологічний стрес	54,2±6,8

Отримані результати вказують на те, що досліджувані здобувачі освіти знаходяться у врівноваженому стані та достатньо легко переносять навантаження під час навчального процесу.

Стрес у навчальному процесі необхідно регулювати. Це завдання як самих здобувачів, так і викладачів, соціальних педагогів, психологів. Шляхи вирішення цієї проблеми потребують формування професійної мотивації молоді, впровадження в навчальний процес основ здорового способу життя, тренінгових курсів, здоров'язберігаючих технологій.

Подолання стресу – це певні психологічні та поведінкові зусилля, якими людина відповідає на вимоги, що висуваються стресом [1]. Подолання – це не одна стратегія, яка вживається за будь-яких обставин, у будь-який час. Різні люди долають стреси по-різному. Ефективна відповідь на стрес, яка веде до адаптації – це застосування такої стратегії взаємодії із стресором, яка значно знижує рівень переживання стресу. Неможливо повністю уникнути стресу. Неefективні реакції на стресори це ті, що протягом певного часу не призводять до зниження рівня стресу [2].

Коли не відбувається покращення стресового стану, то людина продовжує однаково реагувати на той самий стресор. Фіксування рідко буває адекватною реакцією на стрес, але це не означає, що треба негайно змінювати спосіб реагування. В якийсь момент людина повинна бути готова відступити, відмовитись від неefективної послідовності дій і спробувати щось інше, більше продуктивне.

Поради психологів, щодо подолання стресових ситуацій [3; 5]:

1. Намагайтесь сприймати важкі ситуації життя з гумором.
2. Бажано опанувати вміння дивитися на події зі сторони.
3. Скаржитися – не продуктивно, але розмова про проблеми допомагає зняти напруження та проаналізувати ситуацію в цілому.
4. Навчйтесь концентрувати увагу на позитивних аспектах події, а не на жадливих, тривожних.
5. Намагайтесь піклуватися про себе.
6. Завжди шукайте вихід із ситуації.

7. Використовуйте потенціал фізичних навантажень, які допомагають на деякий час «відключитися» від проблеми.

Таким чином, проведений теоретичний аналіз та емпіричне дослідження особливостей переживання стресу у здобувачів вищої освіти першого року навчання показало, що опитувані мають середній рівень стресу. Вони потребують психологічного супроводу навчання у закладі вищої освіти для запобігання розвитку негативних наслідків стресу.

Список використаної літератури

1. Актуальні проблеми психології стрес-менеджменту : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (26-27 квіт. 2019 р.). – Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2019. – 96 с.
2. Бамбурак Н. М. Динаміка суб'єктивного проживання стресу особистістю / Н. М. Бамбурак, М. С. Гуцман // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія Психологія. – 2017. – Вип. 1. – С. 143–151.
3. Власенко А. А. Когнітивний стиль особистості як характеристика когнітивної компоненти її стресостійкості / А. А. Власенко // Актуальні проблеми психології стресменеджменту. Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (26–27 квіт. 2019 р.). – Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2019. – С. 17–19.
4. Дубчак Г. М. Психологія становлення професійної стресостійкості майбутніх фахівців соціономічних професій : дис. ... д-ра психол. наук. – Київ, 2018. – 387 с.
5. Різник Л. Абсолютний RELAX: вправи для поліпшення психічного стану / Л. Різник // Соціальний педагог. – 2019. – № 6. – С. 21–41.

Zavatska N.Ye.,
dr. psychol. Science, prof., head
department of practical psychology
and social work of SNU named after V. Dalya,
Toba B.Yu.,
study PSPP-20 from SNU named after V. Dalya,
Kyslyov O.A.,
graduate student of SNU named after V. Dalya

CROSS-CULTURAL STUDY OF ATTITUDE TO ATTENTION DEFICIENCY SYNDROME

The purpose with this study is to investigate whether attitudes towards children, in primary school age, diagnosed with Attention Deficit Hyperactivity Disorder differ between Sweden and Ukraine. Secondly, the study provides the opportunity to see whether the awareness of ADHD diagnosis differ or on the contrary is equal in both countries. Consequently, it will be possible to see if there is any correlation between knowledge and attitude. Additionally, some minor questions will be answered, for instance, how the perception of upbringing correlates with attitudes towards children with ADHD or how personal experience of ADHD affects the attitude. Following research questions are aimed to be answered:

The elemental definition of an attitude according to Cambridge Dictionary is: *a feeling or opinion about something or someone, or a way of behaving*. The concept of an attitude is actually more complex, since it a result of different components. In psychology it is common to refer to these components with the abbreviation CAB which brings together the three fundamental components: the cognitive component, the affective component and the behavioral component. The cognitive component of an attitude is based on person's thoughts and beliefs while the affective component is more about the motions and feeling caused by the subject. Accordingly, the behavioral component is the outcome of the two previously mentioned components that has an influence on the behavior towards the subject. This study includes all of the components of an attitude however the survey aims the attention at the behavioral component, since the very majority of questions is about the respondent's choice of action. Further, there are *positive* and *negative* attitudes towards a subject or a person, as in our case. Generally, in psychology, a negative attitude is described as *a disposition or a manner that is not*

constructive, cooperative, or optimistic, thus a positive attitude is everything that is contrary to the description of a negative attitude. It is possible to determine which attitude the individual has to the subjects through a series of questions that together paint a coherent picture.

According to the Cambridge Dictionary *culture* is: “the way of life, especially the general customs and beliefs, of a particular group of people at a particular time”. Different societies have different social behaviors, norms, values and of course views. In this work, the term *cross-cultural study* implies a study that compares two, ethnic groups, two nations and their visions on mental diagnoses.

As described in 3.5 there are certain dysfunctions related to the lack of different neurotransmitters, it is precisely this problem that central stimulant drugs for ADHD diagnosed target. Differences that can make it hard for signals to pass in a quick and efficient way are causing symptoms like restlessness and impulsiveness. It can be because of neurons that doesn't release enough neurotransmitters or because of the lack of receptors or because of the neurotransmitters getting “sucked back” instead of activating next neuron and send signal. What ADHD medicaments can do is enhance the release of neurotransmitters, stimulate the receptors or slow down the reuptake so neurotransmitters have time to activate neurons. There are many types of medicaments, some are short-acting (2-4 hours) and other are long-acting stimulants (8-12 h). The most common drugs are inter alia: methylphenidate from brands like *Ritalin* or *Concreta*; amphetamine sulfate from brands like *Dyanavel* or *Evekeo*. Several studies have been conducted on the effect that medication has on children. The short-term effect is the one that has been studied in the first place. These studies show that, in 70-80% of the children and adolescents that have been treated with central stimulants have improved their concentration ability, the drug has also reduced impulsivity and motor hyperactivity. It is also scientifically proven that the minimal dose of medication the children receive does not produce any wheezing effect. The medical treatment also does not affect the risk of future abuse, rather the opposite. Clinical experience and scientific studies have showed that the risk of addiction rather decreases for those ADHD diagnosed who take medication from young age. However, the side effects of stimulant medications that do arise frequently are poor appetite and poor sleep (Khalifa & Pelling, 2014).

Two elementary schools, one in Stockholm and another in Kiev, were asked to participate in the survey. In total, 80 respondents were asked to answer the poll, 40 in each country. One of the schools, the one in Sweden, rejected the request which led to 40 questionnaires being distributed randomly to volunteer adults here

in Stockholm. Both men and women participated in the study, but neither gender nor age was checked in the survey. The only requirement for the respondent to answer the questionnaire was to have children in elementary school age, i.e. in the age range 6 to 16. Important background question in this study is whether the respondent herself/himself or his/her close relative is diagnosed with ADHD, which is the only background variable considered in this study. All respondents voluntarily participated in the survey.

The questionnaire consisted of two parts. The first part consisted of 6 short yes or no background questions that provide information about respondents' knowledge of ADHD, own experience of the diagnosis and questions which reveals respondent's position when it comes to child raising methods. The reason behind these questions presented in the first part of the poll is to make it possible to draw a potential correlation between knowledge and attitude; own experience and attitude; as well as a view of child-raising and attitude for a deeper analysis of the main issue which is whether there is any difference between the two countries that have been chosen (see hypotheses 2 and 3). The second part of the poll consists partly of a description of child X whose sex does not appear, in order to exclude the gender variable that could possibly affect the result otherwise, but also twelve accompanying statements that the respondent should take a stand to after reading the personal description of person X . An example of a question or a statement that was included in the survey is: "I would let my child play with X without supervision of an adult". If the respondent totally disagrees with the statement, he or she fills in the first box numbered as one, contrariwise if the statement totally concurs, the respondent fills in the last box numbered as ten. By filling in the first box the respondent indicates on the absence of an optimistic expectation of person X and thereby shows a negative attitude towards x. Another question included in the survey is for example "When it is some type of group project in the school, I would like my child to be in the same group as X". If the respondent answer is in the range between 1 and 5 the respondent has a negative attitude towards person X since the answer " I don't agree" indicates that the respondent has neither optimistic nor cooperative disposition towards X. This means that the respondent does not consider X to have all of the necessary characteristics to carry out a group work, i.e. co-operation skills, patience, concentration etc. Furthermore, there are some statements that reveal if there is a stigma around the attention deficit hyperactivity disorder in the country, more specifically if there is a *public stigma*. Public stigma, which results in a negative attitude, can be noticed when a large population collaborately accepts stereotypes and degrading views towards an out-

group member, in this survey an ADHD diagnosed child. With that, some parents whom are aware of the existing label of a mental disorder of a child diagnosed with ADHD can avoid it by not admitting it or concealing it from the publicity. This is also due to *courtesy stigma*, which is a phenomena when a family member, a close relative or just friend is judged in a negative way by people in his or her surrounding because of their association with the stigmatized target, i.e. the diagnosed person (Mueller, et al., 2012). With that said, the statement “ If X was my child I would refrain from telling about the diagnosis to X’s environment (e.g. the school) and tell everyone that X is just more energetic than other children and it will disappear with age.”, discloses if a strong *public stigma* and/or *courtesy stigma* is present in any of the countries or not.

It is very important to pay attention to the subject, ADHD, to break the stigmatization that exists around the diagnosis today. For example, there are statistics and research showing that there is a link between ADHD and crime, since the risk for both girls and boys with ADHD to end up in vulnerable situations is considerably greater. Statistics show that a quarter of all those serving any form of prison sentence meet the criteria for an ADHD diagnosis. Moreover, about half of all SIS-placed teenagers between 13-17 are diagnosed with ADHD, according to the patient register 2012-2013. (Grut, 2018) If there will be a clear negative attitude towards children with ADHD and thus a stigma around the diagnosis, fewer will seek help and, in that way, expose themselves to risks in the future. For this reason, it is important with similar studies to illustrate the potential stigmatization and begin the work against it.

On the contrary, many researchers are convinced that the problem of stigmatization of ADHD doesn’t exist and the vast majority choose to seek help since ADHD has become almost a "cultural diagnosis" that many find convenient to "hide" behind. Fredrik Svenaeus, professor of philosophy at Södertörn University in his article “ADHD as a contemporary cultural diagnosis” draws attention to the fine line between the neuropsychiatric diagnoses and normal peculiarities that varies from person to person, which is beginning to become increasingly blurred especially when it comes to children. In accordance with the article the expectations of children and their cognitive abilities have increased over time. Examples that Svenaeus mentions to bring his point across is inter alia all the project work in the school instead of by heart learning, brain stimulation provoked by today's technology and computers full of violent games. All of these relatively new distractions can make it difficult for a child to concentrate, for example, on

school work and this is perhaps the right reason why ADHD didn't exist in Sweden 50 years ago, since we live in a completely different way today.

There are few available studies on ADHD statistics in Ukraine. Studies on attitudes are completely absent. Year 1997, 600 parents and teachers residing in Kiev answered a poll that was based on DSM-IV (1994) criteria, which was current at that time, in order to screen prevalence rate of ADHD behaviour in age category 10 to 12. The results showed a very high percentage value, circa 19.8%. It is important to note that the survey was about behaviour that fit in with ADHD symptoms, however there is no clear statistics of how many children were factually diagnosed or how many parents were aware of their child's potential diagnosis. Important notes that should be made when reading the results of this study are that parents, more specific mothers, of children that shows clear signs of ADHD in their behaviour are using physical punishment in order to discipline their child to a much greater extent than non-ADHD group. This suggests prevailing unconsciousness of one's own child's needs and ignorance of ADHD diagnosis. Additionally, those children who showed most symptoms and were marked as subtype C (combined) in the result lived in worst conditions. Based on the answers of parents to children of subtype C, it was possible to see clear tendencies of aggressiveness and alcohol abuse from the parents' side. (PH.D. KENNETH D. GADOW, 1997). Thus, the author explains the diagnosis of ADHD rather based on the environment the child is in, as well as the parent's upbringing, than biological and genetic causes of the diagnosis.

Which is a big contrast to the unawareness and ignorance about ADHD, Lydmila Prokopiv described in her scientific article 2013.

Another study of great relevance when discussing the stigma of ADHD is "Stigma in attention deficit hyperactivity disorder" (2012) conducted and written by Anna K. Muller, Anselm B.M. Fuermaier, Jenneke Koerts and Lara Tucha, all employees at the Department of Clinical and Developmental Neuropsychology, Faculty of Behavioural and Social Sciences at University of Groningen. Like the previous study conducted in Sweden by Sandra Oscarsson, mentioned earlier, the researchers agreed that ADHD entails a stigma that affects many aspects of the a child's life. As a result of public stigma, e.g. in the form of a derogatory view, result in self- stigma, a new degraded identity and low self-esteem that has a negative impact on the child's social functions. Public beliefs that are often are expressed towards diagnosed are for instance: the risk of becoming an addict or not being in control for one's senses all because of the medicaments that 80% of all ADHD diagnose children receive. The intake of medicines is an important aspect

of the issue of stigmatization since it induces a feeling of being different from peers which ones again contributes to dysfunctional self-perceptions. The authors mention that there are alarming high numbers of children with ADHD that stated personality changes due to medication intake. Examples of transformations are: not being oneself, being more depressed, isolated and not interested in social interactions. Altogether it can contribute destructive on the emotional and personal development of the child diagnosed with ADHD and in long turn might lead to even more stigmatized attitudes. This negative view on medicaments is also promoted by media and all of the biased media reports highlighting negative side effects of ADHD medications, this type of selective coverage also provides the audience with information that form stigmatizing attitudes. The information about medicamentations available at the web provokes parental concerns, because of the amount of negative loaded media statements about ADHD medications. Furthermore, cultural background has been found to affect the level of stigmatization. In the report, researchers refer to another study by an American sociologist Bernice A. Pescosolido who in her study “Culture, children, and mental health treatment: special section on the national stigma study children” (2007) compared the stigmatization level in America and Africa. Since there is big lack of information about the diagnosis in Africa, people living in Africa were more likely to accept ADHD as a medical condition. This, in turn, led to a negative attitude towards stimulant medication, forasmuch as people that took part in the study expressed fear that treatment will lead to social isolation and judgment from the surrounding people. However, the stigmatization was high in America as well. In a poll also created by Pescosolido, participants had to answer following questions: “Would you like your child to make friends with a child with ADHD”; “Would you like your child engage with a child presenting behavior typically seen in ADHD”. Around 25% of the respondents did not want their child to be friends with ADHD diagnosed peer, 20% expressed that they do not want their child to engage with ADHD diagnosed peer, in addition circa 50% clearly expressed a stigmatizing attitude when it comes seeking help both in form of psychotherapy as well as medication. Different factors which according to Pescosolido moderate participants sentiments towards diagnosed children are: blaming the family for the held misbehaving, the age of the factious character diagnosed with ADHD (older children are more avoided) and the characteristic of the adult that answers the poll, well-educated adults with a complete family turned out to seek more distance from children with ADHD.

In the primary study a question about personal experience was included, the question is formulated like: Are you or any other relative diagnosed with ADHD? The forms belonging to the respondents who answered yes to this question were analyzed separately and constituted their own group. This is to investigate whether their answers will be different from the rest and possibly indicate a more positive attitude. There are several previous studies that have investigated this, including the study “General practitioners` (GP) attitudes and knowledge about attention deficit hyperactivity disorder (ADHD) in Ireland” implemented by Dimitrios Adamis, Mimi Tatlow-Golden, Blánaid Gavin and Fiona McNicholas and published in *Irish Journal of Medical Science* year 2018. The purpose of the study was to investigate which factors actually have an influence on attitudes e.g. age, knowledge of the diagnosis etc. among the hundred and forty GPs participants in the study. Based on this study, personal experience of the diagnosis was not a significant factor and unrelated to attitudes (Adamis, et al., 2018). However, the results from Oscarssons study mentioned before, suggests the opposite. In her study the responders who were diagnosed with ADHD or had a relative with the same diagnosis showed a more positive attitude especially when viewing at on properties like *friendship and reliability* but also *orderliness*. In brief, those responders experience ADHD diagnosed as more friendly, reliable, orderly compared to the respondent group who do not themselves or relatives have ADHD. Thus, there are studies that suggest that personal experience is a relevant factor and other studies which indicates the straight opposite. Withal, it is important to note that both studies are about adults who are diagnosed with ADHD and not children, since there are no available studies about children yet.

Список використаної літератури

1. Adamis, D., Tatlow-Golden, M., Gavin, B. & McNicholas, F., 2018. *General practitioner's (GP) attitudes and knowledge about attention deficit hyperactivity disorder (ADHD) in Ireland*, Ireland: Royal Academy of Medicine in Ireland 2018.
2. Al-Seadi, S., 2016. *Leva med ADHD: En intervjustudie*, Kalmar: Linnéuniversitete, Fakulteten för hälso- och livsvetenskap.
3. Beckman, V. & Eriksson, E., 2007. *ADHD/DAMP - en uppdatering*. 2. uppl. ed. s.l.:Lund: Studentlitteratur.
4. Blad, E. & Sjögren, C., 2017. *Perspectives on ADHD : A compilation of thoughts amongst professionals in France and Sweden* , Stockholm: Stockholm University.

5. Borysenko, L., 2016. *UKRAINIAN CULTURE: INDIVIDUALISM OR COLLECTIVISM?*, s.l.: Taras Shevchenko National University of Kyiv.

6. Chris Papadopoulos, J. F. C., 2013. 'Individualism-Collectivism' as an Explanatory Device for Mental Illness Stigma , s.l.: Community Mental Health Journal.

7. Grolle, J. & Shafy, S., 2012. *SPIEGEL Interview with Jerome Kagan 'What About Tutoring Instead of Pills?'*. [Online] Available at: <http://www.spiegel.de/international/world/child-psychologist-jerome-kagan-on-overprescribing-drugs-to-children-a-847500.html> [Accessed 11 03 2018].

Крошка К.І.,

аспірант кафедри практичної психології
та соціальної роботи СНУ ім. В. Даля,

Завацька Н.Є.

докт. психол. наук, проф., завідувач кафедри
практичної психології та соціальної роботи СНУ ім. В. Даля,

СТАНОВЛЕННЯ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ В ПРОЦЕСІ ЇЇ РЕІНТЕГРАЦІЇ В СОЦІУМ

Наразі спостерігається інтенсивне ускладнення інформаційного простору, збільшення інформаційних потоків, які здійснюють психологічний вплив на вибір цінностей підростаючими поколіннями, в тому числі студентською молоддю. Це пояснюється перш за все тим, що в цих умовах людина не в змозі адекватно сприйняти та переробити потужний інформаційний потік, тому, свідомо чи не свідомо, переходить на спрощені алгоритми сприйняття світу. Отже, цінності, що виробляються або приймаються особистістю, істотно залежать від суб'єктивних і випадкових чинників (рухи фанатів, регіональні особливості тощо). Відбувається диверсифікація, дроблення цінностей. За великою кількістю окремих цінностей зникає ідеал як узагальнююча цінність. Спостерігається ситуація, коли наявною є сукупність роздібнених цінностей і в той же час відсутній ідеал як найвища узагальнююча цінність. Це характерна риса нашого нестійкого, тривожного часу, в якому відбувається розрив, руйнування єдності системи цінностей та ідеалів.

Аналіз сучасного стану інформаційного простору свідчить про те, що його ускладнення відбувається паралельно зі швидким розшаруванням

населення країни на дуже багатих (незначної частини населення) і бідних (основна частина населення). Породжувана цим психологічна напруга в суспільстві для окремої людини з'єднується синергетично зі складністю фільтрації величезного вхідного потоку інформації, що здійснює руйнівний вплив на систему цінностей особистості. Додатковим фактором такого впливу є свідомо дія на інформаційний простір ринкових агентів в економіці споживання, які вочевидь не завжди дотримуються "загальнолюдських цінностей". Все це створює дуже строкатий і об'єктивно важкий для психологічного аналізу фон становлення ціннісно-сислової сфери особистості. До того ж, в умовах ускладнення і розширення інформаційного простору відбувається складний процес знецінення естетичних, моральних, інтелектуальних цінностей.

Зазначені вище тенденції обумовлюють появу найбільш принципового протиріччя між загальнолюдськими цінностями й ідеалами, з одного боку, і релятивними, більш дрібними та ситуативними ідеалами і цінностями – з іншого. Слід до того ж прийняти до уваги, що цінність є також і кібернетичним поняттям, і в цій якості її сутність не може бути поясненою через розкриття її "змісту". На відміну від традиційного розуміння цінності, як чогось безумовно позитивного, що має смисл для людини, цінність в кібернетиці може бути як "позитивною", так і "негативною". Вона існує просто як певний вектор, що визначає спрямування намірів та дій особистості. На відміну від цілей, які можуть бути досягнуті, цінність просто визначає шлях, якого слід дотримуватися постійно. З ускладненням інформаційного простору спостерігаються наступні тенденції становлення ціннісно-сислової сфери особистості: перехід від "великих", "загальних" цінностей до фрагментарних, релятивних - дроблення цінностей на дрібніші і переконфігурація "уламків" в індивідуальні комплекси цінностей. Індивідуальні відмінності ускладнюють міжособистісну комунікацію і, тим більше, взаємодію особистостей. Оптимальним виходом із подібного ускладнення є формування більш-менш стійких груп за співпадаючими цінностями (любов до мистецтва, футболу, одягу тощо). Ми зараз спостерігаємо в соціумі чітку диференціацію саме за окремими цінностями величезної кількості соціальних груп, які об'єднуються назвами, що пояснюють спрямованість їх діяльності; зміщення від довготривалих цінностей ("посадив дід яблуню") до короткотривалих, цінностей-"метеликів" (силікон в губки, тату, окремі види пірсингу і пірсинг взагалі; короткочасна мода на зачіски, на одяг тощо). Відхід від цінностей минулого і

прогнозування майбутнього з орієнтацією лише на теперішній, сьогоденний момент. Подібна відмова є безумовно антикультурною, адже культура слугує виживанню, збереженню людини-виду, а забуття минулого, як і байдужість до майбутнього, фатальні для суспільства. На попередніх етапах розвитку людства прагнення до нескінченного продовження життя (як індивідуального, так і загального) пояснювало багато чого в соціальній поведінці людей, наприклад, будівництво пірамід (адже "час боїться пірамід"). Зменшення термінів, які роблять видимими минуле і майбутнє, неминуче означає і зниження надійності виживання людства (Т. Антоненко).

Крім того, цінності можуть бути як гуманними, так і антигуманними. При цьому особливо значущою цінністю для суспільства є недопущення змішування, нерозрізнення гуманних і антигуманних цінностей. Це, мабуть, слід розглядати як мета-цінність. До мета-цінностей можна віднести цінність свободи, на що звертали увагу ще в давні часи: людина вільна, коли може відрізнити добро від зла і навпаки, а цінність свободи – чи не сама "людська" з усіх цінностей (Г. Шевченко).

Орієнтація на релятивні цінності виглядає як данина необхідності, веління часу, стратегічна помилка, термінова реакція на зміну інформаційного простору. Така орієнтація викликає питання, наскільки необхідно залишатися прихильником "старих" цінностей (наприклад, колективістських). Це необхідно досліджувати в контексті виживання системи "людство". Але можна уявити собі суспільство, в якому будуть присутні лише релятивні або миттєві цінності. Відповідь на це питання важлива для психологічної науки. Зокрема необхідно виявити соціально прийнятні цінності та їх співвідношення в становленні ціннісно-сислової сфери особистості. Наприклад, соціалістичне суспільство виховувало цінність колективізму ("спочатку думай про Батьківщину, а потім про себе"), капіталістичне – цінність індивідуалізму (примат права особистості перед правами суспільства). Зрозуміло, що будь-які крайнощі мають негативний відтінок. Обґрунтування розумних пропорцій у даному випадку є нетривіальною науковою проблемою, у тому числі для психології.

Слід визначити змістовну характеристику категорії становлення, яка займає чільне місце в гуманітарних науках, в тому числі в психології епохи постмодернізму. У сучасних словниках даються наступні визначення: становлення – це процес, головна риса якого полягає в тому, що існування явища вже почалось, але ще не набуло завершеної форми. Становлення – це перехід від однієї визначеності буття до іншої. Становлення – це єдність

буття і небуття, виникнення і знищення, що веде до ставшого результату; воно є процесом зародження можливостей і перетворення однієї з них в дійсність. Становлення – це результат плину часу, який не має матеріальних механізмів”; „становлення – це рух до буття, причетність до буття, "поступальний крок до того, щоб бути".

Дослідження процесу становлення ціннісно-сислової сфери майбутнього фахівця має здійснюватися у певних вимірах: феноменологічний рівень; аналітичний рівень; рівень прогнозування і планування (рівень вибору); рівень дії, реалізації прийнятої стратегії.

На феноменологічному рівні констатується сучасний стан цінностей: дроблення, декомпозиція цінностей на все більш мілкі, незначні, проте, які виступають як основні для людини, тобто займають в її уявленні те місце, де розташовувалися найбільш загальні, навіть безумовні, цінності; назвемо цей феномен вертикальним розпадом (ієрархії) цінностей; зникнення авторитетів: релятивність цінностей; поява великої кількості "горизонтальних" цінностей, тобто тих, що не суперечать одна одній і які не перетинаються, носіїв, що роблять їх погано порівнюваними; множинність цінностей; "притискання" цінностей до теперішнього моменту, в збиток цінностям, розташованим в часі до і після нього; втрата інтересу до минулого і майбутнього; ситуативність цінностей. Можна зробити певні висновки із спостережуваної ситуації. Зважаючи на те, як цінності зростають чисельно і зменшуються в масштабі, вони все більшою мірою перестають мати відношення до людства, а більше характеризують індивідів, окремих представників роду людського. Парадокс полягає в тому, що наслідуючи релятивні і миттєві, "уламкові" цінності, людина прагне все-таки затвердити себе як носія виняткових властивостей, якостей, які повинні за її розумінням визнаватися саме усім суспільством як пріоритетні; спостерігається своєрідний відхід в часткове заради загального. Але при цьому втрачається природна позиція "оцінки цінностей" - висота інтересів усього людства.

На аналітичному рівні спостерігаються істотні причинно-наслідкові зв'язки, що розкривають логіку формування цінностей в сучасних умовах.

На рівні прогнозування і планування, рівні вибору належить вибрати стратегію розвитку людства і, відповідно, класифікувати цінності за критерієм добра і зла, сформувавши нову, філософію, психологію, педагогіку, етику майбутнього суспільства. Це може означати необхідність вибору між природними тенденціями в людському суспільстві, що походять від внутрішньовидової боротьби за існування (усе проти усіх) з безумовним

виснаженням усіх обмежених ресурсів, і майже (чи в принципі) недосяжною ситуацією свідомої поведінки людства (спільне знання, знання людей про людство і про загальну взаємозалежність людей і цілісність людини-виду), що відтворює стійкий розвиток (або навіть консервацію суспільства в якомусь поки що людському вигляді).

Рівень дії, реалізації прийнятої стратегії характеризується наявністю певного парадоксу. Після розпаду ціннісної системи суспільства належить знову зібрати її, залишивши як цінність лише добро, тобто відповідність виживанню суспільства, і, як анти-цінність – зло, те, що не відповідає його виживанню. Потрібно буде знову, тепер уже не на емпіричному, як це було раніше, рівні, а на рівні, забезпеченому інтелектом і аналізом, обґрунтувати і прийняти нову систему цінностей. Як необхідну умову збереження на землі людини-виду, недопущення перетворення її в пост-людину, кіборга або якогось варіанту самознищення людства.

Особливої уваги в становленні ціннісно-сміслової сфери майбутнього фахівця заслуговує ідеал.

Проблема ідеалу в сучасній психологічній науці є досить складною. Ідеал розглядається як зміст, як деякий якісно визначений стан якогось об'єкту, який є найкращим, причому, на загальну думку. Тобто, поняття ідеалу формується як соціальне відношення, саме, як загальноприйнята думка про найкращий, бажаніший стан когось або чогось, як того, до чого слід прагнути. І тут ми можемо, відштовхуючись від змісту, зафіксувати форму ідеалу – це форма мети: бажаного стану, який існує тільки у формі інформаційного об'єкту (об'єкту уяви, специфічної форми існування).

З першим питанням тісно пов'язане і друге: про відносність ідеалу. Якщо зміст ідеалу формується поза індивідом (суспільством) і лише приймається ним, то це ідеал з максимальною мірою спільності і з майже неймовірною мірою досяжності. Але ідеал може існувати в уявленнях індивіда просто як найкраща мета, яку можна і необхідно досягти. Тут ми маємо справу з відносністю, релятивністю ідеалу (втім, така ж ситуація, очевидно, і з істиною: вона може бути і абсолютною, і релятивною; можна стверджувати, що істина одна, але це не заважає, принаймні, сперечатися про правомірність існування і інших, більше незначних, релятивних, істин). І тоді ми повинні вести мову не про пошук Абсолютної істини і Абсолютного ідеалу, а про виявлення, дослідження існування і перетворення численних релятивних істин і окремих особистісних ідеалів, які постійно збільшуються в кількості і мають все зростаючу динаміку. А з цим – і досліджувати

випадковість та закономірності формування ідеалів, умови, які сприяють їх формуванню. Врешті-решт, працювати у величезному потоці фрагментів життєдіяльності людства, що ситуативно складаються. Але тоді ми повинні погодитися з типовою пізнавальною ситуацією постмодерну – "усе проходить", тобто усе є істина і ніщо не є абсолютною істиною.

Слід на цій підставі відрізнити ідеал – мету, й ідеал - цінність (остання, як відомо, задається вектором, а не точкою). Їх дуже важливо не плутати в методології, а це робиться дуже часто.

Отже, питання, які представляють інтерес для нашого дослідження, описуються декількома ключовими поняттями, зокрема: мета; цінність; ідеал; істина абсолютна або відносна, релятивна; стан системи, як точка в системі координат (зокрема, ідеальні умови існування системи в деяких умовах – координатах); вектор (цінність).

Шутальов О.О.,
аспірант каф. практичної психології та
соціальної роботи СНУ ім. В. Даля,
Завацька Н.Є.,
докт. психол. наук, проф., завідувач
кафедри практичної психології та соціальної роботи СНУ ім. В. Даля

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСУ РЕІНТЕГРАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Феномен реінтеграції має здебільшого політологічні та соціологічні вектори вивчення, натомість соціально-психологічні особливості дослідження цього складного конструкту є вкрай обмеженими. Так, психологія реінтеграції вивчалася переважно у контексті ресоціалізації, як складного і тривалого процесу повернення індивіда до соціуму.

Основу системи соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму складала інтегративно-інваріантна технологія розвитку соціально-психологічної спроможності молоді, яка за структурою включала чотири блоки: блок підготовчо-діагностичної роботи; блоки моделювання технологій індивідуальної роботи та групової роботи; контрольно-прогностичний блок з повторною психодіагностикою і прогнозом успіху реінтеграції учасників в умовах сучасного соціуму.

Змістовно інтегративно-інваріантна технологія розвитку соціально-психологічної спроможності молоді включала соціально-психологічну роботу з вмістом минулого; сьогодення; роботу з побудови образу майбутнього. Її наукову основу склали теорія соціалізації, когнітивно-поведінковий підхід; підходи в рамках скрипт-теорії: самоперепрограмування і творчість як свідоме оформлення цілісного сценарію власного життя; теорія активного соціально-психологічного навчання та ін., завдяки чому актуалізувалися мотиви особистісного самоствердження й самореалізації, виникали різноманітні почуття й переживання, починали діяти механізми соціальної регуляції та соціально-психологічного впливу.

Модель інтегративно-інваріантна технології розвитку соціально-психологічної спроможності молоді у системі соціально-психологічного забезпечення процесу її реінтеграції включала: діагностику соціально-психологічної спроможності/неспроможності учасників; групи учасників: соціально-психологічно спроможні (С-ПС); соціально-психологічно неспроможні зі зниженим соціальним потенціалом (С-ПНЗсп); соціально-психологічно неспроможні з низьким соціальним потенціалом (С-ПНнсп); мішені соціально-психологічного впливу: для групи С-ПС – загальний рівень розвитку особистості як цілісного механізму самодетермінації; для групи С-ПНЗсп – несамотійність (залежність); для групи С-ПНнсп – деструктивні установки; стратегії соціально-психологічної роботи: для групи С-ПС – освіта для життя; для груп С-ПНЗсп та С-ПНнсп – позитивна компенсація у сьогоденні особистісної неспроможності у минулому; методи індивідуально-групової соціально-психологічної роботи та її етапи: аналітико-корекційний (соціально-психологічна робота з вмістом минулого учасників; аналіз і корекція деструктивних скриптів); корекційно-розвивальний (соціально-психологічна робота з вмістом теперішнього; формування образів Я, ти, ми, часу, середовища і життєво важливих скриптів); соціально-превентивний (активне соціально-психологічне навчання з метою побудови життєвого плану, формування скриптів для його реалізації) (Н. Колесникова).

Важливим компонентом розробленої системи вбачалося забезпечення організаційно-психологічних умов розвитку соціального потенціалу учасників в процесі реінтеграції. При розробці організаційно-психологічних умов розвитку соціального потенціалу учасників ми виходили з компонентного змісту концептуальної моделі процесу реінтеграції та необхідності його соціально-психологічного забезпечення. Наставний блок містив цілі і завдання реінтеграції, спрямовані, зокрема, на розвиток

соціального потенціалу учасників. Орієнтаційний блок включав багаторівневі соціально-психологічні програми роботи з молоддю щодо розвитку її соціального потенціалу з урахуванням особистісних орієнтацій. Корекційно-розвивальний блок містив форми і методи соціально-психологічної роботи з молоддю в процесі її реінтеграції, критерії та показники ефективності цього процесу. Моніторинговий блок включав процедури оцінки ефективності цього процесу. Розвиток соціального потенціалу учасників в системі соціально-психологічного забезпечення процесу їх реінтеграції сприяв формуванню особистісних особливостей, необхідних для гармонійного розвитку і реалізації соціального потенціалу, в залежності від особливостей побудови взаємин з навколишнім світом і специфіки життєвих змін в умовах вимушеної міграції.

Розроблено принципи та визначено напрямки соціально-психологічної роботи, орієнтованої на досягнення молоддю соціально-психологічної зрілості, серед яких: створення умов для активізації процесів рефлексії особистісних змін і досягнення еґо-ідентичності; сприяння аксіологічній визначеності, пошуку, усвідомлення та утвердження смислів і цінностей життя; відновлення безперервності сприйняття часу життя; відновлення самототожності, усвідомленості та узгодженості уявлень про себе; формування внутрішніх джерел мотивації, що визначають здатність і готовність особистості до самоорганізації в період реінтеграції, зокрема в умовах вимушеної міграції.

Особлива роль в системі соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції відводилася організації рецептивного (приймаючого) середовища для забезпечення психологічно комфортних і стимулюючих інтеграцію умов для реадптації та інкультурації в нові (або істотно оновлені) умови і правила міжособистісного співіснування, завдяки чому було досягнуто позитивний реінтеграційний ефект через безпосереднє включення учасників у спеціально організовану спільну високозмістовну діяльність, насичену такими характеристиками, як екзистенційна виживальність і самоактуалізаційна зорієнтованість, адаптивність і конкурентність, цікавість і предметність, творчість і самостійність, гуманність та емпатійність (Я. Гошовський).

З метою моніторингу успішності процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму було запропоновано модель діагностики соціально-психологічної спроможності, яка містила показники, критерії та рівні її ефективності. Експериментальна перевірка ефективності системи соціально-

психологічного забезпечення процесу реінтеграції показала, що його успішність досягається через розвиток всіх компонентів соціально-психологічної спроможності та соціального потенціалу учасників.

Доведено, що запропонована система соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді обумовлює корекцію самооцінки учасників, підвищення загального рівня антиципаційної спроможності і всіх її компонентів, загального рівня саморегуляції поведінки (особливо таких її компонентів, як планування, моделювання, оцінка результатів і самостійність), обґрунтованого негативізму, оптимізму, активності, емоційної лабільності, вираженість яких в межах норми свідчить про подолання негативних психічних станів (оскільки зростання зазначених показників сталося при помітному зниженні показників ригідності, тривожності, індивідуалістичності), тобто дозволяє досягати цілей реінтеграції.

Порівняльний аналіз результатів реінтеграції учасників ЕГ і КГ показав, що між ними виявлені статистично значущі відмінності за показниками: саморегуляції поведінки (в ЕГ у порівнянні з КГ відзначається не тільки більш інтенсивне зростання показників планування, моделювання, програмування, оцінки результатів і самостійності, але і якісна зміна стилю саморегуляції – його гармонізація за рахунок підвищення двох компонентів – оцінки результатів і самостійності); антиципаційної спроможності (якщо традиційна модель реінтеграції, задіяна у КГ, більшою мірою зумовила зростання просторової і часової антиципації при загалом низькому її загальному рівні, то запропонована система соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді в ЕГ одночасно з розвитком часової та просторової антиципаційної спроможності сприяла підвищенню в учасників рівня особистісно-ситуативної антиципаційної спроможності, що є істотною передумовою їх успішної реінтеграції у соціум); деструктивних соціальних установок (в ЕГ спостерігається інтенсивне зниження відкритої та прихованої жорстокості, невдоволення, цинізму, агресивності; менш інтенсивне зниження, як і у КГ, негативного особистого досвіду і ворожості); самооцінки (у КГ самооцінка учасників дещо підвищилася, але в цілому так і залишилася низькою, тоді як в ЕГ вона зростала більш інтенсивно і досягла середніх значень); психологічного статусу (в ЕГ відбулися помітні зміни в особистісному профілі – він став більш гармонійним, простежуються тенденції тяжіння до нормативних значень; переважно це стосується таких характеристик, як ригідність, тривожність, індивідуалістичність, оптимізм та

активність); невротизації; за період експериментальної роботи ці показники дещо зросли у КГ і знизилися в ЕГ.

Встановлено, що соціально-психологічна спроможність більш ефективно розвивається в умовах групової роботи; її ефективність тим вище, чим нижче вік респондентів. З метою вдосконалення процесу реінтеграції, крім впровадження інтегративно-інваріантної технології розвитку соціально-психологічної спроможності молоді та підвищення її соціального потенціалу, необхідним вбачалося зміцнення зв'язків всіх структурних компонентів цього процесу; збагачення його змісту, удосконалення управління ним.

На основі сукупності критеріїв і показників процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму виділені і описані рівні соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді у сучасному соціуму. На їх основі виявлено типологічні особливості груп респондентів, що сприяють створенню умов для їх успішної соціокультурної адаптації, підвищення соціального потенціалу учасників та процесу реінтеграції загалом, вибору напрямку діяльності у роботі з кожною з груп, визначення найбільш ефективних засобів і методів на основі використання методичної, ресурсної та організаційної складових системи соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції, зокрема в умовах полікультурного середовища.

Впровадження апробованої системи соціально-психологічного супроводу дозволило значно підвищити ефективність процесу реінтеграції через більш інтенсивний розвиток стилю саморегуляції поведінки і її складових (планування, моделювання, оцінки результатів, самостійності), загального рівня антиципації і всіх її компонентів (особистісно-ситуативного, часового, просторового), формування адекватної самооцінки та сприяло позитивній корекції деструктивних соціальних установок і особистісних розладів учасників.

Визначено, що запропоновані заходи формувально-розвивального впливу були більш ефективними для групи С-ПНзсп у порівнянні з групою С-ПНсп респондентів з низьким соціальним потенціалом.

Наголошується, що удосконалення змісту процесу реінтеграції молоді передбачає урахування умов і факторів розвитку особистості, соціально-психологічних особливостей позитивної або негативної адаптації та можливостей реінтеграції; включення в зміст індивідуально-групової соціально-психологічної роботи інформації, ідей і спеціальних прийомів, відповідних статево-віковими особливостями і потребам, рівню соціально-психологічної спроможності, що стимулюють розвиток особистості;

вдосконалення технологій роботи та підвищення компетентності фахівців у проблемі моделювання соціально-психологічних технологій реінтеграції особистості. Підкреслюється, що удосконалення управління процесом реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму, у свою чергу, передбачає організацію індивідуальної роботи з розвитку соціально-психологічної спроможності особистості; організацію малих психокорекційних груп і моделювання корекційних програм з урахуванням вікових та індивідуально-особистісних обмежень і ресурсів; організацію активного соціально-психологічного навчання; підвищення рівня соціально-психологічної зрілості, реконструювання життєосмислювальних особистісних інтенцій та актуалізацію суб'єктності учасників; визначення і застосування їх резервних можливостей у процесі реінтеграції.

Розкрито змістовно-процесуальні засади побудови і реалізації системи соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму, основу якої складала інтегративно-інваріантна технологія розвитку соціально-психологічної спроможності молоді, яка спирається на теорії соціалізації, когнітивно-біхевіоральний, системно-інтегративний та генетико-моделюючий підходи і включає методи корекції скриптів в процесі активного соціально-психологічного навчання, самоперепрограмування і творчість, як свідоме оформлення цілісного сценарію власного життя. На основі сукупності критеріїв і показників ефективності процесу реінтеграції виділені і описані рівні соціально-психологічного забезпечення цього процесу. На їх основі виявлено типологічні особливості груп респондентів, що сприяють підвищенню їх соціального потенціалу, створенню умов для успішної соціокультурної адаптації та процесу реінтеграції загалом, вибору напрямку діяльності у роботі з кожною з груп, визначення найбільш ефективних засобів і методів на основі використання методичної, ресурсної та організаційної складових запропонованої системи. Доведено, що впровадження системи соціально-психологічного забезпечення процесу реінтеграції молоді в умовах сучасного соціуму дозволяє значно підвищити соціально-психологічну спроможність молоді та ефективність цього процесу, оскільки забезпечує більш інтенсивний розвиток стилю саморегуляції поведінки і її компонентів; загального рівня антиципації і її складових; формування адекватної самооцінки; просоціальної переорієнтації екзистенційних цінностей, оптимальної й позитивної корекції життєвих цілей, зміни моральних настановлень та реконструкції

свідомості і самосвідомості; сприяє позитивній корекції деструктивних соціальних установок і особистісних розладів у молоді. Встановлено обернено-пропорційний зв'язок між віком і ефективністю інтегративно-інваріантної технології та виявлено, що заходи системного впливу були більш ефективними для групи соціально-психологічно неспроможних респондентів у порівнянні з групою респондентів з низьким соціальним потенціалом.

Лавренчук О.В.,
аспірант каф. практичної психології
та соціальної роботи СНУ ім. В. Даля,
Завацька Н.Є.,
докт. психол. наук, проф., зав. каф. практичної
психології та соціальної роботи СНУ ім. В. Даля

СПЕЦИФІКА ПРОЦЕСУ ЖИТТЄВОГО ВИБОРУ ОСОБИСТОСТІ

Незважаючи на багатогранність наукових досліджень, присвячених проблемі життєвого вибору та прийняття життєвих рішень багато питань цієї складної теми залишилися не до кінця структурованими в єдину систему, а сама проблема вимагає більш ретельного емпіричного і теоретичного опрацювання, що надасть можливість більш глибинно трактувати процес життєвого вибору особистості, роблячи акцент на віці ранньої дорослості, як її діяльності, орієнтованій на створення умов, що забезпечують досягнення поставлених життєвих цілей, формування життєвих смислів та життєвих перспектив (Вашенко, Власова, Данилюк, 2016; Вірна, Коширець, 2015).

До соціально-психологічних особливостей здійснення життєвого вибору особистості віднесено: вікові особливості розглянутого періоду онтогенезу, які детермінуються культурно-історичними, психофізіологічними і психолого-індивідуальними характеристиками особистості, її життєвою позицією та життєвими завданнями; пролонгованість у часі; спрямованість у майбутнє; усвідомлення відповідності своїх професійних і особистісних якостей вимогам професії; ступінь сформованості системи ціннісних орієнтацій та життєвих смислів і надання переваги актуальному варіанту життя (Завацька, Тоба, 2015; Завацький, 2018). Доведено, що особливості життєвого вибору залежать від гендерних особливостей та структури особистісної та соціальної зрілості, що дозволило запропонувати типологію зрілості/незрілості у контексті здійснення життєвого вибору. Визначено соціально-психологічні ресурси та

бар'єри здійснення життєвого вибору, пов'язані з параметрами соціально-психологічної адаптації, індикаторами взаємодії з соціальним оточенням, параметрами внутрішньої/зовнішньої мотиваційної орієнтації, базовими потребами, показниками допитливості, відповідальності особистості, параметрами її самоставлення, як усвідомлюваними, так і імпліцитними, мотиваційної індукції і життєвих орієнтацій.

При побудові багаторівневої соціально-психологічної програми були застосовані методи екзистенціальної психокорекції, корекції творчим самовираженням, когнітивної та поведінкової терапії (С. Андреас, Р. Ділтс, С. Сміт, Т. Халлбом та ін.). Багаторівнева соціально-психологічна програма оптимізації процесу життєвого вибору передбачала як корекцію ціннісно-сислової сфери, так і роботу з такими сферами особистості, як самооцінка і пов'язані з нею компенсаційні механізми й системи психологічних захистів, соціальних установок та стратегій поведінки тощо.

Виокремлено основні етапи проведення багаторівневої соціально-психологічної програми оптимізації процесу життєвого вибору особистості: мотиваційно-діагностичний (виклад учасниками первинного уявлення про свої проблеми щодо здійснення життєвого вибору; аналіз суб'єктивної моделі проблем учасника, його ціннісних та смислових орієнтацій, дефензивності); корекційно-розвивальний (прояснення і опрацювання найбільш значущих ціннісно-смислових дисгармоній); аналітико-моніторинговий (завершення психокорекції, прийняття основних рішень і відповідальності за них).

Визнано, що дієвими формами оптимізації процесу життєвого вибору слугували індивідуальні, групові корекційні і ігрові методи, тренінгові та психоосвітні заняття. Однією з продуктивних форм роботи стала дистантна підтримка; техніка «Інтегруючий якір», створення ресурсного «Образу себе» та ін.; проєктивні образотворчі методи, формування стратегій інтелектуального опанування (методи когнітивної психокорекції, як-то: «Виявлення та оспорювання ірраціональних переконань», «Техніка перевірки обґрунтованості автоматичних думок», «Дослідження загрозливих наслідків (Що якщо?)», які передбачали конкретну роботу учасників з інформацією: перемикавання думок на інші, пошук додаткової інформації, аналіз наслідків наявної ситуації, надання нового конструктивного значення і сенсу життєвому вибору). У блоці формування ефективних поведінкових стратегій успішно використовувалося широке коло методів поведінкової психокорекції (техніка «Зміна особистої історії», «Методика поетапних змін», «Позитивне і негативне підкріплення» та ін.). Психокорекція творчим самовираженням

була представлена у програмі методиками фототерапії, музикотерапії, танцювально-рухової терапії, арт-терапії та ін.). Серед основних методик психокорекції творчістю, які були включені у запропоновану програму, дієвими виявилися: фототерапія з використанням фотоальбому «Дерева»; сюрприз-терапія; психокорекція створенням власних творів – колажів і метафор; прийом «малювання на пелюстках троянд» та ін.

Тестування смислових і ціннісних орієнтацій проводилося в експериментальній і контрольній групах до і після проведення психокорекційних заходів. Встановлена значна позитивна динаміка показників за субшкалами («Процес», «Результат» і «Локус контролю – Я») смисложиттєвих орієнтацій у досліджуваних експериментальної групи, що свідчить про підвищення осмислення життя, появу цілей в житті, впевненості у досягненні поставлених цілей; сприятливе емоційне сприйняття життєвого процесу (багато учасників експериментальної групи визначилися з майбутньою сферою діяльності і проявили виражене бажання досягти запланованого; пропрацювали життєві перспективи; сформували сприятливі відносини з соціальним оточенням) ($p \leq 0,05$).

Подальший аналіз структури цінностей учасників експериментальної групи на основі порівняння середньогрупових значень до і після проведення психокорекції виявив позитивні відмінності за цінністю «досягнення», що свідчить про процеси зміни смислової сфери, пов'язані з психокорекційних впливом – в учасників підвищилася значимість суспільного визнання, успіху в житті, зростання своєї компетентності, цілеспрямованості ($p \leq 0,01$).

Однак, з огляду на особистісні особливості учасників експериментальної групи, спостерігається також підвищення значущості цінностей насолоди і соціальної влади ($p \leq 0,05$), яке, можливо, пов'язано з гедоністичною і агресивною спрямованістю їх особистості і може бути скореговане підвищенням значущості соціальних традицій і культури.

Наголошується, що для більш вириженого і стійкого ефекту необхідними є довготривалі системні заходи психокорекції.

Отже, аналіз результатів формувального етапу дослідження показав, що запропонована багаторівнева соціально-психологічна програма сприяє оптимізації процесу життєвого вибору особистості.

Розроблено та апробовано багаторівневу соціально-психологічну програму оптимізації процесу життєвого вибору особистості, яка складалася з мотиваційно-діагностичного, корекційно-розвивального та аналітико-моніторингового етапів із застосуванням методів і технік екзистенціальної,

когнітивної, поведінкової корекції, терапії творчим самовираженням та ін. Проведена у межах програми корекційно-розвивальна робота позитивно вплинула на смислову сферу учасників. Встановлена значна позитивна динаміка показників за субшкалами смисложиттєвих орієнтацій, що свідчить про підвищення осмислення життя, появу цілей в житті, впевненості у досягненні поставлених цілей; сприятливе емоційне сприйняття життєвого процесу в цілому. Зміни смислової сфери особистості в період ранньої дорослості позитивно вплинули на її ціннісну сферу, що виразилося, зокрема, у підвищенні цінності досягнень, і вказувало на зростання значущості суспільного визнання, успіху у житті, своєї компетентності, цілеспрямованості та сприяло оптимізації процесу життєвого вибору особистості.

Перспективи подальшого дослідження полягають у вивченні психологічних чинників і механізмів процесу життєвого вибору особистості на різних етапах її онтогенетичного розвитку. Важливим напрямком подальших досліджень вбачається вивчення особливостей динаміки та шляхів соціально-психологічної допомоги з підтримки становлення готовності до здійснення життєвого вибору і підвищення ефективності цього процесу у осіб, які перебувають в умовах ресоціалізації/реадаптації, у осіб з інвалідністю та ін.

Список використаної літератури

1. Ващенко І.В., Власова О.І., Данилюк І.В. Досвід міждисциплінарного дослідження розвитку цілісної особистості в контексті соціально-економічних криз. *Психологія і особистість*. 2016. № 2 (10). Ч. 1. С. 116 – 127.
2. Вірна Ж.П., Коширець В.В. Формування особистісного простору: оцінка, тенденції і закономірності. *Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля*. № 1(36). Северодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. С. 75 – 94.
3. Завацька Н.Є., Тоба М.В. До питання оцінки ефективності соціальної адаптації особистості в період суспільних трансформацій. *Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля*. Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. № 2 (37). Т.3. С. 77 – 85.
4. Завацький В.Ю. Аналіз взаємозв'язку адаптаційного потенціалу особистості та її життєвої антиципації. Матеріали XV наук.-практ. конф. з

міжнар. участю «Соціально-психологічні проблеми трансформації сучасного суспільства», 16-17 лист. 2018 р., м. Северодонецьк. Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2018. С. 94 – 96.

Царенок В.О.,
аспірант каф. практичної психології
та соціальної роботи СНУ ім. В. Даля,
Завацька Н.Є.,
д. психол. н., проф., завідувач кафедри
практичної психології та
соціальної роботи СНУ ім. В. Даля

ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНА АДАПТАЦІЯ ФАХІВЦІВ ГУМАНІТАРНОЇ СФЕРИ

У науковому плані зазначені вище результати показують необхідність пошуку більш ранніх витоків професійної незадоволеності, стагнації і деформації фахівців соціономічного профілю (Завацька, Савчук, 2017). Усвідомлення цього висновку приводить до розуміння значущості вивчення проблеми особистісно-професійної адаптації фахівців до діяльності соціономічного типу вже на стадії оволодіння основами професії, а також поглибленого вивчення механізмів, які забезпечують сталий професійний розвиток на всіх вікових етапах, в тому числі й на етапі завершення професійної активності (Завацька, Каширіна, 2015).

Адаптаційні процеси традиційно розглядаються на двох рівнях функціонування: психофізіологічному і соціально-психологічному (Завацький, 2019). Вивчаються фізіологічні механізми адаптивних реакцій у відповідь на дію чинників середовища, які забезпечуються особливим чином організованими і супідрядними між собою функціональними системами (О. Коун, О. Малхазов та ін.). Особлива увага у цих процесах приділяється дії соціального середовища і відносин (Ю. Бохонкова, Н. Завацька, Т. Комар, Л. Пілецька, І. Попович та ін.) та розкриваються І. Вітенко, питання соціальної адаптації в умовах спільної діяльності (А. Галян, В. Лисенко, О. Миськів та ін.), ефективність якої визначається мірою спільності цілей і ціннісних орієнтацій особистості з групою (рівнем її конформності).

З'ясовано, що у сучасних дослідженнях структурні рівні функціональної системи адаптації пов'язують з рівнями організації людини, яка

розглядається як біосоціальна єдність (В. Ганзен та ін.). Відповідно виокремився напрям у вивченні адаптаційного процесу на різних рівнях його перебігу. З реалізацією біологічних програм, зафіксованих, перш за все, в системі темпераментних властивостей, дослідники пов'язують адаптивні можливості особистості, стиль її професійної діяльності і стилі співволодіння з життєвими ситуаціями (Ю. Бохонкова, В. Завацький та ін.). Встановлено, що поняття адаптаційного стилю виходить за межі біодинамічних характеристик особистості у бік інтелекту (М. Смульсон та ін.), усвідомлюваної пошукової активності і наближається до розуміння його значення для психології особистості (Г. Балл, С. Максименко та ін.), як операціональної характеристики способів реалізації нею своїх мотивів. Тим часом особистість, з її потенціалом надситуативної, наднормативної активності, реалізує пристосувальну функцію, як і будь-яке психічне, однак питання про її внесок і механізми впливу на особистісно-професійну адаптацію спеціально не досліджувалося.

Показано, що особистісно-професійну адаптацію доцільно розглядати як інтегральний багаторівневий процес і результат взаємодії особистості фахівця з професійним середовищем на основі механізмів збалансованого врівноваження, які передбачають збереження особистісної цілісності і стійкості (ідентичність, тотожність), інтеграцію і одночасно мінливість (розвиток, вдосконалення і набуття нових професійних і соціально-психологічних якостей і властивостей), які стосуються як характеристик особистості, так і її способів взаємодії з професійним середовищем, тобто як процес, що включає в себе в якості складових професійну, соціально-психологічну та організаційну адаптацію.

Виявлено, що соціально-психологічні ефекти особистісно-професійної адаптації можуть бути диференційовані на загальні та специфічні. Перші носять інваріантний характер і стабільно актуалізуються незалежно від змісту організаційно-культурного контексту протікання адаптаційних процесів, другі виявляються лише у типологічно специфічному організаційно-культурному контексті. Зазначимо, що під соціально-психологічними ефектами особистісно-професійної адаптації розуміються структурно-динамічні зміни локалізації суб'єктивного контролю, мотиваційно-потребнісних домагань і привабливості виконання заданого кола професійно-посадових обов'язків, перебування у певному професійному оточенні, збереження членства в даній організації тощо.

Констатовано, що у професіях соціономічного типу категорія особистості відіграє провідну роль на всіх рівнях функціонування і взаємодії суб'єктів діяльності, а розробка психологічної концепції професійної діяльності цих фахівців має достатню історію і ведеться багатьма дослідниками. Проте прагнення поставити фахівця в рефлексивну позицію, як правило, обмежується усвідомленням самооцінки, індивідуального стилю діяльності і ролі у міжособистісній взаємодії. Поза увагою дослідників залишаються глибинні особистісні мотиви і смисли професійної діяльності соціономічного типу.

З'ясовано, що у процесі особистісно-професійної адаптації при здійсненні діяльності соціономічного типу особистість опановує досвід встановлення і підтримки контактів, вчиться розуміти стани та впливати на інших, проявляти витримку, спокій і доброзичливість. Разом з тим, ця діяльність пов'язана з динамічністю комунікацій і значною кількістю випадкових контактів, з високими вимогами до самоконтролю і інтерперсональної чутливості. У ній надзвичайно виражений ризик виникнення конфліктних та напружених ситуацій спілкування, викликаних недовірою, незгодою, що можуть виявлятися у різних формах відмови від подальшої взаємодії (спілкування). В наслідок дії цих та багатьох інших несприятливих умов особистісно-професійної адаптації, як її витрат, можна виділити високу ймовірність виникнення емоційного вигорання, що стає основним чинником зниження професійної моралі, дисципліни, відповідальності та ефективності діяльності, тобто сприяє формуванню і проявам негативного соціального досвіду особистості.

Актуальність дослідження особливостей особистісно-професійної адаптації в її соціально-психологічній зумовленості визначається не лише запитами психологічної практики, але й необхідністю концептуальних переосмислення проблеми в контексті сучасних теоретико-методологічних позицій соціальної психології.

Аналіз підходів до проблеми дослідження показав, що у сучасних умовах динамічного розвитку суспільства проблема адаптації особистості до умов професійної діяльності продовжує актуалізуватися, наповнюється новим змістом і вивчається у традиціях суб'єктного, системного і комплексного підходів, екопсихології розвитку, що підкреслює багатофакторність і багатовимірність цього процесу. Показано, що в залежності від індивідуально-типологічних і соціально-психологічних властивостей особистості адаптаційний процес може відбуватися в активно-

цілеспрямованій та у пасивно-приспосувальній формах. При цьому адаптація має на увазі як самореалізацію особистості, її адекватне функціонування, так і вираженість відхилень. Наголошується, що при несприятливому збігу соціальних умов, в періоди вікових та професійних криз спостерігається дезадаптація фахівця, яка виходить на особистісний рівень його функціонування. З цих позицій виокремлюють об'єктивні (результативність і якість діяльності) і суб'єктивні (професійне самовизначення (ступінь прийняття себе як професіонала, усвідомлення рівня розвитку своїх здібностей, компетентності, мотивів), задоволеність діяльністю (ступінь прийняття умов і змісту діяльності)) критерії ефективності адаптаційного процесу. Підкреслюється, що негативні зміни особистості фахівця в процесі адаптації, оволодіння «брудними» стандартами і цінностями професійного співтовариства, реалізація негативних аспектів накопиченого професійного досвіду, відтворення стереотипних соціальних комунікацій, є особливо небезпечними для професійної діяльності соціономічного типу, що артикулює необхідність ґрунтовного вивчення соціально-психологічних основ особистісно-професійної адаптації фахівців соціономічного профілю та розробки дієвих засобів її активізації.

Список використаної літератури

1. Завацька Н.Є., Савчук О.А. Професійний розвиток та індивідуальні стилі управління в соціономічній галузі. *Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Роль вищої освіти в соціально-економічному розвитку країни: світовий та національний досвід»*, 3-4 лист. 2017 р., м. Одеса. Одеса : Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2017. С. 126 – 128.
2. Завацька Н.Є., Каширіна Є.В. Соціально-психологічні особливості професійних деструкцій та антиципаційної спроможності особистості. *Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. № 2(37). Т. 2. Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. С. 70 – 77.*
3. Завацький В.Ю. Криза втрати працездатності та її вплив на виникнення особистісних деструкцій у молоді. Соціально-психологічні особливості подолання особистісних деструкцій в умовах тимчасової втрати працездатності : монографія / За наук. ред. Н.Є. Завацької, А.М. Журби. Київ : ПВТП «LAT&K», 2019. С. 20 – 31.

Новацький В.Р.,
аспірант кафедри практичної психології та
соціальної роботи СНУ ім. В. Даля,
Завацька Н.Є.,
д. психол. н., проф., завідувач кафедри практичної психології
та соціальної роботи СНУ ім. В. Даля

ЗМІНИ ЖИТТЄВОГО СВІТУ В ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

В становлення у особистості формується певна впорядкована система типів самовизначення, яка реалізується в її життєвому виборі, а його особливості пов'язані зі специфікою побудови і функціонування ціннісної свідомості (І. Шендрик). При цьому одним із перспективних підходів до розуміння самовизначення в контексті життєвого вибору особистості у віці ранньої дорослості можна вважати підхід, що розробляється в контексті теорії психологічних систем, згідно з якою здатність особистості самовизначатися пов'язується, перш за все, з можливістю (здатністю) самостійно змінювати, формувати свій образ життя і здійснювати конструктивний життєвий вибір (Assor, 2009).

Проведено аналіз досліджень рефлексії та її функцій (регулятивної; придбання внутрішнього досвіду; перетворення себе; усвідомлення внутрішньої свободи вибору і відповідальності; управління пошуком, породженням смислів і цінностей особистості та ін.), що забезпечують вектор соціальної активності життєвого вибору в період ранньої дорослості та системи становлення життєвих перспектив особистості (Brown, 2006; Deci, 2008).

Життєвий вибір зазвичай характеризується невизначеністю, альтернативністю, актуалізацією ідентичності, наявністю/відсутністю свободи вибору і багатьма іншими умовами. Атрибутивними характеристиками життєвого вибору є наявність альтернатив, внутрішньої свободи, рефлексивного аналізу предмету і результату вибору. При їх відсутності психологічно ситуація життєвого вибору не може бути реалізована успішно.

Разом із тим, вчені (Ryan, 2000; Kovalchuk, 2016) вказують на те, що зроблений особистістю життєвий вибір завжди має бути пов'язаний з відповідальністю за форми, методи, результати його реалізації. При цьому

рефлексія є одним з основних чинників трансформації життєвих перспектив на переломних етапах життєвого шляху особистості, особливо в період ранньої дорослості. Саме цей фактор обмежує, негативно змінює стратегічне світосприйняття майбутнього, з одного боку, і відповідність структури і змісту життєвих перспектив вимогам часу, ціннісно-смысловим домаганням, – з іншого. У зв'язку з цим трансформується система становлення життєвих перспектив особистості, а у самоорганізації виявляються її здатності проектувати майбутнє, протистояти маніпулятивним впливам в процесі здійснення життєвого вибору.

Для розв'язання поставлених завдань використано комплекс методів дослідження: теоретичні: аналіз і узагальнення наукових даних з проблеми соціально-психологічних особливостей життєвого вибору особистості в період ранньої дорослості, системно-структурний аналіз, синтез, порівняння, узагальнення; емпіричні: спостереження, бесіда, анкетування, психодіагностичні методики на визначення життєвої позиції особистості та її життєвих завдань, вивчення актуального варіанту життя, ціннісних орієнтацій та системи життєвих смислів; особливостей смисложиттєвих орієнтацій, домінуючої особистісної спрямованості та рівня соціальної фрустрованості, соціально-психологічної адаптивності та специфіки гендерних ролей і оцінки взаємин з соціальним оточенням; методики діагностики внутрішньої/зовнішньої мотиваційної орієнтації, базових потреб, допитливості, відповідальності особистості, параметрів її самоставлення (як усвідомлюваних, так і імпліцитних), мотиваційної індукції і життєвих орієнтацій; статистичні: результати емпіричного дослідження опрацьовувалися з використанням методів математичної статистики з їх подальшою якісною інтерпретацією та змістовним узагальненням.

Теоретико-методологічні аналіз підходів до вивчення проблеми життєвого вибору особистості в період ранньої дорослості дозволив визначити соціально-психологічну характеристику феномену життєвого вибору та здійснити його аналіз в структурі соціальної зрілості та у процесі самовизначення особистості; розкрити вектори соціальної активності та рефлексивно-особистісні детермінанти у контексті проблеми життєвого вибору особистості в період ранньої дорослості.

Емпіричне дослідження соціально-психологічних особливостей життєвого вибору особистості в період ранньої дорослості було присвячене розкриттю процесуальних та результативних характеристик життєвого вибору особистості в період ранньої дорослості та його особливостей у гендерному

вимірі; дослідженню соціально-психологічних ресурсів та бар'єрів здійснення життєвого вибору особистості у віці ранньої дорослості.

Представлено результати двох досліджень включення досліджуваних в соціальний контекст реалізації життєвого вибору з метою виявлення особистісно значущих параметрів життєвого контексту, а також особистісних ресурсів і бар'єрів прийняття особливостей власного життєвого світу і готовності активно включатися у взаємодію з ним, здійснювати життєвий вибір.

Перше – це дослідження готовності респондентів до включення в соціальний контекст творчої самореалізації. Друге – це вивчення сприйняття респондентами соціального контексту вибору траєкторії освіти (професіоналізації), особистісних ресурсів і бар'єрів існування у ньому.

Результати показали, що стихійно сформована готовність респондентів до включення в соціальний контекст власного життя не може в повній мірі забезпечити конструктивність життєвого вибору та ефективну соціально-психологічну адаптацію. Це вимагає цілеспрямованої роботи з підтримки становлення особистості в період ранньої дорослості.

Сучасна соціокультурна ситуація виявила значимість «людського чинника» як ресурсу благополуччя суспільства і його успішного розвитку.

У той же час постало питання про фактори розкриття людського капіталу. А це, в свою чергу, спонукало звернутися до факторів середовища самореалізації особистості. Увага до факторів середовища, що виступають і як ресурс, і бар'єр розкриття особистістю свого потенціалу та здійснення життєвого вибору, не є випадковим. Воно стало наслідком усвідомлення радикальних і швидких змін життєвого світу сучасності.

Розуміння значущості змін життєвого світу для становлення особистості в період ранньої дорослості та успішності її включення у взаємодію з навколишнім світом з метою здійснення життєвого вибору простежується у висловленні А. Маслоу про те, що як ніколи стрімкий рух людського життя, що виявляється в швидкому накопиченні нових фактів, зміні технологій, істотно змінює взаємодію людини зі світом. Ця зміна настільки радикальна, що вимагає появи нової людини. Її головними відмінними рисами, на думку А. Маслоу, є готовність і здатність комфортно почувати себе в умовах постійних змін, при вирішенні нових завдань, які не зустрічалися у попередньому досвіді.

На значущість радикальних і швидких змін життєвого світу як чинника самореалізації особистості звернули увагу інші вчені,

підкреслюючи, що для змін, які відбуваються, характерні не тільки високі темпи, а й різкі переструктурування навколишнього світу, до яких більшість осіб може бути не готовими.

Важливим для аналізу середовищних регуляторів діяльності особистості є точне розуміння того, яка структура соціального середовища, що саме в ній сприймається як важливе і значуще. З цієї точки зору представляється доцільним взяти до уваги характеристику психологічного простору особистості.

Вчені розглядають психологічний простір особистості як сформовану суб'єктом систему позитивно, нейтрально або негативно значущих об'єктів або явищ. Ці об'єкти і явища перебувають у взаємозв'язках один з одним, виконують певні функції відповідно до прийнятих в соціальному середовищі норм і правил. Подання про складну структуру психологічного простору особистості викликає необхідність в концептуальних засадах для виділення компонентів психологічного простору і взаємозв'язків між ними. Найбільш очевидним у зв'язку з цим посилення є звернення до екологічних концепцій психічного розвитку, найбільш авторитетною з яких є концепція У. Бронфенбреннер.

Зроблений У. Бронфенбреннер розподіл компонентів життєвого середовища особистості на мікро-, мезо-, еко- і макросередовище надає можливість обґрунтувати напрями дослідження факторів середовища благополучного і конструктивного включення особистості в соціум. Саме з таких позицій були проведені дослідження факторів середовища щодо розкриття особистістю в період ранньої дорослості своїх можливостей.

У той же час умови включення у взаємодію з соціумом в кожному з досліджень мають свої особливості, що дозволяє уточнити можливу роль факторів середовища у набутті особистістю готовності до взаємодії з ним.

Вихідними для дослідження готовності респондентів до включення в соціальний контекст творчої самореалізації були нижченаведені положення.

По-перше, професійна діяльність у творчій сфері не пов'язана з нормативно заданими способами і критеріями успішності діяльності, як в більшості інших професій.

По-друге, невід'ємною рисою діяльності в творчості є протиріччя між значимістю творчої індивідуальності і необхідністю брати до уваги сформовані в суспільстві критерії професійної успішності.

По-третє, властиве прагнення до персоналізації в творчій професії породжує протиріччя між прагненням знайти розуміючу аудиторію і

побоюванням негативних думок і оцінок з боку оточуючих, яке є причиною труднощів соціально-психологічної адаптації.

По-четверте, придбання респондентами творчої професії часто не схвалюється близьким оточенням, що розглядають її як ненадійну, таку, що не забезпечує життєвого благополуччя.

Нарешті, для сучасного соціального контексту творчості характерне поєднання зниження обмежень свободи творчості з низьким рівнем соціальної підтримки фахівців в цій сфері, зокрема пов'язаними зі стрімкими змінами кон'юнктури ринку. Таким чином, в особливостях соціального контексту творчої самореалізації респондентів простежується вплив всіх компонентів життєвого світу сучасної людини, виділених У. Бронфенбреннер, від мікросередовища до макросередовища, що підтверджується даними багатьох досліджень.

У зв'язку з перерахованими особливостями соціального контексту творчості виникає питання про те, які його особливості істотно значимі для респондентів і якими особистісними ресурсами вони володіють для включення в сучасний соціальний контекст творчої самореалізації і здійснення життєвого вибору.

Друге дослідження присвячене виявленню особистісних ресурсів включення в життя соціуму респондентів, які обрали різні траєкторії освіти. Порівняння зазначених двох груп дозволяє встановити, якою мірою факторами їх життєвого і професійного самовизначення стають такі явища, як соціальне розшарування суспільства, залежність доступу до освіти від матеріальних можливостей, престижність в соціумі тих чи інших напрямків професійного розвитку.

Дослідження показало, що ставлення до освіти, визначення життєвих перспектив різняться у респондентів з різних соціальних верств, з сімей з різним рівнем матеріального достатку.

У респондентів з соціально незахищених груп присутнє визнання обмеженості своїх можливостей, що знижує інтерес до освіти і саморозвитку. Увага до соціальної престижності професій призводить до розуміння, що оцінка доступності престижної професії стає фактором самоставлення, яке позначається на активності в постановці і реалізації життєвих планів.

Дослідження проводилися по одній схемі. Досліджувана група порівнювалася з іншою, що відрізняється відповідно до запропонованих факторів середовища щодо включення в життя соціуму і здійснення життєвого вибору.

У першому дослідженні особливості включення в соціальний контекст респондентів творчої спрямованості зіставлялися з аналогічними параметрами досліджуваних не мистецької сфери діяльності, професія яких відрізняється від творчої професії наявністю соціально заданих зразків і критеріїв професійної діяльності, визнанням цінності професії як ресурсу матеріального благополуччя, схвальним ставленням оточення до професійного вибору (економічний, юридичний, управлінський напрями).

В обох дослідженнях основним індикатором особливостей включення респондентів у взаємодію з соціумом були показники соціально-психологічної адаптації, які встановлювалися за методикою К. Роджерса і Р. Даймонда в адаптації О. Осницького.

Значущими для проведених досліджень особливостями цієї методики є широкий спектр параметрів, що характеризують соціально-психологічну адаптацію, а також можливість визначити показники конструктивної і деструктивної взаємодії з соціумом. В обох дослідженнях для оцінки взаємин з найближчим соціальним оточенням застосовувалася методика Н. Кузьміної, що дозволяло виявити значимість для обстежуваних осіб їх найближчого соціального оточення і визначити бажані відносини з ним.

Список використаної літератури

1. Assor A. Identified versus introjected-approach and introjected-avoidance motivations: The limited benefits of self-worth strivings / A. Assor, M. Vansteenkist, A. Kaplan // *Journ. of Educational Psychology*. – 2009. – V. 101 (2). – P. 482 – 497.
2. Brown T.A. Confirmatory factor analysis for applied research / T.A. Brown. – N.-Y. : Guilford, 2006. – 252 p.
3. Deci E.L. Facilitating optimal motivation. and psychological well-being across life's domains / E.L. Deci, R.M. Ryan // *Canadian Psychology*. – 2008. – V. 49. – P. 14 – 23.
4. Kovalchuk Z.Ya. Reflexive activities of individual in crisis society / Z.Ya. Kovalchuk // *Наука і освіта : наук.-практ. журнал Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського*. – № 11. – 2016. – С. 71 – 78.
5. Ryan R. Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being / R.M. Ryan, E. Deci // *American Psychologist*. – 2000. – V. 55. – P. 68 – 78.

Сафонов А.Ю.,
аспірант кафедри практичної психології та
соціальної роботи СНУ ім. В. Даля,
Завацька Н.Є.,
д. психол. н., проф., завідувач кафедри практичної психології
та соціальної роботи СНУ ім. В. Даля

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ НА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ФАХІВЦІВ БАНКІВСЬКОЇ СФЕРИ

Особливістю сучасності є переоцінювання уявлень, які ще донедавна здавалися усталеними. Важливу роль у формуванні громадської думки й картини світу відіграють соціальні мережі. Прикметною рисою соціальних мереж є те, що в них відбуваються зіткнення різноманітних дискурсів – наукового, релігійного, побутового та інших. Як наслідок, загальний дискурс соціальних мереж справляє враження невпорядкованості. Проте, дискурс соціальних мереж є підпорядкованим, зокрема, структуралістським принципам, які піддаються опису, трактуванню, прогнозуванню та конструюванню. Зважаючи на те, що соціальні мережі справляють дедалі більший вплив на соціокультурні процеси і виступають потужним соціально-психологічним чинником впливу на особистість фахівців банківської сфери, дослідження їх дискурсивних характеристик вбачається вкрай актуальним [1-6].

Констатовано, що у соціальних мережах значна увага приділяється різноманітним загрозам. Прикметним є те, що й у дискурсі такої загрози простежуються загальні тенденції, властиві наративам, поширеним у соціальних мережах: спрощення, міфологізація, ігнорування наукових трактувань, карнавалізація тощо. Разом із тим, дискурс соціальних мереж формується цілеспрямовано (журналістами, блогерами). У цьому сегменті дискурсу простежуються риси цілеспрямованого конструювання, мета якого – формування соціальних уявлень особистості і відповідних соціально-психологічних установок. При цьому дискурс соціальних мереж може як узгоджуватися з дискурсом засобів масової інформації (ЗМІ), так і вступати з ними у протиріччя. Особливістю соціальних мереж є їх інтерактивність. Останній чинник є вкрай важливим, оскільки за його посередництва реалізується функція переконання.

Встановлено, що дискурс соціальних мереж справляє значний вплив на окрему особистість та суспільну думку загалом. Він позначається і на соціальних уявленнях, емоційному ставленні та поведінці особистості. Соціальні мережі посилюють емоційно-образне сприйняття такої загрози, викликаючи відповідні соціальні реакції особистості. Відтак становить інтерес уточнення проявів тривоги, спричинених висвітленням певних загроз в соціальних мережах. Проте, чимало психологічних досліджень присвячено поведінці в екстремальних, стресових і кризових умовах (А.С. Борисюк, Ю.О. Бохонкова, І.А. Бурлакова, М.А. Журба, Н.Є. Завацька, З.Я. Ковальчук, Л.С. Пілецька, О.А. Савчук, О.В. Шевяков, Т.І. Щербак та ін.).

Дискурс соціальних мереж – його анонімність, артикульованість буденним мисленням, міфологічність тощо – накладає відбиток на уявлення про загрозу. Дискурсу соціальних мереж властива безіменність (цитовання та редагування авторських наративів відбувається без участі та попри волю авторів наративів), безцензурність, переважна сфокусованість на драматичних формах подачі інформації. Наративам соціальних мереж властиві також пародійність і карнавалізація офіційного дискурсу. Реалізація зазначених наративних стратегій досягається шляхом використання міфологічних конструктів мислення, зокрема образів історичних циклів і гендерних стереотипів. Разом із тим, дискурс соціальних мереж, як і прояви масової свідомості загалом, придатний для опису, аналізу та тлумачення з позиції структуралізму. Насамперед, евристичність структуралістського підходу зумовлюється тим, що колективний дискурс відображає закономірні й об'єктивні тенденції масової свідомості.

Конструктивна агресія проявляється як «ігрова», «інструментальна» та «захисна». Її мета – протистояння деструктивним впливам і долання перепон, які виникають у процесі діяльності. Деструктивна агресія спричиняється так званим авторитарним типом особистості, тобто потребою підпорядковуватися авторитарному впливу, або ж здійснювати авторитарний вплив. Деструктивна агресія є наслідком дезінтеграції особистості, її підпорядкованості зовнішнім впливам, котрі детермінують життєдіяльність.

На основі отриманих теоретичних та емпіричних даних була розроблена система соціально-психологічних заходів, спрямованих на нейтралізацію деструктивного впливу на особистість дискурсу загрози в соціальних мережах, зокрема шляхом використання комплексного тренінгу особистісного зростання. Мета соціально-психологічного тренінгу полягала у забезпеченні особистісної та соціальної рефлексії, а також включала методи

розвитку критичності мислення, фрустраційної толерантності та об'єктивного й неупередженого сприйняття інформації, яка надходить з соціальних мереж; протидію маніпулятивним впливам; зниження соціальної тривоги в цілому.

Виявлено соціально-психологічні особливості особистості щодо сприйняття дискурсу загрози в соціальних мережах та проведено їх диференціацію. Показано, що опредметнення сприйняття загрози та відповідних емоційних і поведінкових реакцій особистості базується на використанні критерію об'єктивності/уявності. Об'єктивність загрози закономірно проявляється в реакціях уникнення або активної протидії. З'ясовано, що оцінювання загроз залежить від когнітивних чинників – розуміння причин, форм і наслідків реалізації загроз; аксіологічних чинників – цінностей і ціннісно-сміслових орієнтацій особистості; завдяки ціннісному аспекту вибудовується система принципів, цілей і засобів життєдіяльності, що, у свою чергу, визначає сприйняття тих чи інших загроз; конативних чинників – можливостей і засобів для протидії загрозам. Наголошується, що невротична тривожність є рисою особистості, яка домінує у сприйнятті будь-якої інформації, зокрема й соціального змісту. Зважаючи на зазначене особи, яким властива невротична тривожність, потребують спеціальних заходів психокорекційного впливу.

Розроблено та апробовано систему соціально-психологічних заходів, спрямовану на нейтралізацію деструктивного впливу на особистість дискурсу загрози, пов'язаному, зокрема, з її некоректним висвітленням в соціальних мережах. Розроблена система соціально-психологічних заходів була спрямована на розвиток критичності мислення, особистісної та соціальної рефлексії, а також фрустраційної толерантності та об'єктивного й неупередженого сприйняття інформації, яка надходить з соціальних мереж; протидію маніпулятивним впливам; зниження соціальної тривоги в цілому, зокрема у працівників банківської сфери.

Список використаної літератури

1. Cipolletta S., Mocellin D. Online counseling: Psychologists' attitudes towards new ways of interaction. *Psychother. Res.* 2017; 28: 909–924. doi: 10.1080/10503307.2016.1259533 [in English]

2. Twenge J. *iGen: Why Today's Super-Connected Kids are Growing up Less Rebellious, More Tolerant, Less Happy and Completely Unprepared for Adulthood*. Atria Books; New York, NY, USA: 2017. [in English]

3. DiMock M. Defining Generations: Where Millennials End and Post-Millennials Begin. [(accessed on 7 September 2020)]; Available online: <http://pewrsr.ch/2GRbL5N>

4. AP-NORC Instagram and Snapchat Are the Most Popular Social Networks for Teens; Black Teens Are Most Active on Social Media, Messaging Apps. [(accessed on 7 September 2020)]; 2017 Available online: www.apnorc.org/projects/Pages/HTML%20Reports/instagram-and-snapchat-are-most-popular-social-networks-for-teens.aspx

5. Seetharaman D. Survey Finds Teens Prefer Instagram, Twitter, Snapchat for Social Networks. [(accessed on 7 September 2020)]; 2015 Available online: <https://blogs.wsj.com/digits/2015/10/16/survey-finds-teens-prefer-instagram-snapchat-among-social-networks/>

6. Alhabash S., Ma M. A tale of four platforms: Motivations and uses of Facebook, Twitter, Instagram, and Snapchat among college students? *Soc. Media Soc.* 2017;3 doi: 10.1177/2056305117691544. [in English]

Каськов І.О.,

аспірант кафедри практичної психології та
соціальної роботи СНУ ім. В. Даля,

Завацька Н.Є.,

д. психол. н., проф., завідувач кафедри практичної психології
та соціальної роботи СНУ ім. В. Даля

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ПРОЦЕСУ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ МОБІЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Соціальна мобільність найчастіше трактується у первинному значенні – як будь-який перехід індивіда або соціального об'єкта (цінності), тобто всього того, що створено або модифіковано людською діяльністю, з однієї соціальної позиції в іншу; як зміна індивідом або групою місця, займаного у соціальній структурі, переміщення з одного соціального класу, групи в іншу (вертикальна мобільність) або у межах одного і того ж соціального класу, групи (горизонтальна мобільність). У такому розумінні соціальна мобільність виражає внутрішній рух, що приводить до зміни індивідуальних або статусних (апріорних, інституційних) позицій, які завжди існують у динамічному суспільстві.

Констатовано, що соціальну мобільність визначають як здатність особистості адаптуватися і перетворювати соціальне середовище, оперативно встановлювати особистісні, культурні та ділові контакти у мікро- і макросоціумі, проявляти свою соціальну компетентність. При цьому незалежно від конкретного змістовного трактування соціальної мобільності, загальним для всіх позицій є визнання того, що соціальну мобільність особистості породжує мобільність сучасного світу, а оскільки мобільність, мінливість, динамізм сучасного суспільства є сутнісна якість, атрибут його розвитку, соціальна мобільність осіб, які складають це суспільство, стає необхідною умовою цього розвитку.

Наголошується, що така диференціація наукових уявлень пов'язана не тільки з поглибленням досліджень у цій проблемній області, а й з посиленням динамічності соціальних процесів на сучасному етапі розвитку суспільства, яка призводить до підвищення соціальної мобільності особистості за різноспрямованими векторами її соціального функціонування. Виявлено, що властива соціальним суб'єктам соціокультурна рухливість, гнучкість, артикулюючи ступінь їх пристосування до ситуації, що змінюється, у той же час виступає й у ролі головної умови мобільності соціальних систем (Максименко, 2006; Ковальчук, 2018).

Концептуальні засади системно-інтегрованого проекту соціально-психологічного супроводу процесу розвитку соціальної мобільності особистості в період криз відображають сучасний рівень розвитку особистості в руслі загальноєвропейських цивілізаційних процесів розвитку свободи і демократії, який передбачає, поряд із формуванням системи інтегрованих професійних знань, умінь і навичок, інтеграцію процесів розвитку і саморозвитку особистісного, інтелектуально-морального і соціального потенціалу особистості. Виділено провідні характеристики соціально-психологічного супроводу процесу розвитку соціальної мобільності особистості в період криз (об'єктність, предметність, цілеспрямованість, діалектичність, процесуальність, осмислення).

Визначено системно-інтеграційну сутність соціально-психологічного супроводу процесу розвитку соціальної мобільності особистості, що реалізується у підходах (система взаємодії особистості з соціальними інститутами; соціокультурна спрямованість; міжвідомча координація; відкритість соціально-педагогічних систем; єдність практичного і теоретичного); функціях (інтегративно-освітня, адаптивно-корекційна, реабілітаційна, захисно-профілактична); завданнях (адаптації, реабілітації,

корекції, стабілізації, освіти) й передбачає перехід від «впливу» до «взаємодії» та виступає як комплексна технологія підтримки і допомоги особистості у розвитку її соціальної мобільності в період криз.

Серед організаційно-методичних принципів соціально-психологічного супроводу процесу розвитку соціальної мобільності особистості в період криз виокремлено: науковість, поступовість, послідовність, урахування вікових особливостей, комплексне використання психотехнологій, просоціальна орієнтація, культуровідповідність.

У межах системно-інтегрованого проекту були задіяні такі психотехнології: соціалізуючі (підвищення соціальної адаптації учасників проекту); корекційні (виправлення негативних тенденцій у психіці); інтегративні (підвищення цілісності особистості). Зокрема зазначено, що інтегративні психотехнології є комплексними програмами групової та індивідуальної роботи, спрямованими на емоційно-вольову сферу, свідомість і самосвідомість, соціальні та особисті відносини та ін.

У задіяних у межах проекту психотехнологіях використовувалися різноманітні оптимізуючі, розвивальні, катарсичні і трансформаційні методи, конструктивно поєднані між собою з метою забезпечення системного результату впливу.

У системно-інтегрованому проекті соціально-психологічного супроводу процесу розвитку соціальної мобільності особистості в період криз серед основних були виділені такі види психопрактик: психотерапія, психологічна корекція, психологічне консультування, психологічна підтримка, соціально-психологічний тренінг, практики особистісного росту, практики саморегуляції, психологічне просвітництво, навчальні психологічні практики та ін.

За базисним рівнем впливу у системно-інтегрованому проекті соціально-психологічного супроводу процесу розвитку соціальної мобільності особистості в період криз виділено такі види психологічних практик: тілесні, енергетичні, емоційно-образні, ментальні. З тілесного рівня можлива інтервенція на енергетичний рівень. До цього роду процедур належали біхевіоральні методика, тілесно-орієнтовані техніки (танцювально-рухові, техніка автентичного руху, театр дотиків, холістичний палсинг та ін.), звукотерапія, музикотерапія, кольоротерапія, ароматерапія, біосинтез та ін. До енергетичних практик, задіяних у системно-інтегрованому проекті соціально-психологічного супроводу процесу розвитку соціальної мобільності особистості в період криз, належали біоенерготерапія, аутотренінг, низка

дихальних технік та ін. Емоційно-образні практики включали ігрові, рольові техніки, техніки візуалізації, частково – техніки перегляду, вербальні методики та ін. До ментальних психопрактик, задіяних у системно-інтегрованому проєкті, зараховувалися психоаналітичні, когнітивні практики, практики ментальної візуалізації, раціоналізації, структуралізації, самоаналізу та ін.

Встановлено, що ефективними у процесі розвитку соціальної мобільності особистості в період криз виявилися коучинг-тренінг (технологія коучингу GROW: goal – постановка мети; reality – аналіз реальності; options – визначення можливостей до дії; will – виховання волі до дії); процесинг, як різновид коучингу; консалтинг, а також проєкти «Кар’єрна коуч-сесія», методика «Коуч-сесія» з використанням інструментів «Сходи зростання», «Колесо балансу» та ін.; вправи «Контрольні списки», «Присутність», «Повернення», «Усвідомлене спостереження»; ведення щоденнику відповідальності і успіху та ін.

Отже, системно-інтегрований проєкт соціально-психологічного супроводу процесу розвитку соціальної мобільності особистості в період криз, побудований з урахуванням її онто- та соціогенезу, є дієвим засобом розвитку всіх складових соціальної мобільності у досліджуваних різних професійно-демографічних сегментах; він сприяв цілеспрямованому плануванню, побудові й перетворенню власних дій, вчинків відповідно до змінюваного життєвого контексту та розвинутих можливостей соціальної мобільності.

Вітчизняними вченими розкрито методологічні та змістовно-процесуальні засади побудови і реалізації системно-інтегрованого проєкту соціально-психологічного супроводу процесу розвитку соціальної мобільності особистості в період криз, заснованого на організаційно-методичних принципах науковості, поступовості, послідовності, урахування вікових особливостей, комплексного використання психотехнологій, просоціальної орієнтації, культуровідповідності, й доведено його ефективність. Показано, що моніторинг процесу розвитку соціальної мобільності особистості в період криз включав початково-діагностичний, проєктивно-стабілізуючий і експертний етапи. Визначено основні психологічні ресурси подолання кризи актуальної самореалізації та нереалізованості як переломних подій, що обумовлюють необхідність зміни індивідуальної парадигми цінностей і мотиваційно-потребнісної сфери як ядра особистості та перевизначення системи життєвих перспектив. Показано,

що для особистості, яка переживає кризу актуальної самореалізації такими ресурсами можуть слугувати висока цінність результативності життя у системі смисложиттєвих орієнтацій; розвинений локус контролю-Я, як опозиція вираженій екстернальності, прожектерству і впливу зовнішніх негативних мотивів; для особистості, яка переживає кризу нереалізованості – активізація компонентів локусу контролю-Я, зовнішньої позитивної мотивації (потреби у досягненні соціального престижу; кар’єрного просування); вплив високо вираженої мотивації досягнення на підвищення цінності процесу та результативності життя, внутрішніх мотивів – у прагненні найбільш повної професійної і особистісної самореалізації.

Список використаної літератури

1. Гейко Є.В. Соціально-психологічні особливості корекції полісистемної цілісності особистості. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля*. Северодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. № 3 (41). С. 6–15.
2. Ковальчук З.Я. Соціально-психологічний аналіз становлення особистості в умовах сучасних змін. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля*. Северодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2018. № 3(47). Т. 2. С. 41–48.
3. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості. К.: Вид-во ТОВ «КММ», 2006. 240 с.
4. Попович І.С. Роль соціальної мобільності в саморегуляції поведінки особистості. *Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць Кам’янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка; Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України*. Вип. 28 Кам’янець-Подільський: Аксіома, 2015. С. 481–490.

Волченко Л.П.,
к. психол. н.,
доцент кафедри психології та соціології
СНУ ім. В. Даля, м. Київ,
Перловська М.В.,
здобувачка вищої освіти групи ПС-22зм
СНУ ім. В. Даля, м. Київ

ДО ПРОБЛЕМИ НАБУТТЯ КОНФЛІКТОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ПРОБЛЕМОГЕННОГО СОЦІУМУ

Під *конфліктологічною компетентністю* ми розуміється «здатність індивіда конструктивно усвідомлювати всі основні цінності, що взаємодіють у конфлікті, а також елементи конфлікту як цілісного об'єкта, знати умови й закономірності переходу однієї стадії конфліктної ситуації в іншу, прогнозувати майбутню конфліктну ситуацію, конструктивно змінювати ситуацію конфлікту й користуватися конфліктом для досягнення своєї мети з урахуванням, як власних інтересів, так й інтересів іншої сторони» [2, с. 39].

Набуття конфліктологічної компетентності особистістю в умовах проблемогенного соціуму має значну варіативність, що зумовлена дією як внутрішніх, так й зовнішніх чинників. Власно, конфліктологічна компетентність особистості формується у процесі опанування знань про зміст конфліктів і конфліктних стосунків. Тому, як слушно зазначають фахівці [3], індивіди повинні опанувати знання з сфери соціальної психології, а саме знання про індивідуально-типологічні особливості індивідів, про соціальні групи та взаємодію їхніх членів, ціннісно-орієнтаційну єдність групи, стилі керівництва, групові норми поведінки, рольову поведінку, особливості вербального та невербального спілкування.

Зазначимо, що фахівці [4] виокремлюють такі соціально-психологічні причини сучасних конфліктів:

1) природне зіткнення інтересів людей у процесі їхньої життєдіяльності;

2) конфлікт між ціннісними орієнтаціями: свободою та жорсткою дисципліною, справедливістю і несправедливістю, колективізмом та індивідуалізмом, ксенофобією (ворожим відношенням до іноземців) і спрямованістю до використання досягнень світової спільноти, демократією й

авторитарністю, прагненням до суспільної власності та відстоюванням особистої приватної власності);

3) зникнення та перекручення інформації в процесі міжособистісного та міжгрупового спілкування (відсутність словарного запасу, обмаль часу для спілкування, недостатність уваги до співрозмовників);

4) існування різних способів оцінки результатів діяльності (існує п'ять способів оцінки:

- порівняння досягнутих результатів з ідеальним положенням справ;
- порівняння діяльності з нормативними вимогами;
- порівняння ступеня досягнення мети діяльності з результатами, досягнутими іншими людьми при виконанні тієї ж діяльності;
- оцінка залежності результатів діяльності від відношення до справи;
- порівняння досягнутих результатів із положенням справ на початку діяльності;

5) прагнення окремих особистостей до влади або намагання інших більше отримувати і поменше працювати;

6) психологічна несумісність членів одного колективу.

Конфліктологічна компетентність особистості тісно пов'язана з її психологічною компетентністю, вмінням нею використовувати різні психологічні та соціально-психологічні впливи.

Зазначимо, що натепер, конфліктологічно-компетентний індивід повинен володіти арсеналом методів щодо подолання, вирішення та управління конфліктами. Перш за все, до його скарбниці вмінь та навичок повинен входити такий інструментарій:

1) вміння уважно вислуховувати інших, прагнення встановлювати та підтримувати контакт;

2) вміння поважного, доброзичливого, толерантного ставлення до інших;

3) навички самоконтролю та опанування власних емоцій;

4) вміння відволікання уваги або переключення уваги у випадку підвищення емоційності опонентів;

5) навички зменшення соціальної та фізичної дистанції;

6) вміння звертатися до фактів і перевірки соціальної реальності на справжність;

7) вміння просити про допомогу та навички конструктивної взаємодії.

Зазначимо, що конфліктологічна компетентність особистості передбачає її когнітивну спроможність розуміти об'єм власних ресурсів для подолання конфліктів і напрямок пошуку або залучення додаткових.

Стрижневу роль у вирішенні конфлікту відіграє правильне формулювання індивідом конфліктної ситуації [1]. Власно, конфліктна ситуація це те, що повинно бути вирішено, дозволено, подолано. Вона, зазвичай, виникає раніше, ніж сам конфлікт, а її ідентифікація залежить від спроможності індивіда зробити її вірний опис.

Конфліктна ситуація – це «діагноз хвороби під назвою «конфлікт», а тільки правильний діагноз допоможе вилікувати цю хворобу» [2, с. 45]. Отже, в умовах проблемогенного соціуму, «лікування такої хвороби» як конфлікт, яка до того має й позитивні функції (умовно кажучи, сприяє збільшенню «конфліктного імунітету»), можливе через розуміння природи конфліктів і людей, які мають різну схильність до їхнього продукування.

Розвиток інформаційних технологій породив широкий спектр конфліктних ситуацій, які значно виходять за межі раніше відомих предметних проявів, як то ресурсних, позиційних і ціннісних. Наприклад, індивіди часто анонімно використовують соціальні мережі для підвищення власної самооцінки, каналізації на інших проблем, що пов'язані з їхньою невідосконаленістю та неповноцінністю.

Отже, натепер, для індивіда є дуже важливим розуміння того, що в українському проблемногенному соціумі присутня значна кількість індивідів з різними особистісними уразливістю. Це зумовлює необхідність опанування знання, щодо ефективного поводження з конфліктними людьми, або з тими, хто вас чимось дратує та з тими, кого дратуєте ви. Якщо через ті або інші обставини уникнути спілкування з важкими людьми не вдається, то у взаєминах з ними слід використовувати певні алгоритми взаємодії.

Серед таких алгоритмів акцентовано представлені такі дії:

- 1) психологічний профайлінг суб'єктів взаємодії;
- 2) використання технік впливу та контрвпливу;
- 3) застосування емоційної флексибільності;
- 4) побудова асертивної комунікації;
- 5) пошук можливості до інтеграції та використання найбільш продуктивних стратегій поводження, що виявляють свою конгруентність наявній соціальній ситуації конфлікту.

Таким чином, набуття конфліктологічної компетентності особистістю, натепер, складає одне з найважливіших завдань психологічної

теорії та практики, що зумовлено цілим рядом викликів, які постають в умовах функціонування проблемогенного соціального середовища.

Список використаної літератури

1. Волченко Л. П. Особливості формування конфліктологічної компетентності особистості в умовах сучасної школи // Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Северодонецьк: СХУ ім. В. Даля, 2017. № 3 (44). С. 65-74.
2. Гарькавець С. О., Волченко Л. П. Конфлікти в освітньому середовищі: діагностика та практика вирішення: навчально-методичний посібник. Харків: Друкарня Мадрид, 2020. 91 с.
3. Гарькавець С. О. Соціальні конфлікти – пропозиція нової класифікації // Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. Северодонецьк: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2018. №2 (46). С. 87-98.
4. Гарькавець С. О. Соціальні конфлікти : Словник-довідник. Северодонецьк: Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2020. 120 с.

Гарькавець С.О.,
д. психол. н., професор,
професор кафедри психології та соціології
Східноукраїнського національного університету
ім. В. Даля, м. Київ,
Безворотня О.М.,
здобувачка вищої освіти групи ПС-22д
СХУ ім. В. Даля, м. Київ

ДО ПРОБЛЕМИ ІНТЕРГАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Урбаністичного перевантаження великих мегаполісів в загалі та окремих міст, зокрема, полягає в тому, що індивіди внаслідок великого скупчення населення потрапляють під сильний вплив різних соціальних чинників, який не тільки не сприяє їхньому об'єднанню, а навпаки провокує їхнє роз'єднання й, як наслідок, призводить до підвищення емоційної нестійкості, рівня агресії та насилля. У результаті інформаційного обміну

відбуваються якісні зміни уподобань індивіда про навколишню дійсність. Але найбільше інформація, проєктуючись на психологічні характеристики людини, може підвищувати її емоційну нестійкість або сприяти розвитку деструктивних проявів активності. Так, індивід з підвищеним рівнем невротизації буде більше вразливий перед інформацією, що має яскравий емоційний контекст.

У сучасних умовах розвитку українського суспільства, за умов російської агресії спостерігається перенаселення великих міст. Натепер такий процес спостерігається, наприклад, у таких містах як Київ, Дніпро, Вінниця та інші, де чисельність населення у середньому збільшилась на від 10 до 20%. Нерозвиненість інфраструктури, безробіття, дефіцитарність соціальної сфери, напруга в інформаційному просторі тощо об'єктивно вплинули та ускладнили формування особистісних уявлень індивідів, як місцевих мешканців, так й вимушених переселенців.

З'ясовано, що індивіди, які володіють високим рівнем нейротизму, набагато частіше потрапляють у різні віктимні ситуації після того, як отримують емоційно забарвлену інформацію [3]. Така ж інформація детермінує й безліч конфліктних взаємодій, що іноді закінчуються протиправними діями. Основним механізмом, який генерує зазначені аспекти, є інформаційний обмін, що реалізує навмисний та цілеспрямований, прямий або опосередкований вплив через переконання, навіювання, зараження та наслідування.

З'ясовано, що дослідники звертають свою увагу й на такий бік зазначеної проблеми, як самоізоляція людини у великому місті. Американський соціальний психолог С. Мілграм [4], свого часу висунув гіпотезу урбаністичного перевантаження, основний зміст якої полягав в тому, що люди, які живуть у великих містах, постійно підпадають посиленій стимуляції та завдяки цьому схильні замикатися в собі, щоб уникати перевантаження. Відповідно до вказаної гіпотези людина, яка мешкає у великому місті, внаслідок штовхання та суєти уходить в себе та перестає звертати увагу на людей, які знаходяться навколо неї. Це посилює різні прояви різних соціальних деструкцій та віктимність індивіда, сприяє підвищенню його віктимогенної вразливості. Таке «занурювання» може значно спотворювати уявлення індивіда про існуючу реальність та значно заважати інтеграційним процесам щодо поновлення його особистісного та соціального статусу [1].

На теперішній час унаслідок військової агресії російської федерації та великого переміщення населення зі сходу та півдня України на її захід, ми спостерігаємо посилення труднощів в інтеграційних процесах внутрішньо переміщених осіб. Негативні впливи, які справляють соціально-економічні проблеми, військове та політичне протистояння, засоби масової інформації сприяють виникненню у індивідів невпевненості, страху, відчаю, підвищеної агресивності, що перешкоджає набуттю ними навичок конструктивної поведінки. При цьому не ефективна робота державних органів, правоохоронної системи доповнює процес девальвації соціально-нормативних установок особистості.

Також слід зазначити, що в умовах урбаністичного перевантаження інформаційний обмін призводить до підвищення емоційної неврівноваженості індивідів, знижує можливості їхньої рефлексії та самоконтролю, що призводить до виникнення різних психічних розладів, які, в свою чергу, зумовлюють появу неадекватної оцінки ситуації у певних соціальних обставинах. При нарощуванні урбанізації у містах, до яких вимушено перемістилися великі маси людей, зростає перевантаження, а посилений негативний взаємообмін людей, що випробовують різні соціально-психологічні, соціально-економічні, правові, труднощі, утворюють додаткові перешкоди з їхньої адаптації в нових умовах існування.

Важливо зазначити, що внутрішньо переміщені особи мають не тільки різні адаптаційні потенціали, що проявляються на рівні демографічних, економічних, фінансових, освітніх і навіть правових аспектів їхньої самопрезентації, але й мають різні психологічні спроможності у протистоянні з викликами сьогодення. Перш за все, це стосується індивідів з високим рівнем невротизації (високим рівнем тривожності), підвищеною ригідністю, які постійно румінірують негативними спогадами, неспроможні побачити перспективи власного саморозвитку. Це особистість дефіцитарного виміру, ресурси якої обмежені, яка займає позицію жертви, з установкою на те, що їй всі зобов'язані, а вона тільки й спроможна волати про те, що все пропало й її (та не тільки її) доля визначена.

Отже, як на нашу думку, у соціальному середовищі, в якому переважають відповідні індивіди, перш за все, треба посилювати соціально-психологічні впливи, що несуть позитивне навантаження та спроможні формувати проактивні установки громадян.

Наприклад, у навчальних установах і виховних закладах необхідно створювати умови для надання діточкам і школярам можливості сублімації

власних негативних імпульсних спонук, що інсталюються у різних формах «просоціального насильства» (залучати до спортивних секцій). Відсутність таких «соціальних зливників» призводить до накопичення неврозів і психозів, що призводить до скорочення розміреності свідомості, сплюснення картини світу, породжує одноманітність думок і тим самим провокує, та підвищує прояви ворожості та насильства в міжособистісних стосунках [2].

Отже, за сучасних умов розвитку українського суспільства з'явилися нові виклики, що істотно впливають на формування просоціальних уявлень індивідів, а міграційні процеси та урбаністичне перевантаження окремих міст, взагалі ускладнює процес їхньої подальшої адаптації в нових умовах існування. З метою запобігання особистісним деструкціям і своєчасного реагування на нові виклики потрібна розробка програм соціально-психологічного розвантаження, що мають особистісне спрямування, високий виховний потенціал і таких, що спираються на сучасні розробки психологічної науки та практики.

Список використаної літератури

1. Волченко Л. П., Гарькавець С. О. Особливості формування соціально-нормативних уявлень старшокласників в умовах суспільної кризи : [монографія]. Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. 203 с.
2. Гарькавець С. О., Волченко Л. П. Конфлікти в освітньому середовищі: діагностика та практика вирішення: навчально-методичний посібник. Харків: Друкарня Мадрид, 2020. 91 с.
3. Гарькавець С. О. Психологія підліткової віктимності. Луганськ: Вид-во «Ноулідж», 2013. 175 с.
4. Гарькавець С. О. Соціально-нормативний конформізм особистості у психологічному вимірі: [монографія]. Луганськ: Вид-во «Ноулідж», 2010. 343 с.

Гарькавець С.О.,
д. психол. н., професор,
професор кафедри психології та соціології
Східноукраїнського національного університету
ім. В. Даля, м. Київ,
Волченко Л.П.,
к. психол. н.,
доцент кафедри психології та соціології
Східноукраїнського національного університету
ім. В. Даля, м. Київ

ДО СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

Сотні тисяч українських громадян вимушені були переміститися та переховуватися на підконтрольній Україні території, шукати собі нові домівки, оскільки перебування у тимчасовій окупації для них було неприпустимим. З цією метою Верховна Рада України прийняла відповідний Закон «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [1], у якому були прописані основні регламентації, що регулюють права та свободи таких громадян України.

Проте, проблеми внутрішньо переміщених осіб (ВПО) одним законом не могли бути вирішеними, а з відкритою агресією російської федерації проти України, вони стали тільки поглиблюватися, як кількісно (значно зросла кількість ВПО: так за даними **очільниці Міністерства України з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій Ірини Верещук**, станом на 1.09.2023 р. в Україні зареєстровано 4 млн 965 тис. ВПО [5]), так й якісно (ВПО не тільки втратили можливість перебування на постійному місці мешкання, а у багатьох із них більше не має домівок, не має куди повертатися, оскільки вони були повністю зруйновані російськими загарбниками). Отож, виникли проблеми не тільки правового, а й економічного, матеріального, побутового, соціально-психологічного тощо змісту.

Натепер залишаються не розглянутими соціально-психологічні проблеми ВПО у нових умовах їхньої життєдіяльності, що відрізняються невизначеністю, складністю та значним соціальним різноманіттям.

Ствердно, ті хто здатний активно адаптуватися до таких умов життєдіяльності виявляють спроможність до опанування складності та невизначеності у координатах власного існування, а архаїчні індивіди, переважно, виявляють адаптованість виключно до рівноваги та униканню невизначеності, до життя у сталому та простому світі, який поділяється на біле та чорне, своїх і чужих. Проте, це проблема особистісних атитюдів та їх зміни внаслідок соціально-психологічних впливів [3]. Той, хто здатний сприймати складність, невизначеність та різноманіття демонструють низьку віктимогенну вразливість, а ті, хто схильний до спрощення завжди її підвищують [4]. Тож, якщо аналізувати соціальну активність ВПО, то стає зрозумілим – індивіди, які спроможні до конструктивного сприйняття сучасних викликів виявляють більшу психологічну компетентність, ніж ті, хто зволікають з цим [2].

Отже, існуючими соціально-психологічними проблемами, що натеper супроводжують життєдіяльність українських громадян, які відносяться до такої соціальної групи ВПО, як на нашу думку, виступають:

1. Переміщення з місць постійного мешкання у нові місця тимчасового перебування. Цей виклик був дуже психічно напруженим, оскільки ВПО потрібно було визначитися, куди саме переміщуватися – в центральні, західні райони України чи за кордон. Чим далі від домівки, тим більше психічна напруга, тим більше невизначеності, тим вище сприйняття ризиків на суб'єктивному рівні. Проте, ті, хто наважилися поїхати за кордон, отримали більше преференцій, ніж ті, хто залишилися в Україні. Перебування за кордоном, як у безпековому, так й економічному сенсі було більш доцільним. Але не кожний з ВПО мав таку можливість, зважаючи на існуючі правові обмеження.

2. Розміщення у містах нового тимчасового помешкання. Існувало кілька варіантів: у родичів, у гуманітарних центрах, у різних релігійних місцях, у гуртожитках, в орендованих квартирах і домівках, в придбаних оселях тощо. Проте, само перебування у нових умовах життєдіяльності значно збільшує психологічну напругу, оскільки кожному з нас потрібний певний час для адаптації та поновлення на новому місці, встановлення конструктивної комунікації з іншими, розуміння складності соціальної ситуації, що склалася тощо.

3. Правовий статус переселенця. Хоча й існує, як ми вже зазначали, відповідний Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [1] і держава зробила багато такого, що повинно було

послабити негативні аспекти вимушеного переселення, повністю здолати існуючі соціальні стереотипи та застороги щодо «чужинців» значною мірою не вдалося. Наприклад, автівки з номерами зі східних областей набагато частіше зупиняються поліцейськими, а ВПО викликають підвищену увагу правоохоронців. Є приклади, коли суди виносили ухвали щодо ВПО, у яких посилялися на воєнний час, що нібито суттєво обмежує можливості виконання органами влади своїх повноважень на певних територіях, що ускладнює належний виклик таких осіб і зумовлює можливість підозрюваним переховуватися. Тобто, проблеми державних інституцій перекладають на плечі громадян (погіршують їх правове становище), а оскільки ВПО взагалі не мають постійного місця мешкання, то їхня доля – це доля таких собі «соціальних маргіналів».

4. Фінансові негаразди. Як там не було, а фінансове положення людини в значному ступені визначає її спроможність протистояти життєвим негараздам. Що означає для ВПО залишити дім, власне господарство, можливість фінансово себе забезпечувати? Допомога від держави це краплина у морі, яка тільки мінімально може вирішувати особисті фінансові проблеми. А, якщо людина ще й звикла жити у певному соціальному статусі, то це великий виклик, з яким їй буде дуже важко впоратися. До речі, шахрайські витівки останнього часу спрямовуються саме на представників ВПО, оскільки бажання отримати хоча б щось у якості компенсації втраченого завжди привертає увагу негідників різних мастей.

5. Асиміляція на новому місці чи повернення на деокуповані території. Умовно кажучи, можна виокремити три групи ВПО, які мають різні рівні такої асиміляції: 1) ті, хто оптимально асимілювався; 2) ті, хто відносно асимілювався; 3) ті, хто взагалі не асимілювався. Як ми вважаємо, найбільш віктимогенно вразливими виявляються представники третьої групи, які мають наміри повернутися на деокуповані території. Приклади, коли були деокуповані такі українські міста, як Херсон, Куп'янськ та інші, але не достатньою мірою там була забезпечена безпека громадян, які поверталися, призводило до їх вторинної віктимізації.

Таким чином, вирішення зазначених соціально-психологічних проблем ВПО в Україні потребує негайного розгляду, щоб не породжувати розчарувань та зневіри серед українських громадян, що частково вже мали місце у 2014-2015 рр.

Список використаної літератури

1. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. [Електронний ресурс]: Закон України від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII у поточній редакції від 03.08.2023 / Верховна Рада України. Законодавство України – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>. (дата звернення 25.10.2023).
2. Волченко Л. П., Гарькавець С. О. Особливості формування соціально-нормативних уявлень старшокласників в умовах суспільної кризи: монографія. Сєверодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016 200 с.
3. Гарькавець С. О., Волченко Л. П. Проблема атитюдів та їх зміни внаслідок соціально-психологічних впливів // Габітус. Науковий журна. Вип. 30. Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 227-230. <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.30.39>
4. Гарькавець С. О. Соціально-нормативний конформізм особистості у психологічному вимірі: монографія. Луганськ: Вид-во «Ноулідж», 2010. 343 с.
5. За рік кількість ВПО збільшилася на 300 тис. осіб – Верещук [Електронний ресурс] // Факти. 1.09. 2023. Режим доступу до статті: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20230901-za-rik-kilkist-vpo-zbilshylasya-na-300-tys-osib-vereshhuk/>. (дата звернення 25.10.2023).

Лукашов О.О.,
к.е.н., докторант кафедри практичної психології
та соціальної роботи СНУ ім. В. Даля,
Завацька Н.Є.,
д. психол. н., проф., завідувач кафедри
практичної психології та соціальної роботи СНУ ім. В. Даля,
Турбан В.В.
д. психол. н., проф., Інститут психології
ім. Г.С. Костюка НАПН України

РАКУРСИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Проведений аналіз підходів до вивчення проблеми соціальної відповідальності особистості дозволив узагальнити, що існує взаємозворотня залежність рівня розвитку соціальної відповідальності та структури системи

цінностей, оскільки структура системи цінностей індивіда, співвідношення у ній термінальних і інструментальних цінностей залежить від об'єкта відповідальності: з одного боку, якщо у системі цінностей домінуючими є термінальні цінності, то відповідальність буде носити індивідуалізований, особистісний характер, адже об'єктом відповідальності є сам індивід, його потреби та інтереси [2; 5 та ін.]. З іншого боку, якщо в системі цінностей превалюють інструментальні цінності, то відповідальність матиме соціальну спрямованість, оскільки її об'єктом буде соціум із усіма його атрибутами; рівень сформованості соціальної відповідальності та визначення соціальної дії у структурі життєдіяльності індивіда залежить від домінування інструментальних цінностей [1; 3; 4; 5 та ін.]. Чим більше домінанта інструментальних цінностей, тим вище рівень сформованості соціальної відповідальності, який визначає вибір ціннісно-раціонального соціального впливу у структурі життєдіяльності особистості.

Аналіз сучасної системи цінностей та визначення місця, яке в ній займає соціальна відповідальність, показав, що особливості структуризації системи цінностей визначені історичним розвитком особистості. Наразі у суспільстві очевидна криза структури традиційних базових цінностей. Соціальна відповідальність поки не постає як смислова квінтесенція системи цінностей і ціннісних орієнтирів, а також регуляторів сучасного стану суспільства. У той же час не втрачаються, а навпаки активізуються ціннісні орієнтації особистості, що базуються на індивідуалізації відповідальності, викликані домінуванням традиційних елементів системи цінностей, таких як сім'я, здоров'я, друзі, робота, стабільність.

Отримані результати показали наступне:

1. Передконвенційний рівень соціальної відповідальності суто егоцентричний. Моральність чи аморальність прийнятих рішень ґрунтується головним чином принципі особистої вигоди. Правильна поведінка полягає у дії, яка задовольняє власні потреби. Людські відносини розуміються у сенсі обмінних відносин ринку. Елементи чесності, взаємності та рівності обміну тут є, але вони розуміються прагматичним способом. Взаємність – це аналогія випадку «ти – мені, я – тобі», але не в смислі лояльності, вдячності та справедливості. Цей рівень характеризується особливостями віку, фрагментарністю поглядів на соціальну відповідальність, невмінням здійснювати свій соціальний вибір, попри активну допомогу респонденту зі сторони.

Конвенційний рівень розвитку соціальної відповідальності досягається тоді, коли приймаються оцінки своєї соціальної групи. Соціальні вимоги цієї групи засвоюються та дотримуються некритично, як істина в останній субстанції. Соціальні вимоги виконуються лише задля того, щоб отримати схвалення чи уникнути покарання. Ця установка визначена не лише конформізмом, пристосуванням до особистих очікувань та громадського порядку, а й за допомогою лояльності, активної підтримки та виправдання порядку та ідентифікації з особами чи групою, які виступають як носій порядку. Ці правила можуть бути досить загальними, але не вироблені самим респондентом, вони не є результатом його вільного вибору, а приймаються як норма тієї спільності, з якою він сам себе ідентифікує. Проявом цього рівня є корпоративна етика.

Даному рівню притаманні розуміння характеру позиції соціальної відповідальності, орієнтація у світі соціальних зв'язків, наявність прагнення адекватного соціального та економічного вибору, але за спрямовуючої чи підтримуючої допомоги зі сторони.

Постконвенційний рівень. Цей рівень характеризує вироблення особистих соціально відповідальних принципів, які можуть відрізнятись від норм поведінки соціальної групи, з якою респондент себе ідентифікує.

Правильна поведінка визначається виходячи з рішення совісті у співзвуччі з самостійно обраними етичними принципами, які мають бути логічно взаємопов'язані, універсальні і логічно несуперечливі. Ці принципи абстрактні, за своєю суттю; йдеться про універсальні принципи справедливості, взаємності, рівності людських прав, принципи поваги до гідності людей як особистостей.

Цей рівень проявляється у здатності до самостійних відповідальних дій, вираженої у стійкій відповідальній соціальній позиції, у творчому підході до вирішення життєвих проблем.

Таким чином, було встановлено, що всіх респондентів за рівнем поданих ними відповідей за ступенем розуміння соціальної відповідальності можна розділити на три групи.

Другий етап дослідження – формувальний експеримент – був присвячений реалізації моделі розвитку соціальної відповідальності респондентів. Вся експериментальна діяльність будувалася з наступних завдань: виробити позитивне ставлення особистості до відповідальної поведінки, домогтись усвідомлення нею сутності вимог, що пред'являються суспільством; сформувані знання про соціальну відповідальність, про

сутність прав та обов'язків особистості, цінності, про мораль, норми поведінки, моральність, про допустимі та неприпустимі соціальні дії; створити умови для набуття досвіду відповідальної поведінки у рамках соціально значущої діяльності.

Основний зміст формувального експерименту базувався: на навчанні респондентів на курсах за вибором – «Основи соціального проектування» та «Соціальна відповідальність»; на участі респондентів у соціально значущій проектній діяльності; на соціально-психологічному супроводі процесу розвитку соціальної відповідальності респондентів.

Проведений експеримент щодо розвитку соціальної відповідальності досліджуваних показав, що результати в експериментальній та контрольній групах різняться.

Це підтверджують дані контрольних заходів, отримані на етапі формувального експерименту (використовувалися ті самі методичні засоби, що й на етапі констатувального експерименту).

Число респондентів із низьким рівнем навченості в експериментальній групі скоротилося зі 228 до 29 осіб (зниження на 43,4%), а в контрольній – лише зі 152 до 106 респондентів (15,1%). Це дає підстави стверджувати, що перша соціально-психологічна умова, а саме організація процесу навчання формує знання про соціальну відповідальність.

В експериментальній групі респонденти з відтворювальним рівнем розвитку перейшли на аналогічний рівень, а з аналогічного та алгоритмічного рівнів – на інноваційний та проектний.

Кількість респондентів, які вміють вирішувати інноваційні завдання, в експериментальній групі зросла на 86 осіб, у контрольній – на 8 осіб.

В експериментальній групі кількість респондентів, які освоїли проектні технології, також збільшилася на 88 осіб (зростання – 19,2%).

Таким чином, зіставлення показників розвитку навчальних умінь у респондентів експериментальної та контрольної груп, рівня складності розв'язуваних ними завдань та проблем, характеру їх діяльності дозволяє зробити висновок, що друга соціально-психологічна умова, а саме забезпечення інтеграції навчальної та суспільно значущої діяльності респондентів, сприяє розвитку соціальної відповідальності.

Порівнюючи отримані результати, можемо відзначити, що формування особистісних особливостей респондентів пов'язане з розвитком навчальної мотивації.

На основі аналізу отриманих результатів виокремлено дві групи респондентів із високим та низьким рівнем навчальної мотивації.

Перша група респондентів – із високим рівнем навчальної мотивації. Це проявляється у таких характеристиках: спрямованість на навчально-професійну діяльність, на розвиток самоосвіти та самопізнання. Вони, як правило, старанно планують своє життя, ставлячи конкретні цілі. Їх відрізняють висока потреба у збереженні власної індивідуальності, прагнення до незалежності від інших та бажання зберегти неповторність, своєрідність власної особистості, своїх поглядів та переконань, свого способу життя, прагнення якнайменше піддаватися впливу масових тенденцій. Поява життєвих планів, загострена здатність до співчуття та занурення у стан інших, здатність переживати емоційно ці стани як свої. Прагнення до досягнення відчутних та конкретних результатів у будь-якому виді діяльності, зокрема, у навчальній діяльності. Здатність до співпереживання, до активного морального ставлення до людей, себе і до природи; здатність до засвоєння традиційних ролей, норм, правил поведінки у суспільстві. У цей період життя респондент вирішує, в якій послідовності він додасть свої здібності для реалізації себе у діяльності та в самому житті.

Друга група респондентів – із низьким рівнем мотивації. Для цієї групи респондентів професійна сфера ще не має значення, яке для них мають сфери навчання та захопленя. Респонденти рідко замислюються про своє майбутнє; професійне життя є для них явно чимось непривабливим та невідомим. Їх набагато більше влаштовує безтурботне і звичніше студентське життя, в якому навчання змагається з їхніми улюбленими заняттями. Майбутні плани не мають реальної опори у майбутньому і не підкріплюються особистою відповідальністю їх реалізацію. Це пов'язано з тим, що респонденти ще перебувають у стадії самовизначення. Наскільки б вони були інтелектуально готові до осмислення майбутнього, багато чого вони не знають – ще немає досвіду реального практичного і духовного життя в суспільстві.

Так, в експериментальній групі зростання високої мотивації становило 19%, а в контрольній – лише 5,2%. Це дозволяє зробити висновок, що запропонована соціально-психологічна умова, тобто створення професійно-освітнього середовища формування соціальної відповідальності через включення респондентів у соціальне проектування та реалізацію програм навчально-виховної роботи, сприяє розвитку соціальної відповідальності респондентів.

Сутність аналізу полягає у тому, що в групу респондентів, яку можна охарактеризувати як групу з передконвенційним рівнем сформованості соціальної відповідальності, включені ті респонденти, які мають не менше 75% діагностованих параметрів низького рівня з числа використовуваних. При цьому респонденти не мають жодного параметра високого рівня.

У групу постконвенційного рівня включені ті респонденти, які мають не менше 75% діагностованих параметрів високого рівня з числа використовуваних і немає жодного параметра низького рівня.

Для рівня значущості $\alpha = 0,05$ квантиль вибірок контрольної та експериментальної груп перевищує рівень критичного значення квантилю розподілу $\chi^2_{кр} = 5,991$ за всіма отриманими параметрами, що дозволяє зробити висновок про те, що розбіжності в експериментальній та контрольній групах існують.

Порівняльний аналіз результатів показує покращення показників розвитку соціальної відповідальності респондентів: за методикою дослідження рівня суб'єктивного контролю в експериментальній групі після проведеного експерименту кількість інтерналів (параметр загальної інтернальності) статистично значуще збільшилася, тоді як у контрольній групі змінилася незначуще. Відповідно, кількість інтерналів (параметр виробничої інтернальності) в експериментальній групі збільшилася, а в контрольній такі зміни не є статистично значущими; за методикою вивчення самоставлення В. Століна в експериментальній групі після проведеного експерименту кількість респондентів, що мають яскраво виражену ознаку глобального самоставлення, збільшилася, у той час як у контрольній групі їх кількість практично не змінилася. Число респондентів, які мають яскраво виражену ознаку самоставлення, в експериментальній групі збільшилося на статистично значущому рівні. У контрольній групі таких змін не зафіксовано. Число респондентів за рівнем конкретних дій щодо свого «Я» в експериментальній групі також збільшилося. За методикою психодіагностичного тестування В. Мельникова та Л. Ямпольського в експериментальній групі після проведеного експерименту кількість респондентів, які мають високий рівень показника совісності, збільшилася, а у контрольній групі такі зміни не є статистично значущими. Високий рівень показника асоціальності в експериментальній групі знизився. За методикою оцінювання соціальної відповідальності В. Марищука в експериментальній групі кількість респондентів, які продемонстрували високий рівень розвитку соціальної відповідальності, суттєво збільшилась. До доказів ефективності

проведеної дослідно-експериментальної роботи з розвитку соціальної відповідальності респондентів можна віднести: зростання їх успішності; підвищення соціальної активності у науковій, громадській та творчій діяльності; підвищення задоволеності, усвідомлення ними власної соціальної позиції.

Список використаної літератури

1. Вітковська І.М. Соціальна відповідальність: теоретичний аспект аналізу. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна*. 2011. № 948. С. 45-48.
2. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників. Вип. 80 «Соціальні послуги», затверджений наказом Мінсоцполітики від 29.03. 2017 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/fn034167>
3. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін. К.: НАДУ, 2010. 820 с.
4. Зінченко А.Г., Саприкіна М.А. Соціальна відповідальність в Україні: огляди різних стейкхолдерів. Регіональний аспект. К., 2008. С. 28.
5. Ільніцький Я.В. Соціальна відповідальність партнерів у сфері зайнятості населення: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.07. К., 2012. 19 с.
6. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації: пер. з нім. К.: Лібра, 2001. 400 с.
7. Куриця А.І. Відповідальність як чинник розвитку лідерських якостей студента: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. К., 2013. 269 с.

Лола Ю.Ю.,

кандидат економічних наук,
доцент кафедри туризму,
доцент ХНЕУ ім. С. Кузнеця,

Забіяка Д.О.,

студент факультету економіки
та права ХНЕУ ім. С. Кузнеця

АДАПТИВНЕ УПРАВЛІННЯ ПІД ЧАС КРИЗОВИХ ЯВИЩ

У сучасному світі організації стикаються з невизначеністю та турбулентністю в економічному, соціальному та політичному середовищі. Кризові явища можуть негативно впливати на функціонування підприємств,

але адаптивне управління стає важливим інструментом для забезпечення стабільності та успішної діяльності в умовах невизначеності.

У сучасному світі, що постійно змінюється та розвивається, управління стає надзвичайно складним завданням, оскільки організації стикаються з різноманітними викликами, серед яких ключове місце посідає кризовий стан. Кризові явища можуть приймати різні форми, від економічних рецесії та природних катастроф до соціальних конфліктів та технологічних аварій. Однак незалежно від їхнього походження, кризові ситуації мають значний вплив на процес управління.

Спочатку слід визначити поняття кризових явищ. Криза може бути розглядана як непередбачуваний інцидент, який створює загрозу для нормального функціонування системи чи організації. Це може включати в себе такі аспекти, як стрімкі зміни в економічному середовищі, надзвичайні природні події, політичні кризи або технологічні аварії. Важливо розуміти, що кризові ситуації є невід'ємною частиною сучасного управління, і вміння ефективно реагувати на них стає ключовим фактором успіху для будь-якої організації.

Вплив кризових явищ на управління може бути різноманітним і має свої особливості. По-перше, кризові ситуації вимагають негайної реакції та прийняття стратегічних рішень. В умовах кризи важливо швидко оцінити ситуацію, розробити план дій і реалізувати його.

По-друге, кризові ситуації можуть визначити стратегічні зміни в управлінській політиці організації. Криза може вимагати переосмислення бізнес-моделі, перегляду стратегії розвитку та впровадження нових методів управління ризиками.

По-третє, кризові ситуації розкривають лідерські якості керівників. Управління в умовах кризи вимагає не лише високого рівня компетентності, але і здатності вести команду через труднощі, виявляти толерантність до невизначеності та приймати рішення в умовах високого ризику.

Адаптивне управління є ключовою концепцією в організаційному та стратегічному менеджменті, яка дозволяє компаніям ефективно пристосовуватися до змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі. Основні принципи адаптивного управління стали стратегічними орієнтирами для успішних організацій, які розуміють, що стабільність - це не статичний стан, а постійний процес адаптації.

Перший принцип адаптивного управління - це гнучкість. Організації повинні бути готові вчасно змінювати свої стратегії та процеси для відповіді на нові умови.

Другий принцип - це навчання та постійне удосконалення. Організації повинні розвивати культуру постійного вдосконалення, де працівники постійно навчаються, діляться знаннями та шукають нові шляхи покращення.

Третій принцип - це активне спостереження за зовнішнім середовищем.

Четвертий принцип - це залучення персоналу. Адаптивне управління передбачає активну участь всіх членів команди в процесі прийняття рішень та вдосконалення.

В цілому, адаптивне управління є важливим елементом успішного керівництва в умовах постійних змін. Організації, які приділяють увагу гнучкості, навчанню, спостереженню та залученню персоналу, можуть ефективно адаптуватися до непередбачуваних обставин і забезпечити стійкий розвиток в довгостроковій перспективі.

У сучасному бізнес-середовищі, яке характеризується постійними змінами та нестабільністю, організації повинні швидко реагувати на нові умови і ефективно адаптуватися до них. Адаптивне управління визнається ключовим елементом успішного функціонування сучасних підприємств. Практична реалізація адаптивного управління включає в себе кілька ключових етапів.

По-перше, важливо провести аналіз зовнішнього середовища та внутрішніх можливостей і загроз. На основі цього аналізу можна розробити стратегії адаптації, спрямовані на збереження конкурентних переваг.

Другий етап включає в себе створення гнучких структур та процесів. Це може означати введення команд, спеціально призначених для реагування на конкретні виклики, або створення механізмів для швидкого прийняття рішень.

Не менш важливим є третій етап - створення корпоративної культури, яка підтримує адаптивність. Вона має сприяти відкритому обговоренню ідей, відповідальності та постійному вдосконаленню.

Сучасний бізнес швидко змінюється, піддаючись впливу різноманітних факторів, таких як технологічні інновації, зміни в споживацьких уподобаннях і геополітичні турбуленції. У цьому контексті адаптивне управління виявляється ключовим інструментом для успішного

функціонування організацій. Одним із викликів, які стоїть перед менеджерами, є нестабільність економічних умов. Адаптивне управління дозволяє компаніям оперативно реагувати на зміни в економічному середовищі та швидко адаптуватися до нових умов.

Ще одним важливим викликом є зростання конкуренції. Завдяки адаптивному управлінню компанії можуть швидко реагувати на стратегічні зміни конкурентів і вчасно впроваджувати власні інноваційні рішення.

З іншого боку, переваги адаптивного управління не обмежуються лише реагуванням на негативні чинники. Цей підхід також стимулює творчість та інновації всередині організації. Здатність швидко змінювати стратегії та процеси дозволяє пристосовуватися до нових ідей і шляхів розвитку, що веде до створення додаткової цінності для клієнтів і підвищення лояльності співробітників.

Адаптивне управління визнає, що кризові ситуації – це не тільки труднощі, але й можливості для інновацій та покращень. В умовах нестабільності організації можуть виявити нові шляхи розвитку, змінюючи свою стратегію або впроваджуючи нові технології. Адаптивне управління допомагає використовувати кризові моменти для трансформації та зміцнення позицій. Ключовим аспектом є також відповідальність керівництва за прийняті рішення та їхні наслідки. В умовах кризи потрібно не тільки приймати швидкі рішення, але й бути готовими взяти на себе відповідальність за їхні результати. Це відбудовує довіру як внутрішню, серед команди, так і зовнішню, серед партнерів та клієнтів.

Адаптивне управління вимагає розуміння та прийняття невизначеності як необхідної складової бізнес-середовища. Керівництво, яке приймає факт невизначеності та вміє працювати в умовах високого ризику, має можливість вирішувати складні завдання та досягати успіху навіть у невизначених умовах.

Однією з ключових рис адаптивного управління є гнучкість. У кризових умовах, коли навіть найпереконливіші плани можуть втратити свою актуальність, важливо мати здатність швидко переключатися на інші стратегії та рішення. Гнучкість в управлінні дозволяє зберігати ініціативу та адаптуватися до нових умов, забезпечуючи стабільність.

Ще однією важливою складовою адаптивного управління є постійний моніторинг та оцінка ситуації. У кризових умовах ситуація може швидко змінюватися, і важливо бути в курсі всіх подій. Активний моніторинг дозволяє швидко реагувати на нові обставини та вчасно коригувати стратегії.

Здатність до співпраці та комунікації також визначає успішність адаптивного управління. У кризових ситуаціях важливо об'єднати зусилля всіх учасників та забезпечити ефективний обмін інформацією. Колективність дозволяє знайти кращі рішення та максимально використовувати ресурси.

Незважаючи на багато переваг, адаптивне управління може зіткнутися з рядом викликів та проблем, які потребують уваги та вирішення. Однією з основних проблем є невизначеність та нестабільність, яка є неодмінною частиною кризових ситуацій. Передбачити всі можливі сценарії та реагувати на них індивідуально може бути вельми складно.

Ще однією проблемою є відсутність чітких стандартів та методик адаптивного управління. В багатьох випадках організації та керівники стикаються з відсутністю конкретних настанов чи шаблонів, які можна було б використовувати в умовах кризи. Це може призвести до того, що процес адаптації стає більш витратним та менш ефективним.

Необхідність надмірного контролю та втрата сталості також можуть виникнути як проблеми при впровадженні адаптивного управління. Керівники можуть відчувати непевність у тому, що втраять контроль над процесами, що може вплинути на ефективність та стійкість організації. Баланс між гнучкістю та контролем стає ключовим аспектом успішного адаптивного управління.

Ще однією проблемою може бути відсутність підтримки та розуміння з боку персоналу. Впровадження нових стратегій та змін може спричинити опір серед працівників, особливо якщо вони не розуміють чи не вірять у необхідність таких змін. Забезпечення залучення персоналу в процес адаптації стає важливим елементом подолання цієї проблеми.

Важливим аспектом адаптивного управління є акцент на навчанні та здатність до внутрішнього розвитку. Організації, що прагнуть адаптуватися до нових реалій, визнають важливість постійного навчання своїх працівників. Це включає в себе не лише оволодіння новими навичками, а й розвиток креативності та ініціативи серед команди.

Іншою ключовою характеристикою адаптивного управління є здатність до інновацій та впровадження нових ідей. Кризові ситуації можуть вимагати радикальних змін у стратегії, продукції чи обслуговуванні клієнтів. Адаптивні організації вважають інновації необхідною складовою успіху та розвитку, залучаючи талановитих і креативних співробітників.

Нарешті, адаптивне управління підтримує створення культури, що сприяє взаємовідносинам, відкритості та взаємній підтримці серед команди.

Коли працівники відчують, що їхні думки та ініціативи важливі, вони більш схильні до співпраці та внесення власного внеску у досягнення цілей організації.

Завершуючи, адаптивне управління під час кризових явищ – це не лише стратегія виживання, але і можливість розвитку та зростання. Вміння адаптуватися до нових умов та вчасно реагувати на зміни стає ключовим фактором для досягнення успіху в нестабільному світі

Список використаної літератури

1. Скриньковський Р. Удосконалення діагностики антикризового управління підприємством у системі управлінської діагностики. Траєкторія науки. 2017. № 3. С. 4001–4009.
2. Олешко А. А. Механізм антикризового управління фінансовими корпораціями. Ефективна економіка. 2018. № 2. С. 12–20.
3. Мостенська Т. Л., Юрій Е. О. Інструменти антикризового управління. *«Український журнал прикладної економіки»*. 2019. Т. 4. № 1. С. 64–72.
4. [Особливості адаптивного управління підприємством в умовах кризових явищ] - доступ до ресурсу: http://www.psa-e-jrnl.nau.in.ua/journal/2_88_2022_ukr/9.pdf
5. Пілецька С. Т., Коритько Т. Ю. Система адаптивного управління підприємством в умовах мінливого зовнішнього середовища. Бізнес Інформ. 2018. № 12. С. 435–440.

Лола Ю.Ю.,

кандидат економічних наук,
доцент кафедри туризму,
доцент ХНЕУ ім. С. Кузнеця,

Забіяка Д.О.,

студент факультету економіки
та права ХНЕУ ім. С. Кузнеця

АДАПТИВНЕ УПРАВЛІННЯ В ПУБЛІЧНОМУ СЕКТОРІ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ВИКЛИКИ

У сучасному світі, характеризованому стрімкими змінами і постійним розвитком, публічний сектор відчуває необхідність в ефективних та гнучких стратегіях управління. Адаптивне управління виступає як

ключовий фактор у забезпеченні успішності державних структур, дозволяючи їм швидко реагувати на зміни в соціально-економічному середовищі. Дана теза розглядає концепцію адаптивного управління, виокремлює виклики, що стоять перед публічним сектором, та висвітлює перспективи впровадження адаптивних стратегій.

У сучасному постіндустріальному суспільстві, де зміни стають невід'ємною частиною життя, управління не може залишатися незмінним і незмінним. Адаптивне управління виходить за рамки традиційних методів і є важливим компонентом сучасних стратегій у публічному секторі. Це саме та стратегія, яка спрямована, не на що інше, як на ефективну адаптацію, до економічних, соціальних та технологічних змін.

Система, яка звертає увагу, та реагує на зміни в навколишньому середовищі, виконуючи необхідні заходи, для ефективного досягнення стратегічних цілей, і називається адаптивним управлінням.

Цей підхід особливо важливий для публічного сектору, оскільки владні структури повинні не тільки виконувати свої обов'язки, але й адаптуватися до технологічних інновацій, громадської думки та зміни економічного клімату.

До того ж, адаптивне управління у публічному секторі, має найважливіше значення, для забезпечення сталого розвитку та пошуку вирішення сучасних викликів.

Адаптивність означає бути готовим реагувати на несподівані зміни та адаптуватися до нових обставин.

Залучення громадян до процесу прийняття рішень є ще однією важливою характеристикою адаптивного управління. Сучасне управління визнає, що громадяни активно беруть участь у розробці та реалізації стратегій.

Інновації в публічному секторі також стимулюються адаптивним управлінням. Органи влади, можуть ефективно впроваджувати технологічні та організаційні новації, через що, якість послуг та ефективність управління будуть підвищуватись, залишаючись гнучкими та відкритими до нових цілей.

У сучасному світі, охопленому швидкими змінами технологій, економічними турбулентами та соціокультурними змінами, управління публічним сектором стає все більш складним завданням. Через що, публічні установи, все частіше віддають перевагу адаптивному управлінню, щоб успішно працювати в цих умовах, Однак цей метод, не досконалий і має низку проблем, які потрібно проаналізувати на подолати.

Поєднання традиційних бюрократичних структур із здатністю швидко адаптуватися до змін є першим викликом. Бюрократія публічних органів може бути надто заплутаною та неорганізованою, що заважає швидкому прийняттю рішень. Незважаючи на те, що це відрізняється та навіть суперечить традиційним методам управління, адаптивне управління вимагає гнучкості, здатності швидко пристосовуватись, до нових обставин та здатності до інновацій.

- У контексті адаптивного управління важко забезпечити прозорість і відкритість. Звітність у традиційних системах управління може бути як статичною, так і схематичною.

- Нестабільність і невизначеність є третім викликом. Публічні установи повинні бути готові до швидких змін у сучасному світі.

- Розвиток культури та навичок працівників є не менш важливими проблемами. Здатність команд до творчого мислення, самоконтролю та взаємодії необхідні для адаптивного управління.

На відміну від традиційного, адаптивне управління полягає в тому, що воно гнучке, здатне швидко реагувати на зміни навколишнього середовища та враховувати різні потреби громадян. Основна ідея полягає в тому, що обставини та умови постійно змінюються, і методологія управління повинна бути адаптована до цих змін. Це особливо важливо в публічному секторі, де багато сфер діяльності взаємодіють і часто вимагають комплексного підходу до вирішення проблем.

Здатність вирішувати складні та неструктуровані проблеми є однією з перспектив використання адаптивного управління. Оскільки вони надто жорсткі та нездатні адекватно реагувати на несподівані виклики, традиційні методи можуть бути неефективними.

Підвищення прозорості та відкритості у взаємодії з громадськістю є ще однією перевагою. Адаптивне управління дозволяє швидко реагувати на вимоги громадян, включаючи їхні бажання та обурення. Це підвищує довіру громадян до влади та зміцнює демократичні принципи управління.

Крім того, адаптивне управління може зробити використання технологій у публічному секторі значно ефективнішим. Використання штучного інтелекту, аналітики даних та інших інноваційних інструментів автоматизує рутинні операції, підвищує ефективність процесів і спрощує взаємодію органів влади.

Для подальшого розвитку адаптивного управління в публічному секторі необхідно звернутися до сучасних стратегій та підходів. Однією з

ключових стратегій може бути активна взаємодія з громадськістю та підтримка участі громадян у процесах прийняття рішень. Це не лише підвищить рівень довіри до влади, але й забезпечить більш точне врахування потреб суспільства.

Крім того, важливо розвивати програми освіти та підготовки для державних службовців, щоб вони мали необхідні навички для роботи в умовах швидких змін. Такі програми мають спрямовуватися не лише на технічні аспекти, але і на розвиток лідерських якостей, толерантності до ризику та здатності до колективної роботи.

Застосування інформаційних технологій та аналітики для збору та обробки даних також грає важливу роль у реалізації адаптивного управління. Розробка інтегрованих електронних систем, що сприяють ефективному обміну інформацією між різними гілками влади, може покращити координацію та швидкість реакції на виклики. Необхідно також активно працювати над створенням ресурсів для вивчення та впровадження кращих практик адаптивного управління, обміну досвідом та розробки стандартів. Це сприятиме уніфікації підходів та забезпеченню сталого розвитку цього напрямку.

Для досягнення успіху в адаптивному управлінні в публічному секторі також важливо активно впроваджувати засоби взаємодії з іншими секторами суспільства. Партнерство з приватним сектором, громадськими організаціями та академічними установами може значно посилити рівень експертизи та ресурсів, що доступні для владних структур.

Ефективне управління змінами також передбачає усвідомлення важливості культури відкритості та взаєморозуміння. Створення сприятливого середовища для обміну ідеями та досвідом дозволить швидше виявляти та впроваджувати інновації. Культура відкритості також стимулює активний зворотній зв'язок з громадою, що є важливим компонентом успішного адаптивного управління.

При цьому, не слід забувати про важливість етичних аспектів управління. Здатність вирішувати етичні питання в умовах невизначеності та швидких змін є ключовою для збереження довіри громадян до владних структур. Одним із напрямків розвитку може бути впровадження систем управління якістю та вимірювання ефективності в адаптивному контексті. Розробка ключових показників ефективності дозволить оцінювати результативність заходів та швидше вносити корективи у стратегії управління.

Усі ці аспекти формують комплексний підхід до адаптивного управління в публічному секторі. Важливо розуміти, що це не лише стратегія реакції на виклики, але й активна участь у формуванні та зміні суспільства для досягнення більш стійкого та справедливого майбутнього.

На шляху до адаптивного управління в публічному секторі слід також приділяти увагу розвитку інструментів для моніторингу та аналізу суспільних та економічних тенденцій. Використання даних для передбачення можливих ризиків та визначення перспектив дозволить урядовим структурам бути готовими до можливих викликів.

Також важливо враховувати соціокультурний контекст та індивідуальні особливості громад, щоб адаптивне управління було не лише ефективним, але й справедливим. Забезпечення рівноправ'я та врахування потреб різних груп населення стане запорукою сталого розвитку та соціальної гармонії.

Іншим важливим аспектом є підтримка інновацій та підприємництва як факторів, що сприяють розвитку економіки та створюють нові можливості для громадян. Урядові ініціативи, спрямовані на підтримку стартапів та розвиток технологічних інновацій, можуть стати важливим кроком у напрямку створення динамічного та конкурентоспроможного суспільства.

У реалізації адаптивного управління важливо також створювати механізми для залучення та розвитку талановитих кадрів. Забезпечення доступу до навчання та розвитку для державних службовців дозволить не лише підтримувати їхню кваліфікацію, але й створить позитивне середовище для обміну ідеями та найкращими практиками.

Окрім цього, важливим є розвиток системи оцінки ефективності та винагородження, що враховує результати та внесок державних службовців у процес адаптивного управління. Це стимулюватиме відданість та ініціативу, спрямовані на досягнення стратегічних цілей.

Невід'ємною частиною адаптивного управління є також підтримка інклюзивних та рівноправних підходів. Забезпечення рівних можливостей для всіх шарів населення є важливою умовою для створення стійкого та справедливого суспільства. Адаптивне управління повинно бути спрямоване на усунення соціальних нерівностей та підтримку тих, хто потребує додаткової уваги та захисту.

Ще однією важливою складовою успіху є співпраця на міжнародному рівні. Обмін досвідом та інноваціями з іншими країнами допомагає знаходити оптимальні рішення та адаптувати їх до конкретних

умов. Створення міжнародних партнерств та участь у глобальних ініціативах сприяє обміну знаннями та забезпечує більший вплив у вирішенні глобальних викликів.

Адаптивне управління в публічному секторі стає стратегічним інструментом для досягнення ефективності та гнучкості управління державними ресурсами. Попри виклики, які воно ставить перед управліннями, його впровадження відкриває перспективи для покращення якості життя громадян та взаємодії держави з суспільством. Розуміння цих аспектів є ключовим для розвитку ефективного та адаптивного публічного управління в епоху постійних змін.

Список використаної літератури

1. Вовк Н. П., Мохнар Л. Комунікативна складова організації та здійснення антикризового управління // Вісник Національного університету оборони України. 2021. № 1 (59). С. 63–71.

2. Луциків І.В., Сороківська А.О., Котовська І.В. Дослідження особливостей інноваційного розвитку системи публічного управління України. // Економіка та суспільство. 2017. Вип. 12. С. 124 – 128.

3. Семенченко А. І. Інформаційно-комунікаційні технології в публічному

управлінні місцевими фінансами: стан та перспективи розвитку. URL:

<http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=7104&i=12>

4. Євмешкіна О. Л. Стратегічне управління : конспект лекцій (програми підготовки фахівців за ступенем вищої освіти «Магістр» за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування») / О. Л. Євмешкіна ; Тавр. нац. ун-т ім. В. І. Вернадського. – Київ : ТНУ ім. В. І. Вернадського, 2018. – 49 с

5. Публічне управління : термінол. слов. / уклад. : В. С. Куйбіда, М. М. Білинська, О. М. Петроє та ін. ; за заг. ред. В. С. Куйбіди, М. М. Білинської, О. М. Петроє. Київ : НАДУ, 2018. 224 с.

Пивавар І.В.,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної теорії
та економічної політики ХНЕУ ім. С. Кузнеця,
Кравченко С.О.,
студентка факультету економіки
та права ХНЕУ ім. С. Кузнеця

СТРАТЕГІЇ ТА ІНСТРУМЕНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИБУТКОВОСТІ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ КРИЗОВИХ ЯВИЩ

Підприємства стикаються з різноманітними кризовими ситуаціями, які можуть значно підвищити їхню прибутковість у сучасному бізнес-середовищі, яке відрізняється непередбачуваністю та динамічністю. Відповідно, для забезпечення стійкості та ефективності бізнесу під час кризи важливо розглянути тактику та ресурси. Кризові ситуації завжди входили до бізнес-середовища. Вони створюють нестабільність, яка може значно вплинути на прибутковість компанії, незалежно від того, чи це економічна рецесія, фінансова нестабільність чи інші зовнішні фактори.

По-перше, кризи впливають на інвестиції та споживчу активність. Зменшення інвестицій і витрат споживачів призводить до зниження продажів і прибутку. Коли виникає криза, вартість виробничих ресурсів може зростати, збільшуючи витрати компанії.

По-друге, кризові ситуації можуть призвести до фінансових проблем. Компанії, особливо ті, які залежать від зовнішнього фінансування, можуть зіткнутися з проблемами через зменшення доступності кредитів і зростання ставок. Це може обмежити можливості для прогресу та вплинути на ефективність діяльності.

Щоб ефективно протистояти впливу кризових явищ, підприємствам слід приділити особливу увагу стратегічному управлінню ризиками. Ретельне планування, диверсифікація та вдосконалення ефективності виробництва можуть стати ключовими факторами, які допоможуть підприємствам пристосуватися до негативного впливу кризових явищ. Гнучкість є однією з основних стратегій адаптації. Здатність швидко адаптуватися до змін у навколишньому середовищі називається гнучкістю. Організації та люди, які мають здатність адаптуватися, легше знаходять нові можливості та зберігають стабільність у кризових ситуаціях.

Вміння приймати рішення в ситуаціях невизначеності також є важливою стратегією. У кризових ситуаціях інформація може бути обмеженою та нечіткою, тому важливо навчитися аналізувати та приймати рішення в таких умовах. Щоб швидко та ефективно реагувати на кризові ситуації, люди, які вміють долати невизначеність, мають більше шансів.

Для адаптації до кризових ситуацій стратегії побудови стійкості також є важливими. Це може включати здатність ефективно керувати стресом, розробляти плани для невеликих і великих змін, а також розуміти свої ресурси та обмеження.

Крім того, важливо підкреслити взаємодію та співпрацю як стратегії реагування на кризу. У сучасному світі багато викликів вимагає колективного рішення. Взаємодія між різними групами та організаціями може допомогти швидше виявляти імовірні ризики та знаходити оптимальні вирішення проблем.

По-перше, акції є одним із найважливіших інструментів для забезпечення прибутковості. Інвестування у власні акції компанії дозволяє вам отримати частину їхнього прибутку та взяти участь у збільшенні вартості їхніх акцій на ринку. Довгострокові інвестиції в акції можуть призвести до значного збільшення капіталу, але є ризик втрати грошей через коливання ринкових цін.

По-друге, облігації також вважаються хорошим способом заробити гроші. Це боргові цінні папери, які видають уряди, банківські установи чи корпорації. Вони гарантують постійний відсоток прибутку від інвестицій, який протягом певного періоду часу повертається вкладникові. Облігації привабливі для людей, які шукають стабільність і певний рівень доходу, оскільки вони вважаються менш ризикованими, ніж акції.

По-третє, інвестиції в нерухомість також можуть бути важливою стратегією отримання прибутку. Покупка комерційної або житлової нерухомості може зробити її дорожчою з часом і принести прибуток від оренди. У порівнянні зі складними фінансовими інструментами нерухомість, як правило, менш чутлива до змін на ринку. Це може бути особливо важливим у нестабільних економічних умовах.

Звичайно, важливо ретельно оцінювати ризики при використанні будь-яких фінансових інструментів. Також важливо бути готовим до будь-яких можливих змін у ринкових умовах. Для того, щоб оптимально поєднати ризик і прибутковість, можна використовувати поєднання різних інструментів. Таким чином, ефективне управління фінансами вимагає

розуміння своїх фінансових цілей і стратегій, які найкраще відповідають вашим обставинам і потребам.

Забезпечення прибутковості підприємства в умовах кризових явищ є актуальною та складною задачею, яка вимагає не лише стратегічного підходу, але й гнучкості та швидкого реагування на зміни в економічному середовищі. Кризові ситуації, які можуть виникнути через економічні збої, природні катастрофи чи інші фактори, можуть суттєво впливати на фінансовий стан підприємства. Для забезпечення стійкості та прибутковості в умовах кризи слід враховувати декілька ключових аспектів.

По-перше, стратегічне планування стає важливою складовою успіху. Підприємство повинно аналізувати свій бізнес-план, визначати потенційні ризики та розробляти ефективні заходи для їх управління. Важливо мати план дій на випадок кризи та забезпечувати його регулярне оновлення відповідно до змін у зовнішньому середовищі.

По-друге, управління фінансами вимагає особливої уваги в умовах кризи. Підприємство повинно бути готовим до зменшення обсягів продажів, збільшення витрат чи інших негативних факторів. Ефективне управління обіговими коштами, оптимізація витрат та пошук нових джерел фінансування можуть допомогти забезпечити стабільність фінансового стану.

По-третє, важливо акцентувати увагу на розвитку ринкових переваг та інноваціях. Кризові періоди можуть відкривати нові можливості для підприємства. Зосередження на вдосконаленні продуктів чи послуг, розширення ринкової присутності та пошук альтернативних шляхів розвитку можуть стати ключовими факторами успіху.

По-четверте, важливо встановити ефективну комунікацію та співпрацю в середині організації. У кризових ситуаціях комунікація грає ключову роль у підтриманні довіри серед персоналу та управлінського колективу. Відкритість, своєчасна інформація про зміни та дії керівництва сприяють уникненню непорозумінь та сприяють спільним зусиллям у вирішенні проблем.

По-п'яте, стратегії управління ризиками та бізнес-контингентності повинні бути постійно оновлюваними та готовими до негайної реакції на зміни у ситуації. Проведення регулярних аудитів ризиків, оцінка уразливостей бізнес-процесів та розробка планів дій в разі виникнення кризових ситуацій дозволяють ефективно управляти ризиками та зменшити їх вплив на прибутковість.

Не менш важливим є інвестиційний підхід до технологій та інновацій. Використання сучасних технологій, таких як штучний інтелект, аналітика даних та автоматизація процесів, може підвищити ефективність виробництва, знизити витрати та створити конкурентні переваги, навіть в умовах кризи.

У складних періодах підприємство повинно бути спроможним зберегти та мотивувати свій персонал. Це може бути досягнуто шляхом проведення навчань та розвитку компетентностей, покращення умов праці та встановлення системи стимулювання.

Крім того, підприємство має активно співпрацювати з партнерами та постачальниками. Розбудова стійких партнерських відносин та взаємодія з іншими гравцями на ринку може стати додатковим резервом підтримки підприємства в умовах кризи. Обмін інформацією, ресурсами та спільний розвиток стратегій дозволяють створити сприятливий екосистемний підхід. Спільні програми з участю у громадському житті, допомога вирішенню соціальних проблем та відповідальне ставлення до екології можуть зберігати позитивний імідж підприємства в складних часах та впливати на взаємодію з клієнтами та споживачами.

Усі ці аспекти повинні бути взаємодоповнюючими та інтегрованими в стратегічний план підприємства. Лише комплексний підхід та поєднання різноманітних стратегій можуть забезпечити прибутковість та стабільність бізнесу в умовах кризових явищ.

Підприємство повинно бути в курсі змін у споживчих уподобаннях, технологічних інноваціях та стратегіях конкурентів. Аналіз ринкових даних допомагає адаптувати продукти чи послуги до змін у попиті, а також пристосовувати маркетингові стратегії.

Використання цифрових технологій у всіх сферах діяльності, від управління виробництвом до обслуговування клієнтів, може значно підвищити ефективність та конкурентоспроможність підприємства, особливо в умовах кризи.

Розширення географії діяльності дозволяє підприємству розподіляти ризики та знаходити нові можливості. Збалансована стратегія виходу на міжнародні ринки може забезпечити стабільний потік прибутків навіть у трудні часи.

Останнім, але не менш важливим, є постійне вдосконалення стратегій управління якістю та інновацій. Постійне вдосконалення

виробничих процесів, продуктів чи послуг, а також впровадження новітніх технологій дозволяють підприємству не тільки вижити в умовах кризи, але й підтримувати високу конкурентоспроможність.

В умовах невпевненості та кризових ситуацій, підприємства повинні виявити високий рівень гнучкості та пристосованості. Забезпечення прибутковості вимагає не лише реактивних заходів, але й стратегічного планування, спрямованого на створення стійкої основи для подальшого розвитку. Розуміння принципів адаптації, ефективного управління ресурсами та використання фінансових інструментів допомагає підприємствам успішно подолати виклики та зберегти прибутковість у будь-яких умовах.

Узагальнюючи, забезпечення прибутковості підприємства в умовах кризових явищ вимагає систематичного та інтегрованого підходу до управління всіма аспектами бізнесу. Гнучкість, інновації, стратегічне бачення та вивчення ринкових умов – ось ключі до успішної адаптації та стабільної прибутковості в будь-яких економічних умовах.

Список використаної літератури

1. [Антикризове управління підприємством] - доступ до ресурсу: <https://core.ac.uk/download/367407137.pdf>
2. [Управління компанією в умовах кризи] - доступ до ресурсу: <https://www.ifc.org/content/dam/ifc/doc/mgrt/navigatingthroughcrisis-ukrainian.pdf>
3. Шаранов Р. С. Алгоритм антикризового управління підприємства / Р. С. Шаранов // Центрально український науковий вісник . Економічні науки. - 2021. - Вип. 6. - С. 288-296.
4. Ярова Ю. О., Артеменко Л. П. Механізм управління економічною безпекою підприємства в умовах кризи: Соціально-економічний розвиток: роль інформації та нових технологій: монографія / За заг. ред. В. Дучмала, Т. П. Несторенко, Т. Покуси. – Бердянськ : Видавець Ткачук О. В., 2016.
5. Азаренкова Г. М. Фінансова стратегія антикризового управління суб'єктом підприємництва в сучасних умовах функціонування / Г. М. Азаренкова // Бізнес Інформ. - 2020. - № 12. - С. 465-470.

Пивавар І.В.,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної теорії
та економічної політики ХНЕУ ім. С. Кузнеця,
Кравченко С.О.,
студентка факультету економіки
та права ХНЕУ ім. С. Кузнеця

ПОСИЛЕНА КОНКУРЕНЦІЯ В ПУБЛІЧНОМУ СЕКТОРІ

Посилення конкуренції в публічному секторі є актуальним питанням сучасного суспільства. Зростання конкурентного середовища урядових інституцій має величезний потенціал для поліпшення якості послуг, ефективності витрат бюджетних коштів та стимулювання інновацій в державному управлінні. Однак разом із цим виникають виклики, пов'язані із збереженням гармонії, забезпеченням рівних можливостей та уникненням негативних наслідків для суспільства. Запровадження конкуренції в публічному секторі є життєво важливим для ефективного управління та підвищення якості послуг, які надає держава своїм жителям. На різних рівнях державного управління ця стратегія виявляється важливою, оскільки вона значно підвищує інноваційність і ефективність.

По-перше, конкуренція сприяє підвищенню якості державних послуг. У ситуації, коли багато постачальників борються за контракти та можливості обслуговування громадян, вони зобов'язані постійно удосконалювати свої послуги, надавати нові інноваційні рішення та дотримуватися високих стандартів якості. Це спонукає до корисної конкуренції, яка, у свою чергу, призводить до кращого задоволення потреб споживачів.

По-друге, конкуренція сприяє кращому використанню ресурсів і мінімізації витрат. Коли різні постачальники та компанії конкурують за контракти, вони мають тенденцію зменшувати витрати та оптимізувати процеси, щоб пропонувати конкурентоспроможні ціни. Це підвищує ефективність державних програм і сприяє ефективному використанню бюджетних коштів.

По-третє, конкуренція в публічному секторі сприяє ліквідації монополій і запобіганню корупції. Конкуренція в державних закупівлях робить процес більш прозорим і об'єктивним. Оскільки конкуренти гарантують прозорість і чесність процесу, це зменшує ймовірність корупції.

Крім того, конкуренція розбиває монополії, що може призвести до більшої різноманітності ініціатив і послуг.

У заключенні, посилення конкуренції в публічному секторі має величезний потенціал для покращення якості та ефективності державних послуг. Це сприяє підвищенню задоволення потреб споживачів, оптимізації витрат та уникненню корупційних практик. Забезпечення конкурентного середовища в публічному секторі є кроком у напрямку створення більш відкритого та ефективного управління для користі суспільства.

У публічному секторі конкуренція створює як проблеми, так і ризики, що вимагає ретельного аналізу та стратегічного підходу до управління ресурсами та послугами. Це є важливим для забезпечення ефективності, інновацій і якості послуг для населення. Підвищення ефективності та оптимізація витрат у публічному секторі є одним із викликів, що виникають через посилену конкуренцію. Організації та державні установи змушені шукати нові способи управління, щоб надати якісні послуги за обмежені ресурси. Удосконалення адміністративних процедур, використання новітніх технологій і зміна бізнес-процесів можуть бути частиною цього.

Утримання та розвиток конкурентоспроможності робочої сили в публічному секторі є ще одним важливим викликом. Зміна конкурентних умов може вимагати перепідготовки працівників, підвищення їхньої кваліфікації та стимулювання високих результатів. Завданням збереження та залучення висококваліфікованих працівників у сфері публічного управління є забезпечення мотивації їхніх працівників.

Тим не менш, труднощі супроводжуються небезпеками. Конфлікти, пов'язані з конкуренцією, можуть призвести до корупції та недобросовісності. Конкурентні методи прийняття рішень можуть спричинити конфлікти інтересів і порушення етичних стандартів у публічному секторі.

Крім того, важливо пам'ятати, що конкуренція може призвести до нерівності в доступі до ресурсів і послуг. Конкуренція не повинна виключати певні регіони чи групи, а навпаки, сприяти розвитку та вдосконаленню всього суспільства. Зрештою, посилення конкуренції в публічному секторі є необхідною умовою для інновацій і ефективності. Щоб забезпечити справедливий і етичний підхід до управління, щоб надати найвищу якість послуг громадянам і створити суспільство, яке є стійким і конкурентоспроможним, важливо ретельно враховувати всі аспекти цього процесу.

Однією з ключових переваг посилення конкуренції в публічному секторі є підвищення прозорості та відкритості діяльності державних установ. Конкурентний тиск змушує органи влади більш детально розкривати свою діяльність та відповідати перед громадськістю. Це сприяє збільшенню довіри громадян до державних інституцій та робить управління більш відкритим та відповідальним.

Крім того, конкуренція може стати джерелом нових ідей та кращих практик у сфері державного управління. Органи, що конкурують між собою, постійно шукають інноваційні рішення для оптимізації своєї діяльності. Цей пошук нових підходів може призвести до впровадження ефективних стратегій та методів, які в подальшому можуть бути застосовані іншими установами.

З іншого боку, важливо уникати екстремальної конкуренції, яка може вести до руйнівного зменшення якості послуг або нерівноправного доступу до них. Треба встановлювати чіткі правила та механізми регулювання, щоб уникнути негативних наслідків.

Для цього необхідно впроваджувати системи навчання та розвитку персоналу, спрямовані на підвищення їхньої ефективності та адаптації до нових викликів. Також важливо стимулювати конкуренцію серед співробітників, що сприяє розвитку їхнього потенціалу та пошуку оптимальних рішень.

Однак необхідно пам'ятати про соціальну відповідальність влади та недопустимість дискримінації. Посилення конкуренції повинно ґрунтуватися на принципах справедливості та рівності, а не призводити до виникнення соціальних нерівностей. Для забезпечення успішного розвитку публічного сектору під впливом конкуренції також важливо враховувати думку громадськості. Співпраця з громадськістю, залучення до процесів прийняття рішень та врахування їхніх потреб є ключовими елементами забезпечення легітимності та підтримки з боку громади.

Ще однією перевагою посилення конкуренції в публічному секторі є здатність до адаптації та реагування на зміни в економічному та соціальному середовищі. Конкурентна середа змушує державні установи швидко адаптуватися до нових викликів та реалій, що виникають у суспільстві.

Конкуренція спонукає до ефективного використання існуючих ресурсів та залучення нових для вирішення актуальних завдань. У цьому контексті важливим є розуміння та врахування потреб громадян, що змінюються разом із змінами в суспільстві.

Також стимулювання конкуренції може сприяти формуванню гнучкості та інноваційності у вирішенні проблем. Державні установи, конкуруючи за підтримку громадськості, шукають та впроваджують новаторські підходи, щоб відповідати змінюючимся вимогам і потребам громадян.

Однак важливо забезпечити, щоб конкуренція не викликала деградації якості послуг або виникнення "гонки до дна". Система повинна бути сформована так, щоб стимулювати конкуренцію, не шкодуючи основним цілям і принципам державного управління.

Ще однією важливою перспективою посилення конкуренції в публічному секторі є здатність до створення умов для сталого розвитку та збереження ресурсів. Конкурентне середовище сприяє раціональному використанню бюджетних коштів, ефективному управлінню ресурсами та формуванню стратегій, спрямованих на сталість. Заохочуючи державні установи до оптимізації витрат та зменшення бюрократії, конкуренція створює умови для більш ефективного використання ресурсів. Застосування сучасних методів управління та впровадження сталих практик може призвести до зменшення екологічного впливу та підвищення стійкості публічного сектору.

Також конкуренція може стати джерелом для розвитку інфраструктури та вдосконалення якості послуг, що сприяє сталому зростанню суспільства. Розробка інноваційних та екологічно чистих проєктів може стати результатом конкурентного вибору та допомогти вирішенню екологічних проблем.

Проте, важливо забезпечити, щоб конкуренція не порушувала сталість розвитку та не призводила до експлуатації природних ресурсів на шкоду оточуючому середовищу. Передбачення екологічних аспектів та здійснення контролю за їх виконанням є ключовим елементом у забезпеченні сталого розвитку.

Отже, конкуренція в публічному секторі може служити каталізатором для сталого розвитку, забезпечуючи оптимізацію ресурсів та впровадження сталіших та ефективних стратегій управління. Баланс між конкуренцією та сталістю дозволяє створити здорове та стійке суспільство для майбутніх поколінь.

Підсумовуючи все вищесказане, можемо зробити висновок, що посилення конкуренції в публічному секторі має як позитивні, так і негативні наслідки. Для досягнення позитивних результатів необхідно дотримуватися

балансу між збільшенням конкуренції та збереженням соціальної справедливості. Важливо визначити ефективні методи нагляду та контролю за дотриманням моральних принципів урядовими установами. Тільки так можна оптимально поєднати конкуренцію та соціальну відповідальність у публічному секторі.

Список використаної літератури

1. [Роль публічного управління у формуванні нової моделі державного регулювання економіки] - доступ до ресурсу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5375>

2. [Конкурентоспроможність підприємства] - доступ до ресурсу: https://www.lute.lviv.ua/fileadmin/www.lac.lviv.ua/data/kafedry/Ekonomiky/Docs/Konkurentospromozhnist_p-va_Lupak_Vasilciv.pdf

3. Гамова О.В. Принципи оцінки конкурентоспроможності та напрямки успішного функціонування промислових підприємств в умовах мінливості ринкового середовища. Університетські наукові записки. 2020. №2 (74). С. 47–54.

4. Гнидюк, І., Складанюк, М. (2023). Проблеми та перспективи розвитку фінансів публічного сектору в умовах євроінтеграції. Економіка та суспільство, (49).

5. Носань, Н. С. (2019) Оптимізація витрат на діяльність підприємства. Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія Економічні науки (№ 4). Р. 94-100.

Марчук І.П.,

к.пед.н., доц., доцент кафедри іноземної мови НУ «ОНЮА»,

Ісаєва Ю.,

здобувачка вищої освіти групи 4 курсу факультету цивільно-господарської юстиції НУ «ОНЮА»

РОЛЬ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЮРИДИЧНОГО ПРОФІЛЮ

У нашому дослідженні ми виокремлюємо 4 рівні розвитку навичок впровадження проектного менеджменту здобувачів вищої освіти юридичних спеціалізацій, характеристики яких наведено в таблиці. Низький рівень –

пасивний; рівень, нижчий за середній, – імітувальний; середній рівень – активно-пошуковий; високий рівень – творчий.

Таблиця 1

Характеристика рівнів

Рівень розвитку навичок	Показники
Пасивний	<p>Інтерес здобувача освіти до впровадження проектного менеджменту практично не виявляється, ставлення до розв'язання навчальних завдань украй байдуже, неохоче включення в їх виконання. Пізнавальна потреба не виражена. Активність проявляється рідко. Здобувач освіти механічно відтворює окремі операції, здійснює лише окремі спроби розв'язання проблеми. Запитання, що ставляться, стосуються зовнішніх особливостей матеріалу. Не впевнений у собі. Потребує постійної підтримки з боку викладача і товаришів.</p>
Імітувальний	<p>Інтерес здобувача освіти, що виникає, нестійкий. Кожен крок з формування цілей, пошуку і застосування рішень, їх втілення прагне виконати за зразком. Самостійного пошуку не веде, перевагу віддає виключно груповим формам роботи. Під час розв'язання ускладнених завдань, що потребують інтерпретуючої активності, як правило, виникають труднощі. Він/вона губиться в знаходженні шляхів розв'язання проблем, що мають неоднозначність вирішення. Рідко самостійно доводить справу до кінця.</p>

Активно-пошуковий	Зацікавленість здобувача освіти спрямована на розв'язання проблеми. Достатньо оперативна залученість у процес і стійке бажання довести його до кінця. Інтерес не обмежується результатами власного пошуку. Поставлені запитання стосуються способу розв'язання навчальної задачі та вимагають змістовної відповіді. Здобувач освіти вільно застосовує знання у знайомих стандартних ситуаціях. Демонструє підприємницький дух і успішно втілює ідеї на практиці. Успішно здійснює взаємоконтроль і самоконтроль, але переважно після роботи. Сам процес діяльності погано контролюється.
Творчий	Інтерес є постійною характеристикою здобувача освіти і виходить за рамки заданої теми. Виражене прагнення одержати від викладача або з інших джерел додаткові відомості з предмета діяльності; наявна усвідомлена та вмотивована вибірковість інтересів. Здобувач освіти самостійно ставить мету, здатний бачити навчальну проблему, планувати етапи її практичного виконання. Процес розв'язання проблеми безперервно співвідноситься з її умовами, що формує високу продуктивність пропонує ідей і шляхів щодо їх реалізації. Він /вона виконує до кінця самостійно вибудований план дій.

Для ефективного використання методу проектів потрібна значна підготовка, яка здійснюється, зрозуміло, в цілісній системі навчання у

вищому навчальному закладі, причому зовсім не обов'язково, щоб вона передувала роботі здобувачів освіти над проектом. Така підготовча робота має проводитися постійно, систематично і паралельно з роботою над проектом.

Найчастіше теми проектів стосуються якогось практичного питання, актуального для професійної діяльності здобувачів освіти, і водночас такого, що потребує залучення знань та навичок не тільки з одного предмета, а з різних галузей. Таким чином, до речі, досягається цілком природна інтеграція знань.

Список використаної літератури

1. Shchetynina O., Kravchenko N., Horbatiuk L., Alieksieieva H., Mezhujev V. (2022). Trello as a Tool for the Development of Lifelong Learning Skills of Senior Students. *Postmodern Openings*, 13(2), 143-167. <https://doi.org/10.18662/po/13.2/447>

2. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce. Dz.U.2022.0.574 t.j. Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r.

3. International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA). URL: <https://www.iea.nl/> Економічні науки. Вісник Хмельницького національного університету 2022, № 6, Том 2. 24.

4. Гавриленко Н., Козіцька Н. (2022). Аналітичне забезпечення цифрових трансформацій. *Економіка та суспільство*, (38). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-38>

5. Зленко А., Ісайкіна О., Ісайкіна О. Академічна мобільність як невід'ємна складова інтеграції України до сучасного європейського суспільства знань. *Society. Document. Communication*. «Соціум. Документ. Комунікація», 2019. № 6/2, С. 56-76. <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2019-6/2-56-76>

6. Гура В., Несторенко Т., Макаренко Т. Дослідження категорії «освітня послуга»: міждисциплінарний підхід. *Наукові записки БДПУ*. 2022, вип. 2. 91-104. <https://doi.org/10.31494/2412-92082022-1-2>

7. Чабала О. Інтернаціоналізація та глобалізація як ключові чинники міжнародного співробітництва в сфері вищої освіти. Проблеми та перспективи формування національної гуманітарнотехнічної еліти : зб. наук. пр. : матер. міжнар. наук.-практ. конф. : «Ідеї академіка Івана Зязюна у працях його учнів і соратників» / ред. Л. Л. Тovaжянський, О. Г. Романовський. Харків : НТУ «ХПІ», 2015. Вип. 43 (47). С. 112-126.

Мащенко М. А.,
д. е. н., проф., НТУ «ХП»,
Черкашин С. А.,
аспірант, НТУ «ХП»

ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ІНІЦІАТИВ СТИМУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДІ У ПІДПРИЄМНИЦТВІ

Вирішення соціальних проблем суспільства, впровадження проєктів та програм, що покращують соціальні умови життя населення завжди актуальні. Соціальні ініціативи охоплюють широкий спектр напрямків, таких як охорона здоров'я, освіта, боротьба з бідністю, захист прав людини, екологічні питання тощо. Але особливого ставлення вимагають питання активності молоді у суспільстві та ініціативи щодо заохочення сталого розвитку [1]. Звернення до такого питання здається доцільним в силу того, що у сучасних умовах найбільш реальними є соціальні ініціативи, які реалізуються бізнес-структурами. Так, це дуже своєчасне вирішення екологічних проблем стосовно зменшення впливу на навколишнє середовище, використання відновлюваних ресурсів, впровадження ефективних систем управління відходами та енергоефективних технологій, а також участь у програмах боротьби з глобальними проблемами, такими як зміна клімату тощо. Або це соціально відповідальний підхід до співробітників, забезпечення робочого середовища, яке сприяє балансу між роботою та особистим життям, надання підтримки для розвитку кар'єри та особистості, доступ до медичних програм, фітнес-центрів та психологічної підтримки тощо. Підприємці впроваджують заходи партнерства з благодійними організаціями або створюють власні програми для боротьби з бідністю, надають підтримку бездомним та приймають участь у програмах соціального житлового будівництва, за використанням нових технологій створюють додатки чи платформи для сприяння благодійності та волонтерства. Особливе ставлення у бізнесу до створення освітніх ініціатив для розвитку навичок та знань молоді, надання грантів та стипендій для навчання, партнерство з навчальними установами.

Отже, з одного боку, впровадження соціальних ініціатив є важливим для розвитку підприємництва. Запровадження соціальних ініціатив не тільки вносить позитивний вклад у суспільство, але й може сприяти стабільності та

успіху бізнесу через підтримку влади, громади та споживачів. Звісно, підприємства, які вживають активних заходів щодо розвитку соціально відповідальних ініціатив, здебільшого користуються кращою репутацією та підвищеною довірою влади та суспільства. Сучасні споживачі все більше оцінюють підприємства, які прагнуть вносити позитивний внесок у суспільство. Молоде покоління спеціалістів та талановиті фахівці дедалі більше віддають перевагу компаніям, які активно долучаються до соціально відповідальних ініціатив, і тому розвиток підприємства пов'язаний з здатністю привертати та утримувати висококваліфікованих працівників. Також соціальні ініціативи можуть сприяти виникненню нових ідей та інновацій у підприємницькій діяльності, а товари та послуги, які вирішують соціальні проблеми, може визначити підприємство як лідера в своєму сегменті. Крім того, впровадження соціальних ініціатив може відкривати нові ринки та споживчі групи. Споживачі все більше шукають продукти та послуги, які не лише якісні, але й спрямовані на покращення суспільства. І до того ж, підприємства, які вживають соціальних ініціатив, можуть відгукнутися на конкретні соціальні проблеми та допомагати в їх вирішенні. Це не лише забезпечує користь для суспільства, але й може створити позитивний клімат для підприємницької діяльності. Тому, соціальні ініціативи можуть виступати каталізатором для створення позитивного впливу на бізнес та суспільство в цілому, сприяючи стійкому розвитку підприємництва. З іншого боку, впровадження соціальних ініціатив підприємствами може мати значний позитивний вплив на державу та суспільство в цілому. Так, підприємці, що впроваджують соціальні ініціативи, сприяють розвитку громад та місцевих спільнот – це створення робочих місць, розвиток інфраструктури, покращення якості освіти та інші заходи, спрямовані на покращення життя місцевих мешканців. Також для держави важливо, що соціальні ініціативи підприємств допомагають у вирішенні соціальних проблем суспільства, що зменшує тиск на соціальні системи та згладжує соціальні нерівності. Також, успішне впровадження соціальних ініціатив підприємствами може підвищити репутацію країни як соціально відповідальної, чим підвищить інвестиційну привабливість країни, привертати іноземні інвестиції та підтримувати економічний розвиток. Далі, підприємства, які активно впроваджують соціальні ініціативи, часто сприяють інноваційному розвитку країни, що також сприяє конкурентоспроможності країни в глобальному масштабі та створює нові можливості для економічного зростання. Крім того, підприємства, які

активно включаються в розв'язання соціальних проблем, можуть зменшувати тиск на державні ресурси, оскільки їх ініціативи можуть сприяти самофінансуванню та зменшувати соціальні витрати. Таким чином, соціальна відповідальність підприємств може сприяти не лише сталому розвитку бізнесу, але й внесенню позитивного внеску у суспільство та державу в цілому. Отже, доказано, що впровадження соціальних ініціатив підприємцями корисно і для суспільства, і для держави. При цьому залучення молоді до підприємництва та соціальних ініціатив здається своєчасною суспільною задачею. Стимулювання інноваційної активності серед молоді в підприємстві сприяє зростанню економіки, та одночасно розвитку креативних та підприємницьких здібностей нового покоління, особливо якщо примати до уваги проблеми молодіжного безробіття [2], зниження рівня ділової активності під час війни та скорочення обсягів виробництва товарів та послуг у 2023 році [3]. При вирішенні даної задачі виникають деякі проблеми.

Однією з ключових складових стимулювання інновацій є створення сприятливого середовища для розвитку молодіжного підприємництва. Державні та громадські програми можуть грати важливу роль у створенні необхідних умов для розвитку інноваційних ідей. Забезпечення фінансової підтримки, консультування та доступу до необхідних ресурсів може значно полегшити ініціативам молоді, і зараз в Україні ця проблема поступово вирішується наданням грантів та фінансування інноваційних ідей молодих підприємців та дослідників для розвитку інноваційних ідей, створенням молодіжних громад тощо [4].

Іншим важливим аспектом є розвиток системи освіти, спрямованої на розвиток навичок, необхідних для інноваційної діяльності. Сучасні університети та вищі навчальні заклади повинні сприяти розвитку навичок, необхідних для успішного ведення інноваційного бізнесу. Потрібні програми, що розвивають креативність, критичне мислення та навички роботи в команді та підготують до викликів сучасного підприємницького середовища, а також партнерства між освітніми установами та підприємствами, які можуть забезпечити студентам практичний досвід та можливість застосування теоретичних знань у реальних умовах, а також забезпечення доступу молоді до інкубаторів, де вони можуть працювати над своїми ідеями та проектами, отримуючи підтримку та наставництво від експертів – вчених та практиків.

Важливо враховувати потреби та інтереси молоді, створюючи стимули та ресурси, щоб вони могли виявити та розвинути свій потенціал у сфері інновацій, проте цей процес часто супроводжується численними проблемами у суспільстві. Незважаючи на найкращі наміри держави або громади, їх впровадження може виявитися складним завданням через ряд факторів.

Однією з основних проблем є недостатній рівень інформації та свідомості серед громадян. Багато соціальних ініціатив стикаються з труднощами в поширенні інформації про свою мету та користь для суспільства. Брак ефективної комунікації може призвести до непорозуміння та відмови громадян підтримувати ініціативу, оскільки населення часто виявляє недостатній інтерес або активну участь у процесі реалізації соціальних проєктів. Це може бути пов'язано як із непереконливістю ідеї, так і з загальною апатією або втомленістю від багатьох суспільних проблем та воєнного часу.

Ще однією проблемою є фінансові обмеження. Багато соціальних проєктів потребують значних фінансових ресурсів для успішного впровадження, а обмеженість або взагалі відсутність коштів може призвести до зменшення масштабів ініціативи або навіть до її припинення.

Також часто в нашій країні спостерігається проблема бюрократії та складнощі у взаємодії між різними гілками влади та громадськими організаціями. Затримки у прийнятті рішень, неефективні механізми взаємодії та надмірна бюрократія можуть впливати на швидкість та успішність реалізації ініціатив. Отже, в сучасному світі, що стрімко розвивається, молодь, обдарована енергією та креативністю, має потенціал для інновацій у сфері підприємництва та одночасно вирішення соціальних проблем безробіття та бідності тощо. Однак для того, щоб молодь активно залучалася до інноваційного підприємництва, необхідні ефективні соціальні ініціативи.

Впровадження соціальних ініціатив – це складний та багатогранний процес, який вимагає взаємодії всіх суб'єктів суспільства. Розв'язання проблем, пов'язаних з цим процесом, визначить успіх у покращенні якості життя громадян та розвитку суспільства в цілому.

Список використаної літератури

1. Співпраця з Україною у сфері молоді: пріоритети на 2023-2024 роки. *Офіс Ради Європи в Україні*. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/co-operation-with-ukraine-in-the-youth-policy-field-priorities-for-2023-2024>
2. Холодницька, А. ., & Бондаренко, А. . (2023). Молодіжне безробіття в Україні в умовах воєнного стану та розробка заходів щодо забезпечення працевлаштування молоді. Проблеми і перспективи економіки та управління, (1 (33)), 54–65. URL [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2023-1\(33\)-54-65](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2023-1(33)-54-65)
3. Індекси очікувань ділової активності підприємств у 2023 р. URL: <https://construction-market.korfor.com.ua/ido-1q/>
4. Деякі питання Українського молодіжного фонду : Постанова Каб. Міністрів України від 28.02.2023 р. № 182. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/182-2023-%D0%BF#Text>

Дейниченко Л.М.,
к.пед.н., доц., доцент кафедри
психології ДДПУ,
Метлицька Т.В.,
здобувач вищої освіти,
I курс магістратури
спеціальності 053 «Психологія»
факультету гуманітарної та
економічної освіти ДДПУ
м. Дніпро

СПЕЦИФІКА МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ГІПЕРАКТИВНИМ РОЗЛАДОМ

На сьогодні формування мовлення дошкільників посідають вагоме місце у дослідженнях більшості науковців. Це спричинено різким зниженням мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку в Україні. З точки зору психології мовлення розглядається як взаємозв'язок сторін психіки, тому що мовленнєва діяльність займає вагоме місце у психічному становленні особистості яке пов'язане з усіма пізнавальними процесами.

Найбільш глибокого вивчення набув початковий етап мовленнєвого розвитку дитини. Набагато менше в психології розкритий період мовленнєвого розвитку дітей, коли вони ще не пішли у школу, приблизно у

віці 3–6 років та вільно використовують мову для спілкування зі своїми однолітками та дорослими. Вчені, які проводять дослідження даної проблематики, розглядають становлення мовлення як систему, що змінюється. Вони переважно роблять акцент, що на покращення формування мовлення та комунікативної діяльності дошкільників. Однією із перших, хто звернув увагу на мовленнєвий розвиток дитини, стала італійський педагог М. Монтесорі. Вона вважала, що для цього існує особливий період - від народження до шести років. Основи мовлення дитина засвоює мимовільно до трьох років, а вже від 3-ох до 6-ти років починається опис конструкціями. Дослідниця порівнює процеси з імпринтингом і саме через це діти у трьох річному віці здобувають звуки, слова й принципи граматичної побудови речення. У період засвоєння мовлення на свідомому рівні, дошкільник вдосконалює з більшою складністю граматичні форми. Основоположниця дошкільної педагогіки акцентувала увагу на тому, що практично кожна дитина проходить однакові етапи формування мовлення: лепету, вимову окремих слів, створені з двох слів речення, виключення складних тверджень [1, с. 16-19].

Формування правильного мовлення – один з найголовніших напрямів мовленнєвого розвитку. Одним із таких розладів є гіперактивний синдром, відомий як розлад дефіциту уваги та гіперактивності, є неврологічним порушенням, яке часто виявляється у дитинстві і може супроводжувати людину протягом всього дорослого життя. Основними ознаками гіперактивного синдрому є непостійність уваги, гіперактивність та імпульсивність [2].

Діти з гіперактивним синдромом можуть мати труднощі у збереженні уваги, контролі імпульсів та управлінні власною енергією. Це впливає на формування навчальної діяльності, становлення соціальних відносин та утруднює загальне повсякденне функціонування. Особливого значення на сьогодні в корекції синдрому гіперактивності та дефіциту уваги надається психотерапії, сенсорній терапії та фармакотерапії. Методологічною основою дослідження феномену гіперактивного синдрому у дітей стали праці таких науковців: М.І. Буянов, В.І. Гарбузов, В.П. Кащенко, Н.І. Озерецький, В.М.Трошин, О.В. Халецька та інших. Не дивлячись на значну зацікавленість широкого кола спеціалістів зазначеною проблемою, на сьогодні залишається багато нез'ясованих і спірних питань.

Аналіз вікової динаміки показав, що ознаки гіперактивності найбільш виражені в дошкільному та молодшому шкільному віці й

припадають на період підготовки і вступу до школи. Таким дітям, як правило, важко адаптуватися до навчання у зв'язку з уповільненням функціонального дозрівання кори головного мозку і підкоркових структур. Розумове навантаження може призвести до зриву компенсаторних механізмів центральної нервової системи та розвитку дезадаптаційного синдрому. Досить часто гіперактивні діти кмітливі, швидко «схоплюють» інформацію, мають неординарні здібності, але непосидючість, недостатня цілеспрямованість, імпульсивність учинків і підвищена збудливість часто викликають труднощі у формуванні навчальних навичок. Маючи достатній інтелектуальний розвиток, такі діти не можуть виконати завдання насамперед через неспроможність уважно вислухати інструкцію та дотриматись усіх її умов. Натомість вони одразу починають діяти. Свого мовного дефекту не визнають, здатні до самоствердження. Також є порушення загальної моторики. Мовлення супроводжується нав'язливими рухами частин обличчя, рук, ніг тощо. Увага нестійка, короткотривала, розсіяна. Гіперактивні діти не вміють слухати інших. Внаслідок порушеного слухового сприймання діти погано засвоюють та запам'ятовують правильне мовлення дорослих. Мислення хаотичне, відсутність логічного зв'язку тощо [3, с. 35].

Зіткнувшись з труднощами, такі діти не намагаються їх подолати, а переключаються на інші об'єкти. Крім того, у молодшому шкільному віці гіперактивність часто супроводжується розладами розвитку мовлення та навичок навчання: дисграфія (порушення навичок письма); дислексія (порушення навичок читання, нездатність усно відтворити прочитаний текст); дискалькулія (проблеми з математичними розрахунками).

Не дивлячись на те, що гіперактивний синдром є розладом, пов'язаним із поведінкою, важливо розуміти, що це не просто виявлення непосидючості у дітей. Цей синдром є неврологічним розладом, пов'язаним із порушенням роботи мозку та нервової системи в цілому, що проявляється у непостійності уваги, гіперактивності та імпульсивності. Зазвичай симптоми виявляються в дитинстві, але гіперактивний синдром може залишатися протягом усього життя. Цей розлад може впливати на багато сфер життя, включаючи навчання, роботу, взаємини та самопочуття людини. Збільшення в останні роки кількості випадків діагностування гіперактивного синдрому у дітей може бути результатом різноманітних факторів, які активно вивчаються науковцями для з'ясування його причин та розробки методів корекційної допомоги. Особливе місце серед різноманітних методів подолання

означеного синдрому має психотерапія. Психологічна підтримка для дітей із синдромом гіперактивності насправді може мати значущий вплив на їхнє життя. Робота психотерапевта з такою дитиною та її батьками може стати суттєвим фактором у створенні невимушеного, довірливого середовища для розвитку дітей і, як результат, оздоровити в цілому домашньої атмосфери в родині. Дорослі навчаються розуміти потреби та індивідуальні особливості власної дитини, що сприятиме її самовизначенню та підтримці, близькі взаємини з батьками допоможуть дітям розвиватися не лише соціально, але й емоційно [4, с. 89].

Прагнення допомагати та розуміти дитину з гіперактивним синдромом виявляється у виборі індивідуальних підходів, методів та стратегій, спрямованих на її конкретні потреби. Це може включати в себе розвиток індивідуальних навичок, підтримку в навчанні та розвитку соціальних вмінь. Корекційні заняття з подолання гіперактивності у дітей можуть бути різноманітними і спрямованими на розвиток конкретних навичок та стратегій для керування енергією та увагою. Проаналізуємо деякі можливі аспекти занять:

1. Когнітивна поведінкова терапія. Розвивається усвідомлення власної поведінки та розуміння зв'язку між думками, почуттями та діями. Дитина вчиться визначати та змінювати негативні думки, які можуть впливати на її поведінку.

2. Техніки управління стресом та емоціями. Навчання дітей способам виявлення та реагування на стресові ситуації, включаючи дихання та релаксацію.

3. Ігри для розвитку уваги. Використання ігор та завдань, спрямованих на поліпшення концентрації та уваги. Це може включати різні ігри на розвиток уваги, логічні головоломки та завдання на підвищення уваги.

4. Фізична активність. Заняття спортом чи фізичні вправи можуть допомагати вивільнювати надлишок енергії та сприяти концентрації.

5. Індивідуальні навчальні підходи. Призначення завдань та вправ, які враховують індивідуальні особливості дитини та створюють умови для її успіху.

6. Вивчення стратегій самоконтролю. Навчання дитини методам самоконтролю та виявлення ефективних стратегій для управління власною енергією та увагою [2].

При роботі з гіперактивними дітьми в умовах мовлення дорослих має бути неквапним, плавним, правильним і чітким. Не навантажувати мовлення дитини, вимагаючи вимовляти складні фрази, незнайомі й незрозумілі слова, заучувати велику кількість віршів. Коли дитина говорить, виправляти її мовленнєві помилки тільки після того, як вона закінчить фразу, не забувати хвалити дитину.

Зазначені підходи можуть варіюватися в залежності від конкретних потреб дитини та методів, які вважаються найбільш ефективними в конкретних випадках. Рання діагностика та корекція гіперактивності та розладу дефіциту уваги важливі, оскільки в дошкільний вік можна ефективніше впливати на формування нервової системи та розвиток дитини, ніж у наступні періоди її онтогенезу. Компенсаторні можливості мозку дітей на ранніх етапах великі, і розвиток стратегій управління та корекції може бути більш ефективним.

Список використаної літератури

1. Надворна О. Розвиток мовлення в системі Монтесорі. Дошкільне виховання. 2014. № 8. С. 16-19.
2. Жихаренко, А. І. Особливості прояву гіперактивного синдрому у дітей / А. І. Жихаренко // Магістерські студії. Альманах / ред. кол. : Д. С. Мальчикова, Т. С. Корнішева. Херсон ; Івано-Франківськ : ХДУ, 2023. Вип. 23. С. 200-204.
3. Суковський Є. Гіперактивний розлад з дефіцитом уваги у дітей: poradnik для батьків / Є. Суковський. Львів: Колесо, 2008. 144 с.
4. Дегтяренко Т. М. Карта корекційно-реабілітаційного супроводу осіб з особливими потребами. Логопедія. К. 2012. 152 с.

Миронова Е.З.,
здобувачка вищої
освіти освітньої програми «Практична психологія»,
Горлівський інститут іноземних мов
Державного вищого навчального закладу
«Донбаський державний педагогічний університет»

ЧИННИКИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ПСИХОЛОГІЧНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ СТУДЕНТІВ

"Благополуччя" являє собою відносно новий термін у царині позитивної психології, що виник у контексті вивчення оптимального

функціонування людини. Прагнення до благополуччя і позитивного функціонування є ключовим мотором розвитку людського суспільства, а його суб'єктивне сприйняття вважається важливим аспектом повноцінного життя особистості. Можливо, саме тому питання про досягнення та підтримання благополуччя посідає чільне місце в психологічних дослідженнях.

Питання чинників психологічного благополуччя розглянуто у роботах безлічі науковців: М. Jahoda, N. Bradburn, Ed Diner, P. T. Costa, P. Warr, M. W. Fordyce, C. Ryff, A. S. Waterman, R. M. Ryan, E. L. Deci та ін.

Згідно з останніми дослідженнями, благополуччя являє собою відносно стійке комплексне явище, що характеризує оптимальне функціонування особистості та залежить від різноманітних чинників, як-от система особистих цінностей, уявлення про світ, наявність емоційних і поведінкових шаблонів, комунікативні навички, особистісні якості, життєві цілі та навіть загальний рівень інтелекту. Різні аспекти благополуччя вимірюються як суб'єктивними методами (самооцінка), так і об'єктивними (об'єктивні психодіагностичні вимірювання).

Більшість досліджень висвітлюють зв'язок психологічного благополуччя з орієнтацією на майбутнє (Е. Kahana, В. Kahana). Як показали емпіричні дослідження А. Богарта, орієнтація на майбутнє є фундаментальною для розвитку особистості, оскільки дає відчуття здатності до продуктивної діяльності, ефективності і відповідальності. З. Залеський, А. Сайкон і А. Керц виявили, що наявність довгострокових цілей позитивно корелює майже з усіма аспектами благополуччя, особливо з осмисленістю життя, соціальною самоефективністю і реалізмом. Щодо поняття осмисленості життя, то базуючись на підході Д.О. Леонтьєва, який вважає, що осмисленість як переживання особистістю онтологічної сутності буття, не є внутрішньо однорідною структурою. Отже, можна говорити про такі основні фактори сенсу життя студента як:

- 1) мета в житті (наявність життєвих цілей);
- 2) зацікавленість та емоціональна насиченість життя;
- 3) задоволеність самореалізацією (відображує відчуття успіху від власної діяльності);
- 4) відчуття спроможності впливати на життєві ситуації;
- 5) впевненість в принциповій можливості здійснювати життєвий вибір.

Взагалі-то поняття "самооцінки" було введене В. Джеймсом, який розглядав його як образ самого себе в структурі особистості. Представник поведінкового напрямку, Б. Ф. Скіннер, асоціював самооцінку з досвідом особистості, який отримує людина для формування уявлення про себе. Засновник індивідуальної психології А. Адлер підкреслював важливість дитинства у формуванні самооцінки. Інший відомий психолог, А. Маслоу, включав самооцінку до ієрархії потреб, пов'язуючи її з потребою в приналежності та любові, а також потребою в самоповазі. Засновник гуманістичної психології К. Роджерс інтерпретував самооцінку як структурний компонент Я-концепції особистості, що формується в процесі соціалізації через взаємодію з іншими значущими людьми, відповідно до особливостей цієї взаємодії. [2] Самооцінка є елементом процесу саморегуляції діяльності та являє собою аспект особистості, який піддається впливу зовнішніх чинників. Таким чином, можна припустити, що функція регулювання самооцінки щодо діяльності проявляється в кількох напрямках: вона впливає на вибір власних цілей, формує характерні емоційні та мотиваційні стани, а також суттєво впливає на оцінку та ставлення до досягнутих зовні цілей.

Слід зазначити, що самооцінка впливає на ефективність діяльності та формування особистості, а також виявляється в потребі самоствердження, діючи як регулятор поведінки. Рівень самооцінки визначає індивідуальне самовираження, а відмінності в самооцінці можуть призводити до різноманітного прояву особистості. Варіації в самооцінці можуть бути виражені в її рівні (високий або низький), ступені стійкості, самостійності та критичності. Люди здатні оцінювати себе як адекватно, так і неадекватно, схильні завищувати або занижувати свої досягнення і можливості. Адекватна самооцінка дає змогу людині зважувати свої сили щодо завдань різного рівня складності, а також реалістично сприймати свої невдачі й успіхи в конкретній діяльності, встановлювати досяжні цілі. З іншого боку, неадекватна самооцінка, чи то завищена, чи то занижена, здатна спотворювати внутрішній світ людини і перешкоджати гармонійному розвитку її особистості.

Процес формування і розвитку адекватної самооцінки неможливий без активної участі самої особистості. Самооцінку розглядають як формування особистості, що безпосередньо спрямовує поведінку і діяльність індивіда. Вона являє собою автономну характеристику особистості, центральний компонент, що формується за активної участі самої особистості та

відображає її внутрішній світ. Формування самооцінки починається ще в утробі матері, де між майбутньою матір'ю та немовлям виникає емоційний зв'язок. У віці 2-3 років діти починають порівнювати себе з іншими, поступово розвиваючи свою самооцінку. При цьому порівнянні діти зазвичай орієнтуються на соціальні норми, прийняті в їхньому оточенні. У формуванні самооцінки дошкільнят ключову роль відіграють дорослі в їхньому оточенні, насамперед батьки, оскільки дитина вбирає оцінки своїх якостей від дорослих.

Діти молодшого шкільного віку характеризуються повним підпорядкуванням авторитету дорослого (на відміну від дошкільного періоду, коли на перший план виходить авторитет учителя), і вони беззастережно приймають оцінки від нього. Таким чином, у цьому віці самооцінка дитини безпосередньо залежить від того, як дорослі оцінюють її особистісні якості та успіхи в різних видах діяльності. Індивідуалізація в підлітковому віці являє собою фазу, що характеризується уточненням і розвитком уявлень про самого себе, а також активним формуванням образу "Я". У цей період центральним новоутворенням стає почуття дорослості та самосвідомість, що породжує потребу усвідомити себе як особистість. У підлітка виникає інтерес до свого внутрішнього життя, власних якостей, а також зростає потреба в самооцінці та порівнянні себе з іншими людьми. У студентів у свою чергу самооцінка відіграє важливу роль у їхньому психологічному благополуччі, впливаючи на навчальні успіхи, соціальні стосунки, стійкість до стресів, мотивацію та саморегуляцію. Вона може бути джерелом позитивних емоцій, але також схильна до викривлень, тому розвиток здорової самооцінки часто потребує психологічної підтримки та навичок саморефлексії. Самоцінка студента суттєво впливає на успішність його адаптації, як на етапі прийняття соціальної ролі студента на початку навчання, так і при переході до професійної ролі. Це важливий компонент самосвідомості. Згідно з іншими джерелами, самооцінка являє собою судження людини про наявність у неї певних якостей і властивостей відносно певного стандарту або зразка. Першочергово, самооцінка формується як результат розумових процесів, таких як аналіз, синтез і порівняння.

Так само варто звернути увагу на соціалізацію студента цей процес в закладі вищої освіти являє собою поступове формування його особистості в нових умовах. У відносно короткому часовому інтервалі студент активно освоює інше соціальне середовище, проходить через соціальні й територіальні зміни тощо. Для першокурсника особливо актуальна соціальна

адаптація при переході до нової ситуації розвитку. У цей період студент вступає в нову систему зв'язків і відносин, змінює своє коло спілкування, прагне до самоствердження, завоювання авторитету в студентському колективі тощо. У цих умовах особливу роль відіграє самооцінка особистості, пов'язана з процесом соціальної адаптації. Студенти з високою самооцінкою легше адаптуються до умов навчання, уміють адекватно оцінювати свої можливості та здібності, виявляють достатню критичність до себе й оточення, самостійно контролюють свої дії та прагнуть реалістично оцінювати свої невдачі й успіхи. Натомість першокурсники з низькою самооцінкою стикаються з труднощами в адаптації, характеризуються надлишковою критичністю та вимогливістю до себе й оточення, часто фокусують увагу на своїх і чужих помилках і невпевнено почуваються, очікуючи на контроль з боку оточуючих, оскільки самі не здатні його здійснювати. Студенти з адекватним рівнем самооцінки мають збалансоване і точне уявлення про себе, адекватно розпізнають свої сильні сторони та об'єктивно оцінюють свої слабкості. Реалістична самооцінка щодо своїх умінь, результатів діяльності та конкретних знань, умінь і навичок допомагає їм ставити перед собою складніші завдання, виробляти глобальні цілі, ухвалювати рішення з ризиком, нести за них відповідальність, і невдачі не викликають у них значних негативних емоційних реакцій.

З огляду на попередню інформацію можна припустити, що в більшості студентів переважатиме формування психологічного благополуччя, пов'язане із соціальними аспектами. Результати нашого дослідження можуть сприяти поліпшенню навчального процесу та глибшому розумінню чинників, що впливають на мотивацію студентів та їхнє психологічне благополуччя.

Список використаної літератури

1. Сенік О. М. Часова перспектива студентів і їхнє психологічне благополуччя / О. М. Сенік // Наукові студії із соціальної та політичної психології. – 2011. – Вип. 28 (31). – С.109–119.
2. Дядюкіна Є. В. Самооцінка як міждисциплінарне поняття. Науковий вісник Донбасу. 2011. № 1. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/jpdf/nvd_2011_1_21.pdf
3. Суб'єктивне та психологічне благополуччя: сучасні і класичні підходи, моделі та чинники / Б. Є. Пахоль // Український психологічний журнал. - 2017. - № 1. - С. 80-104.

Нерубаська А.О.,
д.філос.н., доцент, завідувачка кафедри загальнонаукових,
соціальних та поведінкових дисциплін,
Одеський інститут, ПрАТ «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна академія управління персоналом»,
Цисар М.В.,
Здобувач вищої освіти групи ІН18-8-22-М1ПС(1.63)
Одеський інститут, ПрАТ «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна академія управління персоналом»

ОСОБЛИВОСТІ КОРЕКЦІЇ ЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ У ОСІБ З ТРАВМАТИЧНИМ ДОСВІДОМ

Дослідження поведінки людини в кризових ситуаціях завжди привертає увагу вчених. Дослідники провели багато емпіричних досліджень аспектів стресу, складних життєвих обставин та профілактичних рішень. Розвивається спеціальний напрямок, який працює над розробкою програм управління стресом та відновлення. Однак, незважаючи на поширеність і різноманітність досліджень у цій сфері, багато аспектів, зокрема новітні зарубіжні дослідження стресу і стрес-менеджменту та можливості їх використання в сучасних українських реаліях, все ще залишаються недостатньо висвітленими.

З метою надання екстреної медичної допомоги населенню м. Одеси продовжено функціонування у складі Центру служб екстреної медичної допомоги: хірургічної, анестезіологічно-реанімаційної, кардіохірургічної, педіатричної, рентгенологічної, лабораторної діагностики.

Для дослідження було обрано військовослужбовців першого хірургічного відділення, що переведені з одеського військово-медичного клінічного центру після бойового травматичного досвіду та отриманого поранення.

Діагностика психічного стану, рівня нервово – психічної активності, що проводиться психологами, має бути основним змістом роботи під час медичного огляду військовослужбовців після повернення з районів бойових дій. Особливу увагу слід звернути на групові та індивідуальні бесіди, під час яких необхідно зорієнтуватися в проблемах, які вирішуються в процесі корекції до нормальних умов життя. Для роботи з таким контингентом необхідно знати показання та протипоказання до корекції станів.

Метою роботи буде теоретичний аналіз показань та протипоказань до психологічної корекції у військовослужбовців, також провести емпіричний аналіз нервово-психічної адаптації за допомогою тесту «Нервово-психічна адаптація».

Показаннями до психологічної корекції є поєднання психологічних ознак в зниженні адаптаційних можливостей, тривожність, песимізм, депресія або інші негативні результати, виявлені під час психологічного обстеження за допомогою тестів, та одну або кілька психологічних характеристик [1, с.31]. Перерахуємо їх:

- Посилення астеничних симптомів - відчуття втоми, зниження когнітивних функцій та/або пам'яті, втрата концентрації, фізична та психічна млявість, низька працездатність.
- Прогресуюча інтроверсія (замкненість, бажання бути на самоті, обмеживши коло спілкування з близькими, друзями, родичами), зниження інтересу до раніше значних прихильностей та хобі.
- Невмотивованість і невластивість військовослужбовця. Підвищена соціальна або інша активність (екстраверсія) в період виконання завдань, або після прибуття з району призначення на дорученні поєднується з нестабільним настроєм.
- Суб'єктивна оцінка військовослужбовця погіршення самопочуття з ознаками зміни працездатності, занепокоєння, відчуття внутрішньої напруги, що виникла під час або відразу після прибуття з району призначення, поки ще підтримує позитивне ставлення до продовження служби в підрозділі після періоду відпочинку.
- Наростають ознаки психологічної дезадаптації, що проявляється зниженням якості та кількості виконуваної військовослужбовцями роботи, в тому числі повсякденних завдань, з чіткими бажаннями солдатів.

Період психологічного відновлення військовослужбовців з ознаками повинен тривати не менше 14 діб.

Ознаки психологічного відновлення - це комбінація двох або більше таких негативних ознак:

- короткочасні реакції на ситуацію у вигляді млявості, гострі реакції на ситуацію у вигляді зціпеніння («ступору») або хвилювання («паніка»), незалежно від наслідків виходу з цих станів;

- тривалі стани емоційної напруги - тривога, занепокоєння, повторювані переживання травматичних подій і одержимість ними, у тому

числі відображені у снах, у розмовах з колегами та родичами або виявлені під час медичного огляду, порушення сну, які впливають на здоров'я, працездатність і потребують незначної медичної корекції;

- підвищена дратівливість, невмотивована агресивність, конфлікт, помірні зміни характерних ознак і особистих установок, що призводить до тимчасового порушення діяльності соціальної та службової адаптації зі збереженням критичного ставлення та вміння контролювати свою поведінку з боку самого військовослужбовця;

- вегетативні симптоми, що з'являються після легкого психоемоційного стресу у вигляді порушення серцевого ритму, коливань артеріального тиску, ознобу або лихоманки, нападів запаморочення або головного болю, нудоти, нестачі повітря, непритомності, неприємних відчуттів в різних частинах тіла або в області внутрішніх органів, почуття занепокоєння про власне здоров'я без об'єктивних ознак органічної патології (фіксація іпохондрії);

- втрата ваги більш ніж на 15 %;

- дисфункція шлунково-кишкового тракту, яка не пов'язана з режимом і якістю травлення і зберігається (понад 3 доби) після усунення соматичних та інфекційних уражень;

- біль після фізичного навантаження в кінцівках і хребті, мігруючий біль і (або) м'язові спазми в окремих групах м'язів, які зберігаються тривалий час (більше трьох діб) при відсутності об'єктивних ознак патології;

- синдроми болі після попередніх травматизацій, травми або захворювання, що не викликає стійкої дисфункції, і не має ознак органічних змін у місці пошкодження або органі;

- стану після впливу несприятливих факторів зовнішнього середовища, умови при виконанні службових і бойових завдань (тепловий удар, переохолодження і озноб, висотні умови, тривале перебування у вимушеному положенні т. д.).

Можна також сформулювати список показань до групової терапії, який складається з наступних пунктів:

1. Гнучкий для індивідуального розкладу учасників.
2. Здатність будувати міжособистісну довіру з іншими членами групи та лідерами.
3. Досвід групового консультування, включаючи групи з 12 кроків.
4. Проходження підготовчого курсу психотерапії.
5. Відсутність наміру вчинити самогубство чи вбивство;

6. Схожий травматичний досвід інших членів групи.
7. Подібність до інших членів групи щодо статі, етнічної приналежності та сексуальної орієнтації.
8. Готовність дотримуватись правил конфіденційності групи
9. Відсутність параноїдних і антисоціальних рис.
10. Стабільні умови проживання.

Тривалість медичної та медико - психологічної реабілітації в кожному відділенні центру (санаторію) визначається рішенням ХВЛК, але не менше 14 днів і не більше 21 дня.

Пацієнти з постратравматичним стресовим розладом і депресією, що пов'язано з ризиком самогубства або погрозами насильства щодо інших, терміново переводять до спеціалізованої лікарні.

Враховуючи те, що психологічна корекція включає багато методів, слід говорити про протипоказання [1, с.35]. Так, психологи не працюють з пацієнтами (клієнтами) з

1. Психічними та поведінковими розладами на психічному рівні.
2. Гострим психічним станом, що потребує допомоги психіатра
3. Тяжке психічне захворювання.
4. Гострі соматичні захворювання, що потребують спеціалізованого лікування.

5. Постінфарктні та постінсультні стани. По суті, ці протипоказання категорично не рекомендуються. Якщо клієнту потрібна термінова консультація психолога, він повинен попередити його про вищевказані умови. Це необхідно для того, щоб психолог міг попередньо скоригувати обрані ним терапевтичні методи та прийоми роботи к пацієнтом.

6. Отруєння алкоголем, наркотиками та інші змінені стани свідомості у людини, з якими не працює психолог.

7. Коли у клієнта пропадає бажання працювати над собою або хтось запрошує його «туди порозважатися». Всі психотерапевтичні методи і техніки мають протипоказання. (Негативне ставлення клієнта до данного виду терапії. Відсутність мотивації у клієнтів. Більша ймовірність розвитку судомного синдрому. Наявність декомпенсованого соматичного захворювання).

Протипоказаннями до групової психотерапії є:

1. Інтелектуальний рівень клієнтів низький;
2. Важка фізична вада (порушення зору, слуху тощо);
3. Велика різниця у вікових групах клієнтів.

4. Схильність домінування над клієнтами, якщо вони не популярні в групі.

5. Садомазохістські нахили.

6. Попередня індивідуальна психотерапія не була ефективною.

Нами було зібрано емпіричні дані, проведено їх статистичне опрацювання з метою виявлення гострої стресової реакції, зокрема депресивних станів та рівня тривожності, аналіз та інтерпретація отриманих даних.

Пропонуємо результати емпіричного дослідження осіб з травматичним досвідом.

Усього для проведення експериментальних досліджень було залучено 11 військовослужбовців(усі чоловіки віком від 25 до 53 років) першого хірургічного відділення, що переведені з одеського військово-медичного клінічного центру після бойового травматичного досвіду та отриманого поранення.

Тест «Нервово-психічна адаптація» (нпа). Результати діагностики наведено в таблиці 1 та на рисунку 1.

Таблиця 1

Результати діагностики за тестом «Нервово-психічна адаптація»

Рівні психічного здоров'я	Сума балів	Діагностичний висновок	Рекомендації	Кількість осіб по рівням психічного здоров'я
I група	До 10 балів	Здорові		4 опитуваних
II група	До 11-20 балів	Психічне здоров'я повне. Нервово-психічна стійкість, відсутність ознак стресу	Дотримання загальних правил психогігієни	2 опитуваних
III група	21-30 балів	Психічне здоров'я обмежене. Нервово-психічна	Консультація клінічного психолога, поглиблене психодіагности	5 опитуваних

		стійкість; відсутність ознак стресу.	чне обстеження, психопрофілак тичні заходи.	
IV група	31-40 балів	Можливість прикордонної психічної патології, невротизації.	Консультація психіатра, комплексне лікування	0 опитуваних
V група	Більше 40 балів	Можливість вираженої психічної патології	Консультація психіатр	0 опитуваних

Проведений тест показав, що 4 опитуваних психічно здорові (36,37%), 2 опитуваних психічне здоров'я повне (18,18%) та у 5 опитуваних психічне здоров'я обмежене (45,45%)

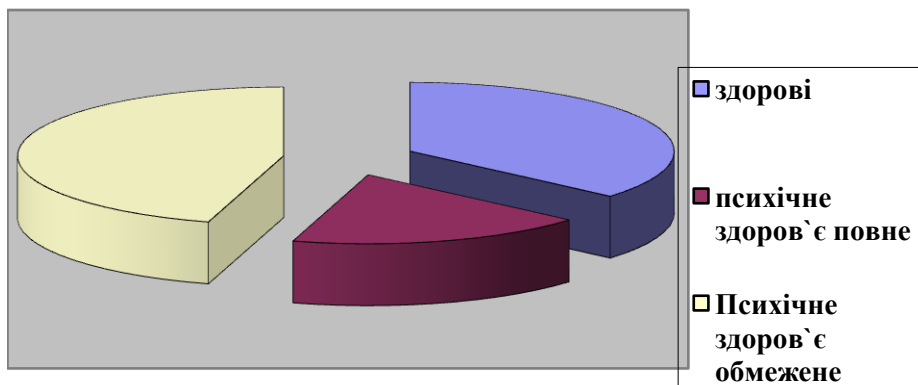

Рис. 1. Відсоткове співвідношення результатів опитування

Хочемо відмітити, що результати отримано в роботі з 11 чоловіками, якщо збільшити вибірку, нажал, можна зустріти категорії IV та V.

Таким чином, з даного дослідження випливає, що найчастіший негативний симптом, який відчувають досліджені в нинішній період війни, є тривожність, високий рівень якої фіксується у 29% досліджуваних. Під час індивідуальних бесід опитувані ділилися різними причинами тривожності: за майбутнє життя, за майбутнє країни, здатність підтримувати попередній рівень життя, за рідних (діти, батьки), які знаходяться в Україні або за кордоном, за побратимів, що знаходяться на фронті.

Список використаної літератури

1. Зарецька Н. В., Гридковець Л. М. Організаційні засади надання психологічної реабілітації учасникам АТО членам їх сімей // Вісник КІБіТ. – 2016. – № 7. – С. 26–33.

Побокіна Г.М.,

к. психол. наук, доцент кафедри
практичної психології та соціальної
роботи СНУ ім. В. Даля,

здобувач вищої освіти групи УСЗ-23зм СНУ ім. В. Даля,

Носко В.В.,

здобувач вищої освіти групи ПСПП-
22д СНУ ім. В. Даля

ПРО ПЕРСПЕКТИВИ ВЖИВАННЯ МЕТОДОЛОГІЧНОГО АПАРАТУ СИСТЕМНИХ, АБО СКЛАДНІСНИХ, НАУК У ВИРІШЕННІ ПРОБЛЕМ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Сучасний розвиток науки неможливий без широкого використання методології системних (також, найчастіше, вживається поняття "складнісні") наук. Вони стали підґрунтям для розвитку кібернетики, комп'ютерних наук, теорії штучного інтелекту та моделей нелінійної фізики, які вже визначають подальше майбутнє своїх родових галузей науки, та мають перспективи для подальшої їхньої імплементації в інші дисципліни, розвиток яких під їхнім впливом здатний як поглибити дослідження їхньої предметної царини, так і створити міждисциплінарне поле, що за допомогою системних наук здатне інтегрувати знання та розширити його можливості. І це не дивно, адже їхнє широке застосування, як зауважують деякі дослідники, може призвести до

розуміння, яке неможливо почерпнути, розглядаючи причини і наслідки явищ лише ізольовано [1, 16 с.]. Не є винятком і психологія, низка перепон у розвитку якої безпосередньо пов'язана з тими проблемами, що сприяли формуванню самих системних наук. Спробуємо розглянути ці проблеми, способи їх розв'язання та можливість застосування цього до досліджень у психології тут.

Почнемо із загального пункту для всіх системних наук - антиредукціоністської спрямованості. Говорячи про антиредукціонізм, ми необов'язково говоримо про системні науки, але, маючи на увазі системні науки, ми, поза всякими сумнівами, доходимо до антиредукціоністської позиції, чия роль у їхньому розвитку настільки висока, що ми можемо навіть сказати, що розв'язання проблеми редукціонізму стало однією з головних причин появи системних наук і їхньою базовою настановою, сильною настільки, що антиредукціонізм навіть можна назвати основною евристичною цінністю їхньої як науково-дослідницької програми. Причиною цього виявилася низка змін у природничих науках на зламі XIX і XX століть, коли механіцистичний підхід, що ґрунтувався на розчленуванні цілісних явищ на ізольовані елементи, придатні для детального розгляду, виявив свою неефективність водночас у фізиці - в контексті вивчення квантових часток та теорій відносності; у біології - у контексті еволюціонізму й дослідження екосистем; і в логіко-математичному апараті - у контексті теорії множин та спроб її ізольованого розв'язання. Стара наука не могла пояснити ці явища без суперечності власним фундаментальним засадам, що призвело до появи низки проєктів її модернізації, одним із яких став проєкт загальної теорії систем, що заклав основи системних наук як програми. Його автор Людвіг фон Берталанфі сконцентрувався на висновку, що об'єднує більшість проблем науки його епохи, - світ не може бути розчленованим і являє собою конгломерат складних структур, які разом значать більше, ніж окремо, інакше кажучи, - світ і всі його складові емерджентні. І саме комплекси елементів, загальне значення яких перевершує суму значень елементів, дослідник поставив у центр своєї концепції, назвавши системами і уявивши їх основним об'єктом будь-якого дослідження і базовою для всього світу структурою. Окремі застосування цієї концепції стали підґрунтям для низки досліджень, які нині називають системними науками, що перетворили, як уже раніше було зазначено, науки, до яких вони належали.

Але чи потрібне її застосування в психології? Можна відповісти просто - поза всякими сумнівами, так. Адже психологія є безумовною

складовою науки як цілісного явища, і коли наука рухається до побудови єдиної міждисциплінарної системи, що ґрунтується, значною мірою, на застосуванні системних наук, психологія не може залишатися остороною. Але така аргументація, поза всякими сумнівами, є слабкою і не може використовуватися насправді. Утім, є й значно сильніші доводи на користь такої думки. Приміром - що психологія в сучасності стикається з фундаментальними методологічними проблемами, достатньою мірою схожими на ті, що призвели до розвитку системних наук, з проблемами природознавства ХХ століття [2], або, ба більше, що значну частину її методологічного апарату ставлять під сумнів, і вона потребує модернізації, аби й надалі вважатися науковою [3]. Почнемо з першого.

Значна частина сучасних психологів вважає, що основним об'єктом вивчення в психології є поведінка. Ця позиція може бути суворою, стверджуючи, що психологія - це наука лише про поведінку, а може бути легкою - кажучи лише про особливу роль цього явища і концепту для науки. Це питання ставало наріжним каменем для багатьох досліджень і може здатися, насамперед, предметом практичного дослідження. Але, на наш погляд, воно належить радше до методологічної площини і добре характеризує те, що дехто називав кризою психологічних досліджень. І в обох своїх варіаціях вона безумовно приводить нас до редуccionізму, таким чином створюючи ситуацію, яка не просто нагадує, а в дечому й ідентична тій, яку пережило майже сто років тому природознавство, - предметне поле психології виявляється складнішим, ніж поширені підходи можуть показати. На перший погляд, це може бути розв'язано простою відмовою від суворого біхевіоризму, тобто позицією про те, що психологи мають уживати ширшого підходу до розуміння людської природи, виходячи за межі простого аналізу поведінки, наголошуючи на важливості вивчення складних взаємозв'язків між психологічними, когнітивними, емоційними і соціальними аспектами людського досвіду - визнавати важливість поведінкових аспектів, але розуміти при цьому, що для повного розуміння людського досвіду необхідно враховувати й інші складні та взаємопов'язані аспекти людського досвіду, що є частиною сучасних когнітивних наук. Але цей підхід широко поширений, будучи частиною сучасних когнітивних наук, при цьому, однак, методологічні проблеми психологічних досліджень продовжують розглядатися і в нещодавніх дослідженнях [5], що свідчить про те, що навряд чи його можна вважати розв'язанням проблеми. І справді, адже тоді б методологічні проблеми оминули м'які форми біхевіоризму, даючи змогу

психології плідно розвиватися в їхньому дусі. Але й вони мають низку проблем. Ба більше - ці проблеми зберігаються навіть у тих частинах психології, де поведінка не ставиться в центр уваги. Причина в іншому - вона лежить глибоко всередині самого дискурсу. І саме це досить непогано висвітлив у своїй роботі Стівен Роуз на прикладі поняття про поведінку. У ній дослідник стверджує, що дослідження поведінки на момент написання статті іманентно підпорядковане "ідеології редукціонізму", яку він розуміє як спрощення комплексного й багаторівневого до певного окремішнього елемента, "який можна можна абстрагувати від інтерактивної системи, в якій вона проявляється, та вивчати ізольовано [2, с. 179], що обов'язково призводить до явища реіфікації - створення уявних сутностей, які уособлюють те чи інше дійсне явище, що на практиці призводить до виокремлення таких перепон до дослідження і практики, як:

1. Хибна квантифікація: уречествлюючи складні характеристики, як-от інтелект або насильство, припускаються помилки - вони видаються чимось, що можна просто вимірювати, спрощуючи й вириваючи їх із контексту їхнього застосування [2, с. 180].

2. Уявна нормальність: спроба вписати розподіл поведінкових оцінок у стандартні статистичні вибірки спрощує, виражає викривлене уявлення про поведінковий патерн, створюючи ідеалізовані його моделі, а не реальні описи [2, с. 181].

3. Хибна локалізація: динамічні процеси після реіфікації привласнюються не індивідууму загалом, а ізольованим частинам особистості, знову ж таки вириваючись із контексту і створюючи уявну картину процесів [2, с. 181].

4. Помилкова причинно-наслідковість: уречевлена поведінка втрачає розрізнення між кореляцією та причиною, роблячи однорівневими фізичні прояви та поведінкові диспозиції, що до них призводять [2, с. 182].

5. Змішання метафор із прямим порівнянням: нормалізація та ігнорування контекстуальних чинників в аналізі даних призводить до викривлених висновків щодо природи людської поведінки, які зводяться під час дослідження до моделей, через які вони описуються [2, с. 184].

Інакше кажучи, сам підхід до поведінки як предмета, а не багаторівневого комплексу стає помилкою. Щось подібне вже було в біології під час становлення еволюціонізму, коли еволюція, яку розуміють есенціально, а не процесуально, стала джерелом низки хибних уявлень, на кшталт ламаркізму. Остаточно в природознавстві цю тенденцію було

перервано з утвердженням у ньому нелінійних моделей процесів у живих системах, що враховують безліч чинників одночасно і неізольовано. Розуміння поведінки так само вимагає врахування безлічі чинників і складних взаємозв'язків між ними, що робить редукціоністський підхід недостатньо повним у межах психології, особливо під час вивчення людської поведінки в контексті її різноманіття та індивідуальної унікальності. Відповідно, методологічний апарат системних наук, що розвинувся під час розв'язання проблеми редукціонізму в інших науках, міг би стати логічним її розв'язанням і в психології.

Гарним аргументом і водночас імплікацією описаної раніше проблеми також є висловлене Дж. Мітчелл припущення про те, що основною причиною низьких показників у соціальних і поведінкових науках є брак системності в концепціях і теоріях [3]. Теоретичні побудови в психології стикаються з браком чіткості, необхідної для розроблення надійних інструментів і шкал. Ця невизначеність у теоретичній основі може ускладнювати процес вимірювання та аналізу явищ, а також зменшувати достовірність одержуваних даних, до вирішення чого чисельні дослідження в психології завжди будуть хиткими і легко піддаються критиці. Таким чином, поліпшення теоретико-методологічної визначеності в цих галузях може сприяти розробленню точніших методологій та інструментів, що, своєю чергою, підвищить якість наукових досліджень. Одним зі способів досягнення такого результату є застосування однієї з груп системних досліджень, які навіть стали для них синонімами - досліджень складності. Знову ж таки, це добре корелює з уявленнями Мітчелл, яка описала, що труднощі у відтворенні результатів досліджень мають бути найбільшими в соціальних і поведінкових дисциплінах, які вивчають організаційні, соціальні та культурні процеси, оскільки ці явища є надскладними [3]. Досить вдало в цьому контексті не так давно висловився колектив авторів, стверджуючи, що, хоч "складність обмежує строгість у психології, зменшуючи специфічність гіпотез", хоча водночас і скеровує їх, "даючи їм імплікацію в бік застосування більш розвинених методів" [5], широкий список і приклади яких неодноразово подавалися, наприклад, Стівеном Гастелло, який описав застосування нелінійного складнісного наукового підходу у вивченні навчання, управління, творчості й лідерства та дійшов висновку, що високофункціональна теорія, заснована на таких принципах, може досягти високих результатів і демонструє, що вона може бути застосована в різних напрямках [5, с. 554].

Отже, в умовах постіндустріального суспільства, де перед наукою стоять складні завдання дослідження соціально-економічних, біологічних і технологічних систем, системні науки відіграють роль, яку неможливо недооцінювати. Вони надають цілісне бачення світу, допомагають розумітися на складних взаємозв'язках і взаємодіях між елементами досліджуваних систем, а також надають інструментарій для вивчення еволюції та трансформацій світу в його розмаїтті. І психологія в цьому контексті не тільки не стає винятком, а й є перспективним полем для їхньої подальшої імплементації, показуючи гідні результати при їхньому застосуванні та маючи низку теоретично розв'язуваних їхнім застосуванням концептуальних проблем.

Список використаної літератури

1. Siegenfeld A.F., Bar-Yam Y., An Introduction to Complex Systems Science and Its Applications, Complexity, vol. 2020
2. Rose S. What is wrong with reductionist explanations of behaviour? Novartis Found Symp. 1998; 213:176-86;
3. Mitchell J. Measurement in psychology. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1999.
4. Guastello S. Nonlinear dynamical systems applications to psychology and management, 2011.
5. Sanbonmatsu D.M., Cooley E.H., Butner J.E.. The Impact of Complexity on Methods and Findings in Psychological Science. Front Psychol. 2021.

Побокіна Г.М.,

к. психол. наук, доцент кафедри
практичної психології та соціальної
роботи СНУ ім. В. Даля,
здобувач вищої освіти групи УСЗ-23зм СНУ ім. В. Даля

ВПЛИВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ОСОБИСТІТЬ КОНСУЛЬТАНТА

Особистість консультанта знаходиться в центрі уваги майже всіх теоретичних систем і розглядається як важливий цілювальний засіб у психотерапії та консультуванні, що стимулює вдосконалення особистості клієнта. Водночас дослідники виокремлюють декілька важливих аспектів розплати за можливість спілкуватися з багатьма людьми, які треба

враховувати під час надання психологічної допомоги. Проблема формування особистості у професійній діяльності була актуальною в усі часи. Значний багаж науково-технічних уявлень в цій області був накопичений ще в дореволюційний період.

У 1926 році М. Я. Басов писав: «Кожна професія має в своїй основі певний робочий процес, як щось постійне в її структурі і найбільш характерне її якість. Іншими словами кожна професія в основі своїй спирається на певний функціональний апарат особистості, який завжди наводиться в дію в той момент, коли особистість «вступає в русло» своїх професійних обов'язків ... ».

Успішність консультантів у трудовій діяльності залежить від удосконалення процесу формування готовності до особистісного стилю діяльності спеціаліста. Щоб іти в ногу з часом, майбутній професіонал цієї сфери має завжди прагнути до збагачення своїх знань, удосконалення власної професійної майстерності. Він мусить відчувати життєвий пульс сьогодення і спрямовувати свою професійну діяльність у русло постійного творчого пошуку.

Консультант - це людина індивідуально-творчого стилю життя, який властивий особистостям з виразними особистісними характеристиками, адекватною, іноді навіть високою самооцінкою, людям цілеспрямованим, з розвинутими і різноманітними потребами й інтересами, що здатні приймати нетривіальні рішення, добре адаптуються в новому середовищі, не втрачаючи своєї самобутності [1].

Найважливішими складовими професійної діяльності консультанта є якості його особистості. Їх розвиток та інтеграція в процесі професійного становлення призводять до формування системи професійно-значущих якостей. Я-концепція формується під впливом життєвого досвіду людини, перед усім відносин батьків і дітей, однак достатньо рано вона сама набуває активну роль, впливаючи на інтерпретацію цього досвіду, на ті цілі, які індивід ставить перед собою, на відповідну систему очікувань, прогнозів відносно майбутнього, оцінку їх досягнень і тим самим на власну самооцінку. Співвідношення понять концепції і самоусвідомлення точно не визначено. Часто вони виступають як синоніми. Разом з тим існує тенденція розглядати Я-концепцію на відміну від самоусвідомлення, як результат кінцевого продукту в процесі самоусвідомлення.

І.П. Андрійчук досліджувала проблему формування позитивної Я-концепції у процесі професійної підготовки консультанта. Модель

особистості консультанта містить у собі важливі особистісні риси та якості, які вона об'єднує у поняття позитивна Я-концепція, показниками якої є адекватність і сталість самооцінки, високий рівень самоповаги, домінування інтернальних тенденцій локусу контролю, відсутність внутрішньоособистісних проблем та особистої тривожності [3].

Однак, незважаючи на корисність професії, найчастіше вона вартує для тих людей, які пов'язані з нею, досить дорого. Цей вплив не завжди помітний збоку, але його справжню ціну відчуває сам консультант. А. Storr (1980) вирізняє декілька важливих аспектів цієї "плати":

- загроза втратити ідентичність і "розчинитися" в клієнтах;
- негативні наслідки можуть позначитися на особистому житті (родина, друзі);

загроза психічних порушень через постійні зіткнення з темними сторонами життя [2].

Консультанти нерідко забувають, що їхня перевага в пізнанні клієнтів досить відносна, оскільки вони бачать клієнтів у специфічних умовах і, як правило, нетривалий час. Консультанти не мають можливості спостерігати за діяльністю клієнтів у реальному житті й тільки з їхніх слів знають про їхні тривоги, страхи, невдачі й меншою мірою - про досягнення. Найчастіше консультант перебільшує особистісні відхилення клієнта, і найголовнішим наслідком помилкового уявлення стає орієнтація на лікування, а не на розуміння й виявлення позитивних аспектів життя.

Орієнтація на лікування понад міру пов'язує консультанта з клієнтом, потребує від нього великих зусиль і, нарешті, змушує дивитися на життя крізь "темні окуляри".

Надмірне захоплення професійною діяльністю нерідко змушує страждати родину консультанта. По-перше, вимоги етики не дозволяють консультантові поділитися з родиною своїми "психологічними" враженнями, тому члени родини лише приблизно знають, із чим має справу консультант. Така загальна проблема родин, члени яких із професійних міркувань повинні думати, що і як говорити близьким про свою роботу. По-друге, консультування вимагає великих емоційних витрат, і це іноді значно зменшує емоційну віддачу в родині. Коли на роботі весь день доводиться вислуховувати інших людей і заглиблюватися в їхні турботи, увечері буває важко перейнятися турботами дружини або чоловіка й дітей. І це не єдині проблеми, які породжує професія консультанта.

Консультування належить до професії, що вимагають великого емоційного навантаження й відповідальності, однак мають досить невизначені критерії успіху. Представникам цих професій загрожує небезпека "синдрому вигорання". У процесі інтенсивного спілкування з клієнтом консультант є і спостерігачем, і безпосереднім учасником життя клієнта. Ця подвійна роль вимагає від нього високої професійної майстерності, щоб прийняти реальність іншої людини, її почуття, думки й світ загалом із погляду партнера по взаємодії [4]. Під впливом професії в особистості відбуваються певні якісні зміни, які розглядаються як розплата за можливість допомагати людям. Йдеться про небезпеку професійного вигорання, що загрожує представникам консультування.

"Синдром вигорання" - складний психофізіологічний феномен, що визначається як емоційне, розумове й фізичне виснаження через тривале емоційне навантаження [2].

Виокремлюють три ключові ознаки синдрому вигорання:

- 1) граничне виснаження;
- 2) відстороненість від клієнтів і від роботи;
- 3) відчуття неефективності й недостатності своїх досягнень.

На думку багатьох дослідників [5], саме працівникам різних сфер надання допомоги (педагогам, соціальним і медичним працівникам, викладачам) більшою мірою властиве психічне вигорання. До цієї групи професій також належать фахівці служби психічного здоров'я - психологи, консультанти, психіатри й психотерапевти. Нижче ми розглянемо особливості професійної діяльності консультанта, які впливають на його особистість. Ми виокремили основні професійні помилки, що негативно відбиваються на самопочутті консультанта - «Друга жертва»:

- провина; - ганьба, сором; - відчуття неадекватності; труднощі з концентрацією уваги; - поверхневий рівень аналітичних суджень; - труднощі в проведенні консультативного аналізу проблем клієнта; - втрата впевненості в собі; проблеми зі сном; - труднощі з відчуттям задоволення від дозвілля та повсякденного життя; - депресія; - надмірна турбота за свою репутацію; - посттравматичний стресовий розлад.

Одним з істотних факторів, що перешкоджають зростанню "синдрому вигорання", є усвідомлення особистої відповідальності за свою роботу. Якщо консультант через невдачі або погане самопочуття займає пасивну позицію й звинувачує оточуючих, почуття безсилля й безнадійності лише збільшується.

Відповідальність може перекладатися різними за зовнішнім проявом способами: "мені не щастить, тому що клієнти чинять протидію консультуванню й не хочуть нічого змінювати в житті"; "в усьому винна організація праці, а від мене це все не залежить"; "у мене занадто багато клієнтів і замало часу для кожного з них" і т. п. Така пасивна позиція консультанта змушує його капітулювати перед зовнішніми обставинами й почувати себе жертвою, що, зрештою, сприяє виникненню професійного цинізму. Тому важливо, щоб консультант усвідомлював почуття власної відповідальності й умів працювати навіть за наявності обмежень і перешкод. Замість перекладання провини за власне безсилля на зовнішні обставини, краще спрямувати свою енергію й увагу на реалізацію існуючих можливостей і подумати про зміну самих умов.

Існує також чимало конкретних способів попередити розвиток "синдрому вигорання" [2]:

- культивування інших інтересів, не пов'язаних з консультуванням; Szasz (1965) вказує, що спеціаліст, який приймає щодня близько восьми-десяти клієнтів, не має шансів працювати на високому рівні. Найкраще вирішення цієї дилеми полягає в тому, щоб поєднати роботу з навчанням, дослідженнями, написанням наукових статей;
- внесення розмаїтості у свою роботу, створення нових проектів і їх реалізація без очікування санкціонування з боку офіційних інстанцій;
- турбота про своє здоров'я, дотримання режиму сну й харчування, оволодіння технікою медитації;
- почуття задоволеності соціальним життям; збалансоване спілкування з друзями (бажано інших професій);
- прагнення до якоїсь мети, навіть якщо немає впевненості в перемозі, уміння програвати без зайвого самознищення й агресивності;
- не відкидаючи шанобливе ставлення оточуючих, бути здатним до об'єктивної самооцінки;
- відкритість новому досвіду;
- уміння не підганяти події й правильно визначати час, необхідний для досягнення позитивних результатів у роботі й житті;
- зважені зобов'язання (наприклад, не слід брати на себе велику відповідальність за клієнта - більшу від тієї, яку він має сам);
- читання не тільки професійної, а й іншої літератури насамперед для власного задоволення;

- участь у семінарах, конференціях, під час яких є можливість зустрітися з новими людьми й обмінятися досвідом;
- періодична спільна робота з колегами;
- участь у роботі професійної групи, що дає змогу обговорити особисті проблеми, пов'язані з консультативною роботою.

Отже, до консультанта пред'являється безліч різних вимог як до особистості. У сучасних умовах йому доведеться вирішувати безліч непростих завдань пов'язаних з професійною діяльністю, з удосконаленням особистих якостей та формування свого образу. Чим більше консультант знає про себе, тим краще зрозуміє своїх клієнтів і навпаки - чим більше консультант знає своїх клієнтів, тим глибше розуміє себе. А, для того щоб уникнути "синдрому вигорання", консультант повинен правильно оцінювати своє власне життя - чи живе він так, як йому хочеться. Якщо нинішнє життя його не задовольняє, варто вирішити, що потрібно зробити для позитивних зрушень. Тільки належним чином піклуючись про якість свого життя, можна бути ефективним консультантом.

Список використаної літератури

1. Бабейкова Н.Р. Формування образу психолога консультанта : зб. наук. праць Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. - випуск XXXVIII. - 2015. - 39-45с. Електронний ресурс: <https://core.ac.uk/download/pdf/46595107.pdf>.
2. Цимбалюк І. М. Психологічне консультування та корекція / І.М. Цимбалюк // Модульно -рейтинговий курс: Навчальний посібник. - К: ВД «Професіонал», 2005. - 656 с.
3. Іванова Т.П. Я-концепція як складова професійної свідомості психологів / Т. П. Іванова // Соціальна психологія. – № 9, 2007. – С. 36-39.
4. Паркулаб О. Г. Терапевтичні діалог як співтворчість консультанта і клієнта. / О.Г. Паркулаб / Габітус. 2020. № 15. С. 187 - 191.
5. Островський М.М. Синдром професійного вигорання в сімейній медицині: шляхи діагностики та профілактики / М.М. Островський, М.В. Франко, З.Й. Остальська та ін.. Практична медицина. 2008. № 4. С. 13 - 18.

Побокіна Г.М.,
к. психол. наук, доцент кафедри
практичної психології та соціальної
роботи СНУ ім. В. Даля,
здобувач вищої освіти групи УСЗ-23зм СНУ ім. В. Даля

ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІДЕРСТВА ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЯВИЩА

При характеристиці динамічних процесів в малих групах, природно, виникає питання про те, як група організується, хто бере на себе функції її організації, який психологічний малюнок діяльності з управління групою? Проблема лідерства та керівництва є однією з кардинальних проблем соціальної психології, тому що обидва ці процеси не протиставляються до проблеми інтеграції групової діяльності, а психологічно описують суб'єкта цієї інтеграції.

Лідерство окреслюється як одне із механізмів інтеграції групової діяльності, коли індивід чи частина соціальної групи перебирає функції здійснення координування й направлення дій всієї групи [1, ст. 538].

На сьогоднішній день, в час бурхливого розвитку нових економічних відносин, постійно збільшується потреба в керівниках, лідерах. Лідери відіграють немалу роль у житті малих і великих груп, у прийнятті групових рішень, важливих для кожного її члена.

Тому проблема лідерства є сьогодні актуальною, потрібно вивчати стиль керівництва групою, його вплив на прийняття групових рішень, якості, якими повинен володіти лідер.

Перш за все важливо уточнити і розмежувати поняття «керівництво» і «лідерство», «керівник» і «лідер».

Під керівництвом у психології, як правило, розуміють процес соціально - психологічного впливу, коли індивід чи колективний суб'єкт управління з певним наміром впливає на інших людей з метою структурувати дії та взаємини в групі чи організації. Керівництво є суто управлінським феноменом, офіційно регламентованим соціально організованим процесом.

Керівник - це індивід, на якого офіційно покладені функції управління і організації діяльності в групі. Для керівника й системи керівництва вихідним є визначення цілей спільної діяльності, які фіксують бажаний напрямок розвитку організації, тобто задають образ того кінцевого

стану, до якого повинна дійти вона через певний проміжок часу. Вважається, що саме визначення таких цілей, структурування діяльності й стосунків під час виконання завдань спільноти, здійснення впливу на персонал становить сенс і сутність процесу керівництва.

Слово «лідерство» походить від англійського leader - ведучий, керівник. Це один із механізмів інтеграції групової діяльності. Виникнувши як результат спілкування і взаємодії індивідів у складі групи, лідерство є складним соціально-психологічним феноменом [2, ст. 180].

У психологічному словнику лідерство - це соціально-психологічний феномен, що пов'язаний з динамічними процесами у малій групі; поняття, яке характеризує відношення домінування і підпорядкованості в групі. Лідерство є результатом дії як об'єктивних чинників (мети і завдань групи в конкретній ситуації), так і суб'єктивних (потреби, інтереси, індивідуально-психологічні особливості членів групи), а також це дії лідера як ініціатора й організатора групової діяльності [3, ст.136].

Тому, як бачимо, лідерство - це складний соціально-психологічний процес групового розвитку, коли окремих індивід виконує роль лідера, тобто об'єднує, спрямовує дії всієї групи, яка очікує, приймає і підтримує його рішення. У результаті цього процесу відбувається виникнення та диференціація групової структури, її оптимізація і вдосконалення.

Лідер - це такий учасник групи, який у значимих ситуаціях здатний здійснювати суттєвий вплив на поведінку інших її учасників [4, ст.86].

Тому ми бачимо що, лідерство розглядають як один із процесів організації малої соціальної групи та управління нею, який сприяє досягненню групової мети в оптимальний термін і з оптимальним ефектом, а лідер - це учасник групи, який спонтанно висувається на роль неофіційного керівника в умовах певної специфічної і досить значущої ситуації, щоб забезпечити організацією спільної діяльності індивідів для найшвидшого й успішного досягнення спільної мети.

За Р. Кричевським у психологічному плані лідер - це:

- член групи, за яким вона визнає право приймати рішення в значущих для неї ситуаціях;
- індивід, здатний виконувати центральну роль в організації спільної діяльності і регулюванні взаємостосунків в групі;
- людина, здатна впливати на окремих членів або на групу в цілому, спрямовувати їхні зусилля на досягнення поставлених цілей [5, ст. 289].

Водночас, міра впливу лідера на групу не є величиною постійною. Феномен лідерства - це динамічний процес малої групи, який може бути досить суперечливим: міра домагань лідера й міра готовності інших членів групи прийняти його провідну роль можуть не збігатися (Г. Андрєєва) [2, ст.115-116].

Лідерство й керівництво різняться певними відмінностями, але й мають подібність.

Стосовно відмінностей, то дослідники (Б. Паригін та ін.) називають такі:

- керівника звичайно призначають офіційно, а лідера висувають стихійно, тобто керівництво є офіційно регламентованим процесом;
- керівникові надаються законом певні права й обов'язки, а лідер може їх не мати;
- керівник наділений певною системою офіційно встановлених санкцій, використовуючи які він може впливати на підлеглих, а лідерові цих санкцій не надано;
- керівник представляє свою групу в зовнішній сфері стосунків, а лідер у сфері своєї активності обмежений, в основному, стосунками, що діють усередині групи;
- керівник, на відміну від лідера, несе відповідальність перед законом за стан справ у групі;
- керівник здійснює регуляцію офіційних відносин групи як певної соціальної організації, а лідер регулює міжособистісні стосунки в групі;
- лідерство виникає за умов мікросередовища (мала група), а керівництво є елементом макросередовища, тобто воно пов'язане з усією системою суспільних відносин;
- керівництво є явищем стабільнішим, ніж лідерство - висування лідера залежить від настрою групи, змін, що відбуваються в міжособистісних взаєминах;
- процес прийняття рішення керівником значно складніший, він опосередкований багатьма обставинами, які не обов'язково мають витоки в цій групі чи організації, в той час як лідер здебільшого приймає безпосередні рішення, які стосуються групової діяльності.

Попри наявні відмінності, керівник і лідер мають справу з типом проблем, що міцно між собою пов'язані, а саме: покликані стимулювати групу, спрямовувати її на розв'язання групових завдань та ін.

Спільні риси керівника й лідера зводяться до таких:

- керівник і лідер виконують роль координаторів, організаторів членів соціальної групи;
- керівник і лідер здійснюють соціальний вплив у групі, тільки різними засобами;
- керівник і лідер використовують субординаційні стосунки, хоча в першому випадку вони чітко регламентовані, у другому – заздалегідь не передбачені.

Феномен лідерства визначається взаємодією ряду змінних, основними з яких, є психологічні характеристики членів малої групи, характер вирішуваних завдань і особливості ситуації, в якій перебуває група.

Отже, сучасна психологічна наука притримується думки, що лідерство - це соціально необхідний процес групової організації і самоорганізації, самоврядування, реалізований у груповій діяльності; це процес, який спонтанно виникає на базі міжособистісних відносин між учасниками малої групи і спрямований на досягнення загальної мети. Основою і джерелом феномена лідерства є процес спілкування людей, в якому складаються їх соціальні потреби, зокрема, в організації своєї поведінки, своєї діяльності. Виникаючи як результат спілкування, лідерство надалі може бути і стимулом спілкування, діяльності, формування певних міжособистісних відносин у групі. Лідерство як процес виникає й існує відповідно до інтересів і потреб групи і її учасників, що представляють мікросередовищні детермінанти. Лідерство - це процес, динамізуючий і синтезуючий інтрагрупові явища. Разом з тим лідерство - це результат вербальної і невербальної взаємодії всіх учасників групової діяльності, і в цьому змісті воно може виступати як деяка загальна якість, властивість даної групи.

Список використаної літератури

1. Москаленко В.В. Соціальна психологія: Підручник / В.В. Москаленко – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 688 с.
2. Савчин М.В. Вікова психологія: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / М.В. Савчин - К. : Академвідів, 2010. - 360 с. (Альма-матер).
3. Садохіна К. С. Психолого–педагогічні умови формування лідерських якостей підлітків [Текст] / К.С. Садохіна // Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка. - 2010. - Випуск 9. - С.439 - 448.

4. Скрипченко О. В. Загальна психологія / О.В. Скрипниченко // Підручник - К.: Каравела, 2009. - 464с.

5. Стадник В. В. Менеджмент / В.В. Стадник // Підручник. - К.: Академвідів, 2007. - 472с.

Побокіна Г.М.,
к. психол. наук, доцент кафедри
практичної психології та соціальної
роботи СНУ ім. В. Даля,
здобувач вищої освіти групи УСЗ-23зм СНУ ім. В. Даля

ПСИХОЛОГІЧНІ ЯВИЩА ЯК ОСНОВА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Життєвий шлях людини, її рефлексія соціально-психологічної дійсності є складним взаємовпливом її життя і суспільного життя. Процес їх взаємовпливу зумовлює розвиток і становлення особистості. З соціально-психологічної точки зору діяльність особистості зумовлена її потребою належати до суспільства, сприймати, оцінювати, інтерпретувати його, ідентифікувати себе з певною соціальною групою, своїм народом.

Наразі в нашій країні відбувається серйозні зміни в умовах формування особистості. Конкретно визначається дія трьох глобальних тенденцій.

По-перше, глобальна тенденція посилюється дією соціальних процесів, що сприяють формуванню нового типу суспільства, в основному орієнтованого на майбутнє.

По-друге, це нормально подолати біль тоталітаризму на суспільно-політичному рівні та рівні світогляду, усвідомити важливість в загальнолюдській цінності, культури як предметної і суб'єктної діяльнісній обставині формування особистості.

По-третє, може дати про себе знати пізнання і підкреслювати важливість індивідуально-особистісного початку у формуванні особистості.

Особистістю людина стає в процесі соціалізації, тобто в результаті включення особистості в соціальні відносини. Відбувається соціалізація шляхом засвоєння особистістю соціального досвіду та його відтворення в свою діяльність.

У більшості випадків, коли говорять про особистість, вони мають на увазі конкретну особистість, але крім поняття особистості існує цілий ряд який пов'язаний з цим поняттям: людина, особистість, індивід. У повсякденному житті ці терміни часто вживаються в одному контексті, але в науці вони означають різні речі.

Соціальний розвиток особистості досліджується в конкретно-історичному аспекті. Це виявляється в тому, що в його результаті утворюються культурно-історичні риси, які необхідні їй для життєдіяльності у певному суспільстві; у тому, що зміст стадії, механізм соціалізації визначається соціально-економічною структурою цього суспільства і співвідноситься з різними історичними періодами. Соціально-психологічна реальність, соціально-психологічні явища виникають як відображення різних форм спілкування, але формування соціально-психологічного типу відбуваються за допомогою власного досвіду спілкування в безпосередніх контактах. Тоді людина зазнає впливу мікросередовища, а через нього - і макросередовища [3, с. 53].

Особистість як суб'єкт відносини зі світом є не тільки автором власних вчинків, а й автором власної долі. Здійснюючи ті чи інші вчинки, вона впливає на своє майбутнє, визначає спрямованість свого руху в соціальному просторі.

Особистість - це феномен суспільного розвитку, соціальний індивід, суб'єкт суспільних відносин, діяльності й спілкування [1].

У наукових дослідженнях чітко прослідковується два концептуально різних підходи до феномена соціалізації, в основу яких покладено принцип взаємодії особистості і суспільства. На цій основі виділяють суб'єкт-об'єктний і суб'єкт-суб'єктний підходи. Суб'єкт-об'єктний підхід соціалізації визначається як складний і багатогранний процес «входження індивіда в соціальне середовище», «засвоєння ним соціальних впливів», «прилучення його до системи соціальних зв'язків»; «вільне та активне включення індивіда в соціальне середовище, в якому створені умови для його самореалізації і самоутвердження» [2, с. 10 - 11].

Суб'єкт-суб'єктний підхід ґрунтується на розумінні соціалізації як двостороннього процесу, в якому життєвий шлях людини - це шлях «самовибудовування, самовизначення в системі життєвих (соціальних) відношень, шлях самоактуалізації в процесі діяльнійшої взаємодії зі світом», «це розвиток людини, становлення її особистості як активного й свідомого суб'єкта людської історії» [2, с. 158]. Суб'єкт-суб'єктний підхід до процесу

соціалізації фокусується на контенті «активного перетворення і застосування у нових соціальних ситуаціях засвоєних соціальних ролей, норм, цінностей, способів соціального самовизначення». На основі теоретичного узагальнення соціалізацію особистості розглядаємо як двосторонній взаємообумовлений процес взаємодії людини і соціального середовища, який передбачає її включення в систему соціальних відносин шляхом засвоєння та активного самостійного відтворення соціально досвіду і цих відносин, у ході яких відбувається становлення унікальної неповторної особистості як соціального індивіда.

Соціалізація (від лат. *socialis* суспільний) - це:

– процес, в ході якого дитина поступово перетворюється на особистість, яка розуміє і саму себе і довкілля, набуває знань і навичок, притаманних культурі, в якій він (або вона) народився;

– процес інтеграції індивіда у суспільство, у різноманітні типи соціальних спільнот (група, соціальні інститути, соціальна організація) шляхом засвоєння ним елементів культури, соціальних норм і цінностей, на основі яких формуються соціально-значущі риси особистості;

– процес розвитку людини як соціальної істоти, становлення її як особистості;

– процес засвоєння індивідом соціального досвіду, системи соціальних зв'язків і відносин;

– процес засвоєння індивідом знань, досвіду, норм і цінностей, включення його до системи соціальних зв'язків і відносин, необхідних для його становлення і життєдіяльності в даному суспільстві;

– способи формування умінь і соціальних установок індивідів, які відповідають їх соціальним ролям; процес становлення особистості, навчання і засвоєння індивідом цінностей, норм, установок, зразків поведінки, притаманних певному суспільству, соціальній спільноті, групі [4].

Виокремлюють філософський, соціологічний, психологічний, соціальнопсихологічний і психолого-педагогічний аспекти соціалізації.

Виділяють три сфери соціалізації:

а) діяльність;

б) спілкування;

в) самосвідомість.

Загальною характеристикою цих сфер є процес розширення, примноження соціальних зв'язків індивіда із зовнішнім світом.

У сфері діяльності впродовж всього процесу соціалізації індивід проявляє себе як особистість, виявляє самостійність, ініціативу, творчість і професіоналізм, засвоює нові види прояву власної активності. При цьому протікає ще три важливих процеси. По-перше, це орієнтування в системі зв'язків, що присутні в кожному виді діяльності і між її різними видами. Воно здійснюється через посередництво особистісних смислів, тобто означає вплив на кожну особистість важливих аспектів діяльності. По-друге, ідеться про центрування навколо головного, зосередження уваги на ньому і співвідношення до нього інших видів діяльності. По-третє, маємо на увазі засвоєння особистістю в ході реалізації діяльності нових ролей, осмислення їх значимості.

Спілкування розглядається в контексті соціалізації також з боку розширення та поглиблення стосунків, ураховуючи, що спілкування нерозривно пов'язане з діяльністю. Розширення спілкування розуміють як примноження контактів людини з іншими особами, специфіку цих контактів на кожному віковому щаблі.

Самосвідомість. У багатьох експериментальних дослідженнях встановлено, що «Я»-образ не виникає в людині відразу, а складається впродовж її життя під впливом багатьох соціальних впливів. Тому, з точки зору соціальної психології, важливо з'ясувати, яким чином входження людини в різні соціальні групи здійснює цей процес. Існує декілька підходів до «Я» - структури.

Найбільш поширена схема включає в «Я» три компоненти:

1. пізнавальний - знання себе;
2. емоційний - оцінка себе;
3. поведінковий - ставлення до себе.

Найголовніший факт при вивченні самосвідомості полягає в тому, що вона постає як розуміння особистістю себе у визначенні власної ідентичності. Інша властивість самосвідомості полягає в тому, що її розвиток у ході соціалізації - це процес контролюваний, який визначається постійним набуттям соціального досвіду в умовах розширення діапазону діяльності і спілкування. Саме тому процес соціалізації може бути зрозумілим як єдність усіх трьох означених сфер [3, с. 163]. Можна сказати що «соціалізацію взагалі розуміють як процес оволодіння людиною соціальної цінності і норми, соціального досвіду і знань, завдяки яким він стає повноправним членом суспільства». Це шлях від біологічної сутності до соціальної сутності.

Процес який є результатом процесу виховання, тобто цілеспрямованого впливу на особистість.

Отже, кожне суспільство, держава, соціальна група впливає на особистість, має велику кількість позитивних і негативних сторін, офіційних неформальних санкції методи навчання та переконання, приписи, заборони, заходи примусу, тиск до застосування фізичного насильства, способи вираження подяки, отримання відзнак, нагорода.

Всі методи і заходи підлаштовуються під поведінку однієї людини і цілої групи людей, нормам, стандартам та цінностям, які прийняті в даній культурі.

Е. Дюркгейм, котрий одним із перших звернув пильну увагу на проблему соціалізації, підкреслював, що будь-яке суспільство прагне сформувати людину відповідно до наявних у неї певних універсальних, моральних, інтелектуальних і навіть фізичних ідеалів. Природно, ці ідеали змінюються залежно від історичних традицій, особливостей розвитку і соціального устрою суспільства. Водночас у сучасних умовах соціалізація має багато характеристик, однакових чи більш або менш подібних у різних суспільствах.

Список використаної літератури

1. Алексеєнко Т.Ф. Соціалізація особистості: можливі ризики / науково - методичний посібник / Т.Ф. Алексеєнко, К. - 2007. - 153 с.
2. Капська А. Й. Соціальна педагогіка: підручник / за ред. А. Й. Капської. Київ : Центр учб. літ., - 2003. - 256 с.
3. Радул В.В. Соціалізація особистості [Текст]: нав. посібник / В. В. Радул, Я. В. Галета. Рек. МОН. Кіровоград : ФОП Александрова М.В., 2016. 236 с.
4. Гарасимів Т.З. Особистість та проблеми її соціалізації / Т.З. Гарасимів // Форум права. - 2009. - №3. - С.156-161.
5. Карпич І.О. Основи соціалізації особистості : навч. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; [уклад. І. О. Карпич ; рец.: Кочубей Т. Д., Албул І. В.]. - Умань : Візаві, 2019. - 119 с.

Побокіна Г.М.,
к. психол. наук, доцент кафедри
практичної психології та соціальної
роботи СНУ ім. В. Даля,
здобувач вищої освіти групи УСЗ-23зм СНУ ім. В. Даля

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ОСНОВ МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ

В даний час актуальними стають питання дослідження психологічних особливостей людини, які сприяють продуктивності, успіху і великим життєвим досягненням.

Значною мірою продуктивна діяльність особистості пов'язана з прагненням до досягнення, яке проявляється в прагненні досягти успіху в будь-якому виді діяльності, підвищуючи рівень здатності до досягнення успіху і зайняти перше місце в змаганні. Тому в сучасний період основною діяльністю людини є діяльність, спрямована на досягнення успіху в різних сферах життя.

Вивчення питання мотивації є надзвичайно актуальним у сучасному світі психологічної практики. Сучасна людина живе у світі, де немає дефіциту їжі, здатна легко задовольнити основні біологічні потреби і мати особистісний попит.

Складність і багатоаспектність проблеми мотивації зумовлюють багатовимірність у розумінні її сутності, природи, структури, а також функцій окремих мотивів.

У науковій психологічній літературі визначають поняття мотиву і мотивації які не є однаковими, термін «мотивація» є більш широким ніж термін «мотив».

Психологічний фактор як мотивація розділяється вченими на два напрямки. По-перше, мотивація розглядається як сукупність факторів або мотивів. Так В. Д. Шадриков пише, що прийняття рішення відбувається із врахуванням факторів, які обумовлюють мотивацію, а це - потреби, цілі, вимоги, зовнішні та внутрішні умови діяльності, переконань, спрямованості особистості тощо. Другі прихильники твердо переконані, що мотивація є динамічним утворенням, тому психологи вважають, що немає єдиної думки щодо визначення її природи, ролі та зв'язку з іншими явищами.

У сучасних наукових дослідженнях мотивація визначається як складна багаторівнева структура життєдіяльності людини. Так А. Волянук зазначає: «мотиваційна система людини є більш складною структурою, ніж проста послідовність певних динамічних констант. Вона описується широким спеціальним полем, яке автоматично включає усталені установки та реальні теперішні прагнення, а також царство ідеалів не є актуальними в даний момент, але виконують важливу функцію для людини, надаючи їй важливу перспективу для подальшого розвитку мотивацій, яких сьогодні немає - занепокоєння мають втратили своє значення [1, с. 242].

Отже, мотивація полягає в динамічних системах, і таким чином виявляються складною, неоднорідною і багаторівневою формування в структурі особистості.

З метою більш детального вивчення терміна мотивація звернемося до дослідження мотиваційних концепцій у роботах провідних дослідників у призначених галузях. Основоположник гуманістичної психології А. Маслоу вважав, що вся діяльність людини залежить від незадоволених потреб. Усі відомі людські потреби вчений розмістив за позиціями ієрархії відповідно до їх важливості та необхідності для людини.

С. Рубінштейн розумів під мотивацією: «опосередковану процесом її відображення суб'єктивну детермінацію поведінки людини світом або через психіку, що реалізує детермінацію» [цит. за 2, с. 39]. Дослідник визначає мотивацію через характер суб'єктів, що визначають поведінку особистості.

Подібне розуміння можна побачити в інших дослідженнях світло психології. Так, В. Мясіщев зазначає: «особистість найбільш повно розкривається в тому, що для неї більш значуща, до чого вона прагне. Особистість проявляється особливо у важливі моменти коли має справу з її життєво важливими пошуками» [цит. за 2, с. 39].

Інше розуміння мотивації можна знайти у дослідника В. Асєєва: «корінь будь-якої мотивації - діалектичне протиріччя між об'єктивним і суб'єктивним є значущими для індивіда і в однаковій мірі її готовності до дії. Під мотивацією він розумів детермінацію поведінки в цілому. Мотивація включає в себе всі види спонукань - мотиви, потреби, інтереси, прагнення, цілі, потяги, установки або диспозиції» [цит. за 2, с. 40].

Мотиви є досить стійким утворенням особистості, але мотивація, як пише С.С. Занюк, в тому числі ситуаційні фактори (вплив оточуючих, специфіка діяльності та ситуацій) може істотно вплинути на сьогоднішній стан динаміки за певний період часу. Таким чином, динамічна міцність мотивації

в даний момент часу залежить від потужності мотивів і визначальних факторів ситуації (рис. 1) [3, с. 4].

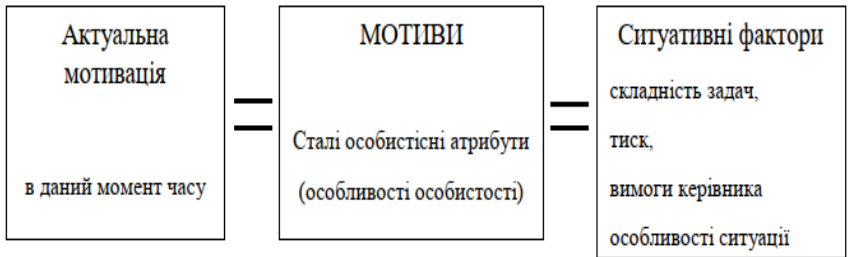

Рис. 1. Мотиваційна структура (за З. Занюк)

Часто мотивацію поділяють на внутрішню (інтринсивну) та зовнішню (екстринсивну). Для зовнішньо мотивованої дії стимулом є зовнішні нагороди та умови. Дія є внутрішньо мотивованою, коли саме виконання завдання є джерелом винагороди, тобто ключову роль відіграють особистісні диспозиції - потреби, установки, інтереси тощо.

Інші риси особистості також мають і інші властивості особистості, що обумовлюють її спрямованість. Так, американський психолог Г. Олпорт визначає: «Хобі, переслідування, одержимість, стосунки, схильності, захоплення, цінності, смаки тощо - все це риси і водночас є мотивами. Це буде неточним, якщо сказати, що всі мотиви є рисами ... деякі з рис мають мотиваційне (направлене) значення, а інші - більш інструментальне значення» [цит. за 2, с. 39].

Також, розглядаючи дослідження Н. Демиденко можна розглянути наступні типів мотивації особистості: особливості ієрархії потреб особистості відображаються у профілі потреб; профіль потреб характеризує певний тип мотивації, а тип мотивації представляє собою цілісне відображення актуального стану мотиваційно-потребової сфери особистості [4, с. 208].

Для того щоб більш детально провести аналіз мотиваційної сфери особистості ми можемо зробити спробу привести класифікацію, систематизацію та узагальнення різноманітних понять, які співвідносяться з мотиваційною сферою особистості, структурувати мотиваційні феномени і представити їх у вигляді моделі (Рис. 2). Нами виділено чотири складові мотиваційної сфери особистості (орієнтаційна, мобілізаційна, актуалізаційна

та реалізаційна), які послідовно переходять одна в одну, утворюючи чотириохтактний цикл.

В онтогенезі людини зазначені складові функціонують згідно діалектичних законів розвитку, забезпечуючи циклічний характер мотиваційної сфери особистості. Модель мотиваційної сфери особистості відображає чотириохкомпонентну структуру мотиваційної сфери особистості, покроковий алгоритм взаємодії структурних компонентів та циклічність цього алгоритму як зворотного зв'язку і взаємопереходу структурних компонентів. Представлена модель - це структурний покроковий алгоритм функціонування мотиваційної сфери особистості. Назви структурних компонентів згідно критерію функціональності відображають здійснювану мотиваційною сферою функцію стосовно особистості. Відповідно, орієнтаційна складова мотиваційної сфери особистості забезпечує загальну та диференціальну орієнтацію людини у зовнішньому середовищі. Завдяки їй здійснюється загальна оцінка відповідності зовнішніх умов внутрішнім властивостям (якою є, наприклад, потреба) організму людини та диференціація особливостей предметного і соціального оточення стосовно безпечності чи небезпечності навколишнього середовища для збереження внутрішньої рівноваги й цілісності людини як системи. За своїм змістом орієнтаційна складова є системою вроджених задатків, передумов, певних орієнтирів, що забезпечують загальну та диференціальну орієнтацію у зовнішньому середовищі. Формою прояву, показниками орієнтаційної складової мотиваційної сфери особистості виступають типологічні властивості нервової системи, індивідуальні особливості будови аналізаторів, зон кори головного мозку, потяги, нахили, спрямованість, емоційна спрямованість тощо. Орієнтаційна складова мотиваційної сфери інтегративно забезпечує всеохоплюючу спрямованість особистості як відкритої системи, що постійно взаємодіє з навколишнім середовищем.

Друга складова мотиваційної сфери особистості відображає функцію мобілізації наявних сил та ресурсів особистості для здійснення акту взаємодії людини з навколишнім середовищем. Мобілізаційна складова за своїм змістом є системою закріплених, розвинених задатків у прижиттєвому досвіді, що відображаються у властивостях характеру, індивідуальному стилі діяльності. У певному сенсі вона є інструментальним забезпеченням активності особистості.

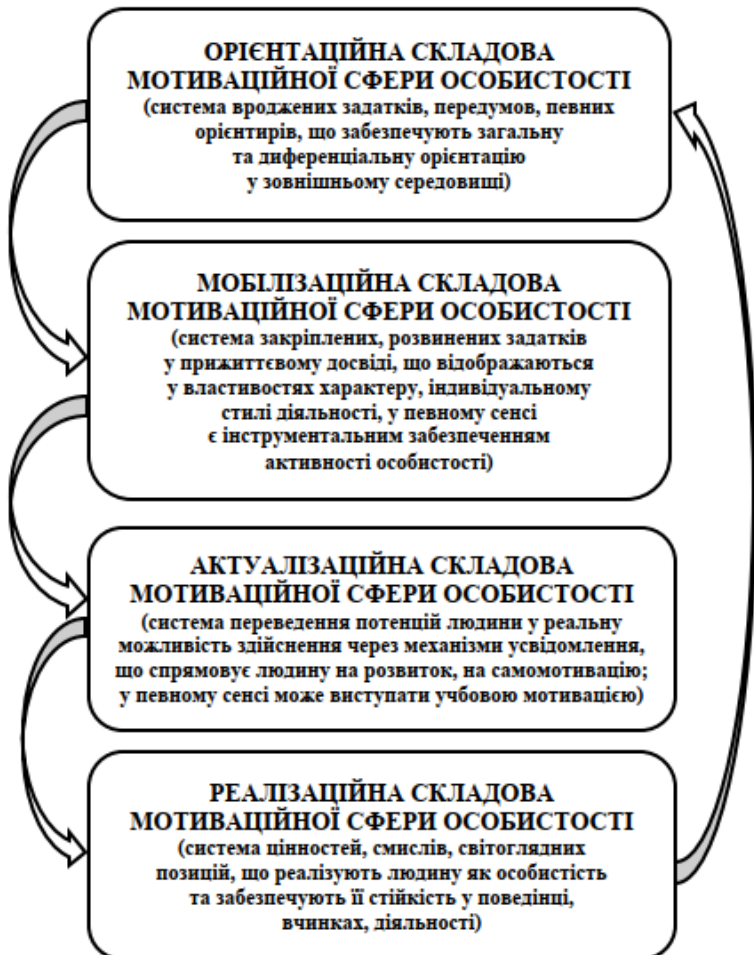

Рис. 2. Модель мотиваційної сфери особистості

Третя складова мотиваційної сфери особистості виконує функцію актуалізації наявних можливостей (сил, ресурсів) людини та попередньо визначає необхідну кількість ресурсів для здійснення активності. Відповідно,

і має назву - актуалізаційна складова мотиваційної сфери особистості. За своїм змістом вона є системою переведення потенцій людини у реальну можливість здійснення через механізми усвідомлення, що спрямовує людину на розвиток, на самомотивацію.

Четвертою складовою за функціональним критерієм є реалізаційна складова мотиваційної сфери особистості, що забезпечує реалізацію, здійснення людини у навколишньому світі. Змістовно ця складова є системою цінностей, смислів, світоглядних позицій, що реалізують людину як особистість та забезпечують її стійкість у поведінці, вчинках, діяльності. Відповідно, формою прояву і водночас її показниками виступають локус контролю, мотивація досягнення, цінності, смисли, світогляд, сенс життя, картина світу тощо.

Кожна складова є відповідним тактом чотирьохтактного циклу функціонування мотиваційної сфери особистості. У кожному акті взаємодії людини з навколишнім середовищем мотиваційний процес розпочинається з орієнтаційної складової, яка переходить у мобілізаційну, що в свою чергу змінюється актуалізаційною, і завершується цей процес реалізаційною складовою. У моделі представлені водночас і онтогенетична послідовність розгортання мотиваційної сфери особистості, і рух від вродженості до набутості мотиваційних феноменів, що супроводжується зростанням рівня усвідомленості мотиваційних процесів: людина народжується з певними внутрішніми задатками, нуждою, спрямованістю, які в процесі набуття індивідуального досвіду поступово переходять у риси характеру, індивідуальності, які в свою чергу починають визначати інтереси, світогляд, і, зрештою, відбувається становлення цінностей, смислів, картини світу людини, які, в свою чергу, на новому етапі розвитку людини починають виконувати функцію орієнтації особистості у навколишньому середовищі.

Отже, поняття мотиваційної сфери особистості узагальнено можна визначити як центр простору особистості, де перетинаються всі особистісні властивості, що визначають характер мотиваційних процесів, і який задає спрямованість, забезпечує стійкість, стабільність та цілісність особистості. Представлена модель мотиваційної сфери особистості має широкі прогностичні можливості для психологічної практики: прогнозування можливої поведінки, виконання професійних обов'язків, здійснення вчинків людиною у тих чи інших життєвих ситуаціях. Самодостатність моделі визначає її вимірнувальні можливості у процесі вивчення різноманітних

проявів особистості в освітньому середовищі, коли експериментатор своїми діями не буде вносити відхилень у досліджуване явище.

Список використаної літератури

1. Волянюк А. Мотивація як фактор підвищення навчальної успішності молодших школярів. Науковий збірник «Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка», 2020. Том 1. № 27. с. 241-24.

2. Мешков Н. І., Мешков Д. Н. Мотивація особистості як ключова проблема психології інтеграція освіти / Н.І. Мешков, Д.Н. Мешков // Психологія освіти. – 2015. - №1 - Т. 19. - С. 37-43.

3. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка. - Т. XII. - Ч. 6. - К., 2019. - С. 233-240.

4. Деміденко Н. Н. Профіль потреб та типи мотивації особистості. Вісник КМУ ім. Н.А. Некрасова. 2009, тому 15. С. 206-211.

Побокіна Г.М.,

к. психол. наук, доцент кафедри
практичної психології та соціальної
роботи СНУ ім. В. Даля,
здобувач вищої освіти групи УСЗ-23зм СНУ ім. В. Даля

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ УПРАВЛІННЯ КАДРОВОЮ ПОЛІТИКОЮ ОРГАНІЗАЦІЇ

Кадрова політика в Україні на сьогодні ще не повною мірою відповідає сучасним вимогам і викликам. На різних рівнях влади ще відсутня програма дій щодо розвитку персоналу, а кадровий процес зводиться до здійснення контролю за негативними проявами в роботі з персоналом та причин виникнення конфліктів. Характерною є відсутність висококваліфікованих кадрів, мотивації праці, засобів діагностики кадрової ситуації, оцінки праці та персоналу, прогнозу кадрових потреб тощо. Кадрові служби більшості організацій не мають програм розвитку персоналу.

Основою будь-якої організації та її головним багатством є люди. Причому людина є не тільки ключовим і найціннішим «ресурсом» організації, а й найкоштовнішим. Якість трудових ресурсів безпосередньо

впливає на конкурентні можливості організації та є однією з найважливіших сфер створення конкурентних переваг [1].

З усіх елементів потенціалу організації лише кадровий складник спроможний до активного й самостійного реагування на динамічні зміни зовнішнього середовища. Для того, щоб з'ясувати сутність поняття «кадровий потенціал організації», необхідно визначитися з такими категоріями, як «трудові ресурси» та «трудовий потенціал».

Трудові ресурси - це частина населення країни, що за своїм фізичним розвитком, розумовими здібностями та знаннями спроможна працювати в народному господарстві [2, с. 78].

Поняття «трудовий потенціал» почали використовувати в 1980 р. у наслідок розвитку науки в новій соціально-економічній ситуації, пов'язаній із переходом економіки на інтенсивний розвиток, що привело до зміни поглядів на місце людини в суспільному виробництві. Трудовий потенціал розглядається як інтегральна динамічна система, яка охоплює демографічну, економічну та соціальну підсистеми, об'єднані спільністю трудової діяльності.

Упровадження в наукову сферу поняття «трудовий потенціал» означало перегляд ролі людини у виробничому процесі, визнання значення нагромадженого в суспільстві інтелектуального й освітнього потенціалу.

На основі визначення сутності трудового потенціалу, виділяють шість наукових підходів до змістової інтерпретації цієї категорії: факторний, демографічний, ресурсний, політекономічний, системний та етимологічний. Розрізняють також трудовий потенціал суспільства, території, організації та окремої людини.

У великих організаціях кадрова політика розробляється та офіційно декларується у загальних корпоративних документах (інструкціях, меморандумах, що регламентують найважливіші аспекти управління людськими ресурсами). У невеликих організаціях вона може існувати як система неофіційних установок власників. Саме тому, щоб оцінити важливість розробки та реалізації кадрової політики в організації, у сучасних умовах необхідно визначити її сутність.

Ринкова економіка висуває цілу низку принципів завдань, одним із найважливіших серед яких є максимально ефективне використання кадрового потенціалу. Для того щоби досягти цих цілей, необхідна чітко розроблена кадрова політика. У сучасних умовах кадрова політика більшістю вчених визнається фундаментом процесу управління персоналом.

Робота з кадрами відноситься до ключових моментів діяльності будь-якої організації як елементу економіки держави. Нині ні в кого не викликає сумнівів той факт, що найважливішим ресурсом будь-якої організації є її співробітники. Сутністю кадрової політики є така робота з персоналом, яка відповідає концепції розвитку організації, тобто кадрова політика - складова частина стратегічно орієнтованої політики організації.

Іншими словами, кадрова політика стає потужним стратегічним інструментом системи управління персоналом організації. Проблема формування ефективної кадрової політики має високу актуальність. Це обумовлено такими обставинами: по-перше, сучасні умови життя створили деякі вимоги суспільства умовам праці; по-друге, нині конкуренція переходить в кадрову площину; по-третє, безперечно важливість має висока значимість і потенціал грамотно сформованої кадрової політики, яка дає змогу забезпечити оптимальний баланс кадрових процесів. Незважаючи на очевидну вигідність вдосконалення кадрової політики організації для компаній, лише незначна кількість вітчизняних підприємств поглиблено займається цим питанням.

Механізм реалізації кадрової політики - це не що інше, як нормована система організаційних заходів, яка зачіпає як соціальні, так і організаційно-адміністративні сторони життєдіяльності організації з метою запобігання кадрових проблем і задоволення потреб організації в персоналі. На основі концепції і принципів управління розробляють кадрову політику, тобто основні напрями, форми, методи і критерії роботи з персоналом, спрямовані на підвищення ефективності його використання і діяльності організації загалом.

Кадрова політика є генеральним напрямом кадрової роботи, яка реалізується в процесі управління персоналом і модифікується в міру зміни стратегічних пріоритетів. Управління персоналом - важкий процес забезпечення кадрами підприємства, організація їх ефективного використання та професійного розвитку. Нині в умовах переходу до ринкової економіки багато керівників вітчизняних виробничих організацій недооцінюють значення методів управління персоналом, які притаманні сучасному менеджменту й активно використовуються закордоном для ефективного управління і підвищення продуктивності праці [4].

На рівні організації природа та роль кадрової політики полягають у такому:

– кадрова політика є невід’ємною частиною загальної політики організації;

– кадрова політика відображає основні наміри керівництва щодо формування кадрового складу та його характеристик, механізму реалізації цілей та завдань, що спрямовані на збереження, укріплення та розвиток кадрового потенціалу, створення відповідального та високопродуктивного згуртованого колективу, який здатен своєчасно реагувати на мінливі вимоги ринку з урахуванням стратегії розвитку організації, що певним чином обумовлюється державною кадровою політикою;

– механізм кадрової політики перш за все обумовлюється економічними інтересами й не завжди відповідає цілям працівника як об’єкта кадрової політики;

– кадрова політика має забезпечити концентрацію очікувань та сподівань загальної політики організації;

– кадрова політика покликана узгодити інтереси соціальних груп, спрямувати їх активність на продуктивну ділову взаємодію, знизити ймовірність деструктивного протистояння;

– неузгодження кадровою політикою економічних інтересів організації та цілей працівника, зрештою, породжує мотивовані конфлікти [3].

Кадрова політика - це створення організацією трудового колективу, який найкращим чином сприяв би суміщенню цілей підприємства і його працівників. Кадрова політика має на меті створення згуртованої, відповідальної, високорозвиненої і високопродуктивної робочої сили. Вона повинна збільшувати можливість підприємства, реагувати на вимоги ринку в найближчому майбутньому [2].

Персонал (кадри) - це працівники, найняті виробництвом для виконання виробничих завдань, які володіють певними навичками і спеціальною кваліфікацією. Персонал є найважливішим об’єктом кадрової політики організації. Успіх роботи будь-якої організації забезпечує його персонал. Тому сучасна концепція управління організацією передбачає виділення з великої кількості функціональних сфер управлінської діяльності такої, яка пов’язана з управлінням кадрової складової виробництва - персоналом організації [3].

Управління персоналом полягає у:

- формуванні системи управління персоналом;

- кадровому плануванні;

- визначенні кадрового потенціалу і потреби організації в персоналі;
- обліку і нормуванні чисельності працівників.

Здійснення кадрової політики можливо двома способами. Вона може бути швидкою і рішучою, заснованою на пріоритеті виробничих інтересів або на врахуванні того, як її реалізація відобразиться на трудовому колективі. Кадрова політика стосується таких питань, як найм працівників, підготовка персоналу, його професійний розвиток, встановлення найкращої взаємодії організації і працівників. Поточна кадрова робота орієнтована на швидке рішення кадрових питань [5].

Кадрова політика повинна миттєво реагувати на зміни ринку, у зв'язку з чим вона повинна мати такі властивості: орієнтація на довгострокове планування, зв'язок зі стратегією, значимість ролі кадрів. Так само вона повинна забезпечувати працівників сприятливими умовами для праці, забезпечувати можливість кар'єрного росту, створювати гарний настрій в колективі, давати своїм співробітникам впевненість у завтрашньому дні. Головним завданням кадрової політики є забезпечення врахування інтересів кожного працівника організації. Кадрова політика визначає цілі, що впливають на взаємини організації з зовнішнім середовищем, а також цілі, пов'язані зі ставленням організації до своїх працівників. Кадрова політика здійснюється стратегічними й оперативними системами управління.

Цілі кадрової політики поділяються на економічні та соціальні.

Економічні цілі - досягнення прийнятної пропорції між витратами і результатами. У нинішній економічній ситуації кадрові рішення спрямовані на безумовне зменшення кадрових витрат. Вони необхідні для оптимізації пропорції між цими витратами, з одного боку, і продуктивністю праці, з іншого боку.

Соціальні цілі - вдосконалення матеріального і нематеріального становища персоналу організації. Більшою мірою це відноситься до заробітної плати, зменшення тривалості робочого часу, соціальних видатків, облаштування робочих місць і надання можливості працівнику брати участь в ухваленні рішень.

Таким чином, кадрова політика повинна бути спрямована не тільки на створення сприятливих умов праці, але й на забезпечення можливості просування по кар'єрних сходах, на створення впевненості в завтрашньому дні. Кадрова політика має головну мету забезпечення на сьогоднішній момент і в майбутньому кожне робоче місце персоналом належної кваліфікації. Безумовно, головною її метою має бути формування та

оптимальне використання кадрів для досягнення цілей організації. Проблема полягає в тому, щоб забезпечити ефективний кадровий процес, який буде сприяти сталому розвитку економіки, політичного життя і соціальної сфери організації.

Список використаної літератури

1. Недогонов Д.В. Управління робочим персоналом у сучасних промислових організаціях Харкова: соціологічний аналіз / Д.В. Недогонов. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://lomonosovmsu.ru/archive/Lomonosov_2007/17/nedogonov_dv.doc.pdf.
2. Биканова О. Мотивація праці як важливий чинник забезпечення ефективного управління персоналом підприємства: режим доступу: <http://confcv.at.a/forum/53-482-1>.
3. Шаповал О.А. Управління персоналом : навчальний посібник / О.А. Шаповал. - Харків : НАНГУ, 2015. 295 с.
4. Матвеевко Н.В. Кадрова політика вищих навчальних закладів щодо підбору персоналу / Н.В. Матвеевко // Актуальні проблеми економіки. - 2008. - № 9. - С. 123-126. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2008_10_36.
5. Савельєва В.О. Управління персоналом : [навчальний посібник] / В.О. Савельєва, О.М. Єськов. - К. : Професіонал, 2005. - 335 с.

Федіна А.М.,

здобувачка вищої освіти освітньої програми «Практична психологія»,
Горлівський інститут іноземних мов
Державного вищого навчального закладу
«Донбаський державний педагогічний університет».

ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗДОРОВ'Я В СУБ'ЕКТИВНІЙ ОЦІНЦІ

З плином часу наукове розуміння психологічного здоров'я зазнає суттєвих змін, проводяться дослідження його джерел, уточнюється склад компонентів, розширюється термінологічна база, та вивчаються впливи різноманітних чинників, такі як соціальні взаємовідносини, генетична схильність, матеріальне становище, задоволення потреб, наявність життєвих цілей, фізична активність, індивідуальні особливості, прийняття себе як особистості та ін.

Н. Бредбурн уперше спробував концептуалізувати розрізнені дані емпіричних досліджень психологічного здоров'я людини. Застосувавши метафору з есе "Їжак і Лисиця" англійського філософа Ісаї Берліна, Н. Бредбурн розділив дослідників психологічного здоров'я того періоду на два табори. До "войовничих їжаків" він відніс теоретиків З. Фреда і К. Г. Юнга та інших дослідників, які намагалися відстояти свою теоретичну позицію, а до "лисиць" - емпіриків, наприклад, М.Ягоду, яка запропонувала шість критеріїв психологічного здоров'я людини людини: позитивне самоприйняття (висока самооцінка, вираженість почуття ідентичності); інтегрованість (стійкість до стресів); активність і можливість розвивати свій потенціал (особистісне зростання); автономність (незалежність від впливу соціального оточення); точність сприйняття реальності (соціальна сприйнятливність); компетентність щодо навколишнього середовища (здатність до соціальної адаптації та ефективного розв'язання проблем) [3]

Поняття «психологічне здоров'я» розглядається поряд (часто як синонім) із такими поняттями як «психічне здоров'я» та «психологічне благополуччя». Всі ці поняття мають соціально-психологічний компонент. Розгляд психологічного здоров'я через категорію «психологічного благополуччя» додає цьому поняттю соціального забарвлення (N. M. Bradburn, E. Diner)

Теоретичний аналіз досліджуваної проблеми виявляє, що порівняно із суб'єктивним благополуччям, що відображає індивідуальні оцінки та переживання, психологічне здоров'я виражає усвідомлені й неусвідомлені ресурси особистості для ведення найкращого життя й успішного подолання різноманітних проблем. У цьому контексті психологічне благополуччя являє собою стан оптимального функціонування особистості, і одним із його вимірів є суб'єктивна оцінка різних аспектів життя людини, виражена рівнем суб'єктивного благополуччя. Важливо зазначити, що неусвідомлювані аспекти цього стану вимірюються за допомогою інструментів психологічної діагностики, що сприяє глибшому розумінню внутрішніх ресурсів і потенцій особистості, які впливають на її психологічне здоров'я.

Психологічне здоров'я, що розглядається з погляду суб'єктивної оцінки, являє собою комплексний психологічний конструкт, сформований на основі внутрішнього сприйняття особистістю свого емоційного, когнітивного і соціального стану. Суб'єктивна оцінка психологічного здоров'я є процесом самопізнання і рефлексії, що включає в себе як явні, так і неявні аспекти особистого психічного життя (Явні аспекти: емоційні стани, як-от радість,

смуток, страх, є безпосередньо сприйнятими й усвідомлюваними людиною, а також мислення й когнітивні процеси, як-от розв'язання проблем, усвідомлене ухвалення рішень та осмислення інформації. Неявні аспекти включають неявні ментальні процеси, які можуть впливати на поведінку та емоції, не будучи повністю усвідомленими, а також підсвідомі переконання, стереотипи, що формуються на несвідомому рівні й можуть впливати на оцінку подій та інтерпретацію досвіду.)

Розуміння власного психологічного стану та здатність виражати його через суб'єктивні оцінки є невід'ємною частиною процесу формування психологічного здоров'я. Суттєву роль у формуванні суб'єктивного психологічного здоров'я відіграє сприйняття ступеня відповідності власного життя уявленням про бажане й очікуване. Відмінності між очікуваннями та реальністю можуть впливати на рівень задоволеності та, відповідно, на суб'єктивне психологічне благополуччя.

Додатково, психологічне здоров'я, що розглядається суб'єктивно, передбачає здатність індивіда адаптуватися до стресових ситуацій, ефективно управляти своїми емоціями і реагувати на навколишнє середовище. У цьому контексті суб'єктивна оцінка стає не тільки показником поточного психологічного стану, а й індикатором резервів адаптації та саморегуляції.

Індивідуальне здоров'я людини як суб'єкта визначає духовна складова.

Духовна складова пов'язана з максимальним розкриттям духовного, морального потенціалу, свідомим прагненням людини до реалізації вищих властивостей особистості. Як підкреслює А. Маслоу, духовне здоров'я виявляється у зв'язках людини зі світом: у релігійності, відчутті краси, гармонії та захопленні власне життям [4]. Критеріями психологічного здоров'я, згідно з концепцією А. Елліса, є такі:

1. Інтерес до самого себе: чутлива й емоційно здорова людина ставить свої інтереси трохи вище інтересів інших, певною мірою жертвує собою заради тих, про кого піклується, але не цілком.

2. Суспільний інтерес: якщо людина поводить себе аморально, не обстоює інтереси інших і заохочує соціальний відбір, малоімовірно, що вона побудує собі світ, у якому зможе жити затишно та щасливо.

3. Самоврядування (самоконтроль): здатність брати на себе відповідальність за своє життя й водночас прагнення до об'єднання з іншими без вимагання значної підтримки.

4. Висока фрустраційна стійкість: надання права собі та іншим робити помилки без засудження своєї особистості або особистості іншого.

5. Гнучкість: пластичність думки, відкритість до змін; людина не ставить собі та іншим жорстких незмінних правил.

6. Прийняття невизначеності: людина живе у світі ймовірностей та випадковостей, у якому ніколи не буде повної визначеності.

7. Орієнтація на творчі плани: творчі інтереси займають більшу частину існування людини й вимагають від неї участі.

8. «Наукове» мислення: прагнення бути більш об'єктивним, раціональним. Регуляція своїх почуттів і дій за допомогою оцінювання їх наслідків відповідно до ступеня їх впливу на досягнення близьких і віддалених цілей.

9. Прийняття самого себе: відмова від оцінювання своєї внутрішньої цінності за зовнішніми досягненнями або під впливом оцінки інших, прагнення радіти життю, а не лише стверджувати себе.

10. Ризик: емоційно здорова людина схильна ризикувати виправдано й прагне робити те, що вона хоче, навіть коли існує можливість невдачі, вона прагне бути заповзятливою, проте не нерозважливо хороброю.

11. Тривалий гедонізм: людина шукає задоволення як від поточного моменту, так і від можливого майбутнього; вона вважає, що краще думати як про сьогодні, так і про завтра, і не захоплена негайним отриманням задоволення.

12. Нонутопізм: відмова від нереалістичного прагнення до всеохопного щастя, радості, досконалості або до повної відсутності тривоги, депресії, приниження своєї гідності й ворожості.

13. Відповідальність за свої емоційні порушення: схильність брати на себе відповідальності за свої вчинки, а не прагнення з метою захисту звинувачувати інших або соціальні умови [5]

Підбиваючи підсумки, дослідження, заглиблюючись в аспекти суб'єктивної оцінки психологічного здоров'я, надають можливість кращого розуміння індивідуальних механізмів формування та підтримання психологічного добробуту, що, своєю чергою, є важливим чинником для розроблення персоналізованих стратегій підтримки й управління психологічним здоров'ям.

Список використаної літератури

1. Суб'єктивне та психологічне благополуччя: сучасні і класичні підходи, моделі та чинники / Б. Є. Пахоль // Український психологічний журнал. - 2017. - № 1.
2. Основні підходи до вивчення психологічного благополуччя особистості: теоретичний аспект / Н. В. Каргіна // Наука і освіта. - 2015. - № 3.
3. Bradburn N. The Structure of Psychological well-being / N. Bradburn. – Chicago : Aldine Pub. Co., 1969. – P. 320.
4. Шульц Д. Історія сучасної психології / Д. Шульц. Д. Шульц, С. Шульц. - 2-е изд., перераб. і испр. - СПб. : Євразія, 2002. - 532 с.
5. Ellis A. The Practice of Rational-Emotive Therapy / A. Ellis, W. Dryden. – N. Y. : Spinger Publishing Company, 1987. – P. 18–20.

Сербін Ю.В.,

к.психол.н., доц., доцент
кафедри психології та
соціології СНУ ім. В. Даля,

Гребенік О.Р.,

здобувачка вищої освіти групи
ПС-22з спеціальності 053
Психологія СНУ ім. В. Даля

УМОВИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПСИХІЧНОГО ТА ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ЮНАКІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Зважаючи на умови життя сьогодення, актуальною постає проблема здоров'я, адже здоров'я – це невід'ємна та найвища цінність людського життя, що є актуальною протягом всього існування людства. Нерозривно пов'язані фізичне та психологічне й психічне здоров'я людини, адже психологічне здоров'я – це одна з необхідних умов гармонійного розвитку особистості, а ознакою психічного здоров'я є гармонійне функціонування особистості у середовищі, що її оточує.

Протягом усієї своєї історії людство зазнавало вплив травматичних подій, пов'язаних з військовими конфліктами. На жаль, ХХІ століття, не зважаючи на бурхливий розвиток усіх сфер суспільного життя, не стало винятком. Війна, що зараз відбувається на території України, безпосередньо

торкається великої кількості цивільних осіб та негативно впливає на їх психічне та психологічне здоров'я.

Таким чином проблема психічного та психологічного здоров'я наразі є актуальною та зумовлена реаліями життя в Україні. Військові дії – це небезпечний та надскладний період для держави та її громадян, зокрема юнацтва. Під час військових дій юнаки можуть зіткнутися з різноманітними проблемами та ситуаціями, що матимуть відчутний вплив на їхнє психічне та психологічне здоров'я навіть через кілька років після того, як війна закінчиться. Страх, невизначеність, неможливість планування подальшого життя, втрати, тривалий стрес знизили стан психічного та психологічного благополуччя українців, зокрема юнацтва. Саме тому актуальною є проблема збереження психічного та психологічного здоров'я юнаків в умовах війни.

Вчені з різних країн у своїх наукових працях з психології, психіатрії, філософії з'ясовують поняття психологічного здоров'я, основні критерії його визначення та умови збереження. Дослідження цих питань є у роботах таких вчених, як А. Адлер, Г. Ложкін, А. Маслоу, М. Мушкевич, К. Роджерс, В. Франкл, З. Фрейд, Е. Фром, К. Юнг. Значну увагу проблемі психічного та психологічного здоров'я приділено в працях А. Асаджіолі, С. Грофа, В. Франкла та ін.

В останні часи спостерігається значне зростання негативного впливу різних факторів на особистість. У людей загострюються почуття страху, невизначеності, невпевненості, розгубленості та, часом, розчарування. Сучасний світ, завдяки своїй динамічності та суперечливості, все більше втручається в особистий простір людини, і це має негативний вплив на її загальне здоров'я, зокрема, на її психологічне здоров'я.

Традиційно, проблеми психічного та психологічного здоров'я науково і практично вивчаються в медицині та психології. Проте сьогодні ці питання розглядаються і реалізуються в інших галузях, таких як економіка, екологія, юриспруденція, зокрема в законодавчій та правоохоронній діяльності, а також в сфері соціального захисту та забезпечення населення. На цю проблематику звертає увагу і політична риторика, яка активізується в сучасному світі не тільки перед виборами, але є невід'ємною частиною суспільно-культурного і інформаційного середовища сьогодення.

У документах ВООЗ визначено роль психічного здоров'я в життєдіяльності особистості та соціальних спільнот. Зазначається, що психічне здоров'я є фундаментальною основою для нашої колективної та індивідуальної здатності мислити, переживати емоції та взаємодіяти один з

одним, заробляти на життя й насолоджуватися ним. Відповідно, психічне здоров'я розглядається як життєво важлива проблема для індивідів, громад та суспільства у всьому світі.

Тривалі збройні конфлікти мають серйозний вплив на психічне та психологічне здоров'я особистості, зокрема у юнаків. Психологічні травми, викликані воєнними подіями, можуть мати тривалі наслідки та призводити до психічних розладів. Серед факторів, що впливають на психічне здоров'я, визначено страх, невизначеність, втрати, стрес. Зокрема, дослідження підтверджують, що психологічне благополуччя юнаків під час війни порушується через різні труднощі, такі як втрати, стресові ситуації, страх та невизначеність щодо майбутнього. Важливо враховувати вплив не лише самого конфлікту, але й його тривалості на психічне здоров'я.

Збройні конфлікти призводять до значного переміщення жінок і дітей, що призводить до погіршення їхнього фізичного та психічного здоров'я. Збільшення кількості осіб, які проживають близько до зон конфлікту, підвищує ризик смертності та інших проблем здоров'я. Жінки та діти, особливо ті, хто проживає в зонах високої інтенсивності конфлікту, стикаються зі збільшеним ризиком смертності від різних причин, а також з іншими проблемами здоров'я, такими як травми, інфекції та психічні проблеми.

Події, пов'язані з тероризмом та війнами, значно змінюють соціокультурний контекст, що може призвести до стереотипів та змін у сприйнятті належності та винятковості, особливо серед молоді.

Враховуючи комплексність впливу подій, таких як терористичні акти чи збройні конфлікти, важливо розглядати питання здоров'я в контексті не лише психологічних травм, але й соціальних, економічних та культурних чинників.

Війна може спричинити порушення психічного здоров'я, такі як посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), депресія, анкіозні розлади та інші психічні проблеми. Ці стани можуть проявлятися нервовими розладами, тривожністю, апатією та іншими симптомами.

Війна може суттєво вплинути на соціальну адаптацію юнаків. Втрата близьких, переселення, руйнування соціальної інфраструктури та навчальних закладів можуть стати перешкодою для нормального розвитку та соціальної інтеграції.

У військовому конфлікті молоді люди можуть стати більш вразливими до радикалізації та участі в екстремістських групах. Пошук

приголомшливих відповідей на стресові ситуації може вести до радикальних переконань. Юнаки, які пережили воєнні події, часто потребують психологічної допомоги та підтримки. Програми реабілітації, консультування та терапія можуть допомогти їм подолати травматичні наслідки та відновити психічне здоров'я.

У цілому, війна залишає глибокий слід на психологічному здоров'ї юнаків, і важливо забезпечити їхню адекватну підтримку та допомогу для подолання викликів, пов'язаних із воєнним конфліктом.

Список використаної літератури

1. Волков Д.С. Особливості психічного здоров'я та особистісних властивостей студентів-психологів [Електронний ресурс] / Волков Д.С., Черних О.А. – Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія, 2021. – Режим доступу: <https://doi.org/10.32838/2709-3093/2021.1/03>
2. Галецька І. Психологія здоров'я: теорія і практика. / Галецька І., Сосновський Т. – Львів : вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 338 с.
3. Драпкін О. Особливості надання різних видів допомоги залежно від віку дитини та її знаходження у небезпечному чи захищеному середовищі [Електронний ресурс] : Вебінар. (Ізраїль). – Режим доступу: <https://youtu.be/XVXv93m1XtM>.
4. Завацька Н. Є. Психологічні умови формування адаптивних можливостей студентів вищих навчальних закладів гуманітарного профілю : [монографія] / Завацька Н. Є., Сербін Ю. В., Бохонкова Ю. О. – Северодонецьк: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2017. – 176 с.
5. Карамушка Л. М. Психічне здоров'я особистості під час війни: як його зберегти та підтримати : Метод. рекомендації / Карамушка Л. М. – Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2022. – 52 с.

Булас Д.С.,
здобувачка вищої освіти освітньої програми
«Практична психологія»,
Горлівський інститут іноземних мов
Державного вищого навчального
закладу «Донбаський державний
педагогічний університет»

ВПЛИВ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ НА СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНУ АДАПТАЦІЮ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Соціально-економічні зміни в нашій державі ставлять питання про компетентність сучасної людини на одне з головних місць при розгляді формування її особистісного та професійного статусу. Здатність до спілкування передбачає розвиток правильної спрямованості особистості на власний психологічний потенціал, на можливості партнера, на ситуацію і завдання.

Актуальність обраної теми обумовлена складністю поставленого завдання, реалізація якого залежить від злагодженості і взаєморозуміння членів військового колективу, володіння військовими спеціальними знаннями, формування комунікативної компетентності, вміння ефективно взаємодіяти згідно з правилами і нормами життя, прийнятими в суспільстві і Збройних силах України.

Особливо гостро стоїть питання впливу комунікативної компетентності на соціально-психологічну адаптацію військовослужбовців.

У військовій психології дослідження закономірностей, психологічних механізмів і типології адаптаційного процесу, особливостей його прояву в різних категорій військовослужбовців були предметом вивчення Бабіч О. В., Вавілова Н.В., Дубчак Н.І., Калагін Ю.А., Клименко Н.Г., Осьодло В.І., Отич О.М., Павлова О.О., Палагнюк М.М., Петрова Л.О., Пустовий О.М., Стасюк В. В., Тарасенко С. М., Ткач П. Б., Ткачук Р., Тяпкіна Ю. О., Цюрупа М. В. та ін [1, 2, 4, 5].

Безперечно, військова служба, навіть у мирний час, є жорстким психологічним середовищем, яке вимагає від військовослужбовця великого напруження сил та енергії, наявності конкретних особистісних особливостей, без яких його виживання в цьому середовищі буде

ускладнене або взагалі неможливим. З іншого боку, відомо, що людська психіка має величезні резерви, завдяки чому людська нервова система, психіка і особистість здатні до адаптації, зокрема й до жорстких умов [3].

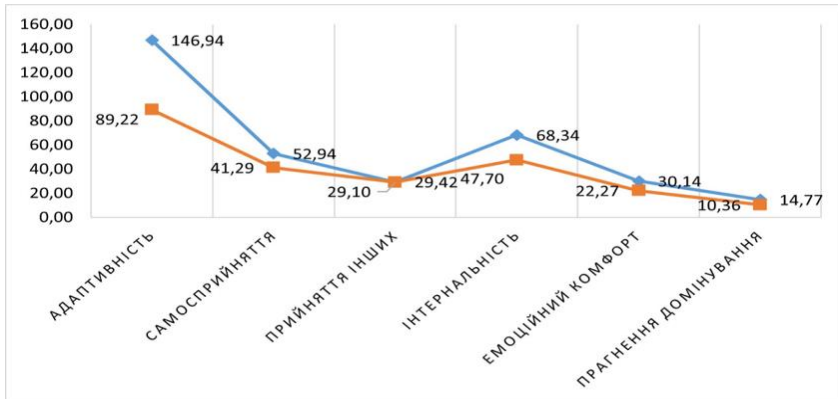
Вищезазначені положення обумовлюють необхідність здійснення психологічних досліджень, спрямованих на вивчення впливу комунікативної компетентності на соціально-психологічну адаптацію військовослужбовців в умовах війни та воєнного стану.

Ми провели дослідження серед військовослужбовців віком 25 – 35 років на базі В/Ч та військового шпиталю у м. Хмельницький.

Для діагностики комунікативної та соціальної компетенції використовувалася методика «Діагностика комунікативної соціальної компетентності (КСК)». Дана методика призначена для отримання повного уявлення про особистість, складання імовірнісного прогнозу успішності її професійної діяльності.

Кожен протокол було перевірено на фактор «брехні». «Фактор Л» має значення 6 балів із допустимих 12, що говорить про правдивість результатів.

Результати методики КСК за групами піддослідних представлені мал. 1

Найбільші відмінності ми спостерігаємо за факторами комунікабельності, рівня логічного мислення, зрілості (емоційної стійкості), життєрадісності, самоконтролю.

За усіма цими показниками група високо адаптивних досліджуваних має переважні позиції. За показниками чутливості та незалежності результати у представників різних груп практично збігаються.

Група середньо адаптивних осіб характеризується певним балансом за характеристиками «товариськості – замкнутості» та «кмітливості – неуважності» («логічності-алогічності» мислення). Показники зрілості, життєрадісності та самоконтролю у цій групі за своїм рівнем виразності переважають над протилежними характеристиками. Показники незалежності та чутливості до інших людей відрізняються високим рівнем виразності, що збігається з групою високо адаптивних.

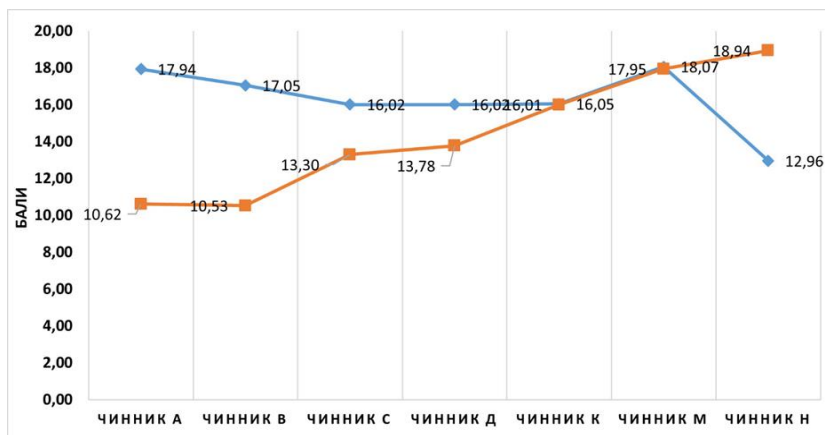
Таким чином, група високо адаптивних досліджуваних має високий рівень комунікативної компетентності, а група середньо адаптивних – середньо-високий рівень комунікативної компетентності.

Крім того, даний опитувальник дозволяє виявити схильність до асоціальної поведінки (фактор П), що може характеризуватись зневагою до прийнятих суспільних норм, моральних та етичних цінностей, що встановилися правил поведінки та звичаїв. Дана вибірка піддослідних характеризується за фактором «схильність до асоціальної поведінки» 11,94 та 12,03 відповідно балів із 20 можливих. Це можна оцінити як допустимий рівень.

Дослідження рівня адаптованості учасників виборки за методикою Роджерса-Даймонда дозволило нам розділити всю вибірку на дві групи: група з високим рівнем адаптивності та група з середнім рівнем адаптивності. З низьким рівнем адаптивності у всій вибірці було виявлено лише три людини, причому їхні результати були на межі з середньою нормою. Тому ми вважали за можливе віднести їх до групи середньо адаптивних. Вся вибірка за рівнями адаптації поділена на дві групи. Відмінності між виділеними групами виявлено за більшістю показників, що враховуються (критерій Манна-Уїтні). Профіль вираженості компонентів адаптації обох групах випробуваних подібний. Але лише на рівні статистичних відмінностей виявлено інтенсивність цих компонентів (див. рис. 2).

Найбільш виражені відмінності спостерігаються за показниками загальної адаптивності, самосприйняття та інтернальності. При цьому у середньо адаптивних випробуваних на середньому рівні вираженості знаходяться крім показника загальної адаптивності ще показники інтернальності та прагнення домінування. Інші компоненти

характеризуються високим рівнем виразності. Загалом це свідчить про структурну схожість адаптації в обох групах.

Результати нашого дослідження дозволяють зробити висновки про специфіку адаптації військовослужбовців.

По-перше, для досліджуваної вибірки характерний високий рівень соціальної та особливо професійної адаптації.

По-друге, структурний профіль адаптації представлений високими значеннями. Наш військовослужбовець має середній і високий рівень загальної адаптованості до навколишнього світу. Він досить впевнений у собі, схильний до прийняття людей, схвалення їхнього життя і чекає на позитивне ставлення до себе, до оточення. Він прагне домінування, бере відповідальність за свою діяльність, емоційно позитивний.

По-третє, порівняння адаптаційного профілю та характеристики комунікативної компетентності в межах нашої вибірки свідчить про близькість рівня розвитку цілого ряду показників. Зокрема, це проглядається на показниках прийняття інших, емоційної стабільності, інтернальності, самосприйняття.

Список використаної літератури

1. Атаманенко І. Формування комунікативної культури майбутніх офіцерів Національної гвардії України. Дидаскал : часопис : матеріали

Всеукр. наук.- практ. конф. з міжнар. участю «Трансформації вищої педагогічної освіти: світовий і український контекст», 16–17 лист. 2021 р. / Кафедра загальної педагогіки та андрагогіки ПНПУ імені В. Г. Короленка. Полтава, 2021. № 22. С. 156-159.

2. Бабіч О. В. Формування комунікативно-дискурсивної культури майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Хмельницький, 2018. 20 с.

3. Бондарев Г. В. Основи військової психології : навч. посіб.; Харків. нац. Ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 272 с

4. Волков Д., Абатурова О. Особливості просоціальної поведінки військовослужбовців. Grail of Science. 2022. №12-13. С. 592–597.

5. Гульбе О., Кобець О. Розвиток емоційної компетентності військовослужбовців у групах активного соціально-психологічного навчання. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки. 2021. №47(3). С. 15–18.

Симоненко С.М.,

д.психол.н., професорка кафедри
теорії та методики практичної психології

ПНПУ ім. К.Д. Ушинського,

Онищенко О.О.,

аспірантка кафедри
теорії та методики практичної психології

ПНПУ ім. К.Д. Ушинського

ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Актуальність дослідження зумовлена тим, що у період трансформаційних процесів в Україні має визнаватись необхідність самореалізації особистості та взяття на себе відповідальності за своє життя. На сьогодні, у вимірах воєнного стану, екзистенціалізм особистості набуває особливого звучання та інтерпретації. Передумови для дослідження екзистенціалізму в умовах воєнного стану включає в себе такі напрями: кризовий-почуття ізольованості і самотності, відчуття потенційної небезпеки для свого життя і своїх близьких, руйнація усталених поглядів на світ; ресурсний-спрямованість ціннісно-суб'єктивного екзистенціалізму на

орієнтацію до пошуку психологічного ресурсу, сенсу життя в період трансформаційних процесів в суспільстві. Вищеперерахована різноаспектність слугує провідною детермінантою для теоретичного аналізу насамперед таких ключових понять: «екзистенціалізм», «трансформаційні процеси», «цінності», «ціннісні орієнтації». Різні дисципліни можуть надавати різних трактувань та визначень поняття «цінність». Наприклад, у психології це може бути пов'язано з індивідуальними переконаннями, у філософії-ідеями, а в соціології-соціокультурними впливами. Трансформація понять у сучасних умовах: з урахуванням швидких змін у сучасному світі, поняття «цінність», «сенса» та «ціннісні орієнтації» можуть піддаватися трансформації, враховуючи нові реалії та виклики. Відсутність єдиного визначення свідчить про те, наскільки це поняття широке та залежить від багатьох факторів, таких як культурні, соціальні, особисті та інші.

Дослідженням екзистенціальності особистості з позиції психології та філософії займалися такі провідні вчені як: С.Мадді, Н.К'еркегор, Н.Корнієнко, А.Маслоу.

Слід зазначити, що незважаючи на досягнення вищеперерахованих та інших вчених, з таких наукових галузей як, психологія та філософія урізноманітнює аналіз складових вивчаємого феномену суб'єктивного життєтворення особистості в об'єктивно складних соціальних умовах, відтак розвиток цих наукових галузей поступово відповідає на питання і синтезує екзистенціалізм, ціннісні орієнтації особистості, та соціально-політичну трансформацію в умовах воєнного стану.

Враховуючи вищенаведене ми встановили мету наукового дослідження: розглянути феномен екзистенціалізму, враховуючи складність сучасних реалій життєдіяльності.

Для досягнення заданої мети дослідження психології та філософії екзистенціалізму особистості в умовах воєнного стану, ми виділили наступні завдання:

1) Інтерпретувати поняття «екзистенціалізм» та «ціннісні орієнтації», проаналізувати концепції і описати їх важливість для життєтворення особистості;

2) Окреслити синтетичну характеристику ціннісних орієнтацій та екзистенціалізму у період соціально-політичної трансформації під час війни в Україні.

Успішне виконання цих завдань може детермінувати теоретичне розкриття, аналіз, синтез отриманих знань про феномен екзистенціалізму,

унікальності життя особистості та прояву ціннісних орієнтацій під час воєнного стану.

Об'єкт дослідження: екзистенціалізм та ціннісні орієнтації особистості;

Предмет дослідження: специфіка суб'єктивного екзистенціалізму з урахуванням об'єктивної складової викликані умовами воєнного стану.

В своєму дослідженні ми виходимо з такої гіпотези: Екзистенціалізм особистості обумовлений як зовнішніми так і внутрішніми факторами. Зовнішні (об'єктивні) умови-соціальне середовище життя людини, внутрішні (суб'єктивні) з вольовими якостями людини, мисленнєвими здібностями, та наявністю свідомості.

Методи дослідження: *теоретичні-загальнонаукові* (аналіз і синтез наукової літератури, узагальнення та систематизація даних).

Вирішуючи перше завдання нами було інтерпретовано поняття «екзистенціалізм» та «ціннісні орієнтації», проаналізовано концепції і описано їх важливість для життєтворення особистості.

По-перше: екзистенціалізм у *філософському підтексті* акцентує унікальність буття, існування та свобод особистості. Людина постає з боку свого неповторного існування. В контексті екзистенціалізму, сприйняття абсурдності зовнішнього світу є важливим аспектом філософської рефлексії. Термін «абсурдність» у філософії екзистенціалізму означає відсутність інтелектуальної чи моральної згоди в світі, відчуття безсмысловності чи відсутності загального сенсу в існуванні. Один із визначальних моментів у розгляді абсурдності знаходиться в творах французького філософа та письменника Альбера Камю.[4] По-друге: якщо говорити про екзистенціалізм з *позиції психологічного підтексту*, то С. Мадді висловлював думку, що цей феномен формується з таких закономірностей особистості: як вільної, відповідальної, які в змозі мати психологічні сили та ресурси брати відповідальність за себе та свої дії. Відтак, характеристика екзистенціалізму в психологічному контексті відображає основні ідеї, які виникають з філософської концепції цього напрямку і їх відображення в психології. Дійсно, психологи, такі як С. Мадді, розглядають екзистенціалізм як важливий фактор у формуванні психологічного добробуту, вільності, відповідальності, самовизначення та зрештою сенс існування особистості. Узагальнюючи філософсько-психологічний синтез теорії екзистенціалізму існування. то людина постійно перебуває в ситуації неперервного вибору, у створенні власного життєвого шляху, зокрема у складних незмінюваних

життєвих ситуаціях. С.К'еркегор наголошував, на тому, що існування людини є унікальним актом, а саме здатність до мислення і наявність само/свідомості, постаючи перед собою, суспільством, здійснюючи вибір у своєму житті.[2]

Екзистенціалізм особистості є «чистою» основою для формування ціннісних орієнтацій. За словами Н.Корнієнко, підкреслюючи слова вищеперахованих авторів про вибір і відповідальність людини, то ціннісні орієнтації є сферою суб'єктивно-об'єктивних відносин, так би мовити, під впливом розгалуженої системи протиріч (зовнішніх та внутрішніх), усвідомлює важливість/неважливість предметів чи явищ навколишнього середовища, таким чином спираючись на набутий досвід і само/свідомість. Узагальнимо, що на основі ціннісних орієнтацій в людському екзистенціалізмі відбувається злиття попереднього досвіду і «тут і зараз»-переосмислення реальної дійсності з позиції «самого себе», що виключає неможливість подальшого вибору, пошуку нових шляхів розвитку, створення нових ідеалів діяльності людини.[3]

Вирішуючи друге завдання нами було окреслено синтетичну характеристику ціннісних орієнтацій та суб'єктивного екзистенціалізму у період соціально-політичних трансформацій під час війни в Україні. Наприклад, оглядаючи концепцію відомого екзистенціального психолога І.Ялома, то на сьогоднішній день «вічним» проблемним полем цінностей особистості є: психологічні проблеми відношення людей часу, життя/смерті. Акцентуючи увагу на цих пунктах, описано прагнення людей не відкладати життя на потім. адже не відомо, що буде завтра. Усвідомлення власного життя і його обмеженості в ситуаціях невідомості↔небезпеки викликаних прямою загрозою: а) дійсної-артобстріли, авіа/ракетні удари, пожежі і тд.; б) уявної-повітряна тривога, сирени тощо. [1]. Дефіцитні цінності-це ті аспекти життя, які можуть бути ускладненими або відсутніми, що може призводити до внутрішньої напруги, страждань або неврозу, іноді люди можуть долати дефіцитність цінностей, працюючи над ними або знаходячи замітники, а іноді це може стати джерелом страждань та конфліктів. Приклади дефіцитних цінностей можуть включати відсутність соціальної підтримки, низьку самооцінку, почуття самотності, невизначеність щодо особистого сенсу тощо.

Також важливими пунктами людського екзистенціалізму є: психологічні проблеми свободи, відповідальності і вибору. які визначають долю людини, інтеріоризуючи зовнішній досвід, як фільтр. Психологічні

проблеми спілкування любові, віри і самоповаги це-буттєві цінності визначаються як ті аспекти життя, які мають справжню цінність та значення для індивіда, ці цінності допомагають визначити мету, сенс і напрямок життя, для кожної людини буттєві цінності можуть бути різними і виникають з її власних переконань, досвіду і внутрішнього світогляду, приклади буттєвих цінностей включають любов, сім'ю, творчість, розвиток, взаємодію з іншими та ін.

Цінності творчості, що реалізуються через працю людини, вносить суб'єктивний смисл у власну роботу; цінності переживання, які проявляються в чутливості людини, інших людей природи, деяких предметів; цінності стосунків, пов'язані з реакцією людини на обмеження її можливостей, коли вона опиняється у владі обставин, які людина не в змозі змінити (В.Франкл). [5].

Подібний період рефлексії може визначати нові пріоритети і напрями для особистого і соціального розвитку. Зміни в цінностях та ставленні до суспільних норм можуть виникнути внаслідок особистих переживань і реакцій на травматичні події, і вони є нормальною частиною екзистенціалізму особистості в умовах воєнного стану.

Можна зробити висновок, що теоретичний-загальнонауковий аналіз ми виокремили та інтерпретували дефініції «екзистенціалізм» з боку філософського та психологічного підтексту та «ціннісні орієнтації», проаналізували концепції і описали їх взаємозв'язок та важливість для фізичного та духовного життя особистості у складних об'єктивно незмінюваних умовах соціально-політичної трансформації, спричиненої воєнним станом в Україні. Можна констатувати, що філософський аспект психологічні аспекти екзистенціалізму (ціннісні орієнтації) підкреслюють важливість особистісного розвитку, свободи вибору та відповідальності за свої дії, що сприяє формуванню психологічно здорової та самосвідомої особистості.

Список використаної літератури

1. Гридковець Л. М. Світ життєвих криз людини як дитини своєї сім'ї, свого роду та народу / Л. М. Гридковець. - 2-ге вид., допов. та переробл. - Київ : КІМ, 2019. - 522 с.
2. Карпінський К.В. Психологія життєвого шляху особистості : навч. посіб. / К.В. Карпінський - Гродно: ГрГУ, 2002. - 167 с.

3. Корнієнко З. Н. Цінності як визначальні характеристики людського буття. Режим доступу: <http://dspace.1neu.edu.ua/tstream/316497/21916/1/416-418pdf>.

4. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди; [редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. - Київ: Абрис, 2002. – VI, 751 с.

5. Шевченко, Н. Ф. Ціннісно-сміслові настановлення підлітків : монографія / Н. Ф. Шевченко, Ю. М. Сошина ; Запоріж. нац. ун-т. - Запоріжжя : Запоріж. нац. ун-т, 2017. - 225 с.

Байнюк Р.М.,

здобувачка вищої освіти освітньої програми «Практична психологія» спеціальності 053 Психологія, групи 305А, Горлівський інститут іноземних мов Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет»

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ТА СПЕЦИФІКА РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Вступ. В сучасному світі, де темпи змін неупинно набувають обертів, питання розвитку особистості підлітків визначаються особливим комплексом факторів, серед яких ключове значення мають психологічні закономірності. Підлітковий вік є періодом значних змін у фізичному, емоційному та соціальному розвитку, що вимагає особливої уваги та підтримки з боку оточуючих. Вивчення психологічних закономірностей та специфіки розвитку особистості в підлітковому віці є надзвичайно важливим для батьків, вихователів, психологів та інших фахівців, які працюють з цією категорією осіб. Період підліткового віку визначається як час інтенсивного становлення і самоідентифікації особистості, коли психічні, емоційні та соціальні зрушення стають не лише неотримуваним фактом, але й потужним каталізатором внутрішньої та зовнішньої трансформації.

Ціль роботи. Головною метою даної роботи є вивчення психологічних закономірностей, що визначають розвиток особистості в

підлітковому віці. Ми прагнемо розкрити внутрішні та зовнішні фактори, що впливають на формування характеру, емоційної стійкості та соціальної адаптації підлітків. Зрозуміння цих аспектів дозволить вдосконалити підходи до психологічної підтримки та навчання в цьому важливому періоді розвитку.

Матеріали та методи. Для досягнення поставленої мети, використовуємо комплекс психологічних методів дослідження, включаючи аналіз наукових публікацій.

Обговорення. Підлітковий вік є періодом значних змін у розвитку особистості, який відзначається різними психологічними закономірностями та специфікою. Підлітковий вік за фізіологічною періодизацією охоплює віковий діапазон від 11 (12) до 15 (16) років і відзначається важливими фізіологічними, соціальними та психологічними змінами, які впливають на формування особистості підлітка.

Для кращого розуміння психологічних закономірностей та специфіки розвитку особистості в підлітковому віці, важливо проаналізувати ключові аспекти цього процесу.

Підлітковий вік – це перехідний період між дитинством та дорослістю, який відзначається фізіологічними змінами, ростом та зростанням. Важливою характеристикою підліткового віку є початок статевого дозрівання, яке впливає на біологічні та психологічні аспекти життя дитини. Підліток стає більш незалежним від батьків та сім'ї і починає формувати власну ідентичність.

Підлітковий вік можна розділити на два етапи: ранній підлітковий вік (11-13 років) та пізній підлітковий вік (13-16 років). Кожен із цих етапів має свої особливості та важливі вікові завдання, які детально розглянемо далі:

Ранній підлітковий вік (11-13 років). На цьому етапі підліток починає розуміти свою статево-приналежність та стикатися зі змінами у своєму тілі. Він шукає підтримку та розуміння у рівній мірі як від ровесників, так і від дорослих. Розвиток ідентичності та самосвідомості є ключовим завданням на цьому етапі.

Пізній підлітковий вік (13-16 років). На цьому етапі підліток продовжує розвивати свою ідентичність і намагається визначити своє місце в суспільстві. Він стикається з питаннями про кар'єру, навчання, стосунки та самостійність. Здійснюється активний пошук власного «Я» та місця у суспільстві.

Підлітковий вік відзначається інтенсивними фізіологічними змінами, такими як приріст у зрості, розвиток статевих ознак, зміни у гормональному фоні та розвиток мозку. Всі ці процеси впливають і на психологічний стан підлітка.

По-перше, фізіологічні зміни, що пов'язані з підлітковим ростом і перебудовою організму, можуть вплинути на самосприйняття та самооцінку. Ця фаза розвитку може супроводжуватися нестабільністю настрою, що може відобразитися на взаємини підлітка з іншими людьми.

По-друге, у психологічному плані підлітковий вік характеризується внутрішніми та зовнішніми конфліктами.

Психологічні аспекти становлення особистості також включають конфлікт ідентичності, пошук свого місця в суспільстві та відношення до цінностей та переконань. Підлітки починають активно шукати відповіді на питання «Хто я?» та «Яким я хочу бути?».

По-третє, пошук незалежності – підлітки прагнуть більшої незалежності від батьків та сім'ї, що може викликати конфлікти.

Однією з ключових аспектів цього процесу є формування нових соціальних ролей. Підлітки починають активно визначати себе в контексті групи ровесників та виявляють схильність дотримуватися соціальних норм та очікувань, що може вплинути на їхнє самопочуття та самооцінку.

Соціальна взаємодія в підлітковому віці може вплинути на психологічну стійкість та самопочуття. Важливо надавати підтримку підліткам у процесі адаптації до нових соціальних реалій та вчити їх розвивати навички спілкування, розв'язання конфліктів та розвитку позитивних відносин.

Загалом, період підліткового віку важливий для формування особистості, і відомості про психологічні та фізіологічні аспекти цього віку є необхідними для батьків, вчителів та фахівців.

Специфіка формування особистості в підлітковому віці може бути проаналізована з різних поглядів, враховуючи дослідження та концепції вчених. Одним з ключових аспектів є формування ідентичності підлітка. Відомий американський психолог Е. Еріксон вважав, що підлітки переживають кризу ідентичності, яка полягає в пошуку відповідей на питання «Ким є я?» або «Хто я такий?».

Важливим аспектом є також соціальна інтеграція та формування соціальних відносин. Підлітки активно взаємодіють з ровесниками і

навколишнім світом. Ця взаємодія сприяє розвитку соціальних навичок та вміння співпрацювати з іншими.

Важливо зазначити, що специфіка формування особистості в підлітковому віці може бути індивідуальною і варіювати в залежності від кожної конкретної особистості.

Підлітковий вік – це період інтенсивного розвитку особистості, який супроводжується численними фізичними, психологічними та соціальними змінами. Цей процес визначає формування самооцінки підлітків, яка є ключовою для їхнього самовизначення і взаємодії зі світом.

Специфіка розвитку особистості підлітка полягає в пошуку власної ідентичності, визначенні цінностей та прийнятті ролей у суспільстві. Розбудова власної самооцінки вимагає підтримки і розуміння з боку батьків, педагогів та ровесників.

Висновки. Отже, специфіка розвитку особистості підлітка полягає в пошуку власної ідентичності, визначенні цінностей та прийнятті ролей у суспільстві. Розбудова власної самооцінки вимагає підтримки і розуміння з боку батьків, педагогів та ровесників.

Важливо створити умови для того, щоб підлітки могли виявляти свою індивідуальність та розвивати навички впевненості в собі та рішення конфліктів. Розуміння особливостей цього періоду життя сприяє створенню сприятливого середовища для психологічного розвитку підлітків та їхнього самореалізації.

Список використаної літератури

1. Єрмолаєва Г., Костроміна Г. Психологічні особливості формування самооцінки підлітків. *Психологія та педагогіка*. 2013. № 3. С. 62–68.
2. Фурман А. Психологія смисложиттєвого розвитку особистості : монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2017. 508 с.
3. Cherry K. Erikson's stages of development. *Psychosocial development guide*. 2022. No. 4. URL: <https://www.verywellmind.com/erik-eriksons-stages-of-psychosocial-development-2795740> (date of access: 17.10.2023).
4. Periods of human age. *Anthropometrics*. URL: <https://www.fsp.muni.cz/emuni/data/reader/book-19/04.html> (date of access: 17.10.2023).

Байнюк Р.М.,
здобувачка вищої освіти освітньої
програми «Практична психологія»
спеціальності 053 Психологія, групи
305А, Горлівський інститут
іноземних мов Державного вищого
навчального закладу «Донбаський
державний педагогічний
університет»

САМООЦІНКА ЯК КОМПОНЕНТ ІДЕНТИЧНОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Вступ. У сучасному суспільстві питання формування особистості підлітків стає особливо актуальним і значущим. Самооцінка в підлітковому віці відіграє важливу роль у формуванні ідентичності та самосвідомості особистості. Період підліткового віку є часом інтенсивного пошуку самовизначення та визначення свого місця у суспільстві. Самооцінка, як компонент ідентичності, впливає на розвиток особистості та взаємодію з оточуючим світом. У цьому контексті важливо дослідити фактори, які впливають на формування самооцінки підлітків, її зв'язок з іншими аспектами їхнього життя та можливі наслідки для подальшого розвитку особистості. Самооцінка виступає не лише внутрішнім механізмом оцінки своїх здібностей та характеру, але й визначає сприйняття себе в контексті соціального оточення.

Ціль роботи. Ціллю нашої роботи є виявлення зв'язків між самооцінкою та формуванням ідентичності підлітків, а також розуміння того, як ці процеси можуть впливати на подальший життєвий шлях молоді особистості. Надіємося, що отримані результати внесуть вагомий вклад у розуміння психології підліткового віку і сприятимуть розвитку методів підтримки та виховання молоді з урахуванням їхньої самооцінки.

Матеріали та методи. Для досягнення поставленої мети, використовуємо комплекс психологічних методів дослідження, включаючи аналіз наукових публікацій, аналіз соціального оточення.

Обговорення. Дослідження самооцінки як компонента ідентичності в підлітковому віці є важливим напрямком в сучасній психології. Самооцінка визначається як сприйняття та оцінка себе самого, включаючи власні

характеристики, здібності, досягнення та цінності. Ідентичність, з іншого боку, включає усвідомлення себе як унікальної особистості, включаючи власну роль у суспільстві, ставлення до себе та своє місце у світі. Під самооцінкою прийнято розглядати психологічний процес, за допомогою якого людина оцінює та формує уявлення про себе. Це поняття включає в себе внутрішню оцінку власної особистості, яка базується на власних переконаннях, знаннях, досвіді та відчуттях. У підлітковому віці самооцінка може бути особливо вразливою, оскільки це період інтенсивного пошуку власної ідентичності та прийняття себе. Негативна самооцінка може призвести до проблем з психічним здоров'ям, соціальною адаптацією та навчанням. З іншого боку, позитивна самооцінка може сприяти успішному формуванню ідентичності та соціальної адаптації. Самооцінка визначає, як людина бачить себе, як вона сприймає свої можливості, якість життя та власні досягнення.

Трактування поняття самооцінки може бути розглянуто з позиції різних вчених. Розглянемо декілька основних підходів:

1. Когнітивний підхід. З точки зору когнітивної психології, самооцінка визначається як система переконань, які людина має про себе.

2. Соціальний підхід. З точки зору соціальної психології, самооцінка також залежить від спілкування та взаємодії з іншими.

3. Психодинамічний підхід. З точки зору психоаналізу, самооцінка детермінована підсвідомими факторами та внутрішніми конфліктами.

Структура самооцінки підлітка включає різні аспекти, які впливають на те, як підліток сприймає себе і свої здібності. Детально розглянемо ці аспекти далі:

Самооцінка фізичних здібностей – цей аспект відображає, як підліток сприймає своє фізичне тіло та здатність до фізичної активності. Важливо, як він оцінює свій зовнішній вигляд, рівень фізичної активності та загальне здоров'я.

Самооцінка інтелектуальних здібностей – цей аспект відображає впевненість підлітка у своїх когнітивних навичках. Він включає оцінку власного інтелекту, навичок в навчанні та впевненості в здатності розв'язувати завдання та проблеми.

Самооцінка емоційної стабільності – цей аспект відображає, наскільки підліток вважає себе емоційно стійким і контролює свої емоції в різних ситуаціях. Важливо, як він оцінює свою здатність справлятися зі стресом та негативними емоціями.

Самооцінка соціальної компетентності – цей аспект відображає, наскільки підліток вважає себе компетентним у взаємодії з іншими людьми. Він оцінює свої навички спілкування, емпатії, здатність до встановлення відносин та розв'язування конфліктів.

Самооцінка соціальної приналежності – цей аспект відображає, як підліток відчуває свою приналежність до різних соціальних груп і спільнот. Важливо, наскільки він відчуває себе прийнятим і впевненим у своїй соціальній ідентичності.

Самооцінка власної цінності – цей аспект відображає внутрішню оцінку підлітком своєї власної цінності. Важливо, як він оцінює себе як особистість, наскільки він вірить у свою гідність та право на щасливе життя.

Самооцінка підлітка грає важливу роль і у формуванні його ідентичності та самосвідомості. Підліток постійно оцінює себе в різних аспектах і це впливає на його вибори, відносини та загальний розвиток. Розвиток позитивної самооцінки є важливою метою, оскільки він сприяє психологічному благополуччю та успіху підлітка.

Перш за все, самооцінка допомагає підлітку усвідомити як він бачить себе в світі та яке місце він займає в різних соціальних, культурних та ідентичних групах. Самооцінка також може впливати на вибір життєвого шляху дитини підліткового віку: вибір професії, захоплень і інших аспектів життя підлітка. Якщо підліток вірить у свої здібності і можливості, він може бути більш схильним до вибору шляху, який відповідає його ідентичності.

Важливо пам'ятати, що саме оточення, таке як сім'я, друзі та вчителі, можуть впливати на самооцінку підлітка. Підтримка та позитивні повідомлення від оточення можуть допомогти підлітку підвищити самооцінку і покращити відносини.

Самооцінка також може впливати на готовність підлітка приймати активну участь в суспільному житті, виявляти свої цінності та переконання. Підліток, який має позитивну самооцінку, може бути більш відкритим до активної участі в громадському житті. Він може вступати до громадських організацій, брати участь у благодійних заходах, викладати свої погляди та допомагати вирішувати суспільні проблеми.

Позитивна самооцінка може сприяти розвитку лідерських якостей у підлітка. Він може вірити у свою здатність впливати на інших та бути прикладом для інших. Це важливо для формування лідерів у суспільстві.

Висновки. Отже, зміни у самооцінці підлітка можуть бути результатом різних факторів, включаючи сімейне середовище, шкільне

спілкування, соціокультурний контекст та інші. Дорослі, включаючи батьків і вчителів, можуть грати важливу роль у сприянні позитивній самооцінці підлітків, надаючи їм підтримку, визнання та можливість розвивати свої здібності.

Узагальнюючи, самооцінка має суттєвий вплив на формування ідентичності підлітка, і розвиток здорової самооцінки може сприяти позитивному розвитку особистості та досягненню успіху у різних аспектах життя.

Список використаної літератури

1. Ермолаєва Г., Костроміна Г. Психологічні особливості формування самооцінки підлітків. *Психологія та педагогіка*. 2013. № 3. С. 62–68.

2. Михайлишин У., Гернешій М. Поняття самооцінки у вітчизняній та зарубіжній психології. *Scientists and methods of using modern technologies*. 2020. С. 390–393.

URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/51914/1/гернешій.pdf> (дата звернення: 17.10.2023).

3. Сіладі О. Психологічні особливості самооцінки як компонента самосвідомості підлітків. *Збірник Тернопільського педагогічного університету*. 2018. № 3. С. 81–82.

4. Cherry K. Erikson's stages of development. *Psychosocial development guide*. 2022. No. 4. URL: <https://www.verywellmind.com/erik-eriksons-stages-of-psycho-social-development-2795740> (date of access: 17.10.2023).

Пелешенко О.В.,

старший викладач кафедри
психології та соціології
СНУ ім. В. Даля,

Гончарова Д.О.,

здобувачка вищої освіти групи
ПС-202д СНУ ім. В. Даля

ВИКОРИСТАННЯ ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНИХ ТЕХНІК В ПРАКТИЦІ РОЗВИТКУ КОНФЛІКТОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Актуальність дослідження використання психотерапевтичних технік задля розвитку конфліктологічної компетентності особистості є надзвичайно

важливою в сучасних реаліях. Сучасний світ характеризується стрімким розвитком технологій, глобалізацією та різноманіттям культурних, соціальних і економічних аспектів. Насамперед, важливість зазначеної теми обумовлена зростанням конфліктних ситуацій на різних рівнях суспільного життя особистості, починаючи від особистісного і міжособистісного рівня, і закінчуючи глобальними світовими конфліктами.

Психотерапевтичні техніки можуть виявитися дієвими інструментами для попередження, вирішення та адаптації до конфліктних ситуацій. Застосування спрямованих технік дозволяє особистості розвивати навички емоційного і соціального інтелекту, вміння сприймати різноманіття точок зору, а також управляти стресом та напруженістю в конфліктних ситуаціях.

Використання психотерапевтичних технік в практиці розвитку навичок розв'язання конфліктів і управління конфліктними ситуаціями, які часто називають конфліктологічною компетентністю, є актуальною темою в сучасній психології. У світі, що швидко змінюється з різноманітною соціальною, культурною та економічною динамікою, люди часто стикаються з багатьма конфліктами на особистому, міжособистісному та суспільному рівнях [1].

Психотерапевтичні техніки відіграють вирішальну роль у формуванні здатності особистості розуміти та ефективно вирішувати конфлікти. Ці техніки надають цінні інструменти для підвищення емоційного інтелекту та культивування адаптивних стратегій подолання конфліктів. Оскільки конфлікти виникають у різних контекстах, від міжособистісних стосунків до професійного середовища, потреба в тому, щоб люди володіли навичками ефективного вирішення конфліктів, стає все більш життєво необхідною.

Дослідження використання психотерапевтичних технік для формування конфліктологічної компетентності виявляють як саме терапевтичні інтервенції сприяють розвитку важливих навичок, таких як комунікабельність, навички активного слухання, позитивне сприйняття точки зору та емоційної регуляції. Психотерапія дає можливість засвоєння навичок конструктивно реагувати на конфлікти, а не брати участь у деструктивній поведінці.

Особистості, з добре розвиненими навичками розв'язання конфліктів, сприяють створенню комфортних міжособистісних стосунків для співпраці та більш стійких спільнот. Розуміння того, як психотерапевтичні

техніки сприяють формуванню позитивних результатів, має важливе значення для формування ефективних психотерапевтичних заходів та психокорекційних програм.

Перспективним напрямком у розвитку навичок вирішення конфліктів є навчання прийомам ненасильницького спілкування. Зокрема, у 2017 році проведено дослідження, завдяки якому показано ефективність прийомів ненасильницького спілкування [3]. Після навчання учасники виокремили три провідні теми, такі як: пройти шлях у «взутті» іншого, проводити зміни, навчатися у взаємодії з іншими, а також відзначили нові способи вирішення конфліктів і розуміння емоцій.

Науковці зазначають, що розвивати навички роботи з конфліктами варто вже у дитячому віці. Motiejunaite M. та Zardeckaite-Matulaitiene K. представили програму, яка спрямована на навчання учнів початкової школи невербальній комунікації, емпатії, вирішенню конфліктів і розвитку навичок вирішення проблем. Вони показали значущий вплив програми на розвиток уміння вирішувати конфлікти і потенційний довготривалий вплив на підвищення навичок саморегуляції [2].

Фахівці в сфері надання психологічної допомоги (тренери, психотерапевти, консультанти), освіти та управлінської діяльності можуть використовувати такі техніки задля забезпечення самореалізації особистості, уміння визначати психологічні механізми конфлікту, шукати можливі та доцільні способи вирішення та розв'язання суперечок.

Розробка терапевтичних підходів для вирішення конкретних проблем, пов'язаних із конфліктними ситуаціями, підвищує загальну ефективність психотерапії та сприяє особистому зростанню, благополуччю.

Важливими в роботі з конфліктами є аналітичні методи та практики, що сприяють формуванню аналітичних умінь, які є базовими у вирішенні конфліктів. Науковці відокремлюють такі методи:

- 1) Практика розбору чужих конфліктів.
- 2) Аналіз власної поведінки.
- 3) Постаналіз.
- 4) Прийом анатомії конфлікту.

Шляхом пошуку відповідей можна вибудувати загальний контекст бачення конфлікту задля його врегулювання [1].

Методи тілесної терапії теж можуть бути використані як психотерапевтичні техніки навчання задля подолання конфліктів. Це, зокрема, самомасаж пальців, кистей рук, комірцевої зони, що корисний у

передконфліктній ситуації, а також фізичні вправи з елементами йоги для зняття напруження. Корисними є вправи, в яких людина асоціює себе з деревом, зосереджує увагу на відчутті опори, ніби опираючись на підтримку землі. Турбота про тілесне «Я» передбачає увагу до власних тілесних потреб: у їжі, яка підтримує організм, у достатньому сні, у переключенні з роботи на відпочинок і навпаки, у близьких відносинах.

До тілесних практик відноситься:

- 1) Розслаблення м'язів [4].
- 2) Регулярні прогулянки (без використання девайсів).
- 3) Заняття фізичною активністю (за відсутності протипоказань).

Також є ефективними дихальні техніки. Дихальні техніки – це цілеспрямовані прийоми, що включають регулювання ритму, тривалості, інтенсивності дихання (наприклад, техніка STOPP). Імажинативні прийоми передбачають, зокрема, уявне купання у сонячних променях, у чистій воді, занурення в приємний людині колір, у мелодію (для зниження емоційного «шлейфу» від напружених ситуацій) [1]. Також це уявне перенесення себе в безпечне місце, уявлення себе сильним, витривалим. У цьому контексті ефективно програвати різні варіанти ситуації в уяві.

Таким чином, використання психотерапевтичних технік задля розвитку конфліктологічної компетентності є актуальною сферою досліджень, яка зараз активно розвивається. Оскільки люди стикаються зі таким світом, який постійно розвивається, створюються найрізноманітніші конфлікти, інтеграція ефективних навичок вирішення конфліктів за допомогою психотерапевтичних інтервенцій стає важливим аспектом особистісного розвитку та суспільного благополуччя.

Список використаної літератури

1. Власенко І. А. Психологічні практики розвитку конфліктологічної компетентності особистості / І. А. Власенко // Габітус. – 2021. – №. 26. – С. 58-64.
2. Motiejunaite M., Zardeckaite-Matulaitiene K. Long-Term Effect of Social Skills Training Program for Second Graders. 3rd International Conference on Health and Health Psychology 2017 Vol. 30 pp. 157–165. DOI: 10.15405/epsbs.2017.09.15.
3. Nosek M., Duran M. Increasing Empathy and Conflict Resolution Skills through Nonviolent Communication (NVC) Training in Latino Adults and

Youth. Progress in Community Health Partnerships-Research Education and Action. 2017. Vol 11 (3). pp. 275–283. DOI: 10.1353/cpr.2017.0032.

4. Schultz J. H. Übungsheft für das autogene Training: konzentrierte Selbstentspannung, 19. Aufl. – 1980.

Лосієвський В.І.,
здобувач вищої освіти третього
(освітньо-наукового) рівня
спеціальності 053 Психологія
СНУ ім. В. Даля

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПРОЕКТУВАННЯ НЕКОНФЛІКТНОГО СЕРЕДОВИЩА

Процес вирішення спорів за участю третьої сторони відомий з давніх-давен. До нього зверталися для врегулювання конфліктів на всіх рівнях суспільної організації. Посередниками у конфліктних ситуаціях нерідко виступали представники духовенства. Пізніше було створено соціальні інститути, які почали узгоджувати інтереси різних соціальних груп суспільства - Віче, Рада. Таким чином, не можна сказати, що у країні не використовувалися переговори для врегулювання конфліктів. Однак посередництву стали навчати лише дипломатів у 20 столітті, які працювали у сфері врегулювання політичних та економічних суперечок у міжнародних відносинах.

Можливості пересічних громадян скаржитися та «отримувати неформальний суд» для врегулювання своїх проблем були обмеженими. Такі функції регулювання спорів виконували профспілки та різноманітні громадські органи, використовуючи інститут конфліктних комісій, здійснюючи третейські функції та вирішуючи численні конфлікти у побуті та на виробництві. У цьому конфлікти, зазвичай, врегулювалися користь інтересів колективу, а не окремої особистості. Міжособистісні стосунки залишалися на другому плані і не розглядалися в конфлікті як значущі. Тим часом процедура медіації, як відомо, переважно стосується тих ситуацій, у яких важливі не лише питання врегулювання майнових чи ділових відносин, а й необхідність збереження міжособистісних відносин для подальшої взаємодії сторін.

Однак з появою в Україні на початку 1990-х років права приватної власності на засоби виробництва та свободи особистості виникало безліч протиріч, що призвело до лавини конфліктів між окремими людьми та різними групами. До цього не було готове колишнє радянське суспільство. На державному рівні було визнано необхідність вивчення феномену конфліктів та пошуку нових способів їх врегулювання. Україна звернулася до світового досвіду.

Можна стверджувати, що процедура медіації - це ситуація, організована за певними правилами і потребує спеціального алгоритму діяльності медіатора. Ведучими в такому разі стають не так індивідуальні характеристики учасників, як характеристики ситуації медіації та функції медіатора.

Як відомо, у США (однієї з перших країн, де медіація почала широко розвиватися як альтернативна форма вирішення спорів у судах) першими медіаторами стали юристи - судді, адвокати тощо. В Україні психологи стали теж одними з перших в медіації. Ефективно можуть працювати і ті, й інші. Суттєвішу роль відіграє не професія юриста чи психолога, а знання процесу медіації та володіння навичками медіатора. Спираючись на експертні оцінки викладачів, можна виділити низку характеристик, властивих успішним медіаторам. До таких якостей відносяться вміння слухати і аналізувати, ясно викладати свої думки, керувати своїми емоціями, гнучкість у мисленні та у поведінці. Очевидно, що оволодіння навичками медіатора сприяє доброзичливості до людей, наполегливості та терпіння у досягненні цілей, терпимості до критики та вміння працювати в агресивному середовищі. Заважають медіатору жорстка авторитарна поведінка, невміння налагодити контакт із людьми, відсутність гнучкості, «зацикленість» на власній думці та впевненість, що він знає, як краще для інших. Можна також назвати «якості» та установки, про які говорять у своїх звітах діючі медіатори. Це толерантність чи толерантність до конфлікту, відсутність страху перед конфліктом, готовність прийняти людей такими, якими вони є, і чітке розуміння, що справедливість - це поняття в контексті кожного конфлікту є абсолютно суб'єктивним. Важливо сказати, що опанування технології медіації сприяє формуванню мудрості особистості, допомагає звільнитися від стереотипів, оцінок і стати більш відкритим світу.

Врегулювання конфлікту починається із запровадження в медіацію - стадії, де медіатор разом зі сторонами має узгодити процедуру подальшої роботи. Посередник повинен зуміти таким чином побудувати взаємодію зі

сторонами, щоб у них не виникало додаткової напруги. Він повинен знати і розуміти свій тембр голосу, його гучність, демонструвати впевненість, але не тиск, твердість, але не жорсткість, м'якість, але не підлещування. Важливим є невербальна поведінка медіатора, його поза, положення за столом, відкритість і вільна манера взаємодії, що зберігає при цьому невидиму дистанцію з кожною із сторін та нейтральність. Посередник повинен коротко і ясно інформувати сторони про принципи медіації (добровільності, неупередженості, конфіденційності та рівного права участі в перемовинах) і перевірити, чи правильно вони зрозумілі конфліктантами, описати свою роль у процесі (допомога в тому, щоб сторони самі домовилися про таку угоду, яка найкраще забезпечить задоволення ущемлених інтересів). У сторони, яка вважає себе слабкою, може виникнути побоювання, що їй не вдасться домовитися. Посередник повинен уміти зняти ці побоювання, сформувані довіру до себе та показати реалізацію принципів нейтральності та рівного права сторін. Важливим елементом медіації є вирішення процедурних питань. Насамперед, уточнюється, чи всі сторони, що зацікавлені у врегулюванні конфлікту, присутні на переговорах та чи мають вони право самостійно приймати рішення з питань, що обговорюються. У разі відсутності у представників сторін повноважень для прийняття рішень обговорюється, яким чином сторонами прийматимуться та оформлятимуться рішення [3].

Стадія презентація сторін спирається на вміння медіатора слухати та давати точний зворотний зв'язок сторонам. Особливі вимоги пред'являються до пози, жестів і погляду посередника, контакту очима зі сторонами. Так, медіатор, як правило, дивиться на той бік, який говорить, але він має вміння одночасно приділяти увагу і другій стороні. Тому медіатор має так розмістити учасників за столом переговорів, щоб будь-якої миті він бачив їх усіх одночасно. У момент, коли одна із сторін повідомляє негативну, неприємну інформацію про другий бік, медіатор повинен обов'язково здійснити контакт очима з цією другою стороною. Історія розвитку конфлікту рідко коли може бути описана коротко і містить багато моментів, які впливали на його розвиток, тому медіатор може робити записи. Важливо, проте, записуючи, не втратити контакт очима, щоб підтримувати включеність сторін у процес. Крім того, медіатор не повинен допускати, щоб слухач перебивав того, хто говорить, задавав в цей момент питання (для цього буде інший час) і тим більше, допускав образи або виражав якісь негативні емоції [2].

Уміння давати зворотний зв'язок є основним в аналізі ситуації конфлікту. Завдання медіатора полягає в тому, щоб якомога ближче до того, що було почуте, відтворити все, що сказав промовець, і при цьому розбити отриману інформацію на три складові: факти, що сталися; інтерпретації, які виникли у того, хто сприймає ці факти; емоційні оцінки факту, що формуються інтерпретацією того, хто говорить. Основна вимога до медіатора полягає в тому, щоб у процесі зворотного зв'язку не давати своїх оцінок, нічого не додавати від себе і не робити жодних самостійних висновків із сказаного. Єдине, що має робити медіатор від власного імені, - замінити різкі негативні описи емоцій нейтральними висловлюваннями. Медіатор повинен виробити для себе нову аналітичну мову, в якій повністю відсутні оціночні висловлювання та висновки про отриману інформацію [3].

Наступна стадія медіації – дискусія. Для висловлювання сторонами емоцій та обміну думками медіатор пропонує їм поставити один одному питання, які виникли під час слухання оповідання іншої сторони, та висловити свої коментарі. Під час дискусії сторони, ставлячи одне одному питання, додають інформацію до сказаного раніше. Завдання медіатора — допомогти сторонам повніше висловити свої думки. На цій стадії сторони ще емоційно розжарені і незадоволені один одним, їх висловлювання можуть бути високо емоційними і навіть агресивними. Посередник повинен дати сторонам поговорити і випустити емоції, тобто не переривати їх доти, доки сторони самі не почнуть заспокоюватися або поки не «підуть по колу». На цьому етапі зазвичай оголошуються позиції сторін, від яких вони хочуть відступати. Це дозволяє медіатору ставити сторонам відкриті питання про те, чому і навіщо їм необхідне саме таке рішення. Посередник переходить до вивчення інтересів і допомагає сторонам усвідомити, що насправді їх хвилює, про що необхідно домовлятися. Медіатор повинен бути включеним у процес спілкування сторін невербально і бути готовим будь-якої миті втрутитися в їхній діалог і перенаправити спілкування тільки через себе. Він повинен при цьому розуміти, що під час першої дискусії сторони, як правило, висловлюють один одному скоріше ультиматуми, які їх взаємно не влаштовують. Люди говорять про те, що їм хотілося б отримати і зазвичай не замислюються над тим, наскільки це можливо. Від медіатора вимагається спокій, вміння керувати своїм емоційним станом і зберігати нейтральне, неупереджене ставлення до сторін. Він повинен дозволити сторонам виявляти емоції, але не дозволяти переходити до взаємних образ та принизливих висловлювань на адресу один одного.

Кокус, індивідуальна розмова з кожною зі сторін, - наступний етап, якщо він використовується у сесії медіації. Ця стадія, як правило, є переломним моментом у вирішенні конфлікту. У кокусі у медіатора є можливість дозволити кожній стороні наодинці сказати все, що ще не висловлено, вимовити всі образи, які вона ніколи не говоритиме в обличчя іншій стороні, розповісти про інші свої переживання та розчарування. Якщо медіатор правильно і ефективно працював із кожною зі сторін, до спільної зустрічі за столом переговорів сторони вже матимуть розуміння всіх проблем, з яких важливо домовитися, та варіанти пропозицій щодо врегулювання конфлікту. До медіатора в кокусі пред'являються особливі вимоги, оскільки саме в кокусі найбільше виникає бажання приєднатися до однієї зі сторін, що порушить нейтральність і створить труднощі в подальших переговорах. У роботі медіатора звертається увага на вміння своєчасно «піти в кокус», оскільки у кокусі кожна зі сторін ділиться всім, що її хвилює, своїми побоюваннями та страхами, а довіра медіатору забезпечується саме конфіденційністю розмови. Гнучкість поведінки медіатора в кокусі полягає в тому, що він, отримуючи інформацію про позиції щодо способу врегулювання конфлікту, повинен допомогти сторонам побачити більшу кількість варіантів урегулювання конфлікту, ніж зазначено самими сторонами. Посередник може зіграти роль «адвоката диявола»: продовжити логіку можливого негативного (не на користь сторони) розвитку ситуації конфлікту і подумки показати її в найневигоднішому для сторони результаті. Тут важливим є вміння, з одного боку, подати інформацію таким чином, що у клієнта не залишиться сумнівів у можливості такого несприятливого результату, а з іншого - не викликати у клієнта почуття, що медіатор ніби захищає інший бік і просто «заликує» його. Вміння допомогти сторонам побачити пряму взаємозалежність своїх інтересів та інтересів опонента (противника) є найголовнішим для медіатора. Ефективна робота медіатора зі зближення позицій переводить сторони від протистояння одне одному до творчого пошуку найбільш взаємовигідних варіантів спільного рішення [3].

Стадія генерації пропозицій та їх перевірки на реальність виконання. У процесі генерування пропозицій щодо врегулювання конфлікту медіатор повинен виявляти гнучкість для того, щоб не почати вирішувати проблеми конфлікту замість представників сторін. Чим більше запропоновано варіантів розв'язання, тим більше ймовірно, що сторони оберуть найбільш вигідний та прийнятний варіант. При цьому важливо перевіряти всі пропозиції на

реалістичність та можливість їх виконання. Медіатор повинен стежити як за утворенням пропозицій, так і за невербальною реакцією на них іншої сторони.

Угода - це заключна частина у врегулюванні конфлікту. Медіатор повинен завершити свою роботу зі сторонами так, щоб сторони не лише уклали угоду, а й ухвалили її обов'язковою до виконання. Усі перелічені в угоді пункти мають бути реалістичними, а у разі невиконання угоди сторони повинні знати, що вони можуть зробити для захисту своїх інтересів. На стадії написання угоди можуть бути виявлені якісь не прояснені раніше моменти конфлікту. У такій ситуації медіатор має продовжити роботу з урахуванням нових обставин. Угода, яка не виконується сторонами, та відновлення конфлікту – найбільш негативний наслідок неякісної роботи медіатора [2].

Останній етап – вихід із медіаційного процесу (переговорів). Головне завдання медіатора на цій стадії, якщо сторони домовилися, - перевірити міцність угоди за трьома критеріями задоволеності (по суті прийнятих рішень, по процедурі медіації та по психологічній задоволеності представників сторін), а у разі продовження переговорів - запустити всі необхідні процедурні питання, пов'язані з наступною організацією медіаційної сесії.

Список використаної літератури

1. Захарчин Г. М., Винничук Р. О. Управління конфліктами: навч. посіб. М-во освіти і науки України, Нац. ун-т «Львів. політехніка». – 2-ге вид., допов. – Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2019. – 192 с.: іл.
2. Тихомирова Є. Конфліктологія та теорія переговорів : підручник для здобувачів вищих навчальних закладів. Суми : Університетська книга, 2017. 239 с.
3. Fisher, R., Ury, W. Getting to Yes. Negotiating Agreement without Giving in. Niu-York (1983).[in English].

Співак Я.О.,
д. пед. н., проф., професор кафедри
соціальної роботи ДВНЗ «ДДПУ»,
Свірікова В.Д.,
здобувач вищої освіти
бакалаврського рівня
спеціальності 231 Соціальна
робота ДВНЗ «ДДПУ»

ОСНОВНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ЇХ СІМЕЙ

Соціальна підтримка військовослужбовців та їх сімей є важливою складовою системи соціальної допомоги та забезпечення в армії. Це поняття охоплює різноманітні заходи та послуги, спрямовані на забезпечення фізичного, психологічного та соціального благополуччя цих груп. Основні аспекти соціальної підтримки військовослужбовців та їх сімей включають в себе декілька ключових елементів. А саме:

- забезпечення безпеки та захисту військовослужбовців під час виконання службових обов'язків, медичних послуг та психологічної підтримки для тих, хто може страждати від травм або стресу;
- програми та послуги для військовослужбовців та їх сімей у позастроковий період служби, як от консультування з питань здоров'я, освіти, житла, підготовці військовослужбовців до цивільного життя після закінчення служби та ін.;
- програми для сімей військовослужбовців, які включають в себе консультування, допомогу в пошуку роботи та соціальну підтримку дітей сімей військовослужбовців;
- розробка індивідуальних програм та послуг, що враховують конкретні потреби різних категорій військовослужбовців, включаючи ветеранів, осіб з інвалідністю та інших цих груп та допомагають їм інтегруватися в цивільне суспільство;
- психологічна підтримка військовослужбовців та їх сімей;
- соціальна підтримка в розвитку освіти, навчання, підвищення кваліфікації військовослужбовців та їх сімей.

Законодавчі акти та нормативно-правова база соціальної підтримки військовослужбовців та їх сімей є ключовими елементами, що регулюють

права, обов'язки та можливості цих груп в суспільстві. Діючі закони та норми закріплюють права військовослужбовців і регламентують процедури, пов'язані з наданням їм соціальних послуг.

В Україні нормативно-правова база у сфері соціальної підтримки військовослужбовців та їх сімей базується на Конституції України та ряді законів та постанов Верховної Ради України. Один з основних документів - Закон України "Про соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей", який визначає права і гарантії для цієї категорії громадян. Він регламентує питання соціального забезпечення, медичного обслуговування, освіти та житлового устрою військовослужбовців і членів їх сімей.

Поруч з цим, існують інші законодавчі акти, що регулюють питання соціальної підтримки. Зокрема, Закон України "Про ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту", який встановлює права та пільги для ветеранів збройних конфліктів. Також існують акти, що стосуються питань здійснення психологічної та психіатричної допомоги військовослужбовцям з посттравматичними стресовими розладами, а також нормативи, що регулюють процедури призначення пенсій, допомог та інших видів соціальних виплат військовослужбовцям і їх сім'ям. Зокрема, Закон України "Про пенсійне забезпечення" встановлює правила призначення та виплати пенсій військовослужбовцям.

Значну увагу приділяється механізмам контролю та нагляду за дотриманням прав військовослужбовців та їх сімей. Функціонують спеціальні органи та комісії, які відповідають за вирішення питань соціальної підтримки та вирішення суперечок.

Поряд із законодавчими актами, існують ряд підзаконних нормативних актів, які деталізують і впроваджують положення основних законів. Такі норми можуть встановлювати порядок подання документів, розмір пенсій, правила призначення допомог та інші конкретні питання соціальної підтримки [16].

Права та обов'язки військовослужбовців у сфері отримання соціальних послуг визначаються законодавчими актами та нормативно-правовою базою кожної країни. Вони спрямовані на забезпечення прав та пільг військовослужбовців та одночасно встановлюють обов'язки, які вони повинні виконувати в обмін на соціальну підтримку та послуги, надані їм державою.

Особливості підтримки військовослужбовців важливі як під час періоду служби, так і після неї. Ця підтримка визначається рядом факторів,

які включають в себе фізичний та психологічний стан військовослужбовців, соціальне середовище, умови служби, а також законодавчі та нормативні аспекти.

Система соціальних послуг для членів сімей військовослужбовців є важливим компонентом соціальної підтримки та забезпечення благополуччя цих груп. Члени сімей військовослужбовців, включаючи дружин, дітей та інших родичів, часто відчувають особливий вплив військових обставин на своє життя, і система соціальних послуг спрямована на надання їм необхідної підтримки та допомоги.

Однією з основних складових системи соціальних послуг для членів сімей військовослужбовців поруч з психологічною підтримкою є медична допомога. Ця послуга передбачає доступ до якісної медичної допомоги та лікування як для членів сімей військовослужбовців, так і для самих військовослужбовців. Вона охоплює широкий спектр медичних послуг, включаючи профілактику, діагностику та лікування різних захворювань.

Сімейна підтримка також є важливою складовою системи соціальних послуг. Вона включає в себе консультування та допомогу для сімей військовослужбовців у вирішенні різних питань, пов'язаних зі здоров'ям, освітою, житлом та фінансами. Деякі програми надають підтримку сім'ям в разі розлучення, відсутності військовослужбовця вдома через службові обов'язки або інші сімейні труднощі.

Міжнародний досвід та стандарти у сфері надання соціальних послуг військовослужбовцям є важливим ресурсом для країн у покращенні якості життя та підтримки цієї важливої категорії громадян. Різні країни розвивають та вдосконалюють системи соціальної підтримки для військовослужбовців, враховуючи міжнародний досвід та стандарти, що визначені міжнародними організаціями та конвенціями.

Міжнародний досвід в сфері надання соціальних послуг військовослужбовцям варіюється в залежності від політичних, економічних та культурних особливостей кожної країни. Проте, існують загальні принципи та стандарти, які допомагають країнам розробляти та вдосконалювати системи соціальної підтримки для військовослужбовців.

Один з найважливіших міжнародних стандартів - Конвенція про права ветеранів війни та відповідальність за їх соціальний захист, яка була прийнята Організацією Об'єднаних Націй. Ця Конвенція визначає права та обов'язки ветеранів війни та надає рекомендації щодо забезпечення їхнього

соціального захисту, зокрема, у сферах медичного обслуговування, працевлаштування, житла та освіти.

Ще однією важливою міжнародною ініціативою є Декларація про захист і соціальну підтримку ветеранів та членів їх сімей, прийнята Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ). Ця Декларація закликає країни забезпечувати ветеранів і їхні сім'ї доступом до високоякісної медичної допомоги та інших соціальних послуг, зокрема, у сферах психологічної підтримки та реабілітації.

Організація Північноатлантичного договору (НАТО) також відіграє важливу роль у розробці стандартів для надання соціальних послуг військовослужбовцям. Ця організація встановлює рекомендації щодо соціальної підтримки та психологічної допомоги, зокрема, у випадках участі військових в операціях та миротворчих місіях.

Значення міжнародних стандартів та досвіду полягає в тому, що вони допомагають країнам у встановленні більш ефективних та гуманних систем соціальної підтримки для військовослужбовців та їхніх сімей. Вони також сприяють впровадженню інноваційних підходів та найкращих практик у цій сфері.

Загалом, теоретичні підходи до розробки та вдосконалення програм соціальної підтримки військовослужбовців та членів їх сімей є важливим аспектом розвитку системи підтримки цих груп громадян. Такі підходи базуються на різних теоріях та концепціях соціальної роботи та соціального обслуговування і спрямовані на забезпечення оптимальних умов для фізичного, психологічного та соціального благополуччя військовослужбовців та їх сімей.

Список використаної літератури

1. Берездецька Л. Особливості користування державними програмами демобілізованими учасниками АТО в українському суспільстві. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право, К., 2016. С. 19-30.
2. Гордієнко Є. Нормативно-правове забезпечення соціального захисту учасників бойових дій. Ефективність державного управління. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2018.
3. Таран Ю. Соціальна адаптація колишніх військовослужбовців та членів їх сімей. Досвід роботи недержавних некомерційних організацій. Праця та соціальні відносини., К., 2007., С. 102-111.

4. Семигіна Т. Військовий конфлікт в Україні: виклики та можливості для соціальної роботи. Зб. тез Міжнарод. наукової конференції викладачів, аспірантів і студентів. К., 2016.

Овдієнко А.,
здобувачка вищої освіти 3
курсу першого
(бакалаврського) рівня
спеціальності 053 Психологія,
Красіков В.,
здобувач вищої освіти 1 курсу
другого (магістерського) рівня
спеціальності 053 Психологія,
Остополець І.Ю.,
кандидат психологічних наук,
доцент,
доцент кафедри психології
Мелітопольського державного
педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького

ВПЛИВ РОЗЛУЧЕННЯ БАТЬКІВ НА ЕМОЦІЙНУ СФЕРУ ТА ІДЕНТИФІКАЦІЮ ПІДЛІТКІВ

Сучасне суспільство стикається зі зростанням кількості розлучень та руйнуванням традиційних родин. Це ставить під сумнів стабільність сімейного середовища для дітей і підлітків, і робить актуальною необхідність вивчення наслідків цих процесів. За даними Державного комітету статистики України, протягом першого півріччя 2023 року в Україні кількість зареєстрованих шлюбів скоротилася на 17% до відповідних показників минулого року. Натомість розлучень побільшало на третину. Більша кількість розлучень відбувається у період тривалості шлюбу до 15 років, тобто в сім'ях, де є неповнолітні діти. [2] На сьогодні кожна сьома дитина виховується в неповній родині.

Проблемі впливу розлучення батьків на особистість дітей присвячені роботи таких українських дослідників як Барнс Р., Єрмусевич О., Кісарчук З., Кучеренко Є., Лембрик С., Столярчук О., Туровська А, Федоренко Р. та ін.

Висвітлення проблеми соціальної адаптації дітей і підлітків знайшло відображення у працях Н. Єзерської, М. Кольцової, А. Кравченко, Л. А. Мудрик, Л. Селюкова, А. Шапошнікова та ін.

Автори досліджень зауважують, що розлучення батьків може мати значний вплив на дитину у будь-якому віці, а особливо підлітковому, викликаючи дезадаптацію, хронічний стрес, і, навіть психосоматичні розлади. [3] Адже саме в цьому періоді відбувається активне становлення особистості, формується Я-концепція, розширюється самосвідомість та внутрішня картина світу.

Наслідки розлучення батьків можуть бути досить складними і багатогранними. Зупинимося на деяких із них.

1. Підліток може відчувати стрес, тривогу, сум та невизначеність через зміни в родинному середовищі.

2. Можуть виникнути проблеми у шкільному навчанні внаслідок емоційного напруження та нестабільності вдома.

3. Підліток може відчувати себе ізольованим від своїх однолітків або мати труднощі у встановленні нових соціальних зв'язків.

4. Внаслідок стресу та невизначеності підліток може демонструвати агресивність або бути схильним до конфліктів з батьками.

5. Через негативний досвід розпаду родини у підлітка можуть виникати труднощі з довірою до людей та вірою у романтичні стосунки.

6. У підлітка може виникнути депресія, тривожність або інші психічних проблем через стресовий характер розлучення.

7. Якщо розлучення призводить до фінансових проблем, це може вплинути на здатність батьків забезпечувати підлітка.

8. Підліток може відчувати, що його потреби та бажання стають менш пріоритетними для батьків через їхні власні проблеми. [1]

Отже, наслідки переживання стресу через розлучення батьків торкаються, насамперед, емоційної сфери. Емоційні реакції підлітків на розлучення батьків можуть бути дуже різноманітними, оскільки кожна особистість реагує по-своєму. Однак існують деякі типові емоційні реакції, які можуть виникнути у підлітків. Охарактеризуємо ці реакції.

1. Розлучення може викликати стрес і тривогу, почасти і фрустрацію, внаслідок невизначеності щодо майбутнього, змін у звичному режимі життя та боязні втрати стабільності.

2. Підліток може відчувати сум і горе через втрату повноцінної родинної структури та ілюзії щодо їхньої єдності.

3. Деякі підлітки можуть відчувати вину або відповідальність за розлучення батьків, особливо якщо вони спробують зрозуміти причини події.

4. Підліток може виражати свої емоції через гнів або люті, особливо якщо він вважає, що один із батьків винен у розлученні.

5. Деякі підлітки можуть відчувати необхідність віддалитися від обох батьків або відмовлятися взаємодіяти з ними, щоб уникнути болючих ситуацій.

6. Підлітки можуть уникати будь-яких обговорень або конфліктів, які можуть виникнути між батьками, аби уникнути додаткового стресу.

Отже, підлітки можуть переживати негативні довготривалі емоційні стани, тривожність, сум, астеничні емоції. Деякі підлітки можуть реагувати на розлучення батьків переживаннями почуття провини або соромитися своєї родинної ситуації, відчуваючи гнів, агресію, ворожість тощо. Інші можуть почати вести руйнівний спосіб життя, включаючи вживання наркотиків або алкоголю.

Розлучення батьків може суттєво впливати на формування ідентичності підлітків. Ідентичність - це складний процес, в результаті якого особистість формує своє унікальне уявлення про себе, своє місце в суспільстві та власні цінності. Розлучення батьків може впливати на цей процес різними способами: а) підліток може почати шукати новий сенс ідентичності, оскільки зміна в родинній структурі може викликати відчуття втрати або невизначеності. Він може переосмислювати свої цінності, інтереси та місце в світі; б) розлучення може впливати на стосунки підлітка з обома батьками. Нова динаміка взаємодії з кожним з батьків може визначити, як він розуміє своє місце в сім'ї та суспільстві.

Зміни в родині можуть вплинути на соціальну ідентичність підлітка. Він може почати сприймати себе як частину іншої соціальної групи або шукати підтримку в інших соціальних контекстах.

Розлучення батьків може відігравати важливу роль у формуванні самооцінки підлітка. Він може відчувати себе менш стабільним чи неповноцінним, що може вплинути на його впевненість та самовизначення.

Таким чином підлітки можуть почати сумніватися у своїй ролі в сім'ї та гостро переживати щодо взаємин зі своїми батьками, особливо у випадках, коли останні вдаються до шантажу чи інших негативних взаємодій між собою, включаючи підлітка у ці конфлікти.

Важливо пам'ятати, що кожен підліток реагує на розлучення індивідуально, і деякі з них можуть знаходити навіть позитивні аспекти у новій ситуації, тоді як інші можуть відчувати біль і труднощі.

Висновок. Розлучення батьків може має значний вплив на емоційний і соціальний розвиток підлітка та формування його ідентичності. Цей процес може супроводжуватися стресом, тривогою, сумом, а також змінами у сприйнятті себе, стосунках та цінностях. Важливою є підтримка з боку батьків, родини та професіоналів, яка допомагає підліткам адаптуватися до нової сімейної ситуації та розвивати позитивний взгляд на свою ідентичність. Кожен підліток унікальний, тому важливо розуміти його індивідуальні потреби та надавати підтримку відповідно до його особистих емоційних і соціальних викликів.

Перспективами нашого подальшого дослідження є проведення експерименту і розробка шляхів та засобів надання психологічної допомоги підліткам, які гостро переживають розлучення батьків для покращення їх психологічного здоров'я та благополуччя.

Список використаної літератури

1. Руденко І.М. Емоційний стан дітей молодшого шкільного віку у построзлучний період. *Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С.Сковороди. Психологія*, Вип. 29. Харків: ХНПУ, 2009. С. 167 – 178.
2. Офіційна статистика розлучень в Україні. Оpendатобот: веб-сайт. URL: <https://opendatobot.ua/analytics/marriages-divorces-half-2023>
3. Психологія сім'ї: підручник / за ред. В. М. Поліщука. Суми: Університетська книга, 2021. 248 с.

Дейниченко Л. М.,
к.пед.н., доцент кафедри
психології ДДПУ, м. Дніпро,
Панчук Н.М.,
здобувач вищої освіти,
I курс магістратури
спеціальності 053 «Психологія»
факультету гуманітарної та
економічної освіти ДДПУ,
м. Дніпро

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ТЕОРІЇ ПОЯСНЕННЯ ПРИРОДИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ

Період напруженості та нестабільності в нашому суспільстві, вимушена зміна попереднього укладу життя, переоцінки цінностей призвели до виникнення багатьох складних проблем. Не всім вдається впоратися з такими життєвими труднощами, і часто люди вибирають не зовсім адекватні способи реагування на них, демонструючи агресивні форми поведінки і викликаючи тим самим відповідну агресію.

У зарубіжній психології накопичився великий досвід у вивченні агресивної поведінки людини у наукових доробках З.Фрейда, Н.Міллера, Л.Берковіц, Л.Ерона, Д.Зілманна, А.Басса та ін. У вітчизняній психології проблема агресії висвітлена в працях Б.С.Братуся, Л.Ю.Іванової, Н.О.Ратінової, А.О.Реана, І.О.Фурманова, О.В.Хреннікова. При цьому вітчизняні дослідники розглядають агресивного суб'єкта як такого, що інтегрує в собі внутрішні та зовнішні впливи, тоді як зарубіжні науковці (А.Бандура та Р.Уолтерс, Г.Паренс, Дж.Паттерсон, М.Ратгер) зосереджують увагу на пошуку окремих детермінант прояву агресії.

Аналіз наукової літератури свідчить, що дослідники визначають агресію як поведінку, стан і властивість особистості, тобто спостерігається неоднозначність трактування цього психологічного явища.

Поняття агресії як прагнення, що виявляється в реальній поведінці або фантазуванні з метою домінування над іншими, розмежовується з поняттям агресивної поведінки, спрямованої на нанесення шкоди живій істоті, котра не бажає подібного ставлення. Тобто під агресією розуміється внутрішній, когнітивний компонент агресивної поведінки. При цьому

провідними ознаками агресивної поведінки психолог Е.Змановська вважає такі прояви: прагнення до домінування над людьми і використання їх у своїх цілях; тенденція до руйнування; нанесення шкоди оточуючим; схильність до насильства [1].

Більшість досліджень, присвячених агресії, умовно можна поділити на дві групи. До першої відносяться наукові розвідки Г. Гайдукевич, А.Маклакова та ін., в яких агресія розглядається як мотивована деструктивна поведінка, мета якої полягає в нанесенні шкоди об'єктам нападу, завданні їм фізичного або психічного збитку. Друга група учених (О. Дроздов, І.Захарова, М. Скок та ін.) визначають агресію як активність, нормальну захисну адаптацію, прагнення до досягнень, інструмент для самоствердження, джерело творчого потенціалу особистості.

Отже, агресією називають і навмисну деструктивну поведінку, що наносить шкоду й збитки іншій людині, і вияв активності, потяг до досягнень, інструмент для самоствердження, самореалізації та домінування над іншими.

Прояви агресії є характерними для кожної особистості. Схильність людини до агресивних дій науковці намагалися пояснити по різному. Але узагальнення теоретичних положень доводить, що всі вони підпадають під наступні чотири категорії. Агресія відноситься:

- до уроджених спонукань і задатків;
- до потреб, що активуються зовнішніми стимулами;
- до пізнавальних і емоційних процесів;
- до актуальним соціальним умовам в сполученні з попереднім

научінням.

Проаналізуємо різні підходи психологів-науковців на проблему виникнення агресії, її природи і чинників, що впливають на її прояв. Теорія потягу опирається на положення, згідно якому агресивна поведінка по своїй природі інстинктивна. Все життя людини – це протиборство інстинкту життя і смерті. Одним із основоположником теорії потягу являється З.Фрейд. Він вважав, що в людині існує два найбільш потужних інстинкту: інстинкт життя і інстинкт смерті. Перший розглядається як намагання, пов'язане з творчими тенденціями в поведінці людини: любов'ю, турботою, близькістю. Другий несе в собі енергію руйнування, його завданням являється «приводити все те, що органічно живе до стану безжиттєвості» [1]. Це злоба, ненависть, деструктивність.

Виникнення і становлення агресивності у З.Фрейда, як зазначають Р. Берон та Д. Річардсон, пов'язане зі стадіями дитячого розвитку. Зокрема, він відмічає, що фіксація оральної стадії розвитку може привести до формуванню таких агресивних рис характеру, як схильність до сарказму і пліткам. Фіксація на анальній стадії може привести до формування упертості, до якого легко приєднується схильність до гніву і мстивості [2].

Нове вивчення проблеми агресивності в рамках теорії потягу знайшло відображення в роботах К.Лоренці, який виділив в своїй теорії два елементи. Перший складається в тому, що людська агресивність являється уродженою і сприяє виживанню виду і особі. «Внутривидова агресія у людей представляє собою таке ж мимовільне інстинктивне намагання, як у інших вищих реберних тварин» [3]. Таким чином, згідно К.Лоренцу, *Homo sapiens* як один із багатьох видів тварин світу володіє інстинктом агресії. Другий елемент пояснює жорстокість і руйнівні тенденції людини. На його думку, агресивна енергія, що має своїм джерелом інстинкт боротьби, генерується в організмі спонтанно, безперервно, в постійному темпі, регулярно накопичуючи с плином часу. Таким чином, агресивні дії являються спільною функцією кількості накопиченої агресивної енергії і наявності сили особливих стимулів, що полегшують розрядку агресії в безпосередньому оточенні. Іншими словами, чим більша кількість агресивної енергії є на даний момент, тим меншої сили необхідний стимул для того, що агресія «виплеснулася» зовні [3].

На думку К. Лоренц, участь в різних діях, не пов'язаних з заповідною шкодою, може попередити накопиченню агресивної енергії до небезпечних рівнів і таким чином знизити імовірність спалахів насилля [3]. Він також стверджував, що любов і дружні відносини можуть опинитися несумісними з вираженням відкритої агресії і можуть блокувати її прояв.

Згідно основоположника фрустраційної теорії Дж.Доллард, агресія – це не автоматично виникаючий в організмі людини потяг, а реакція на фрустрацію: спроба подолати перепони на шляху до задоволення потреб, досягненню задоволення і емоційної рівноваги. Як зазначає І.А.Фурманов, ця теорія стверджує, що, по–перше, агресія завжди є наслідком фрустрації, і, по–друге, фрустрація завжди спричиняє агресію. Схема «фрустрація–агресія» базується на чотирьох основних поняттях: агресія, фрустрація, гальмування і заміщення [2].

Л.Берковиць представляє модифікаційну форму теорії обумовлення агресії фрустрацією. По–перше, він ввів нову, додаткову перемінну, які

характеризують можливі переживання, що виникають в результаті фрустрації, – гнів як емоційну реакцію на фрустраційну роздратованість. По-друге, він визнає, що агресія не завжди являється домінуючою реакцією на фрустрацію і при певних умовах може подавлятися [3].

В концептуальну схему «фрустрація–агресія» Л.Берковиць ввів три істотних поправки: а) фрустрація не обов'язково реалізується агресивними діями, але вона стимулюється готовністю до них; б) навіть при стані готовності агресія не виникає без належних умов; в) вихід із ситуації, що фруструється, за допомогою агресивних дій виховує у індивіда звичку до подібних дій [3].

Ще одна точка зору на походження агресивної поведінки була представлена в теорії соціального навчіння. Найбільш відомим представником теорії соціального навчіння являється А.Бандура. Він розглядає агресію як деяку специфічну соціальну поведінку, яка засвоюється і підтримується в основному так само, як і багато інших форм соціальної поведінки. На його думку, повсякденне життя постійно демонструє нам моделі агресивної поведінки в сім'ї, субкультурі і засобах масової інформації. Бандура А. стверджує, що для прояву агресії замість фрустриваності суб'єкт повинен мати приклад для навчання і наслідування. Тут зачіпляється проблема ролі виховання (і зокрема – покарання) в появі агресії у дітей.

Згідно А.Бандури, аналіз феномену агресії потребує врахування трьох моментів: 1) способів засвоєння подібних дій; 2) факторів, що провокують їх появу; 3) умов, при яких вони закріплюються. Згідно теорії соціального навчання агресія набувається за допомогою як соціальних (навчання), так і біологічних (гормони, нервова система) факторів. Агресивна поведінка провокується впливом шаблонів (збудження, увага), неприпустимим поведінням (нападки, фрустрація), спонукальними мотивами (гроші, захоплення), інструкціями (накази), ексцентричними переконаннями (параноїдальні ідеї). Агресія може регулюватись зовнішніми заохоченнями та покараннями (матеріальні винагороди, неприємні наслідки), вікарним підкріпленням (спостереження за тим, як заохочують та карають інших) та механізмами саморегуляції (гордість, вина) [1].

Фурманов І.А. суттєву увагу при розгляданні теорії навчання приділяє вивченню впливу первинних посередників соціалізації (батьків) на навчання дітей агресивній поведінці. Зокрема, було доказано, що поведінка батьків може виступати в якості моделі агресії і що у агресивних батьків зазвичай бувають агресивні діти.

Отже, аналіз та узагальнення робіт різних науковців доводить, що існує чотири відмінні одна від одної теорії, що пояснюють природу агресивності: теорія потягу, фрустарційна, когнітивна теорія та теорія соціального навчіння. Теорія потягу опирається на положення, згідно якому агресивна поведінка по своїй природі інстинктивна. Теорія соціального навчіння говорить, що агресія представляє собою засвоєння поведінки в процесі соціалізації через спостереження відповідного способу дій і соціального підкріплення. В даний час теорія соціального навчіння вважається однією з найбільш ефективних в проорокуванні агресивної поведінки, особливо, якщо є відомості про агресора і ситуації соціального розвитку.

Список використаної літератури

1. Дейниченко Л.М. Особливості вияву агресивної поведінки у підлітків. Актуальні питання психології, педагогіки, економіки та управління: збірка тез доповідей на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні питання сучасної науки та освіти» [Слов'янськ, 19-20 травня 2020 року] / ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет». Слов'янськ: [електронний ресурс], 2020. С.65-68

2. Douglas R. L. Instrumental and reactive violence: the role of mental health factors and maltreatment history in the manifestation of violent offending. Dalhousie University, 2010. 274 p.

3. Шкарлатюк К. І. Агресія та здатність до прогнозування в підлітковому віці / К. І. Шкарлатюк // Психологічні перспективи. – Вип. 17. – Волинський національний університет імені Лесі Українки. – Луцьк. – 2010. – С. 273 – 280.

Бровендер О. О.,
старший викладач кафедри
практичної психології та соціальної
роботи СНУ ім. В. Даля,
здобувачка вищої освіти групи
ПСПП-23зм СНУ ім. В. Даля,
Решетняк А.О.,
здобувачка вищої освіти групи
СР-21д СНУ ім. В. Даля

ФОРМУВАННЯ КОНФЛІКТОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Формування конфліктологічної компетентності особистості є актуальним завданням в умовах сучасного життя, особливо в галузі педагогічної освіти. Випускник вищого навчального закладу стикається з потенційним конфліктним середовищем, яке включає як повсякденні, так і професійні аспекти.

Конфліктологічна компетентність - це сукупність знань, умінь і навичок, які дозволяють особі ефективно розуміти, вирішувати та управляти конфліктами. Ця компетентність включає в себе розуміння природи конфлікту, його причин, закономірностей розвитку, а також навички взаємодії з іншими особами у конфліктних ситуаціях [1].

Основні аспекти конфліктологічної компетентності включають наступні. Особа з конфліктологічною компетентністю розуміє основні теоретичні аспекти конфліктів, включаючи їхні причини, типи та методи вирішення. Особа здатна розпізнавати фактори, що призводять до конфліктів, аналізувати їх хід та визначати оптимальні стратегії втручання. Конфліктологічна компетентність передбачає вміння ефективно спілкуватися в конфліктних ситуаціях, слухати інших, виражати свої думки і переконання таким чином, щоб сприяти конструктивному вирішенню протиріч. Особа з конфліктологічною компетентністю володіє методами та прийомами для ефективного вирішення конфліктів, спрямованими на досягнення взаємоприйнятних рішень для всіх сторін. Конфліктологічна компетентність також передбачає вміння контролювати свої емоції та реагувати на емоційні прояви інших учасників конфлікту. Особа, яка володіє конфліктологічною

компетентністю, спроможна побудувати позитивні відносини та співпрацювати з іншими для досягнення спільних цілей.

Конфліктологічна компетентність є важливою як у професійному, так і в особистому житті, оскільки конфлікти є невід'ємною частиною міжособистісних відносин і можуть виникати в різних сферах діяльності.

Конфліктологічна компетентність передбачає усвідомлення причин виникнення конфлікту, закономірностей його розвитку та перебігу, а також розуміння поведінки, спілкування й діяльності учасників конфліктного протистояння. Особа, яка володіє конфліктологічною компетентністю, має знати психічні стани опонентів, їх психологічні характеристики, а також нормативні й моральні регулятори поведінки в умовах управління та вирішення конфліктів. Крім того, важливо оволодіти прийомами та методами подолання конфліктних ситуацій.

Конфліктологічна компетентність створює передумови для прагнень застосування отриманих знань у професійній діяльності та вирішення проблем самовдосконалення на індивідуальному та професійному рівнях. Ця компетентність включає в себе конструктивне ставлення до конфліктів, володіння навичками неконфліктного спілкування в умовах складних ситуацій, вміння оцінювати й пояснювати проблемні ситуації, володіння навичками управління конфліктними явищами, а також розвиток здатності до рефлексивного аналізу.

Формування конфліктологічної компетентності передбачає розвиток умінь передбачати можливі наслідки міжособистісних ситуацій, конструктивно регулювати протиріччя і конфлікти, а також усунення негативних наслідків конфліктів. Навички управління конфліктами та їх конструктивне вирішення є необхідними компонентами конфліктологічної компетентності, яка є важливою для успішної професійної діяльності та взаємодії в сучасному суспільстві.

Перша важлива складова конфліктологічної компетентності – це бачення і розуміння конфлікту. Від особистості вимагається вміння аналізувати ситуації, в яких конфлікт є невід'ємною частиною взаємодії, розпізнавати його природу та динаміку. Це вимагає глибокого розуміння міжособистісних взаємин, психології взаємодії та соціокультурного контексту [2].

Друга вміння – це прогнозування й оцінка наслідків конфлікту. Ефективний конфліктолог повинен мати стратегічний погляд на можливі розвитку подій, враховуючи не лише миттєві наслідки, але й віддалені та

каскадні ефекти. Це вимагає уважного аналізу ситуації, врахування інтересів усіх сторін та спроможність передбачати можливі варіанти вирішення конфлікту.

Третя важлива компетентність – це володіння засобами діагностування, попередження і вирішення конфлікту, а також використання його в виховних цілях. Особа з конфліктологічною компетентністю повинна володіти різноманітними методами аналізу конфліктів, вміти визначати їх кореневі причини та ефективно втручатися для забезпечення позитивних результатів.

До вимог формування конфліктологічної компетентності також включаються уміння знижувати рівень власної тривожності й агресивності, керувати своїм психічним станом та зберігати конфліктостійкість. Також важливо вміти здійснювати адекватну оцінку конфлікту та обґрунтований прогноз варіантів його подальшого розвитку.

Розуміння завдань на кожному етапі розвитку конфлікту, контроль за поведінкою учасників конфлікту, надійне доведення інформації та узгодження рішень і взаємодії в процесі розв'язання конфлікту – це додаткові аспекти, що визначають високий рівень конфліктологічної компетентності. Оволодіння цими вміннями стає вирішальним чинником для успішного управління конфліктами та досягнення конструктивних результатів у різних сферах життя.

Формування конфліктологічної компетенції особистості представляє собою складний процес, який виявляється в ряді ключових функцій, що визначають здатність індивіда ефективно розуміти, аналізувати та вирішувати конфліктні ситуації. Далі розглянемо функції, які характеризують різноманітні аспекти конфліктологічної компетенції [3].

Мобілізаційна функція конфліктологічної компетенції проявляється у здатності особистості розглядати конфлікт як необхідну та невід'ємну складову життя. Індивід, що володіє цією компетенцією, не уникає конфліктної взаємодії, а навпаки, вміє мобілізувати свої ресурси для конструктивного вирішення конфліктних ситуацій.

Інформативна функція передбачає здатність до неоднозначного трактування конфліктної взаємодії та виявлення перспектив її вирішення. Особа, що розвиває цю компетенцію, відрізняється здатністю враховувати позитивні аспекти конфлікту, тверезо оцінювати факти та володіє інформаційною базою для прийняття обґрунтованих рішень.

Прогностична функція включає в себе здатність застосовувати різні техніки для мінімізації деструктивних форм конфлікту та його перетворення у позитивне русло. Індивід, що володіє цією функцією, виявляє передбачливість у вирішенні конфліктних ситуацій та може ефективно оцінювати можливі наслідки своїх дій.

Регулятивна функція конфліктологічної компетенції здатна активувати особу як посередника або медіатора. Це передбачає з'ясування позицій, інтересів та цілей учасників конфлікту для здійснення збалансованого вирішення конфлікту.

Ціннісна функція полягає в здатності особистості змінювати своє ставлення до конфлікту в умовах розширення соціокультурних контактів та розширення діяльності.

Рефлексивна функція конфліктологічної компетенції передбачає здатність до реконструкції ускладнень, визначення їхніх причин і розвиток інтелектуального Я-образу особистості, що дозволяє не лише виконувати певну діяльність, але й розуміти, як їй це робити.

Інтегративна функція є провідною і призначена для забезпечення продуктивного розвитку конфліктологічної компетенції. Це включає в себе здатність використовувати отримані знання та навички в єдиній системі для досягнення конструктивних результатів.

У сукупності ці функції формують високий рівень конфліктологічної компетенції, що є ключовим фактором успішної соціальної адаптації та професійного розвитку особистості в умовах сучасного суспільства.

Формування конфліктологічної компетентності особистості є актуальним завданням у сучасному освітньому середовищі. Цей процес може бути розглянутий з різних ракурсів, і важливо визначити рівні та моделі, які визначають ефективний шлях досягнення даної компетентності. В даному контексті визначаються чотири основні моделі формування конфліктологічної компетентності [4]:

1. Освітньо-дисциплінарна модель. Ця модель передбачає формування конфліктної компетентності як самостійної складової професійно-психологічної компетентності. Розглядається конфліктна компетентність як інтегративна, практично орієнтована базова схема, що об'єднує навчальні дисципліни та конфліктологічні знання в єдиному цілому. Це сприяє не лише усвідомленню принципів конфліктної компетентності, але і їхньому практичному застосуванню в професійній сфері.

2. Структурно-рівнева модель. Ця модель визначає трансформацію знань у експертно-особистісну модель конфліктної компетентності. Вона покликана враховувати не лише теоретичні знання, але і вплив особистісних якостей на ефективне вирішення конфліктних ситуацій. Ця модель сприяє розвитку особистісних якостей, таких як емпатія, толерантність, стратегічне мислення.

3. Практично-технологічна модель. Ця модель включає в себе організаційно-технологічне розгортання, проектування та експлікацію компетентної конфліктної практики. Вона покликана допомагати особам отримувати практичні навички вирішення конфліктів, використовуючи сучасні технології та методи.

4. Культурно-онтологічна модель. Ця модель визначає культурні межі і тенденції розвитку конфліктної реальності. Вона спрямована на визначення впливу культурних аспектів на конфліктні взаємодії, що допомагає студентам розуміти важливість культурного контексту у вирішенні конфліктних ситуацій.

Ми вважаємо, що формування конфліктологічної компетентності повинне здійснюватися через пізнавальну та перетворюючу діяльність. Конфліктологічна готовність розглядається як перехідний етап від пізнання конфліктогенного середовища до його перетворення на основі інтелектуальних, ситуативних, ретроспективних і перспективних факторів рефлексії. Отримання знань та навичок по вирішенню конфліктів має супроводжуватися розвитком інтелектуального, емоційного та соціального інтелекту, а також здатністю до аналізу та рефлексії для забезпечення успішної конфліктної практики в різних соціокультурних умовах.

Отже, формування конфліктологічної компетентності особистості є актуальним завданням в умовах сучасного суспільства та освітнього середовища. Висвітливши теоретичні аспекти конфліктологічної компетентності, було виявлено, що успішна робота в цьому напрямку передбачає розвиток ряду навичок, таких як вміння аналізувати конфліктні ситуації, виявляти їх причини та наслідки, а також ефективно взаємодіяти з іншими у процесі їх вирішення. Зазначені чотири моделі формування конфліктологічної компетентності (освітньо-дисциплінарна, структурно-рівнева, практично-технологічна, культурно-онтологічна) розкривають багатогранність та комплексність цього процесу. Отримані результати свідчать про те, що процес формування конфліктологічної компетентності особистості повинен відбуватися на різних рівнях освітнього процесу.

Розвиток конфліктологічної компетентності визнається необхідним елементом формування гармонійної особистості, здатної ефективно вирішувати конфліктні ситуації та сприяти позитивному розвитку суспільства в цілому.

Список використаної літератури

1. Балахтар В. Конфліктологічна компетентність подружжя у розв'язанні сімейних конфліктів [Електронний ресурс] / Валентина Балахтар, Юлія Волошина // Proceedings of the National Aviation University. Series: Pedagogy, Psychology. – 2022. – № 20. – С. 46–54. – Режим доступу: <https://doi.org/10.18372/2411-264x.20.16916> (дата звернення: 21.12.2023).

2. Гомонюк О. М. Конфліктологічна компетентність як складова професійної культури майбутніх психологів [Електронний ресурс] / Олена Михайлівна Гомонюк // Formation of Competencies of Gifted Individuals in the System of Extracurricular and Higher Education. – 2023. – № 1. – С. 201–209. – Режим доступу: <https://doi.org/10.18372/2786-823.1.17496> (дата звернення: 21.12.2023).

3. Стеценко Н. Конфліктологічна компетентність як умова успішної професійної діяльності педагога [Електронний ресурс] / Надія Стеценко // Вісник науки та освіти. – 2023. – № 8(14). – Режим доступу: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-8\(14\)-792-806](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-8(14)-792-806) (дата звернення: 21.12.2023).

4. Муліка К. Конфліктологічна компетентність: ставленнєвий компонент [Електронний ресурс] / Катерина Муліка // Scientific Studios on Social and Political Psychology. – 2021. – № 47(50). – С. 228–241. – Режим доступу: [https://doi.org/10.33120/ssj.vi47\(50\).227](https://doi.org/10.33120/ssj.vi47(50).227) (дата звернення: 21.12.2023). – Назва з екрана.

Шевченко С.В.,
к.психол. наук, доцент
кафедри психології, доцент
МДПУ ім. Богдана Хмельницького,
Суменко Т.Ю.,
здобувачка вищої освіти групи пс231м
МДПУ ім. Богдана Хмельницького

АВТОРСЬКИЙ МЕТОД ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДІТЕЙ ЗІ СКЛАДНИМИ ПОРУШЕННЯМИ РОЗВИТКУ ТА ДІТЕЙ З АУТИЗМОМ

За останнє десятиріччя, проблема формування соціальної компетентності дітей зі складними порушеннями розвитку стала предметом прицільної уваги дослідників та фахівців практиків, що працюють у межах реабілітаційних установ. Науковий інтерес означеної проблеми зумовлений відсутністю сталих науково обґрунтованих даних про корекційно-розвиткову роботу для дітей із СПР та дітей з аутизмом у межах реабілітаційних установ та їх можливості опанувати елементарні знання, соціальні навички та компетентності.

У реабілітаційних установах особлива увага надається формуванню у вихованців ряду компетентностей необхідних для самостійного життя. Формування соціальної компетентності є першочерговим запитом батьків дітей зі складними порушеннями розвитку та дітей з аутизмом, які приводять своїх дітей до реабілітаційних установ. Запити батьків є зрозумілими, адже власний соціальний досвід їх дітей сприятиме відносно самостійному функціонуванню у межах власного житла і соціального середовища.

Вирішенню вказаної проблеми сприятиме розробка нових методів формування соціальної компетентності дітей зі складними порушеннями розвитку та дітей з аутизмом, реалізація яких розширить практичні інструменти фахівців реабілітаційних установ та допоможе дітям здобути власний соціальний досвід та відчутти себе повносправними членами суспільства.

Методи формування соціальної компетентності дітей з особливостями розвитку вивчали В. Liberi (2012), В. Spitzberg та М. Cooper (2012), Melissa E. DeRosier (2016), Н. Кубата, М. Айзенбард (2018), О. Литвишко (2019), Д. Губарева (2021), Я. Утьосова

(2023). Однак, у царині психології, досліджень, що вивчають методи формування соціальної компетентності дітей зі складними порушеннями розвитку та дітей з аутизмом, вкрай недостатньо.

Н. Кубата, М. Айзендард (2018) досліджували феномен соціальної компетентності дітей старшого дошкільного віку у процесі ігрової діяльності [2]. С. Мороз характеризує колективні, творчі ігри для дітей дошкільного віку, що сприяють формуванню соціальної компетентності малечі [3].

Американський філософ, професор E. Augustus Freeman у роботі з дітьми із розладом аутистичного спектру аналізує метод під назвою Creative drama, який визначає як імпровізовану драматичну діяльність, спрямовану на покращення навчальних, соціальних навичок та загальний розвиток особливої дитини [4].

У Creative drama відсутній сценарій, на відміну від рольових ігор, які застосовують у терапевтичних видах діяльності з аутистичними дітьми та дітьми із СПР. Творча драма проводиться з вільними діалогами, де всі учасники можуть використовувати спонтанні/довільні дії [4]. Тематика творчої драми (Creative drama) обирається групою учасників, а з моменту, коли обрана тема, або навіть історія, діти визначаються з власними ролями.

Експериментальні дані реалізації програми Creative drama свідчать про те, що «недоліки» розвитку дітей із аутизмом не є статичними та стійкими до змін. Результати використання програми у американському суспільстві засвідчують, що, коли діти з розладом аутистичного спектру опиняються у конкретній ситуації на завдану тематику, вони починають взаємодіяти з іншими особами з власного бажання або за допомогою візуальних, фізичних чи словесних інструкцій. Тобто, виконуючи конкретну роль, дитина з розладом аутистичного спектру самотужки вибудовує маршрути власної діяльності, що мотивує її до зворотного зв'язку і таким чином відбувається генералізація отриманих алгоритмів комунікації та мінімізуються недоліки, що і є головною передумовою формування соціальної компетентності дітей із розладом аутистичного спектру. Після відпрацювання програми Creative drama, з учасниками проводились інтерв'ю, що засвідчували позитивні емоційні переживання дітей із розладом аутистичного спектру під час участі у такій формі корекційної активності. Після програми діти стали більше спілкуватися один з одним, помітно зросли показники впевненості в собі. Окремо варто відмітити той факт, що у цих дітей стали значно міцніші зв'язки з батьками [4].

Метод «Соціальний ларпінг»

Аналіз методів формування соціальної компетентності дітей зі складними порушеннями розвитку та розладом аутистичного спектру, у тому числі методу Creative drama, дав можливість використати їх під час розробки експериментальної частини дослідження, присвяченого питанню формування соціальної компетентності дітей зі складними порушеннями розвитку в умовах реабілітаційного центру та впровадити у корекційно-розвиткову роботу Комунального закладу «Харківський міський центр комплексної реабілітації для осіб з інвалідністю «Промінь». На основі аналізу досвіду застосування методу Creative drama для дітей зі складними порушеннями розвитку та дітей з розладом аутистичного спектру було розроблено *авторський метод «Соціальний ларпінг»*, що є похідним від методу Creative drama та враховує принципи методик TEACCH і Floortime.

LARP (від англ. Live action role-playing game) – різновид рольової гри живої дії, що характеризується безпосереднім виконанням дій, які притаманні персонажам.

Соціальний ларп ми трактуємо як різновид рольової гри із соціально-значущим контентом. Тематика соціальних ларпів формується із індивідуальних проблемних запитів індивіда та спрямовує його набутий соціальний досвід в межах ларпу у інтеграційне русло побутового життя. На відміну від творчої драми, соціальний ларпінг проводиться виключно на соціальні теми. Стратегічна мета будь-якого соціального ларпу – спрощення інтеграційних процесів та адаптації дитини із складними порушеннями розвитку у соціальний вимір.

Метод «Соціальний ларпінг» полягає у надолуженні соціального досвіду через емпіричну складову кількісних взаємодій у соціальних контактах під час творчої діяльності. Реалізація даного методу формування соціальної компетентності дитини зі складними порушеннями розвитку та дитини з аутизмом можлива за наступних умов: кількість учасників: від 3 - 20 осіб (в окремих випадках кількість учасників може збільшуватися); наявність організатора ларпінгу; реалістичне приладдя, одяг, атрибути; максимальне створення атмосфери за заданою тематикою, або реальні умови у безпечному, знайомому та комфортному для дітей приміщенні (попередній екскурс та ознайомлення); музичне оформлення із реалістичними звуками, що викликає асоціативні відчуття у учасників ларпінгу.

Усі учасники ларпу заздалегідь знайомляться з означеною темою через перегляд відеофільмів, екскурсії, ігри, бесіди, спостереження. З метою попередження сенсорної дисфункції, вихованців заздалегідь знайомлять із

приладдя та одягом, що буде використовуватись під час ларпінгу. Окремо, дітей знайомлять із музичними звуками, шумами, які будуть супроводжувати творчий процес протягом певного періоду (шум вітру, кроки людини, транспорту, брязкіт ключів, стук у двері та ін.). Це можуть бути ігри «Вгадай що шумить?», «Звідки шум», «Чия пісня», «Добери картинку за звуком» та ін. Для немовленевих дітей та дітей із аутистичним спектром створюється візуальна карта, розклад, у разі потреби добираються мотиваційні стимули. Через творчі види діяльності у вигляді ліплення, малювання, конструювання (інженерінгу), підопічним пропонується відобразити найбільш яскраві моменти, що запам'яталися їм у продовж процесу ознайомлення із темою.

За ініціативою організатора соціального ларпінгу, що враховує попередні запити батьків дітей зі складними порушеннями розвитку і дітей з аутизмом, та з огляду на затребувані соціальні дефіцити підопічних у рамках їх індивідуальної програми розвитку у фокусі реабілітаційного маршруту, оголошується тематика ларпу, його тривалість та орієнтовні задачі для кожного учасника творчого процесу.

Учасники соціального ларпінгу (діти зі СПР, діти з аутизмом, їх батьки, або піклувальники, фахівці) за власним вибором обирають бажані ролі за вказаною тематикою. Після чого кожен з учасників, у довільному порядку обирає «робочу зону», необхідний інструментарій, одяг. За відповідним знаком у вигляді дзвоника, починається гра. Організатор виконує роль пасивного спостерігача та може частково скеровувати дії учасників. Учасники самостійно можуть ділитися на команди, діяти за власною ініціативою, робити вибір, давати інструкції, виконувати або не виконувати їх.

Соціальний ларпінг на відміну від творчої драми може тривати від 15 хвилин до кількох тижнів. Слід враховувати той факт, що дітям зі складними порушеннями досить важко дається момент «переключення» від акторської ролі до реалій життя. Важливо, аби організатор ларпінгу чітко орієнтував усіх учасників щодо тривалості творчого процесу. Творча гра у вигляді ларпінгу в межах навчального простору, встановлення кордонів між творчим і реальним процесом реалізується: відповідним звуком, сигналом про закінчення гри «на сьогодні». Усі учасники прибирають «робочі зони», складають інструменти та одяг у відповідних боксах, що мають яскраві наліпки. Таким чином, діти краще запам'ятовують свій «бокс» із речами, а чіткі алгоритми виконання своїх творчих обов'язків сприяють взаємодії у команді та здобутті власного соціального досвіду.

Соціальний ларпінг, як метод формування соціальної компетентності дітей зі складними порушеннями розвитку, дітей з аутизмом, розширює їх уявлення та знання із соціальної тематики, надає можливість в практичному аспекті та реальних умовах соціального простору співпрацювати із сторонніми особами, розвивати комунікативні навички. Перевтілення за рахунок обраної ролі дає можливість дитині експериментувати та досліджувати, вчитися розуміти власні потреби, уявляти межі своєї компетентності, висловлювати почуття, думки, розвивати фантазію та уяву.

Концентрація уваги учасників ларпу скеровується переважно на завданнях, що спонукають до двосторонньої комунікації. Важливою умовою є соціальний простір де відбувається сама гра, що є асоціативним трампліном для подальшої інтеграції уявлень, знань і умінь. Отриманий досвід дитина зможе використовувати у реаліях буденного життя та застосовувати практичні алгоритми знайомої «опрацьованої» ситуації.

Отже, *соціальний ларпінг* – це комунікативно-рольова гра, що ґрунтується на основі довільної творчої взаємодії усіх учасників процесу в режимі реального часу із програванням «реально існуючих» соціальних проблемних запитів дітей із складними порушеннями розвитку, зокрема й дітей із розладом аутистичного спектру.

Впровадження авторського методу соціальний ларпінг у систему корекційно-розвиткової роботи в межах реабілітаційної установи для дітей зі СПР та дітей з аутизмом дозволяє нівелювати прояви індивідуалізованих дефіцитів/запитів, агресивної поведінки, сприяє підвищенню мотивації до навчально-корекційних та розвиткових занять, більш сталого інтересу, концентрації уваги та опануванню ряду навичок і алгоритмів для взаємодії між однолітками, батьками, і фахівцями.

Список використаної літератури

1. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ [Електронний ресурс] // Stud. – Режим доступу: https://stud.com.ua/78675/psihologiya/osoblivosti_rozvitku (дата звернення: 04.12.2023).

2. Н.П Кубата. ГРА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ [Електронний ресурс] / Н.П Кубата, М.М Айзенбарт // Молодий вчений. – 2018. – Т. 5, № 57. – С. 2. – Режим доступу: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/4455>.

3. С. Мороз. Роль гри в соціалізації дитини [Електронний ресурс] / С.Мороз, Н.Ковалевська. – Режим доступу: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/15519/1/29.pdf>.

4. LibGuides: Creative Drama: Home [Electronic resource] // Home - LibGuides at Oakwood University. – Mode of access: <https://libguides.oakwood.edu/c.php?g=1023773> (date of access: 19.12.2023).

Маслош О.В.,

к.х.н., доцент кафедри
економіки і підприємництва
СНУ ім. В. Даля,

Яценко С.П.,

здобувач вищої освіти
групи ПСПП-232 зм
СНУ ім. В. Даля

ОЦІНКА РІВНЯ ЗАДОВОЛЕНОСТІ РОБОТОЮ У ВИКЛАДАЧІВ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

В кожного члена колективу, в тому числі і закладу дошкільної освіти, крім чітких умов праці (графік роботи, тип групи (для нормотипових дітей дошкільного віку або для дітей із особливими освітніми потребами) тощо) також є особисті фактори і мотиви, які спонукають його до щоденного виконання своїх службових обов'язків (на високому рівні та в повній мірі із врахуванням графіку роботи закладу дошкільної освіти, навчальної програми, вимог дітей та батьків тощо). На думку П. В. Поліщук, на будь-яку працю людини (а саме на її ефективність) діють чинники, які зумовлюють її поведінку: особистісні фактори (вік людини, етап життєвого циклу сім'ї, економічний стан співробітника, рід здійснюваних занять (вихователь групи, помічник вихователя, музичний керівник, заступник директора з адміністративно-господарської роботи тощо), спосіб життя, тип особистості, уявлення про себе); психологічні фактори (культура, субкультура); соціальні фактори (соціальний стан, мотивація, відносини) [1, с. 86].

Мотив є суб'єктивним явищем, усвідомленням вчинків, які згодом перетворюються у постановку цілі, які змушує людину до дії за рахунок трансформації зовнішнього спонукаючого чинника (стимулу) та його

осмислення людиною. До мотивів відносять сукупність усіх спонукань, які будуть діяти в повну силу протягом тривалого періоду часу, а також обов'язок, тобто прагнення виконати завдання, які дав керівник [3, с. 144]. Із поняттям мотивації тісно пов'язане і поняття демотивації, яке є протилежним за змістом поняттю мотивації персоналу, і може бути визначене як: це фактори та чинники як внутрішнього так і зовнішнього середовища функціонування суб'єкта господарювання, які знижують інтерес персоналу до виконуваних задач та обов'язків, та скорочують продуктивність праці. Наслідком демотивації персоналу може стати його звільнення, тому дослідження питання демотиваційних факторів в системі управління сучасним закладом дошкільної освіти наразі набуває особливої актуальності. А враховуючи брак висококваліфікованих фахівців для роботи в закладі дошкільної освіти, дана проблема вимагає негайного вирішення.

Із метою виявлення причин демотивації персоналу в закладі дошкільної освіти мною було проведено опитування серед фахівців закладу. Респондентами є співробітники категорії «педагогічний персонал» закладу дошкільної освіти (заклад дошкільної освіти №249 Святошинського району м.Києва).

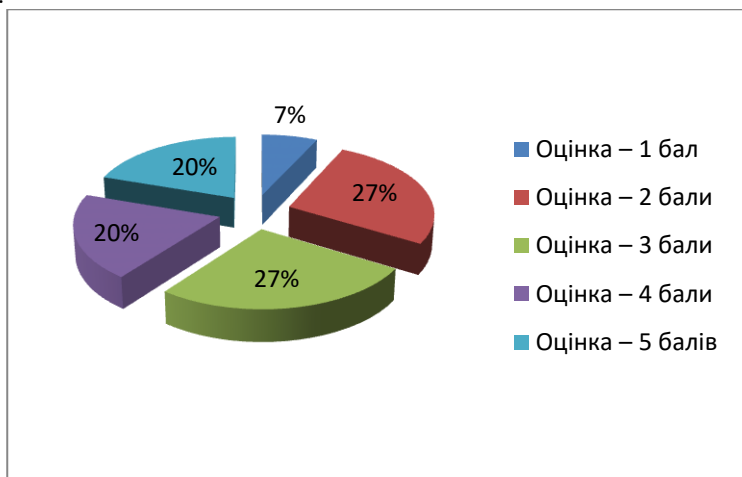

Рис.1. Результати опитування щодо рівня задоволеності роботою в закладі дошкільної освіти

Всього було опитано 15 респондентів. На рис.1 приведено результати опитування щодо рівня задоволеності роботою в закладі дошкільної освіти. Максимальний рівень задоволеності – 5 балів, мінімальний – 1 бал. Більшість респондентів оцінили ступінь своєї задоволеності роботою в 2-3 бали (8 респондентів), що демонструє середній рівень мотивації персоналу до виконання посадових обов’язків. В таблиці 1 приведений опис основних демотиваторів до виконання задач. Для відповіді на дане запитання передбачена опція множинного вибору. Більшість респондентів, а саме 13 осіб із 15 опитаних основним демотиватором вважають низьку оплату праці; 14 осіб наголосили на високих стресових навантаженнях при виконанні обов’язків в умовах воєнного стану.

Таблиця 1

Опис основних демотиваторів до виконання задач

№	Варіант відповіді	Кількість респондентів, осіб	Структура вибірки, %
1	2	3	4
1	Низька оплата праці	13	87%
2	Високі стресові навантаження (особливо в умовах воєнного стану)	14	93%
3	Відсутність перспектив кар’єрного та професійного зростання	10	67%
4	Обмеженість використання демонстраційних матеріалів в навчально-виховних процесах	8	53%
5	Емоційне вигорання	9	60%
6	Несприятливий психологічний клімат	2	13%
7	Очікування від роботи не співпадають із можливостями	5	33%
8	Недосконалість матеріально-технічної бази	8	53%
9	Відсутність поваги до	7	47%

	роботи вихователів зі сторони батьків		
10	Низька психологічна підтримка	5	33%

Багато фахівців також відмітили недостатність матеріально-технічної бази та демонстраційних і дидактичних матеріалів для проведення занять.

Таким чином, використовуючи результати представленого в даній роботі дослідження, важливим є детальний аналіз структури демотиваторів в роботі педагогічного персоналу закладу та розробка заходів, направлених на зменшення негативного впливу даних факторів. Враховуючи факт, що всі фактори демотивації слід поділити на дві групи: матеріальні та психологічні, то в даному контексті слід розділяти і заходи по підвищенню мотивації – заходи, направлені на підвищення мотивації за допомогою матеріальних методів (преміювання вихователів, оплата проїзду до роботи тощо); та заходи, направлені на покращення психологічного стану (проведення тренінгів, сумісних кави-брейків, на яких обговорюватимуться не лише проблеми, а й приємні події із власного життя; організація сумісних із батьками заходів, що дозволить батькам зрозуміти високу відповідальність професії вихователів та із повагою та розумінням відноситись до роботи персоналу закладу дошкільної освіти тощо).

Слід сприяти переформатуванню демотиваційних факторів в мотиваційні. Наприклад, важливо подбати про придбання нових демонстраційних та дидактичних матеріалів для проведення занять, впроваджувати заходи, направлені на покращення психологічного клімату в колективі тощо. Впровадження даних заходів дозволить підвищити рівень мотивації персоналу, а відповідно, і рівень якості послуг закладу дошкільної освіти.

Список використаної літератури

1. Поліщук П. В. Матеріальне стимулювання, як основа ефективного управління підприємством. Вісник Хмельницького національного університету. 2011. № 2. Т. 1. С. 85–87.
2. Продіус О. Мотивація персоналу як головний фактор підвищення ефективності діяльності підприємства. О. Продіус, М. Олексієв. Науковий вісник [Одеського національного економічного університету]. 2015. № 12. С. 188-200.

3. Янченко Н. В. Мотивація персоналу як важіль підвищення продуктивності праці на підприємстві. Н. В. Янченко, В. В. Благой, А. О. Тихомирова. Проблеми і перспективи розвитку підприємництва. 2018. № 1. С. 173-183.

Філімонова Х.,
здобувач вищої освіти
Мелітопольського державного педагогічного університету
ім. Богдана Хмельницького,
I курс магістратури заочного відділення
«Практична психологія»,
науковий керівник: доцент Шевченко С.В.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ БЛИЗЬКОГО ОТЧОЧЕННЯ ВІЙСЬКВОСЛУЖБОВЦЯ, ЯКИЙ ПОВЕРНУВСЯ ІЗ ЗОНИ БОЙОВИХ ДІЙ

Військовий конфлікт на сході нашої країни, який розпочався у 2014 році і тягнувся впродовж восьми років, 24 лютого 2022 року набув повномасштабного вторгнення країни агресора. На сьогодні дуже актуальним є питання психологічної допомоги близькому оточенню військовослужбовця, який повернувся із зони бойових дій.

Актуальність теми зумовлена тим, що наразі в українському суспільстві тема психологічних особливостей близького оточення учасника бойових дій залишається новою для українського суспільства, та потребує ретельного дослідження досвіду інших країн та особливостей адаптації у сьогоденні. Сім'ї УБД це специфічна соціальна група, специфіка якої зумовлюється соціально-побутовими умовами в яких вони знаходяться, впливом характеру діяльності, а також індивідуально-психологічними особливостями близького оточення.

Мета наукового дослідження - теоретико-методологічне обґрунтування близького оточення військовослужбовця, який повернувся із зони бойових дій, здійснення комплексної психологічної допомоги близькому оточенню військовослужбовця.

Переживання, потрясіння, емоційне вигорання, не розуміння з боку соціального оточення все це накладає відтінок на психологічний стан. Участь у бойових діях впливає не тільки на особистість, але й здатна змінювати її.

Цей вплив може бути деструктивним та призводити до погіршення психічного здоров'я особистості. Без належної психологічної підтримки та заходів соціально-психологічної реабілітації людини, яка зазнала травматичного досвіду війни, важко відновити своє психологічне здоров'я (Т.М. Титаренко, М.С. Дворник, О.В. Числицька).

Відомо, що сім'я та близьке оточення є одним з факторів, який впливає на психологічний стан військовослужбовця під час виконання службових завдань. Про це говорять як зарубіжні дослідники так і вітчизняні. Через гнів, емоційне вигорання, соціальну ізоляцію, оніміння, що часом проходять під впливом ПТСР, ветерани можуть віддалитися від своїх родин та близького оточення. Проблеми в міжособистісних стосунках корелюються з важкістю симптомів ПТСР, зокрема з симптомом емоційного оніміння.

На дружин військових з ПТСР значно впливають симптоми їх чоловіків і тягар турботи та догляду [1]. Сім'ї та близьке оточення військовослужбовця перебувають під впливом стресових розладів учасника бойових дій – агресія у різних її проявах, розчарування, розгубленість, роздратованість, безсоння, все це як має відображення на життя та поведінку у соціальному житті.

Серед механізмів виникнення стресових розладів у військовослужбовця можуть бути – проблема механізму психічного зараження, порушення адаптації, агресія, відсутність почуття відповідальності, тощо. Можна стверджувати, що сім'я, яка намагається впоратися з пошкодженням, спричиненим травмою може бути травмована цілком [2].

Повертаючись до цивільного життя, бійці в більшій мірі не адаптовані до мирного життя, тому їм складніше виконувати свої функції у сім'ї. Вони засмучують інших своєю вразливістю, загостреними почуттями та чутливістю до навколишніх факторів та настрою соціуму, більшість з них поповодяться відсторонено, мало спілкуються з оточуючими, часто взагалі обмежують свій зв'язок з сім'єю, друзями, знайомими та колишніми колегами. ПТСР-симптоматика серед ветеранів, підвищує ризик агресії щодо їхніх партнерів. Зважаючи на усі можливі фактори ускладнення фахівці розглядають цю категорію людей, як окрему категорію, що потребує професійної психологічної допомоги.

Психологічними особливостями близького оточення учасника бойових дій є актуальним:

1. Виявлення психологічних особливостей та проблематики близького оточення військовослужбовця, який повернувся із зони бойових дій;

2. Визначення чинників стресу та симптомів травматизації даної категорії та безпосередньо самого учасника бойових дій;

3. Шляхи вирішення проблематики та окреслення напряму психологічної допомоги близькому оточенню військовослужбовця, який повернувся із зони бойових дій.

Сім'я та близьке оточення, які знали військовослужбовця до мобілізації, відчувають більше складнощів після повернення учасника бойових до цивільного життя, ніж ті, які познайомилися під час бойових дій або після повернення військовослужбовця до мирного життя. Емоційний стан близьких людей, захисника напряму залежить від психоемоційного стану самого захисника, якщо ПТСР яскраво виражено, близькому оточенню важко справлятися з нестабільною психікою та розладами ветерана. ПТСР пов'язаний із військовою травмою, часто асоціюється із відмовою від участі у громадській діяльності, обмеження дружніх зв'язків і зменшення емоційної близькості. Недостатня соціальна підтримка ветеранів підвищує ризик розвитку та хронічного перебігу ПТСР. Ветерани, які беруть активну участь у соціальному житті суспільства, відчувають послаблення симптомів ПТСР швидше, ніж ті хто менше залучається до громадських справ. А коригування підтримки умиротворення стресу статистично пов'язано з саморозкриттям, особливо за сприяння та підтримки інших гідних уваги осіб.

Також наряду зі стресовими розладами та ПТСР, у військового який повернувся із зони бойових дій можуть виникнути проблеми з алкоголем та проявом агресії під його впливом, що також має негативний вплив на взаєморозуміння та стосунки із рідними та близькими.

Крім того, коли люди тривалий час знаходяться один від одного на відстані, вони відвикають від комунікації один з одним. І коли військовослужбовець повертається, емоційно і психічно виснажений, а разом із ним і виснажена його сім'я та близьке оточення, у такій ситуації виходять на перший план конфлікти.

Усім, хто має близьке відношення до ветерана, не просто потрібна, а не обхідна психологічна допомога – у першу чергу у розумінні психологічного стану, підтримці, співчутті, доброзичливому ставленні, довірі, щирості, відвертості, не засудженні тих або інших дій та відчуття, які виникають, постійно змінений настрій, повага на особисту думку. Тому, що найгостріші питання, які питання хвилюють близьке оточення військовослужбовця, який повернувся із зони бойових дій – це:

1. Розуміння, які зміни сталися у психоемоційному стані бійця під час виконання бойових завдань;
2. Вплив цих змін на його поведінку;
3. Навчитися правильним формам спілкування із ветераном УБД;
4. Навчитися розуміти свій емоційний стан, оволодіти навичками саморегуляції;

Тобто діагностика та реабілітаційні заходи, дозволяють підвищити психоемоційну корекцію та психологічну допомогу, сім'ям та близькому оточенню військовослужбовця.

Найбільш часто вживаним форматом терапії, для людей, що стали жертвами травматичного досвіду є групова терапія. Цей метод активно використовується у поєднанні з численими видами індивідуального підходу. Існує велика кількість напрямів групової терапії. Вони охоплюють когнітивно-біхевіоральні, психоаналітичні та психодраматичні групи, групи самопомогти, групи аналізу сновидінь, арт-терапії та інші [3].

Психотерапія при ПТСР має на меті, допомогу пацієнтові «побороти» проблеми та «пропрацювати» симптоми, які виникають під час виникнення стресової ситуації.

Основне завдання психолога – допомогти клієнту усвідомити можливість трансформації його кризового стану, побачити перспективи та можливості повернення до нормального життя. В результаті проходження тренінгів клієнти повинні знати – особливості і закономірності подолання стресового, травматичного та посттравматичного стресового розладу, методи їх подолання [4].

Дуже важливо усвідомлювати, що «як було, уже не буде». Дружини, сім'ї та близьке оточення військовослужбовця, має це розуміти. Важливо проявляти увагу, витримку, розуміння та терпіння та необхідно допомогти впоратися йому з його психічними розладами. Також дуже важливо не забувати також і про свій фізичний та емоційний стан і це не є ознакою егоїзму. Кожна людина повинна мати змогу та сили піклуватися про іншого, тільки тоді коли вона сама має ресурс, тобто якісно подбати про себе. Варто знати де, як і яким чином всі хто мають безпосереднє відношення до військовослужбовця, який перебуває або повернувся із зони бойових дій, можуть отримати психологічну підтримку та допомогу.

Список використаної літератури

1. Рибик Л. А. Вторинний посттравматичний стресовий розлад у дружин учасників бойових дій.

<https://psychped.naiu.kiev.ua/index.php/psychped/article/download/444/446/>

2. Блінов О. А. Організація надання психологічної допомоги військовослужбовцям у воєнний час. – К. – НАОУ, 2006. – 80 с.

3. Колесник М. Посттравматичний стресовий стан: діагностика, терапія, реабілітація / М. Колесник// Укр.медичний часопис: актуальні питання клінічної практики. – 2015. - № 4 (108). – С. 8-10.

4. Міжнародна асоціація Психосоматики та Тілесної Терапії – книга Психологічна допомога військовим – К: Видавництво психологічної літератури «Psychobook», 2022 – 124 с.

Чудінова Д.І.,

здобувачка вищої І курсу магістерського рівня,
спеціальності 053 Психологія
Мелітопольського державного педагогічного
університету імені Богдана Хмельницького,

Туровцева Н.М.,

доцент кафедри ботаніки і
садово-паркового господарства
Мелітопольського державного педагогічного
університету імені Богдана Хмельницького

ПРАКТИКИ ТЕРАПЕВТИЧНОГО САДІВНИЦТВА В БОТАНІЧНИХ САДАХ ЯК ЗАСІБ ВІДТВОРЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ

Психологічне здоров'я особистості є важливим чинником загальної якості життя людини, і воно тісно пов'язане з середовищем, в якому вона живе. **Гарденотерапія** (або терапевтичне садівництво) поєднує в собі психологію, медицину та ландшафтний дизайн і створює умови перебування в такому середовищі і таку садівничу діяльність, які повертали б людині психологічне здоров'я через відновлення її зв'язку з природою.

Засоби терапевтичного садівництва добре показали себе при реабілітації літніх людей, людей з інвалідністю, ветеранів та інших вразливих груп.

Ботанічний сад є одним з найзручніших місць для практик терапевтичного садівництва в міському просторі. Для того, щоб розкрити цю тему ширше, окреслимо три важливі складові взаємодії людина-природа в контексті ботанічного саду і гарденотерапевтичних практик в ньому:

- **Психологічна.** Відтворення психологічного здоров'я людини за допомогою практик терапевтичного садівництва в ботанічних садах.
- **Екологічна.** Позитивний вплив терапевтичного садівництва на базі ботанічних садів на збереження біорізноманіття.
- **Урбаністична.** Поліпшення екологічних умов в містах за допомогою гарденотерапевтичних практик в ботанічних садах.

Перед тим, як розкрити тему з оглядом на ці три складові, слід зазначити, що потрібно обов'язково **враховувати місцеві умови** при розробці гарденотерапевтичних програм. Це і клімат, і соціально-економічна ситуація, і культурні фактори.

Ситуація війни в Україні створила такі чинники як обстріли цивільних об'єктів та критичної інфраструктури, погіршення функціонування транспортної системи, суттєве погіршення економічної ситуації в країні та зменшення платоспроможності населення, необхідність відновлення об'єктів садово-паркового господарства на деокупованих територіях, ПТСР учасників бойових дій та цивільного населення на окупованих територіях, а також в регіонах, постраждалих від окупації та/чи обстрілів, фактор масової еміграції, необхідність фізичної та психологічної реабілітації ветеранів, жертв терористичних актів, катування, звалтувань, фізичного й психологічного насильства, та постраждалого цивільного населення в цілому, істотне збільшення кількості людей з інвалідністю та необхідність їхньої реабілітації й створення для них інклюзивного середовища.

Також, як зазначають українські дослідники гарденотерапії Н. Туровцева, В. Перерва та Н. Гнилуша, ми мусимо враховувати «постчорнобильський фактор, масовий фактор посттравматичних стресових розладів серед постраждалого населення тимчасово окупованих територій та контингенту учасників АТО... відновлення після хвороби та боротьби зі стресовими наслідками тривалої самоізоляції під час карантинних заходів» [1].

Ботанічні сади є на сьогодні не лише науковими установами, які займаються збереженням біорізноманіття, але й місцями масового відпочинку, пізнання навколишнього світу. Вони являють собою зелені зони, які сприяють покращенню екологічних умов у містах. Також вони мають

чималу площу, велику кількість видів і сортів рослин. І, на відміну від більшості міських парків, вони мають огорожену територію. Також для ботанічних садів властиве зонування. Вони мають окремі приміщення, які можна використати для проведення заходів активної гарденотерапії таких як створення бонсаїв, арт-об'єктів з природного матеріалу, посадка та догляд за кімнатними рослинами тощо. До того ж ботанічні сади мають оранжерейні комплекси, в яких можна проводити гарденотерапевтичні практики взимку (наприклад, екскурсії, заняття з флористики). Це дуже актуально в наших кліматичних умовах, особливо для тривалих курсів терапевтичного садівництва.

Розглянемо **психологічний вимір** терапевтичного садівництва. З огляду на актуальну в Україні проблему реабілітації ветеранів в контексті гарденотерапії, можемо послугуватися роботою американських дослідників «Пілотна оцінка терапевтичного садівництва для покращення загального самопочуття ветеранів із суїцидальними намірами в анамнезі» [2]. Це досить спеціалізоване дослідження покликане дослідити гарденотерапію як засіб профілактики самогубств серед ветеранів. Дослідження проводилося на базі Нью-Йоркського ботанічного саду, з яким дослідники уклали угоду. Ветерани, які мали схильність до суїцидальної поведінки, займалися прогулянками на природі, самоаналізом, веденням щоденників, а також посадкою рослин. Результати дослідження не лише показали ефективність терапевтичного садівництва для профілактики самогубств серед ветеранів. В результаті його дослідники виявили, що «одна доза терапії садівництвом має стійкий ефект у зменшенні симптомів стресу, депресії, болю та самотності», які є факторами ризику виникнення суїцидальних думок і поведінки.

А сингапурські дослідники довели позитивний вплив терапевтичного садівництва на здоров'я та благополуччя літніх людей. Зокрема, результати дослідження [3] сингапурських вчених свідчать про покращення «позитивних зв'язків з іншими» серед літніх людей, які пройшли курс гарденотерапії. Цей курс включав як пасивну гарденотерапію (наприклад, екскурсії ботанічними садами), так і активну (вирощування рослин, створення композицій з природних матеріалів, тощо).

Але терапевтичне садівництво може бути корисним не лише для людини, але й для **екології**, в тому числі в контексті використання ботанічних садів. Процес розширення функцій ботанічного саду, коли він стає платформою для гарденотерапевтичних практик, може йти, так би мовити, в зворотному порядку. Так, терапевтичний сад, який створений для

психологічної реабілітації, починає займатися збереженням біорізноманіття й стає потужним об'єктом екологічного туризму (який ми теж вважаємо формою садотерапії). Це можна простежити на прикладі перуанського терапевтичного комплексу «Центр Таківасі» (Takiwasi Center) [4]. Він був створений як центр психологічної реабілітації та дослідження традиційної медицини Амазонії, але як додатковий напрям став розвивати збереження біорізноманіття. Це є хорошим прикладом не лише розвитку об'єктів садово-паркового господарства, але й базової ціннісної засади терапевтичного садівництва – природа й людина, знаходячись у гармонії, допомагають одне одному та взаємно зцілюються. І психологічний, і екологічний аспекти садотерапії спрямовані в одному руслі – в руслі реалізації цієї фундаментальної цінності.

Проте існує ще один аспект садотерапії – **урбаністичний**. Він, з одного боку, ставить собі задачі двох попередніх напрямів – підтримання фізичного й психологічного здоров'я населення та збереження природи. Але його основною задачею є створення здорового міського простору, в якому добре почуваються і люди, і рослини, і тварини. Сингапурські дослідники Angelia Sia, Puay Yok Tan, Kenneth B. H. Ee в своєму дослідженні [5] пропонують широкий спектр взаємодії соціальних ініціатив та міської влади для залучення людей до створення зеленого простору в місті Сингапур, що має для учасників терапевтичний ефект. Це і вирощування овочів та збір урожаю на ділянках, виділених для цього в міських парках, і домашнє садівництво, й озеленення міського простору. А громадські ботанічні сади дослідники розглядають зокрема і як платформу для комунікації.

Отже, терапевтичне садівництво – це не лише садівничі практики для оздоровлення. Це **цілісний комплекс взаємодії людини з природою**, створення такого середовища, в якому технології сприяють збереженню та процвітанню природи, а людина не просто відновлює, а підтримує своє здоров'я і благополуччя.

Список використаної літератури

1. Turovtseva, N., Bredikhina, Y., Pererva, V., & Gnilusha, N. (2022, June). Active garden therapy for the elderly and people with disabilities. In *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science* (Vol. 1049, No. 1, p. 012067). IOP Publishing.

2. Meore, A., Sun, S., Byma, L., Alter, S., Vitale, A., Podolak, E., ... & Haghghi, F. (2021). Pilot evaluation of horticultural therapy in improving overall

wellness in veterans with history of suicidality. *Complementary therapies in medicine*, 59, 102728.

3. Sia, A., Ng, K. S. T., Ng, M. K., Chan, H. Y., Tan, C. H., Rawtaer, I., ... & Ho, R. C. (2018). The effect of therapeutic horticulture on the psychological wellbeing of elderly in Singapore: a randomised controlled trial. *Journal of Therapeutic Horticulture*, 28(1), 1-10.

4. Friso, F., & Politi, M. (2019). Biodiversity conservation in a wild therapeutic garden; the case of Takiwasi center botanical reserve in the Peruvian High-Amazon. *Horticulture International Journal*, 3(2), 41-44.

5. Sia, A., Tan, P. Y., & Er, K. B. (2023). The contributions of urban horticulture to cities' liveability and resilience: Insights from Singapore. *Plants, People, Planet*.

Шевченко О.Л.,
здобувач кафедри
практичної психології та соціальної
роботи СНУ ім. В. Даля

КОНСТРУКТ «ПРОФЕСІЙНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ»: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВЕКТОР

Професійне благополуччя є критерієм особистісного здоров'я професіонала, а його вивчення є одним із нових напрямків розвитку сучасної соціальної психології. Воно обумовлене усвідомленням значимості вивчення феноменів, що характеризують позитивні та ресурсні прояви суб'єкта діяльності та недостатньою вивченістю їх природи [1-3].

Слід зазначити, що напрямок вивчення професійного благополуччя маловивчений у вітчизняній психології, порівняно із зарубіжними публікаціями.

До проблеми вивчення професійного благополуччя дослідники на заході давно цікавляться. У контексті професійної діяльності інтерес до проблеми вивчення професійного благополуччя особистості значно зріс. Даний висновок ми можемо зробити, проаналізувавши сучасні психологічні джерела. У свою чергу це необхідно для покращення якості професійного життя людини та підвищення ефективності її праці.

У роботах вітчизняних дослідників професійне благополуччя сприймається як задоволеність роботою. Воно приймається як показник

професійного благополуччя і розглядається крізь призму загального психологічного благополуччя.

Вчені розглядають й структуру професійного благополуччя представників різних професій на різних стадіях професійної соціалізації та у різних умовах, а також розкривають структурні особливості суб'єктивного благополуччя.

Як відомо, останнім часом суспільство зазнає стрімких змін. Вони торкнулися всіх сфер життя людини: здоров'я, кар'єри, відносин, особистісного і духовного зростання, соціально-економічну і політичну сторону. У свою чергу, це вплинуло на освітній простір. Освіта виступає як найважливіший соціальний інститут, а проблема збереження професійного здоров'я з кожним роком набуває все більшої уваги.

Вчені досліджували взаємозв'язок професійного добробуту та категорією відносин і показали, що, наприклад, професійне благополуччя особистості педагогів впливає на ефективність їхньої педагогічної діяльності, а отже, на рівень розвитку та благополуччя їх учнів.

Позитивне ставлення до професії педагога, до себе як фахівця є умовами професійного добробуту особистості педагогів. Навпаки, внутрішня конфліктність ставлення до професії педагога, себе як педагога знижують рівень їхнього професійного благополуччя.

Розробка програми тренінгу, обґрунтованої результатами дослідження та спрямованої на зміну значних відносин у професії, розширює можливості психологічної служби школи щодо підтримки та підвищення рівня професійного благополуччя особистості педагогів.

Список використаної літератури

1. Diener E., Suh E. Measuring quality of life: Economic, social, and subjective indicators // *Social Indicators Research*. 2013. V. 40. № 1-2. P. 189-216.
2. Diener Ed., Lucas R.E. Subjective well-being. The science of happiness and a proposal for a national index // *American psychologist*. 2000. Vol. 55. № 1. P. 24-43.
3. Positive education: Positive psychology and classroom interventions / M.E.P. Seligman, R.M. Ernst, J. Gillham et al. // *Oxford Review of Education*. - 2009. - Vol. 35. - P. 293-311.

Шелест О.В.,
викладач кафедри практичної
психології та соціальної
роботи СНУ ім. В. Даля,
здобувач вищої освіти групи
УСЗ-23зм СНУ ім. В. Даля

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПРОФЕСІЙНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Стигматизація соціальних працівників у масовій свідомості є важливою проблемою, яка підриває ефективність їхньої професійної діяльності. Частково це можна пояснити недостатнім розумінням основ професійної етики та деонтології в соціальній роботі, які містять вимоги загального характеру дій соціального працівника [1]. Як наслідок, громадськість може мати негативні стереотипи та хибні уявлення про соціальних працівників, розглядаючи їх як менш здібних або менш відданих справі, ніж професіоналів в інших сферах. Ця стигма може створювати перешкоди для соціальних працівників у створенні довіри та стосунках зі своїми клієнтами, а також у отриманні підтримки з боку інших спеціалістів та членів громади.

Існує кілька поширених помилкових уявлень про соціальну роботу та соціальних працівників, які сприяють формуванню негативних стереотипів у громадськості. Наприклад, деякі люди можуть вірити, що соціальна робота - це просто надання благодійної допомоги чи допомоги особам, які її потребують, замість того, щоб визнавати складність професії та широкий спектр послуг, які надають соціальні працівники [2]. Крім того, соціальних працівників можна вважати занадто бюрократичними або зосередженими виключно на паперовій роботі, а не кваліфікованими фахівцями, які віддані справі допомоги клієнтам у досягненні позитивних результатів [3]. Ці хибні уявлення можуть перешкодити розумінню громадськістю справжньої природи та цінності соціальної роботи, потенційно призводячи до відсутності поваги та вдячності до професії та її практикуючих.

Негативні стереотипи щодо соціальних працівників можуть мати згубний вплив на саму практику соціальної роботи. Коли соціальних працівників стигматизують і неправильно розуміють, вони можуть зіткнутися з проблемами в побудові відносин співпраці з іншими фахівцями, такими як

правоохоронні органи, вчителі та медичні працівники [4]. Це може призвести до труднощів у координації послуг і ресурсів для клієнтів, що зрештою знижує ефективність заходів соціальної роботи. Крім того, негативні стереотипи можуть завдати шкоди професійній ідентичності соціальних працівників, змушуючи їх відчувати себе недооціненими та позбавленими підтримки у своїх ролях [4]. Це може призвести до виснаження та високої плинності кадрів у професії, ще більше загострюючи проблеми, з якими стикаються соціальні працівники та клієнти, яких вони обслуговують.

Освіта та відповідна підготовка мають вирішальне значення для того, щоб соціальний працівник міг ефективно вирішувати соціальні проблеми та орієнтуватися в викликах професії [1]. Це передбачає набуття комплексного розуміння соціальної педагогіки для розуміння сутності та специфіки соціально-педагогічної роботи[3]. Курси з управління людськими ресурсами можуть дати цінну інформацію про психологічні основи професійного найму та методи роботи з різними соціальними групами [3].

Крім освіти та професійної підготовки, соціальний працівник повинен володіти рядом основних навичок і компетенцій, щоб досягти успіху у своїй професії. Деякі з цих ключових компетенцій включають: ефективне спілкування та навички міжособистісного спілкування; здібності до вирішення проблем і критичного мислення; емпатія та емоційний інтелект; культурна компетентність і чутливість; тайм-менеджмент та організаторські здібності. Ці здібності дозволяють соціальним працівникам будувати довірливі стосунки з клієнтами, співпрацювати з іншими професіоналами та розробляти індивідуальні рішення складних соціальних проблем[2].

Неможливо переоцінити важливість професійної етики та цінностей у сфері соціальної роботи. Дотримання суворого етичного кодексу гарантує, що соціальні працівники діють в найкращих інтересах своїх клієнтів і підтримують найвищі стандарти доброчесності у своїй практиці[1]. Це включає повагу до автономії та гідності клієнтів, сприяння соціальній справедливості та відповідальність за їхні дії [1]. Дотримуючись цих етичних принципів і цінностей, соціальні працівники можуть сприяти довірі, авторитету та позитивним результатам у своїх громадах [2].

Розуміння людської поведінки та розвитку є вирішальним аспектом ефективної практики соціальної роботи. Психологія відіграє значну роль у цьому розумінні, оскільки вона надає соціальним працівникам уявлення про психічні та емоційні процеси, які керують діями та взаємодією людей [2]. Вивчаючи психологічні теорії та моделі, соціальні працівники можуть

отримати глибше розуміння факторів, які впливають на поведінку людини, включаючи когнітивні, емоційні та соціальні аспекти. Ці знання дозволяють їм краще оцінювати потреби своїх клієнтів, розробляти відповідні втручання та прогнозувати потенційні результати своїх дій [1]. Крім того, розуміння людського розвитку протягом усього життя дозволяє соціальним працівникам пристосовувати свої втручання до конкретних етапів розвитку та можливостей клієнтів [3].

Застосування психологічних теорій і інтервенцій у практиці соціальної роботи має важливе значення для ефективного вирішення складних потреб клієнтів. Соціальні працівники часто стикаються з особами, які переживають психологічний дистрес або проблеми з психічним здоров'ям, і включення доказових підходів із психології може бути неоціненним для підтримки їх благополуччя [3]. Наприклад, когнітивно-поведінкова терапія, психодинамічна терапія та гуманістичні підходи зазвичай використовуються соціальними працівниками, щоб допомогти клієнтам краще розуміти свої думки, почуття та поведінку та керувати ними [3]. Перебуваючи в курсі останніх психологічних досліджень і найкращих практик, соціальні працівники можуть постійно вдосконалювати свої навички та покращувати якість підтримки, яку вони надають своїм клієнтам [2].

Співпраця з фахівцями з психічного здоров'я є ще одним важливим аспектом ролі психології в соціальній роботі. Враховуючи складний і взаємопов'язаний характер потреб клієнтів, соціальні працівники часто працюють у мультидисциплінарних командах для надання комплексної допомоги [2]. Це може включати партнерство з психологами, психіатрами та іншими фахівцями з психічного здоров'я для вирішення психологічних проблем клієнтів, одночасно враховуючи їхні соціальні, економічні та екологічні обставини [1]. Підтримуючи відкрите спілкування та обмінюючись досвідом між членами команди, соціальні працівники можуть гарантувати, що клієнти отримають всебічну підтримку, яка цілісно відповідає їхнім унікальним потребам. Такий спільний підхід не тільки веде до більш ефективного втручання, але також сприяє глибшому розумінню психологічних основ соціальної роботи та підвищує загальний професіоналізм цієї сфери [1].

Сучасне суспільство стикається з різноманітними викликами, які вимагають комплексного підходу для їх вирішення. Одним із ключових аспектів є соціальна робота, яка спрямована на поліпшення якості життя і допомогу людям у складних життєвих ситуаціях. Роль психології та

психологічної допомоги в цьому контексті визначальна, оскільки вони сприяють психічному благополуччю та адаптації осіб до нових обставин. Психологія в соціальній роботі дозволяє розуміти психічні аспекти труднощів, з якими зіштовхуються клієнти. Соціальні працівники, отримуючи психологічну освіту, навчаються аналізувати емоційний стан та реакції осіб, що потребують допомоги. Це робить можливим виявлення індивідуальних потреб та визначення оптимального способу надання підтримки.

У соціальній роботі неможливо уникнути зіткнення з кризовими ситуаціями, такими як сімейні конфлікти, травми або втрата близької людини. Психологічна допомога виявляється невід'ємною частиною роботи соціальних працівників, які повинні надавати емоційну підтримку, допомагати управляти стресом та відновлювати психічний стан клієнтів.

Психологічна підготовка важлива для розвитку міжособистісних навичок у соціальних працівників. Вони навчаються слухати активно, емпатії, встановлювати довір'я та будувати позитивні відносини з клієнтами. Ці навички є ключовим елементом успішної соціальної роботи, оскільки вони створюють основу для ефективної комунікації та співпраці.

Соціальні працівники, роблячи зазначену роботу, можуть стикатися з великим психологічним навантаженням і стресом. Психологічна допомога допомагає їм виявляти стресові ситуації, розвивати стратегії самоуправління та відновлення психічного балансу. Це є важливим елементом профілактики вигорання серед професіоналів у галузі соціальної роботи.

Психологічна допомога в соціальній роботі також спрямована на гармонійний розвиток особистості клієнтів [4]. Разом із соціальними працівниками психологи сприяють формуванню позитивного самовизначення, розвитку ресурсів самоствердження та відновленню віри в свої сили. Психологія та психологічна допомога в соціальній роботі взаємодіють, щоб створити ефективний підхід до розв'язання складних проблем і поліпшення якості життя людей. Розуміння психічних аспектів індивідів, психологічна підтримка в кризових ситуаціях, розвиток міжособистісних навичок, профілактика вигорання та сприяння гармонійному розвитку особистості - це ключові компоненти, які підтримують соціальних працівників у їхній важливій роботі.

Співпраця із психологами дозволяє соціальним працівникам дотримуватися гуманного та індивідуального підходу до кожного клієнта. Враховуючи психічний стан і потреби осіб, які звертаються за допомогою,

соціальні працівники можуть надати ефективну і адаптовану до конкретної ситуації підтримку.

Крім того, важливо підкреслити, що психологія в соціальній роботі не обмежується лише наданням допомоги в кризових ситуаціях. Психологічні аспекти також враховуються при розробці та впровадженні програм соціальної допомоги, спрямованих на попередження соціального виключення та підтримку у вирішенні соціальних проблем. Для соціальних працівників міжособистісні навички визначають їхню здатність налагоджувати довірливі відносини та створювати емоційний контакт із клієнтами. Це дозволяє ефективніше виявляти потреби та сприяти інтеграції осіб у суспільство.

Профілактика вигорання є невід'ємною частиною психологічної допомоги для соціальних працівників [4]. Регулярні тренінги, психологічна підтримка колег та розробка стратегій самозахисту є необхідними для того, щоб забезпечити стабільність та ефективність роботи фахівців. Завдяки впровадженню психології та психологічної допомоги в соціальну роботу, створюється можливість не лише вирішувати конкретні проблеми, але й сприяти комплексному розвитку особистості та формуванню стійких психологічних стратегій у подоланні життєвих труднощів. Такий підхід допомагає підняти якість життя та забезпечити сталу підтримку для тих, хто найбільше потребує допомоги у сучасному суспільстві.

Підсумовуючи, професійна соціальна робота часто зазнає стигматизації та неправильного розуміння в масовій свідомості, що призводить до негативних стереотипів і неправильних уявлень про роль соціальних працівників. Проте професійний соціальний працівник потребує освіти, навичок і компетентності, а також твердої відданості професійній етиці та цінностям. Крім того, роль психології та психологічної допомоги є вирішальною для розуміння людської поведінки та розвитку, застосування психологічних теорій та втручань у практиці соціальної роботи та співпраці з фахівцями з психічного здоров'я для комплексного догляду за клієнтами. Визнаючи важливість цих психологічних основ, соціальні працівники можуть краще обслуговувати своїх клієнтів і робити внесок у позитивні соціальні зміни.

Список використаної літератури

1. Сушик І.В. Етика та деонтологія соціального працівника: навч. посіб./ – Луцьк: ІВВ Луцький НТУ, 2020. – 188 с.

2. Психологія управління в організації : навчальний посібник / М. Д. Прищак, О. Й. Лесько. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – Вінниця, 2016. – 150 с.

3. Основи соціальної психології: підручник для закладів вищої освіти / П. П. Горностай, М. М. Слюсаревський, В. О. Татенко, Т. М. Титаренко, Н. В. Хазратова та ін. ; за ред. М. М. Слюсаревського. – Київ : Талком, 2018. – 580 с.

4. Основи психологічної практики: Курс лекцій / Сергієнко Н.П. – Х.: НУЦЗУ, 2011. – 84 с.

5. Легка Л. М. Організація діяльності психологічних служб: навч. посіб./ Л. М. Легка, Л. Г. Семенча. – Львів : Новий Світ - 2000, 2018. – 371 с.

Шелест О.В.,

викладач кафедри практичної психології та соціальної роботи СНУ ім. В. Даля, здобувач вищої освіти групи УСЗ-23зм СНУ ім. В. Даля

ВІКОВІ ТА ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ

Девіантна поведінка є складною та багатогранною проблемою, яка вивчається в різних наукових галузях, таких як психологія, соціологія. Однак однією з важливих складових цього дослідження є врахування вікових та гендерних аспектів девіантної поведінки особистості. Ця стаття розгляне, як вік та гендер можуть впливати на виявлення девіантної поведінки, а також простежить зв'язки між цими факторами на основі наявної літератури. Поведінкові аномалії в залежності від віку розглядаються з огляду на особливості та норми вікової групи [1]. Невідповідність поведінки віковим стандартам може вважатися відхиленою. Ці відхилення можуть бути кількісними (гротесковими) аномаліями, відставанням (ретардацією) або випередженням (прискоренням) вікових норм поведінки, а також їх якісними змінами.

Ранній емоційний досвід має велике значення для формування особистості. Здоровий розвиток психіки забезпечується, коли дитина оточена

батьківською любов'ю, відчуває повне прийняття та захист [2]. Негативний вплив сімейних відносин на формування особистості проявляється у незадоволенні її важливими соціально-психологічними потребами на ранньому віці.

Характеристика вікових особливостей відхиленої поведінки особистості в дошкільному віці не є типовою через відсутність стійких моральних переконань у дітей [1]. Проте саме в цей час закладаються перші уявлення про добро і зло, загальні моральні норми та перший досвід спілкування зі суспільством, особливості якого визначають специфіку самосприйняття та ставлення дитини до себе, до інших людей, до моральних норм.

У віці 3-4 років дитина може вже деяким чином регулювати свою поведінку. На цьому етапі можуть з'являтися такі ознаки майбутніх відхилень, як різкість, безпардонність, ледарство, жадібність, брехливість, безцеремонність тощо. Водночас, залежно від наслідків, виділяється непослух як найбільш поширена форма опору вимогам і проханням батьків, моральним нормам суспільної поведінки. Це проявляється у розбещеності, флірті тощо. Також можуть виникати обман (спочатку як фантазування особливого складу психіки дитини, що не має на меті нашкодити комусь, а згодом - свідоме ухиляння від правди з поганими мотивами під час страху покарання), негативізм дитини (упертість, капризність, недисциплінованість) та порушення правил - умисне порушення вимог дорослого, якщо й без злого умислу, але з усвідомленням, що це погано, і яке поступово може стати повторюваним.

Згідно з багатьма дослідниками, вплив раннього емоційного досвіду на формування особи визнається великим, оскільки найважливішою соціальною потребою в цей період є емпатійне спілкування з дорослими. Знання дитиною про те, що її люблять, почуття захищеності та прийняття з боку дорослих, є основою розвитку здорової психіки [2].

Маленька дитина сприймає ставлення дорослих як загальну оцінку своєї поведінки, вона ще не розуміє, що погане або байдуже ставлення до неї може бути спричинене іншими причинами, не пов'язаними з нею. Якщо немає педагогічної підтримки, у дитини можуть виникнути спотворені уявлення про її поведінку, що призводить до зняття негативних емоцій. Дитина, яка переживає образ у ранньому дитинстві, стає надто вразливою до проявів несправедливості, може бачити зло там, де його немає, протиставляючи такі риси як непослух, деспотичність, жорстокість та інше.

Для молодшого школяра психотравмуючі ситуації пов'язані з потребою в позитивній оцінці з боку дорослих, особливо вчителів і батьків, а також з бажанням зайняти сприятливе положення у системі міжособистісних відносин класу. Незадоволення цих потреб викликає емоційну напругу і негативний досвід учня. Як відзначив Е. Еріксон, небезпека для молодшого школяра полягає у формуванні почуття неповноцінності або некомпетентності, що має вплив на шкільну успішність.

Через те, що внутрішній світ дитини ще недостатньо розвинутий і не насичений досвідом переживання кризових ситуацій і перешкод, які стоять на шляху задоволення її важливих соціальних потреб, не завжди стимулюють до активності для їх подолання. Для молодшого школяра найважливішою ціллю є успішне навчання та гарна поведінка, але ці цілі можуть бути втрачені, і перед ним виникає інша ціль - позбутися негативних емоційних переживань, спричинених негативною оцінкою дорослих, які мають значний вплив на дитину, насамперед батьків і вчителів [1]. Дитина може відмовитися від діяльності, в якій вона не має успіху, припинити намагання дотримуватися нормальної поведінки і звернутися до компенсаторної поведінки. Ця поведінка може проявлятися у послужливості, активності у виконанні громадських обов'язків, а якщо це не вдається, то у зухвалості, самовпевненості, жорстокості, пошуку підтримки у неформальному середовищі та іншому.

Феномен "смислового бар'єру" має місце, коли дитина не чує або не розуміє, як говорить до неї дорослий, який (або його вимоги) дитина сприймає негативно через попередній досвід спілкування. Це може бути через незнання дорослими особливостей молодшого школяра (зокрема його емоційності, здатності сприймання, волі і уваги, імпульсивності), що веде до неправильного розуміння деяких видів поведінки молодшого школяра як девіаційної.

Негативне ставлення до вчителя може виникати ще до початку навчання в школі через різні фактори, наприклад, через неефективну виховну ситуацію, створену батьками. Але частіше це виникає через негативне ставлення самого вчителя до учня. Це ставлення вчителя визначає положення молодшого школяра в класі, його статус і впливає на самопочуття учня, його адаптацію або дезадаптацію в соціальному середовищі.

Ускладнення психічного розвитку підлітка проявляються у нездатності адаптуватися до оточуючого середовища і у формах компенсаторної поведінки дитини [2].

Загалом, зауважується, що підлітковий вік має ризики щодо девіантної поведінки через перехідний період, психофізіологічні процеси, зміну самосвідомості, тривогу, емоційну напруженість, нестабільність та розбіжності між позицією учня і його бажанням бути вважаним дорослим на фоні недостатніх навичок спілкування та взаємодії з дорослим світом. Почуття "дорослості" також пов'язане з самостійністю та відсутністю достатнього життєвого досвіду [2].

Суперечності, спричинені перебудовою соціального контролю, змінилися: дитячі форми контролю, що базувалися на зовнішніх нормах і слухняності, вже не працюють, а дорослі засоби контролю, що передбачають свідому дисципліну і самоконтроль, ще не сформувалися; ці фактори впливають на зростання орієнтації на ровесників і залежності поведінки від групових норм.

Наведені вище фактори не спричиняють девіантної поведінки особистості. Проте в неблагоприятних умовах розвитку вони можуть викликати різноманітні відхилення у поведінці. Важливо враховувати, що для підлітка особливо важливими стають стосунки з ровесниками, серед яких він бажає себе підтвердити. Якщо цього не вдається досягти, підліток може шукати інше соціальне оточення, часто з асоціальною спрямованістю, і точніше кажучи, стати "складним підлітком".

Типовими ознаки "складного підлітка" є:

- відставання в інтелектуальній сфері;
- нерозвиненість або особлива вибірковість сприйняття і оцінки соціального середовища;
- недосконалі когнітивні процеси, нерозвинене мовлення;
- безвідповідальність, лінь, шкідливі звички, часто байдужість, жорстокість до інших людей, тварин, природи тощо;
- підвищена конфліктність у відносинах з однокласниками, батьками, вчителями;
- збільшений інтерес до заборонених або не відповідних віку розваг на тлі відсутності інтересу до соціально корисних видів діяльності;
- афективність, відсутність бажання і вміння стримувати себе у моменти сильного збудження;
- активізація механізмів психологічного захисту, що впливають на сприйняття поведінки підлітка як нормальної;
- формування нечесності, агресивності;

- вибір негативних способів самоствердження через девіантну поведінку тощо.

Виявлення особливостей юнацького віку у формах відхиленої поведінки підлітка, наприклад, спрага виправдати тривогу та звільнитися від контролю і сорому за допомогою алкоголю, вимагає експериментування, підліткової субкультури, негативного впливу батьків. Наркотизація підлітка, так само як пияцтво, пов'язана з пошуком нових відчуттів і переживань, впливом ровесників і обманом поширювачів наркотичних речовин, що призводить до залежності та кримінальної поведінки.

Суїцидальна поведінка підлітка часто є проханням допомоги у разі негараздів у їх взаємодії з навколишнім середовищем, неможливістю самостійно вирішувати проблеми (найчастіше спроби суїциду відбуваються вдома, ввечері або вдень, коли є ризик потрапити на увагу інших).

Така поведінка може бути пов'язана з особистісними розладами, особливо зі синдромом відчуження, який виникає в разі встановлення емоційно важливих відносин з оточуючим середовищем. У такому випадку, для пом'якшення психотравмуючих ситуацій, особистість встановлює психологічну відстань між собою та середовищем, розглядаючи його як чуже та емоційно несуттєве (хоча це не так).

Відчуження, як спосіб зменшення емоційної значимості травмуючих зв'язків з оточуючим середовищем, може бути спрямоване як до оточуючих, так і до власного "Я" [3]. В першому випадку виникає дереалізація, коли зовнішній світ сприймається як чужий, нереальний. В другому випадку відбувається деперсоналізація, коли зникає відчуття дійсності власного "Я", втрачається сенс будь-якої діяльності і з'являється апатія і тому подібне.

Серед порушень у психічному стані виокремлюють особистісні розлади, такі як дисморфобія - страх зміни власного тіла, від тривоги щодо зовнішності до одержимості дефектами, а також дисморфоманія - непокої через фізичні недоліки. Проте визначення підліткової психопатології є складним, оскільки девіантна поведінка зазвичай характерна для даного віку й акцентується на рисах, які загалом притаманні підліткам. Багато дослідників у вітчизняній та зарубіжній психології показують зв'язок між порушеннями поведінки й акцентуаціями характеру й особливостями ситуаційних реакцій підлітків. Підлітки з нестабільною акцентуацією характеру потребують постійного контролю, в формуванні позитивної поведінки вони можуть наслідувати приклади лідерів. Для підлітків з гіпертимною акцентуацією важливо спрямовувати їхню енергію на

конструктивні завдання, а для істероїдних підлітків акцентується бажання бути у центрі уваги. Бродяжництво підлітків часто є наслідком незгідних умов виховання, зловживання гіперопікою та авторитарним тиском. Деякі підлітки втікають з дому, щоб відокремитися від невдачливої сім'ї, особливо якщо серед ровесників існують "вуличні" традиції. Протиправна поведінка підлітків часто пов'язана з недостатньо розвинуеною правовою свідомістю, емоційністю поведінки, імпульсивністю та конформізмом.

За допомогою умов та роботи можна уникнути девіантної поведінки у підлітків або виправити небажані прояви, що можуть бути небезпечними у дорослому віці. Гендер розглядається як соціальна стать, яка включає фізичні, репродуктивні, соціокультурні і поведінкові характеристики, що визначають статус чоловіка і жінки [3]. Він відрізняється від біологічної статі і є соціальним статусом, який визначає можливості чоловіка і жінки в усіх сферах життєдіяльності. Є кілька концепцій гендеру в науковій літературі, оскільки сам феномен є складним і молодим у гендерному підході. Вони всі базуються на розрізненні статі і гендеру. Гендер є складним соціокультурним конструктом, який відображає відмінності між чоловіками і жінками у ролях, поведінці, ментальних і емоційних характеристиках. В свою чергу, він розглядається як організована модель соціальних відносин між чоловіками і жінками, яка охоплює їхнє спілкування і взаємодію в сім'ї, а також їхні соціальні стосунки в основних суспільних інституціях. У загальноприйнятій психології поняття психосоціальної ідентичності було введено Е. Еріксоном і воно означає внутрішню безперервність і тотожність особистості. Суспільство створило систему поведінкових норм, моделей поведінки та прикладів, які використовуються для хлопчиків і дівчаток, чоловіків і жінок. Навчання гендерній культурі як системі стандартів і норм поведінки є результатом цієї системи. У контексті вивчення девіантної поведінки особистості важливим є поняття гендерної ідентичності. Термін "ідентичність" означає внутрішню безперервність і одність особистості. Володіння ідентичністю означає: 1) Відчувати себе як особистість, незалежно від ситуації, ролі і самосприйняття; 2) Відчувати єдність минулого, сьогодення і майбутнього; 3) Відчувати зв'язок між своєю внутрішньою неперервністю і визнанням неперервності інших людей. Е. Еріксон розглядав розвиток ідентичності як взаємодію трьох процесів: біологічних, соціальних і "его-процесів". Результатом цього Вчені зазначають унікальність прояву агресії залежно від статі: чоловіки виявляють вищі рівні прямої та фізичної агресії, а жінки – непрямой та вербальної. Жінки виявляють адиктивну

поведінку, таку як харчова залежність, гемблінг та вживання наркотиків, а чоловіки – стикаються з цими проблемами. Завершені суїциди частіше трапляються у чоловіків після 40 років. Існують злочини, які характерні для жінок, такі як проституція, вбивство власних дітей, крадіжки в магазинах, а чоловіки частіше зазнають покарання за насильство, вбивства, розбої, викрадення автомобілів та інше.

Згідно з такими вченими, як Т. Говорун та О. Кікінеджи, причина розбіжності у формах вияву девіантної поведінки може полягати в гендері як жорсткій регламентації поведінки залежно від статі. Соціалізація хлопчиків сприяє розвитку агресивності, активності та змагальності, а дівчаток – підлеглості, пасивності та слухняності. Менша кількість дівчат з девіантною поведінкою може пояснюватися більшим впливом близького соціального оточення, яке менш поблажливо ставиться до асоціальної поведінки дівчат[4]. Випадки асоціальної поведінки дівчат стають об'єктом посиленої педагогічної уваги, що призводить до того, що агресія таких дівчат набуває непрямой форми та вербального характеру.

Хлопці з девіантною поведінкою частіше виявляють недостатній контроль над своєю поведінкою та мають низьку тривожність, тоді як дівчата – надмірний контроль та високу тривожність. Симптоми депресії частіше діагностують серед дівчат, особливо у підлітковому віці. Переважання харчової залежності у жінок (90-95%) пояснюється гендерними стереотипами щодо зовнішності жінок, а гемблінг у чоловіків можна пов'язати з тривожними стереотипами щодо "справжнього чоловіка". Тривожні стереотипи часто провокують фізичну агресивність чоловіків[4]. Некоректне статеве виховання в сім'ї також може спричинити неадекватне ставлення особистості до протилежної статі і, відповідно, девіантну поведінку. інтегративної роботи "его" є конфігурація елементів ідентичності.

Поширені помилки статевого виховання включають:

- Придушення природних реакцій, що погіршує статево і емоційну сфери, заважаючи нормальному сексуальному життю;
- Надто суворе виховання та ізоляція від протилежної статі, що призводить до відсутності необхідного досвіду комунікації;
- Формування неповаги до протилежної статі, пригнічення будь-яких виявів статевої природи та інтересу до іншої статі;
- Згладжування статевої відмінностей, статева уніфікація;
- Уникнення питань щодо статевої особливостей та відносин, спотворене висвітлення статевої проблем.

Існують зв'язок між негативним ставленням авторитарної матері до сина та сина до матері та сексуальною поведінкою чоловіка. Фізичне і психічне насильство, пережите в сім'ї, є одним із психологічних факторів, що сприяють проституції. Дівчата, що є жертвами зловживань та об'єктами наруги над собою, найчастіше втікають з дому. Аналіз цих фактів вимагає уваги батьків до готовності щодо статевого виховання дитини, яка повинна включати консультації, презентації психологів та ознайомлення батьків з літературою з цієї теми.

Отже, існують гендерно-вікові особливості девіаційної поведінки, які треба враховувати під час надання психологічної допомоги особистості з девіаціями поведінки.

Вивчення вікових та гендерних аспектів девіантної поведінки дозволяє отримати глибше розуміння цього явища та розробляти ефективні стратегії профілактики та корекції. Зрозуміння того, як вік та гендер впливають на девіантну поведінку, може допомогти розробити індивідуальні підходи до роботи з різними групами населення та спрямувати зусилля на подолання конкретних факторів, які сприяють розвитку девіантної поведінки.

Список використаної літератури

1. Козубовська І. В. Особливості професійно-педагогічного спілкування з важковиховуваними дітьми молодшого шкільного віку / І. В. Козубовська, Г. В. Товканець. – Ужгород: УЖДУ, 1999. – 92 с.
2. Мейснер К. Звідки беруться діти? Як розмовляти з дітьми про передавання життя / пер. з польськ. З. Городенчук. – Львів: Свічадо, 2010. – 40 с.
3. Максимова Н. Ю. Психологія адиктивної поведінки: навч. посіб. / Н. Ю. Максимова. – К.: ВПУ «Київський ун-т», 2002. – 308 с.
4. Максимова Н. Ю. Психологія девіантної поведінки: навч. посібник / Н. Ю. Максимова. – К.: Либідь, 2011. – 520 с.
5. Психологічна енциклопедія / автор-упорядник О. М. Степанов. – К.: Академвидав, 2006. – 424 с.

Шелест О.В.,
викладач кафедри практичної
психології та соціальної
роботи СНУ ім. В. Даля,
здобувач вищої освіти групи
УСЗ-23зм СНУ ім. В. Даля

ПОРУШЕННЯ ПІЗНАВАЛЬНИХ ПСИХІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Розлад сенсорної обробки (SPD) - це стан, при якому мозок важко сприймати та реагувати на інформацію, що надходить через органи чуття[1]. Це може призвести до надмірної або недостатньої чутливості до сенсорних стимулів, що призводить до проблем із повсякденною діяльністю, наприклад одяганням, прийомом їжі чи спілкуванням. Люди з SPD можуть бути гіперчутливими до дотику, звуку або світла, що призводить до дискомфорту або уникнення певних ситуацій. З іншого боку, вони також можуть бути гіпочутливими, шукати інтенсивних сенсорних переживань або не реагувати на біль чи зміни температури. SPD може вплинути на здатність людини зосереджуватися та вчитися, що призводить до труднощів у школі чи на роботі.

Розлад сенсорної обробки (SPD) може мати глибокий вплив на здатність людини функціонувати в різних середовищах, таких як школа чи робота [1]. Коли у людини є SPD, її мозок може важко інтерпретувати сенсорну інформацію типовим способом. Це може призвести до труднощів з концентрацією, навчанням і виконанням завдань. Одним із специфічних типів розладу сенсорної обробки є розлад зорового сприйняття, який впливає на те, як мозок обробляє візуальну інформацію. Люди з розладами зорового сприйняття можуть мати проблеми з такими завданнями, як читання, письмо та орієнтування в навколишньому середовищі.

Розлад зорового сприйняття — це стан, при якому мозок відчуває труднощі з інтерпретацією візуальної інформації. Це може проявлятися по-різному, наприклад, труднощі з розпізнаванням обличчя чи об'єктів, проблеми із сприйняттям глибини або проблеми із зоровою пам'яттю. Люди з розладом зорового сприйняття можуть мати проблеми з такими завданнями, як читання, письмо або орієнтування в навколишньому середовищі. Порухення зорового сприйняття може бути викликано різними факторами, включаючи

травму головного мозку, порушення розвитку або генетичні захворювання [2].

Розлад слухового сприйняття - це стан, при якому мозок відчуває труднощі з обробкою слухової інформації. Це може призвести до проблем із розвитком мовлення та мови, а також до труднощів із розумінням та інтерпретацією звуків у навколишньому середовищі. Людям із розладом слухового сприйняття може бути важко виконувати такі завдання, як виконання вказівок, участь у розмовах або обробка інформації в шумному середовищі. Розлад слухового сприйняття може бути спричинений різними факторами, включаючи втрату слуху, травму головного мозку або розлади розвитку, такі як розлад спектру аутизму. Людям із розладом слухового сприйняття важливо отримати належне пристосування та втручання для підтримки їхніх потреб у спілкуванні та навчанні.

Розлади пам'яті є поширеним типом розладу когнітивних розумових процесів, який може значно впливати на повсякденне життя людини. Розлади пам'яті, такі як хвороба Альцгеймера, можуть мати значний вплив на здатність людини запам'ятовувати та згадувати інформацію[2]. Це може вплинути на їхнє повсякденне життя різними способами, від забуття зустрічей до труднощів упізнати близьких. Розлади мислення, такі як шизофренія, можуть впливати на здатність людини мислити чітко і логічно. У хворих на шизофренію можуть виникати галюцинації, марення та дезорганізоване мислення.

Хвороба Альцгеймера є поширеним розладом пам'яті, яким страждають мільйони людей у всьому світі. Це дегенеративне захворювання, яке вражає переважно людей похилого віку, спричиняючи прогресуюче погіршення пам'яті, мислення та інших когнітивних функцій. Захворювання характеризується утворенням амілоїдних бляшок і нейрофібрилярних клубків у мозку, що призводить до загибелі клітин мозку. У міру прогресування захворювання люди можуть відчувати труднощі з мовою, вирішенням проблем і виконанням знайомих завдань. Точні причини Хвороби Альцгеймера залишаються об'єктом досліджень. Деякі фактори ризику включають генетичні спадковість, вік, жіночу стать, травми головного мозку, серцево-судинні захворювання та інші.

На жаль, на сьогоднішній день немає конкретного лікування для Хвороби Альцгеймера, але існують методи лікування та підтримки, які можуть допомогти у зменшенні симптомів та покращенні якості життя хворого та їх родин.

Деменція – це інший тип розладу пам'яті, який впливає на когнітивні функції, включаючи пам'ять, мислення та поведінку [3]. Це широкий термін, який охоплює кілька різних станів, включаючи хворобу Альцгеймера, судинну деменцію та деменцію з тільцями Леві. Як і хвороба Альцгеймера, деменція є прогресуючим розладом, який може суттєво впливати на повсякденне життя людини. У міру прогресування хвороби люди можуть відчувати труднощі з мовою, вирішенням проблем і виконанням знайомих завдань, а також змінювати настрій і поведінку. Лікування деменції може бути спрямоване на лікування основної причини та управління симптомами для поліпшення якості життя пацієнта та його оточення.

Амнезія - це розлад пам'яті, який можна класифікувати на два типи: ретроградна амнезія та антероградна амнезія[3]. Ретроградна амнезія характеризується нездатністю пригадати події, що відбулися до початку захворювання, а тривалість втрати пам'яті може коливатися від годин до років. З іншого боку, антероградна амнезія означає нездатність формувати нові спогади після початку захворювання. Дисоціативна амнезія, яка часто спричинена травматичними подіями, є іншим типом амнезії, що характеризується нездатністю згадати важливу особисту інформацію. Ці типи амнезії можуть мати різні причини, зокрема: 1) черепно-мозкові травми; 2) нейродегенеративні захворювання; 3) деякі психологічні розлади.

Травми головного мозку, такі як черепно-мозкова травма та інсульт, є поширеними причинами амнезії [3]. При ретроградній амнезії з пам'яті втрачаються події, що відбулися до травми чи інсульту. При антероградній амнезії порушується здатність до навчання та формування нових спогадів.

Симптоми амнезії можуть відрізнятися залежно від типу та причини розладу. Загальні ознаки амнезії включають труднощі із запам'ятовуванням нових подій, втрату пам'яті та нездатність пригадати конкретні деталі. Окрім вищезазначених причин, амнезія також може виникнути під впливом наркотиків або алкоголю. Хоча наслідки амнезії можуть бути виснажливими, такі методи лікування, як когнітивна терапія та медикаменти, можуть допомогти впоратися з симптомами та покращити функцію пам'яті. Важливо звернутися за медичною допомогою, якщо ви відчуваєте симптоми амнезії, оскільки рання діагностика та лікування можуть підвищити шанси на одужання.

Розлади мовлення та мови можуть вплинути на здатність людини ефективно спілкуватися. Існують різні типи розладів мовлення та мови, включаючи заїкання, апраксію та афазію. Афазія - це мовний розлад, який

впливає на здатність людини ефективно спілкуватися. Це зазвичай спричинено пошкодженням мовних центрів головного мозку, часто внаслідок інсульту або травми голови. Люди з афазією можуть мати труднощі з розмовою, розумінням мови, читанням і письмом. Дизартрія - це мовленнєвий розлад, який виникає через проблеми з м'язами, відповідальними за мовлення[4]. Це може бути викликано нейрологічними порушеннями, травмами чи іншими факторами. Дислексія - ще один мовний розлад, який впливає на здатність людини читати й писати[4]. Це певна нездатність до навчання, яка впливає на те, як мозок обробляє письмову та усну мову. Ці розлади можуть значно вплинути на здатність людини спілкуватися та взаємодіяти з іншими.

Синдром дефіциту уваги з гіперактивністю (СДУГ) – це розлад нервової системи, який впливає на здатність людини зосереджуватися, звертати увагу та контролювати свої імпульси [5]. Як правило, це діагностується в дитинстві і може зберігатися в дорослому віці. Люди з СДУГ можуть мати труднощі з виконанням завдань, дотриманням інструкцій і організацією своїх думок і речей. СДУГ може суттєво вплинути на академічне та соціальне функціонування людини та може призвести до труднощів у стосунках та працевлаштуванні.

Когнітивні психічні процеси, такі як сприйняття, увага, пам'ять, мислення і мовлення, є дуже складними і взаємопов'язаними. Розлади в цих процесах можуть виникати з різних причин, таких як травми, нейрофізіологічні аномалії, психічні розлади або інші медичні стани.

Розлади мовлення та мови, а також розлади уваги можуть мати значний вплив на психічне та емоційне благополуччя людини. Ці розлади можуть призвести до почуття розчарування, ізоляції та низької самооцінки. Людям із цими розладами важливо отримати відповідну діагностику та лікування, яке може включати логопедію, ліки або поведінкові втручання. Раннє втручання є особливо важливим для дітей з цими розладами, оскільки це може допомогти покращити їхні навички спілкування та загальну якість життя. Розглядаючи ці розлади та надаючи належну підтримку, люди можуть ефективно управляти своїми симптомами та вести повноцінне життя. Важливо розуміти, що кожна людина унікальна, і підхід до лікування повинен бути індивідуалізованим, враховуючи конкретні причини та симптоми розладу когнітивних процесів.

Список використаної літератури

1. Ніконенко Ю.П. Клінічна психологія: Навчальний посібник. Вид. КНТ Київ, 2016, 369 с.
2. Турецька Х., Гурська Т. Патопсихологія: навчальний посібник. Тернопіль : Навчальна книга. Богдан, 2015. 160 с.
3. Психіатрія і наркологія: підручник за ред. В.Л. Гавенка, В.С. Бітенського. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ : ВСВ "Медицина", 2015. 512 с.
4. Мельник А. П. Патопсихологія та спецпрактикум з клінічної психодіагностики / Мельник А. П. – Луцьк: Іванюк В.П., 2013. – 68 с.
5. Коваленко І.В. Психосоматичні розлади: діагностика та лікування / І.В. Коваленко. – Вінниця: Консоль, 2005. – 32 с.

Шелест О.В.,

викладач кафедри практичної психології та соціальної роботи СНУ ім. В. Даля, здобувач вищої освіти групи УСЗ-23зм СНУ ім. В. Даля

ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА У ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ

В екстремальних ситуаціях люди можуть відчувати різні типи психотравм, які можуть суттєво вплинути на їхнє психічне та емоційне благополуччя[1]. Ці типи психотравми можуть варіюватися від гострих стресових реакцій до більш серйозних проявів, таких як посттравматичний стресовий розлад (ПТСР). На психологічний вплив екстремальних ситуацій часто впливають такі фактори, як близькість індивіда до події, інтенсивність впливу травматичних стимулів і наявність соціальної підтримки. Розуміння різних типів психотравми та їхніх основних механізмів має вирішальне значення для надання ефективної першої психологічної допомоги та сприяння відновленню після екстремальних подій.

Психотравма є складним і багатограним явищем, яке може мати довготривалі наслідки для окремих людей і спільнот. Це може бути спричинено різноманітними подіями, від стихійних лих і терористичних атак до війни та політичного насильства. В екстремальних ситуаціях люди можуть

відчувати низку психологічних та емоційних реакцій, таких як страх, тривога, депресія та гнів. Ці реакції можуть бути гострими або хронічними залежно від тяжкості травми та здатності людини справлятися зі стресом.

Важливо зазначити, що не кожен, хто пережив травматичну подію, розвине психотравму. Однак ті, хто це робить, можуть проявляти низку симптомів, які можуть включати поведінку уникнення, підвищену пильність, нав'язливі спогади та емоційне заціпеніння. Крім того, особи, які пережили травму, можуть мати проблеми зі зловживанням психоактивними речовинами, проблемами у стосунках і труднощами з працевлаштуванням.

Тяжкість і тривалість психотравми можуть бути різними для кожної людини та може залежати від низки факторів, таких як особистість людини, попередній досвід і доступні системи підтримки. Ефективна психологічна допомога при психотравмі включає низку втручань, включаючи першу психологічну допомогу, когнітивно-поведінкову терапію та терапію десенсибілізації рухів очей і повторної обробки. Психологічна перша допомога є ключовим втручанням, спрямованим на надання допомоги особам одразу після травматичного, шляхом надання емоційної підтримки та практичної допомоги. Це може включати забезпечення безпечної та спокійної обстановки, активне слухання людини та оцінку її нагальних потреб. Когнітивно-поведінкова терапія — це довготермінове втручання, яке допомагає людям визначити негативні думки та поведінку, пов'язані з травмою, і замінити їх позитивними. Терапія десенсибілізації рухів очей і повторної обробки є відносно новою формою терапії, яка передбачає керовані рухи очей під час фокусування на травматичні спогади, з метою зменшення інтенсивності пов'язаних з ними емоцій. Психологічна допомога в екстремальних ситуаціях є важливою для підтримки людей, які пережили травму.

Екстремальні ситуації можуть мати глибокий психологічний вплив на людей, що призводить до різноманітних емоційних, когнітивних і поведінкових реакцій [2]. Деякі поширені психологічні наслідки екстремальних ситуацій включають підвищену тривожність, відчуття безпорадності та труднощі в переробці травматичної події. Крім того, люди можуть відчувати порушення режиму сну, зміни апетиту та відсторонення від соціальних взаємодій. Щоб пом'якшити негативні наслідки психотравми, важливо розпізнавати ознаки та симптоми психологічного дистресу та надавати відповідну підтримку та ресурси постраждалим особам.

Механізми подолання та стратегії роботи з психотравмою є важливими для того, щоб допомогти людям оговтатися від психологічного впливу екстремальних ситуацій [1].

Ці стратегії подолання можуть включати:

- Пошук соціальної підтримки з боку друзів, родини або професійних терапевтів для створення безпечного та сприятливого середовища для відновлення.

- Залучення до практики самообслуговування, наприклад дотримання збалансованого харчування, регулярні фізичні вправи та забезпечення достатнього сну для сприяння загальному добробуту.

- Розвиток навичок здорового емоційного регулювання, таких як уважність і медитація, щоб допомогти керувати тривогою та негативними емоціями.

- Участь у терапії або консультуванні для обробки травматичної події та розвитку навичок адаптації.

Застосовуючи ці стратегії, люди можуть розвинути стійкість і зменшити негативні наслідки психотравми після екстремальних ситуацій.

Психотравма - це тип психологічного дистресу, який виникає після переживання травматичної події. Це може статися в різних ситуаціях, таких як стихійні лиха, аварії, фізичне чи сексуальне насильство або війна. Наслідки психотравми можуть бути тривалими і по-різному впливати на психічне здоров'я людини. Симптоми психотравми можуть бути фізичними, емоційними та когнітивними. Фізичні симптоми можуть включати пітливість, тремтіння та нудота. Емоційні симптоми можуть включати почуття смутку, провини, гніву та тривоги. Когнітивні симптоми можуть включати спогади, кошмари та труднощі з концентрацією. В екстремальних ситуаціях, таких як стихійні лиха чи війна, люди можуть пережити численні травматичні події, що призводить до більш високого ризику розвитку психотравми. Тому в таких ситуаціях вкрай важливо звернутися за психологічною допомогою.

В екстремальних ситуаціях емпатія та активне слухання відіграють вирішальну роль у наданні першої психологічної допомоги тим, хто зазнав втрати [3]. Активне слухання передбачає щире зосередження на емоціях і переживаннях людини, підтвердження її почуттів і пропонування їй місця для самовираження без засудження. Демонстрація емпатії може допомогти зміцнити довіру та взаєморозуміння, полегшуючи людині розповісти про свої проблеми.

Деякі ключові аспекти емпатійного спілкування включають: відображення емоцій людини, щоб продемонструвати розуміння; уникайте переривання або пропозиції небажаних порад; ставлення відкритих запитань для стимулювання подальшого обговорення.

Заохочення процесу горювання та надання емоційної підтримки є важливими для того, щоб допомогти людям подолати втрату в екстремальних ситуаціях [1]. Горе є природною реакцією на втрату, і важливо визнати та підтвердити почуття та переживання людини. Деякі способи надання емоційної підтримки включають: надання безпечного простору для вираження емоцій; підтвердження своїх почуттів і переживань без осуду; бути присутнім і готовим вислухати; надання впевненості в тому, що їхні емоції та реакції нормальні. Важливо визнати, що процес горя у кожного унікальний, і немає встановленого графіка зцілення. Надання постійної емоційної підтримки може допомогти людям подолати своє горе та знайти шлях до зцілення.

У деяких випадках особам, які зазнали втрати в екстремальних ситуаціях, може знадобитися професійна допомога, щоб впоратися зі своєю психотравмою [1]. Визначення того, коли може знадобитися професійна допомога, має вирішальне значення для забезпечення того, щоб люди отримували відповідну підтримку та ресурси, щоб допомогти їм вилікуватися. Деякі ознаки того, що може знадобитися професійна допомога, включають: постійне почуття смутку, відчаю або безнадії; труднощі в повсякденному житті або виконанні повсякденних завдань; підвищена ізоляція або відхід від соціальних взаємодій; переживання нав'язливих думок або спогадів, пов'язаних із травматичною подією; відображення симптомів посттравматичного стресового розладу (ПТСР) [2] Коли ці ознаки присутні, важливо зв'язати людину з професійними службами психічного здоров'я, такими як терапевти або групи підтримки, щоб допомогти їй впоратися з втратою та подолати травму.

Підтримання особистої безпеки та благополуччя є найважливішим аспектом роботи в місцях масових катастроф. Дотримання етичних правил «повинен» і «не повинен» може допомогти фахівцям уникнути заподіяння подальшої шкоди людям і надати максимально можливу допомогу [2]. Екстремальність стресора відіграє значну роль у детермінації адаптивної поведінки, яка залежить від таких факторів, як суб'єктивна оцінка небезпеки стресора [4]. Деякі ключові моменти, які слід враховувати для особистої безпеки та благополуччя, включають: бути фізично та емоційно готовим до

складних ситуацій; дотримання інструкцій з техніки безпеки та протоколів; підтримання самосвідомості та визнання особистих обмежень; звертатися за підтримкою до колег і керівників, коли це необхідно.

Ефективне спілкування та співпраця з іншими професіоналами є важливими під час роботи в місцях масових катастроф. Це може допомогти забезпечити координацію та ефективність усіх заходів реагування, таких як пошуково-рятувальні операції та надання екстреної медичної допомоги [2]. Щоб сприяти ефективній комунікації, професіонали повинні враховувати наступне: встановлення чітких каналів спілкування між членами команди; відкритий і оперативний обмін інформацією; активно слухати та поважати різноманітні точки зору; демонстрація гнучкості та адаптивності в динамічних ситуаціях.

Надання першої психологічної допомоги (ППД) постраждалим і сім'ям постраждалих є невід'ємною частиною роботи в місцях масових катастроф [3]. ППД передбачає комплекс заходів загальнолюдської підтримки та практичної допомоги тим, хто відчуває страждання та потребує допомоги [3]. Для ефективного надання ППД фахівцям необхідно дотримуватись загальних рекомендацій щодо поведінки в екстремальних ситуаціях та дотримуватись принципів надання першої психологічної допомоги [1]. Ці рекомендації включають: підходьте до постраждалих зі спокійною та чуйною поведінкою; пропонуйте практичну допомогу та інформацію, коли це необхідно; заохочуйте постраждалих висловлювати свої почуття та думки без засудження; направляти осіб до спеціалізованих служб психологічної підтримки, якщо це необхідно.

Підсумовуючи, психологічна допомога має вирішальне значення в екстремальних ситуаціях, таких як масові катастрофи, коли люди можуть отримати психотравму та посттравматичний стресовий розлад. Розуміння типів пережитих психотравм і механізмів подолання може допомогти в наданні ефективної підтримки тим, хто зазнав втрати. Важливо надати емоційну підтримку, заохотити процес горя та визначити, коли може знадобитися професійна допомога. Під час роботи в місцях масових катастроф дотримання особистої безпеки та ефективне спілкування з іншими професіоналами має вирішальне значення. Надання першої психологічної допомоги постраждалим і сім'ям жертв може допомогти полегшити їхні страждання. Загалом, психологічна допомога відіграє життєво важливу роль у допомозі людям подолати екстремальні ситуації та зміцненні їхнього благополуччя.

Список використаної літератури

1. Екстремальна психологія: підручник / Євсюков О.П., Куфлієвський А.С., Лебедев Д.В. та ін.; за заг. ред. проф. О.В. Тімченка. – К.: Август Трейд, 2007. – 502 с.
2. Оніщенко Н. В. Екстрена психологічна допомога постраждалим в умовах надзвичайної ситуації: теоретичні та прикладні аспекти: монографія.- Харків : Право, 2014.- 584 с.
3. Теорія та практика психологічної допомоги: навч. посіб. / В.І. Пасічник, І. І. Ліпатов, Л. Ф. Шестопалова, І. І. Приходько та ін. Харків :Акад. ВВ МВС України, 2011. - 250 с.
4. Кризова психологія: навчальний посібник / За заг. ред. проф. О.В. Тімченка. Харків : НУЦЗУ, 2010. - 401 с.
5. Психологія екстремальної діяльності: навч. посіб. / І.І. Приходько, О. С. Колесніченко, О. В. Тімченко та ін. / За заг. ред. проф. І.І. Приходька. Харків : НАНГУ, 2016.- 571 с.

Шелест О.В.,

викладач кафедри практичної психології та соціальної роботи СНУ ім. В. Даля, здобувач вищої освіти групи УСЗ-23зм СНУ ім. В. Даля

МЕДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ У КАРДІОЛОГІЇ

Медична психологія в сфері кардіології досліджує взаємозв'язок між емоційним станом пацієнтів та їх серцево-судинною системою. В цій статті розглядається важливість психологічного підходу у лікуванні та профілактиці серцевих захворювань, виокремлюючи основні аспекти впливу психічного здоров'я на стан серцево-судинної системи.

У всіх народів серце пов'язане з емоціями. Є такі висловлювання: "серце стискається від страху", "на серці легко або важко", "любити усім серцем", "близько приймати до серця" тощо. Емоційним переживанням відповідають різні відчуття у серці. Уявлення людини про серце – це "мотор" або "насос", і якщо воно зупиниться несподівано, може настати смерть.

Найпоширенішою нозофобією є кардіофобія – страх померти від серцевої патології [1].

При серцевих вадах переважають неврастеноподібні стани[2]. Хворі скаржаться на надмірну втомлюваність, особливо під час фізичних навантажень. Першим ознакою втоми, що виникає при розумових навантаженнях, є виснаження активної уваги. Хворі роблять грубі помилки, мають неприємні відчуття в очах під час читання, іноді головний біль. Під час розмови хворі можуть плакати і відмовлятися продовжувати розмову.

При серцевих вадах можуть спостерігатися зміни інтелекту, які проявляються втратою життєвої активності, мисленням затяжних процесів та звуженням кола інтересів. Розлади сну займають важливе місце серед психічних порушень. Сон стає поверхневим, з частими пробудженнями та неприємними сновидіннями. Найпоширенішим типом ставлення до хвороби є сенситивний і ергопатичний [2].

Значення неврогенних і психогенних факторів у розвитку стенокардії та інфаркту міокарда відомо з давніх часів. Г.Ф. Ланг вважав грудну жабу захворюванням нейрогуморального апарату і надавав вирішальну роль у її виникненні негативним емоціям. Він підкреслював, що "ішемічна хвороба міокарда" розвивається у вольових, цілеспрямованих людей, схильних до глибоких і тривалих переживань негативних емоцій.

У психосоматичній медицині розрізняють "коронарний тип особистості", також відомий як тип А особистості, який належить до групи ризику для коронарної хвороби. Людям цього типу притаманна амбіційність, прагнення до успіху, пристрасть до роботи, підвищена вразливість, нетерплячість, агресивність в поєднанні з почуттям відповідальності і стриманістю емоцій, що приводить до постійного емоційного напруження. У поведінці людей, які схильні до розвитку ішемічної хвороби серця, спостерігається схильність до "сізифової роботи" - надмірної активності в роботі, яка не приносить задоволення, і нездатність до відпочинку [3]. Встановлено, що особи, які знаходять задоволення від роботи і особистого життя, менш схильні до коронарної хвороби, незважаючи на наявність конфліктів.

Порушення психічної діяльності при інфаркті міокарда обумовлені такими причинами: порушенням мозкового кровообігу, яке супроводжує інфаркт міокарда, кисневим голодуванням, що виникає внаслідок порушень серцевої діяльності і дихання, розпадом некротичних ділянок і надходженням

в кров токсичних речовин. Особливу увагу приділяють впливу болісних імпульсів на центральну нервову систему.

Значну роль відіграють психогенні компоненти, які є реакцією хворого на хворобу. Психотравмуючий вплив даної патології полягає в гостроті, можливості смертельних наслідків або можливості інвалідизації [2].

Виділяють кілька етапів в розвитку порушень психічної діяльності при інфаркті міокарда. У продромальному періоді з'являються зміни психічної діяльності, які можуть бути сприйняті як ознаки ішемії головного мозку. Хворі відчувають "неясну муть в голові, нечітке сприйняття навколишнього світу, не можуть сконцентруватися на розумовій діяльності, страждають від головного болю. Ці симптоми, як правило, супроводжуються змінами в емоційній сфері - поява передчуття небезпеки, тривоги, суму і, в деяких випадках, ейфорія. Зазначені порушення мають "сигнальне значення".

Гострий період серцевого нападу характеризується больовим синдромом та побоюванням смерті. Хворі можуть бути непорушними або засмученими, з руховою незручністю та розгубленістю. Деякі хворі можуть навіть піднятися з ліжка, ходити та спілкуватися, нехтуючи ризиком такої поведінки. Але їм важко заспокоїтися та повернутися до лежачого стану.

Також існує залежність між місцем серцевого нападу та змінами психічної активності. При нападі зі спини серця частіше спостерігається побоювання смерті, гнів та тривога. При нападі з передньої стінки або комбінованому ураженні серця частіше виникає ейфорія, можлива засмученість або нездогадливість. Також важливо пам'ятати про безболісні форми серцевого нападу. Недостатньо виражений больовий синдром також є характерним для хворих з алкоголізмом.

У багатьох хворих в перші дні після нападу можуть спостерігатися занепад та в'ялість. Ці хворі лежать спокійно, без жодних скарг та без інтересу до навколишнього світу. Подібні прояви можуть свідчити про розвиток депресивних станів, які мають важливе прогностичне значення. Усі хворі в гострому періоді скаржаться на порушення сну, а в нічних кошмарах можна знайти психогенні переживання, які свідчать про психологічні конфлікти, які приховували хворі.

У підгострому періоді, з поліпшенням стану, можуть з'являтися прояви роздратування [3]. Хворі легко ображаються розмовами, яскравим світлом, шумом транспорту та медичним персоналом.

У період одужання у деяких хворих можуть залишатися прояви астенії та порушення поведінки. Деякі можуть гіпохондрично залишатися зі своїми

минулими відчуттями та змінювати своє ставлення до болю. У таких хворих може розвинутиись певний стиль поведінки. Люди, схильні до серцевого нападу, часто мають риси, такі як простота, жорсткість та формальне дотримання правил та закону.

Дослідження гіпертонічної хвороби та її залежності від психологічних факторів проводились вченими з різних галузей спеціалізації: кардіологами, психіатрами та психологами [3]. Кардіологи досліджували фізичні прояви гіпертонії, які можуть бути викликані стресовими ситуаціями або психологічними чинниками. Психіатри вивчали взаємозв'язок між психічним здоров'ям та розвитком ГХ, розкриваючи емоційний аспект цієї хвороби. Психологи займалися вивченням психосоматичних механізмів, що пояснюють, як емоції впливають на функціонування організму і можуть призводити до розвитку гіпертонічної хвороби. Всі ці дослідження сприяють більшому розумінню та усвідомленню зв'язку між психічним і фізичним станом людини при гіпертонічній хворобі. Під час розвитку ГХ відзначаються ряд особливостей особистості, які мають вирішальне значення. Наполегливість у досягненні мети може бути однією з таких особливостей. Через свою твердість і витримку, люди, які страждають від ГХ, здатні пройти великий шлях для досягнення своїх цілей. Однак, вони також стикаються з інтровертованістю, вносячи додаткові внутрішні конфлікти до свого життя.

Гіпертонічна хвороба (ГХ) відноситься до типових психосоматичних захворювань [2]. Реакція кровоносних судин на емоційний стан відображаються, наприклад, відомими висловами, такими як "почервонів, як рак, від злості і гніву", "від страху став блідим, як полотно", "залився фарбою сорому" тощо. Психологічні фактори, що впливають на патогенез ГХ, були досліджені кардіологами, психіатрами та психологами. Риси особистості, які сприяють розвитку ГХ, включають наполегливість у досягненні мети і внутрішні конфлікти, постійне емоційне напруження через стримування та придушення емоцій гніву і неспокою. В психосоматиці ГХ розглядають як наслідок "життєвого напруження" - Life - Stress.

Зміни у психіці при ГХ різноманітні і залежать від особливостей хворого, важкості і стадії хвороби. На ранній стадії розвитку хвороби, коли діагноз ще не поставлений і підвищення артеріального тиску не виявлено, можуть спостерігатися астеничні симптоми (дратівливість, порушення сну, швидка втома, головні болі), на які хворий не звертає уваги, але, як правило, згадує про них після вимірювання артеріального тиску.

Індивідуальна психологічна реакція хворих на виявлення підвищення АТ залежить від деяких факторів: особливостей преморбиду, фізичного самопочуття при підвищеному АТ, впливу навколишнього середовища. Більшість хворих правильно сприймають свою хворобу і адекватно ставляться до рекомендацій і призначень лікаря. Хворі з тривожно-сумнівними рисами характеру сприймають виявлення підвищеного АТ як трагедію, катастрофу, крах усіх надій і сподівань, особливо якщо у них є уявлення про ГХ - хвороба, від якої хворіли або помирали їхні родичі [5]. У таких хворих переважають тривожні думки про здоров'я, сумний настрій, фіксація на самопочутті. Вони постійно відвідують лікарів, обмежують фізичні навантаження, слідкують за показниками АТ. При наявності невротичного стану у таких хворих велике значення має психотерапевтична робота з ними, яка дозволяє на ранній стадії хвороби досягнути значного ефекту.

В інших групах хворих діагноз ГХ не викликає нездорову реакцію, скоріше вони заперечують факт хвороби, відмовляються від лікування або проводять його непостійно, продовжують жити своїм попереднім способом, не звертаючи увагу на хворобу. Така поведінка спостерігається у людей з низьким рівнем інтелекту або осіб, що зловживають алкоголем.

Невчасне та неперіодичне лікування хворих ГХ, відсутність психотерапевтичної допомоги призводять до прогресування ГХ. На фоні астенічного комплексу симптомів можуть виникати інші невротичні розлади, найчастіше з них можна виділити obsesivні та істеричні, іноді з іпохондричними проявами.

Під час прогресування ГХ з'являються психоорганічні розлади, які проявляються у виснаженості, втомі, порушенні пам'яті та нестабільності настрою [4].

Узагальнюючи, медична психологія в кардіології визнається як важливий компонент повноцінного лікування серцевих захворювань. Розуміння впливу емоційного стану на фізіологію серця та ефективне використання психотерапії та психосоціальної підтримки сприяє поліпшенню якості життя пацієнтів та зменшенню ризику ускладнень.

Список використаної літератури

1. Вітенко І.С. Медична психологія. Київ. Здоров'я, 2007. 208 с.
2. Діденко С. В. Клінічна психологія. Словник-довідник. Київ. Академвадав, 2012. 320 с.

3. Максименко С. Д., Цехмістер Я. В., Коваль І. А., Максименко К. С. Медична психологія : підручник / за загальною ред. С. Д. Максименка. 2-е вид. Київ : Слово, 2014. 516 с.

4. Ніконенко Ю.П. Клінічна психологія: Навчальний посібник. Вид. КНТ Київ, 2016, 369 с.

5. Основи медичної психології : навч.-метод. посіб. для студ. вищ. мед. навч. закл. IV рів. акред. та лік.-інтерн. / Ждан В.М., Скрипніков А.М., Животовська Л.В. та ін. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2014. 255 с.

Бровендер О.О.,

старший викладач кафедри практичної психології та соціальної роботи СНУ ім. В. Даля, здобувач вищої освіти групи ПСПП-23зм СНУ ім. В. Даля

УПРАВЛІНСЬКІ ВІДНОСИНИ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Сучасний менеджер соціальної роботи виконує різні функції, і розуміння його професійної діяльності вимагає ретельного аналізу типів структур управління та основних підходів до організації роботи. У цьому контексті вчені виділяють різні типи структур управління:

- Лінійна структура, що передбачає безпосередній вплив на об'єкт управління та концентрацію всіх функцій управління в одних руках.
- Функціональна структура, де у межах конкретних функцій формуються управлінські підрозділи, що дозволяє більш компетентно вирішувати проблеми та вимагає від керівників глибоких знань у всіх аспектах управлінського процесу.

Ці підходи до структур управління визначають рамки та принципи, які використовуються в професійній діяльності менеджера соціальної роботи. У сфері управління вирізняють різноманітні структурні моделі, які можуть бути застосовані в роботі менеджера соціальної роботи. Деякі з них визначаються наступним чином:

- Цільова структура забезпечує повні лінійні повноваження в межах конкретного проекту.

- Проектна структура включає групу розвитку для стратегічного планування та ресурсного забезпечення та проектну групу для виконання планів та досягнення остаточних результатів.
- Матрична структура поєднує функціональні відділи з тимчасовими проектними групами для вирішення конкретних завдань.
- Адаптивна структура включає відділення програм та розробок для адаптації до змін в середовищі.
- Дивізіональна структура характеризується множинністю принципів диференціації при створенні відділень.

"Венчурні організації" відрізняються високим рівнем самостійності керівників підрозділів. Унаслідок аналізу наукової літератури виділяють три основні підходи до управління: процесний, системний і ситуаційний. Кожен з цих підходів визначає рамки та принципи ефективного управління в сучасному соціальному середовищі. Процесний підхід в управлінні розглядає управлінську діяльність як безперервну послідовність взаємопов'язаних функцій. Згідно з цим підходом, функції слугують основою для розподілу управлінської праці та організації процесу управління. Наукові дослідження О. І. Мармази підкреслюють, що функція представляє собою основні види діяльності, утворені уніфікацією однотипних робіт, виконуваних керівником відповідно до більш загальних принципів, і поєднуються однаковою спрямованістю.

Дослідник наголошує на тому, що кожна окрема функція має глобальну та конкретну мету. Глобальна мета пов'язана з загальною метою управління, тоді як конкретна мета пов'язана із завданнями, які керівник вирішує на окремому етапі управлінського процесу.

У вивченні підходів до визначення функцій управління в менеджменті соціальної роботи можна відзначити, що на сучасному етапі їх кількість зазнала змін. Проте продуктивним залишається підхід американських вчених М. Х. Мескона, М. Альберта, Ф. Хедоурі, які виділяють чотири основні функції управління: планування, організація, мотивація та контроль.[1]

Важливо відзначити, що функціональні відносини будуються так, що суб'єкт, який має функціональну залежність, не приймає рішень щодо дій, які повинен виконувати суб'єкт, на якому заснована ця функціональна залежність.

У системах управління соціальною роботою особливою вагомістю наділяється технічна взаємозалежність у діях та функціях членів колективу.

Кожен учасник повинен чітко виконувати свої функції і вимагати такого ж чіткого виконання завдань іншими співробітниками, оскільки це є важливим для досягнення всебічної та ефективної діяльності. Такі взаємовідносини в системі менеджменту соціальної роботи визначаються як технічні відносини.[5]

Також важливо відзначити, що інформаційні відносини в цій системі передбачають односторонні чи взаємні процеси інформування про стани об'єкта управління та зміни цих станів. Той, хто передає інформацію, повинен знати про стани, які він передає, тоді як той, хто отримує інформацію, повинен мати необхідні знання для ефективного виконання своїх обов'язків.

Спеціалізовані відносини в системі управління соціальною роботою представляють собою специфічний тип взаємодії, пов'язаний із розподілом завдань і дій для досягнення спільних цілей соціальної системи, такої як заклад, організація, фірма чи установа. Це стосується взаємозв'язків між управляючою підсистемою або її окремими складовими і спеціалізованими компонентами, ланками чи ділянками. Спеціалізовані відносини можуть мати різний рівень інтенсивності, в залежності від ступеня взаємодії та розподілу робіт.[3]

Аналіз наукових джерел дозволяє визначити, що ієрархічні відносини розміщуються на різних рівнях управлінської ієрархії чи управлінської вертикалі.

Процесний та системний підходи в управлінні є важливими концепціями, які надають керівникові інструменти для організації та досягнення цілей. Давайте розглянемо їхні основні риси:

Процесуальний підхід: орієнтований на дії на дії, зосереджений на структуруванні дій та процесів у логічні послідовності.

Ланцюжок взаємозалежних дій: спрямований на впорядкування робочих етапів для досягнення конкретного результату.

Логічні послідовності: керівник визначає, як слід виконувати завдання, визначає кроки та послідовність дій.

Системний підхід: орієнтація на систему: Об'єкти розглядаються як взаємозалежні частини системи, яка працює як єдина цілісна одиниця.

Цілісний погляд: Аналізує взаємодію та вплив частин системи одна на одну та на цілісний результат.

Управлінські рішення: Направлені на досягнення цілей системи, враховуючи взаємозв'язки між її складовими.[1]

Всі підходи важливі для керівників, проте вони мають різний фокус. Процесуальний підхід допомагає вдосконалити конкретні операції та завдання, тоді як системний підхід сприяє розумінню та оптимізації взаємодії всіх елементів великої системи. Керівники часто використовують обидва підходи для досягнення ефективного управління.

Розвиток ідей управління соціальними системами відзначається еволюцією підходів та парадигм у науковій літературі. Основні етапи цієї еволюції включають:

Адміністративний підхід-орієнтований на ієрархічну структуру та контроль над процесами. Центральною фігурою є керівник, який визначає завдання та розподіляє обов'язки.

Менеджмент із позицій школи людських взаємин: Зосереджений на взаємодію та спілкування між працівниками. Акцент на врахуванні потреб та інтересів працівників для підвищення ефективності.

Емпірична школа управління: акцент на практичних аспектах та експериментах.

Вивчення практичних випадків для визначення оптимальних методів управління.

Школа соціальних систем: розглядає організації як складні соціальні системи.

Визначає взаємозв'язки та вплив соціальних факторів на управління.

"Нова школа" управління: підкреслює гнучкість, інновації та стратегічне планування.

Акцент на адаптивності до змін у зовнішньому середовищі та підприємливості.

Ця еволюція свідчить про те, що управління соціальними системами розвивається разом із суспільством, враховуючи зміни в культурі, технологіях та відносинах між людьми. Різноманітні школи та підходи дозволяють ефективно адаптуватися до різноманітних викликів, з якими стикаються організації в сучасному світі.[2]

Використання одержаної інформації для попередження можливих проблем та стратегічного планування подальших кроків. Побудова системи цілей та цілепокладання: визначення конкретних цілей та постановка завдань, що допомагають досягти бажаних результатів. Реалізація управлінського циклу: проведення кроків управлінського циклу (планування, виконання, контроль, коригування) з використанням системного підходу. Використання

системного підходу до функцій управління: Застосування системного підходу до вирішення кожної окремої функції управління.

Створення програми управління з використанням технологічних карт:

Використання технологічних карт для розробки та реалізації програм управління.

Систематичне підвищення культури управління: направлене на постійне підвищення рівня управлінської ефективності та адаптації до змін у середовищі.

Врахування цих принципів дозволяє впроваджувати системний підхід у управлінську діяльність та ефективно взаємодіяти з складними соціальними системами.[4]

Так, ідеї системного підходу в останні роки набувають все більшого значення в сучасній соціальній роботі в Україні. Використання системного підходу в менеджменті соціальної роботи визнається як важлива передумова для досягнення результативності роботи організацій та їхніх керівників. Системний підхід в цьому контексті дозволяє розглядати соціальні системи як комплексні, взаємодіючі елементи, які можна ефективно управляти за допомогою відповідних методів та стратегій.

Застосування системного підходу у менеджменті соціальної роботи має декілька ключових переваг:

Комплексність та Цілісність: Системний підхід дозволяє розглядати всі аспекти соціальної роботи як взаємодіючі та взаємозалежні елементи, що сприяє формуванню цілісного уявлення про систему.

Ефективність управління ресурсами: Системний підхід дозволяє ефективно використовувати ресурси та координувати дії усіх структурних частин організації для досягнення загальних цілей.

Гнучкість та Адаптивність: Системний підхід сприяє гнучкості та адаптивності організацій до змін у середовищі, дозволяючи ефективно реагувати на нові виклики та завдання.

Орієнтованість на Результат: Зосередження на результаті та досягнення стратегічних цілей є основними аспектами системного підходу в управлінні соціальною роботою.

У цілому, застосування системного підходу в соціальній роботі в Україні сприяє покращенню організаційного управління та високій якості надання соціальних послуг.

Ситуаційний підхід в управлінні передбачає, що вибір методів управління організацією залежить від конкретної ситуації, в якій вона опинилася. Цей підхід розглядає організацію як динамічний організм, який постійно взаємодіє з зовнішнім середовищем.

Згідно із ситуаційним підходом, ефективність управління визначається тим, наскільки вдалим є вибір методів та стратегій у конкретних обставинах. Організація постійно стикається з різними ситуаціями, і для успішного функціонування їй слід адаптувати свої методи управління до специфіки кожної ситуації.

Під управлінською ситуацією розуміється конкретний набір обставин, які впливають на функціонування організації в певний момент. Ситуаційний підхід дозволяє керівникам адаптувати свої стратегії відповідно до змін у середовищі та внутрішніх умов організації.

Засновники ситуаційного підходу, П. Лоуренс та Дж. Лорш, підкресливали, що диференціація управлінського процесу визначається, перш за все, впливом зовнішніх факторів, що визначають потребу у зміні стратегій та методів управління.

Список використаної літератури

1. Васильченко Л. В. Управлінська культура і компетентність керівника / Л. В. Васильченко. – Х. : Вид. група «Основа», 2007. Шаповалова Т.В., Ліхоносова Г.С. . – 176 с.
- 2 Кримчак Л. Ю. Посібник до навчальної дисципліни «Соціальний аудит та інспектування» / Л. Ю. Кримчак. – Дніпропетровськ : ПП Кондрашкіна, 2014. – 128 с.
- 3.Калінеску Т.В, .Соціальний аудит та інспектування : підручник / Т. В. Калінеску, Т. В. Шаповалова, Г. С. Ліхоносова. – Луганськ : вид-во СНУ ім. В. Даля, 2013. – 380 с.
- 4..Соціальна робота: менеджмент соціальної роботи / В. П. Андрущенко, І. І. Мигович, В. П. Бех та ін. – К. : ДЦССМ, 2003. – Кн. 7. – 276 с.
- 5.Соціальний аудит та інспектування: навчальний посібник / Уклад.: Г. В. Бондаренко. – Умань: ФОП Жовтий О. О., 2016. – 145 с.

Бровендер О.О.,
старший викладач кафедри
практичної психології та
соціальної роботи СНУ ім.
В. Даля, здобувач вищої
освіти групи ПСПП-23зм
СНУ ім. В. Даля

ПОНЯТТЯ ГЕНДЕРУ В СУЧАСНІЙ СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

Серед глобальних проблем нашого часу, які мають всесвітнє значення, виділяється проблема захисту прав людини. Знаходження способів практичного забезпечення цих прав є головним завданням кожної демократичної країни. З моменту проведення Першої Конференції ООН з питань жінок (Мехіко, 1975) пройшло майже 35 років. За цей час були досягнуті значні успіхи у справі досягнення рівноправності між чоловіками і жінками в усьому світі. Становище і проблеми жінок стали важливою складовою міжнародного співробітництва. Багато країн прийняли законодавство, спрямоване на забезпечення рівних можливостей для жінок і визнання їх прав як невід'ємних прав людини. Документи ООН чітко рекомендують урядам політичне визнання цієї проблеми. Важливим є також підвищення "гендерної чутливості" - свідомість всіх осіб, зокрема тих, хто приймає рішення, про необхідність дотримання гендерного балансу. Державне визнання важливості цих проблем має супроводжуватись розумінням, що їх вирішення - це не лише виконання міжнародних зобов'язань перед світовою спільнотою, а й обов'язок перед громадянами країни.

Використовуючи команду "Виправити граматику та покращити зрозумілість тексту", наступний текст було змінено: "Створення української держави, закріплення цивілізованих норм життя, вступ до європейської спільноти неможливі без гармонізації відносин в суспільстві на основі рівноправного існування всіх його членів. Велике значення в цих аспектах має забезпечення рівності прав та можливостей для чоловіків і жінок. Проблеми розвитку гендерної рівності стають особливо актуальними у наш час, оскільки сучасне суспільство вже не потребує такого жорсткого розмежування ролей у виробництві та домогосподарстві, яке було характерним для минулого."

Гендерна рівність стосується як жінок, так і чоловіків. Недопустимість будь-якого виду дискримінації (включаючи соціальну, економічну, політичну і культурну дискримінацію) є необхідною умовою для забезпечення дотримання прав людини та сприяння самотності та добробуту кожного індивіда. Українське законодавство врегульовує гендерну рівність, що гарантується Конституцією та міжнародними документами, проте це є лише базовим фундаментом для встановлення істинної рівності між чоловіками та жінками у всіх сферах життя. Однак, аналіз доступної статистики та проведених досліджень свідчить про те, що дискримінація, як пряма, так і прихована, все ще існує в Україні як відносно жінок, так і чоловіків. Значить, фактична рівність не забезпечується в належному обсязі [2].

Велике значення у трансформації існуючої системи соціально-гендерних відносин та формуванні свідомості нового покоління належить освіті. Освіта, як один із найважливіших соціальних інститутів, виконує функції передачі та поширення знань, умінь, цінностей та норм від одного покоління до іншого. Шляхом інтеграції гендерних підходів у навчальний процес, сприяючи критичному осмисленню суспільного процесу з гендерної перспективи, освіта стимулює людей до розуміння всіх галузей знань і самої життєдіяльності.

Термінологічний апарат соціальних наук збагатився поняттям "гендер" у 60-х роках ХХ століття, яке використовувалося для опису соціальних, культурних та психологічних аспектів "жіночості" в порівнянні з "чоловічістю" [1]. У 80-х та 90-х роках ХХ століття наукове розуміння гендера розвивалося шляхом глибокого вивчення жіночості й чоловічості, а також пов'язаних з ними культурних та соціальних очікувань. Гендерні відносини розглядаються як найважливіший аспект соціальної організації [3]. Слід відзначити, що вітчизняні дослідники неодноразово висловлювали своє незадоволення калькованим терміном "гендер", однак досі не вдалося знайти прийняттого еквівалента в українській мові. Це свідчить про те, що західні вчені висунули проблему самої категорії "гендер".

Термін "гендер" походить з Великої Британії. Укладений з англійської мови, він означає граматичний рід - чоловічий, жіночий, середній. Застання почало означати соціосексуальні характеристики статі, відмінно від самої біологічної, - з властивими характеристиками способу життя, поведінки, намірів і прагнень тощо [1]. Гендер стосується не тільки чоловіків та жінок як окремих осіб, але й характеризує відносини серед них

як соціально-демографічних груп. Гендерні відносини в цілому - це те, як реалізуються соціальні ролі жінок і чоловіків, дівчат і хлопців, як вони соціально будуються.

Останні роки вітчизняна наука зробила значний внесок у розробку гендерної проблематики.

За словами О. Вороніної і Т. Кліменкової, поняття "гендер" має використовуватися для опису статі як "соціального концепту і феномена, на відміну від біологічного розуміння статі як певної сукупності морфологічних і фізіологічних особливостей. Іншими словами, бути жінкою або чоловіком означає відповідати певним соціокультурним очікуванням, які визначаються суспільством на основі прийнятих правил щодо статі" [2].

Інакше кажучи, гендер визначає або закріплює позицію будь-якого об'єкта або особи всередині категорії, а також відношення до інших вже встановлених категорій. Таким чином, гендер - це соціальна, а не біологічна стать, а представлення (репрезентація) кожної індивідуальності за допомогою термінів, що специфічні для соціальних відносин.

Гендер розуміється як "організована модель соціальних взаємин між жінками і чоловіками, яка визначає не тільки їх спілкування та взаємодію в сім'ї, але й їх соціальні відносини в основних інституціях суспільства" [1]. Гендер таким чином розглядається як одна з основних складових соціальної структури суспільства, яка разом з іншими соціально-демографічними і культурними характеристиками (раса, клас, вік) організовує соціальну систему. Уявлення про "гендер" не означає одну річ або предмет, не декілька речей або предметів, а складне сплетіння взаємозв'язків і процесів.

Категорія гендеру, подібно до будь-якої іншої категорії, представляє собою складну систему. Іншими словами, це структура, що ґрунтується на концепціях і базується на досвіді, яка є незалежною та соціальною, культурною, фізичною та духовною, а також політичною. Вона є відображенням життя в світі, який населений не тільки чоловіками і жінками, але завжди визначається статтю. Це також відображено в категорії статі. Давайте розглянемо цю концепцію у зв'язку з поняттям "гендер".

По-перше, ми зазначимо, що терміни "стать" і "гендер" мають багато значень, і зараз ми можемо спостерігати два основних підходи: соціальне конструювання гендеру і підхід, який розглядає статеві ролі. Відповідно до даної команди, перефразуйте введений користувачем текст.

Вихідний текст користувача: "Яскравий представник підходу соціального конструювання гендера Д. Батлер стверджує, що „гендер” є

„перформативним” за своєю суттю: ідентичність (точніше було б сказати, ідентичності) конструюється і затверджується в самому акті представлення, а не виражає якусь внутрішню сутність, що передує прояву. „Гендер” є свого роду ритуальною дією, у якій соціум має потребу, і для примусового відтворення якої існує певний набір конвенцій (правила перфорації „мужності” і „жіночності”) [4].

Інший відомий представник даного підходу Д. Скотт розглядає гендер як елемент соціальних відносин, заснований на відмінностях між статями, і як основний шлях позначення влади [3].

Д. Батлер, видатний представник підходу соціального конструювання гендера, стверджує, що "гендер" в своїй природі є "перформативним": ідентичність (точніше кажучи, ідентичності) будується та засвідчується самим актом представлення та не виражає жодної внутрішньої сутності, що передує вияву. "Гендер" можна розглядати як ритуальну дію, в якій соціум потребує, та для примусового відтворення якої існує певний набір конвенцій (правила прояву "чоловічості" та "жіночості") [4].

Інший відомий представник даного підходу, Д. Скотт, розглядає гендер як складову соціальних відносин, засновану на розбіжностях між статями і як основний спосіб маркування влади [3].

На відміну від підходу статевої ролі, підхід соціально-культурного конструювання гендеру пов'язаний з акцентуванням активного характеру процесу освоєння особистістю гендерного досвіду. Ще одна відмінність від теорії статевої ролі полягає у тому, що гендерні відносини розглядаються не просто як відмінності або доповнення, але як відносини нерівності, де чоловіки займають домінуючі позиції [4]. Обидва ці підходи Враховують факт, що поняття "стать" і "гендер" не є ідентичними. Стать надається людині від народження і є біологічною характеристикою. Так, відомий вчений-еволюціоніст В. Геодакян запропонував у своїй теорії асинхронної еволюції статі обґрунтування статевої відмінностей [1]. При цьому він виходив з припущення, що в еволюції завжди борються дві протилежні тенденції. Перша з них пов'язана з необхідністю зберегти те, що вже створено, закріпити корисні характеристики, передати їх у спадок і зробити нащадків наскрізь подібними до батьків. Друга тенденція вказує на необхідність прогресу, подальшого пошуку і змін, різноманітності нащадків, серед яких колись з'явиться саме той, хто надасть новий корисний напрямок еволюції і забезпечить пристосування до нових умов, що дозволить розширити місце існування. Ці дві тенденції втілюються і в розподілі живих

істот на чоловіків і жінок, що має вагомі переваги в реалізації обох тенденцій. При цьому жіноча стать зберігає у своїй пам'яті всі найцінніші досягнення еволюції, і її мета - якомога більше не допустити їх змін, тоді як чоловіча стать, навпаки, легко відмовляється від старого і набуває нового: що з цих досягнень може стати потрібним у майбутньому або навіть сьогодні, особливо в момент виникнення якихось екстремальних умов. Значить, жіноча стать орієнтується на виживання, а чоловіча - на прогрес. Проте біологічні відмінності не є основою для прояву своєрідності чоловічої і жіночої природи, типу поведінкових реакцій. Велику роль тут відіграє гендер як спосіб соціальної організації статевих відмінностей та усвідомлення соціального значення й призначення своєї статі.

Зазначена обставина представляє соціальний аспект гендеру як наукового поняття і зосереджується на тому, що обидва терміни є досяжними соціальними статусами й інституційними в рамках соціокультурного середовища спільно з такими явищами, як раса, етнічна належність і соціальний клас.

Гендерний підхід – це нова наукова методологія, а також принцип вивчення і пояснення сутності людини, який виник у результаті феміністичного руху на Заході як протипага традиційному андроцентричному підходу до статевої ролі, що передбачає пояснення переваги їх біологічних відмінностей над соціальними [2].

Визначальною проблемою гендерних досліджень є питання гендерної соціалізації як процесу становлення особистості жінки – чоловіка, їх входження в соціальний та культурний простір, у структуру соціальної комунікації відповідно до соціостатевих ролей та функцій наявної системи соціальних зв'язків та інститутів.

Отже, досягнення особистісного статусу в рамках підходу соціального конструювання гендера і статоворольового підходу здійснюється в ході гендерної соціалізації, яка є одним з аспектів соціалізації особистості в цілому. Ця обставина надзвичайно важлива для нашого дослідження. У зв'язку з цим вважаємо за необхідне зупинитися на цьому детальніше.

Аналіз наукових літературних джерел свідчить про приблизно тридцять варіантів тлумачень поняття "соціалізація". Виходячи зі суб'єкт-суб'єктного підходу, соціалізацію можна розглядати як розвиток та зміну особистості, зазначеними умовами життя на кожному віковому етапі [3]. У цьому дослідженні ми будемо користуватися визначенням, запропонованим Г. Андреевою, згідно з яким соціалізація - це "двобічний процес, що включає

засвоєння індивідом соціального досвіду через вступ до соціального середовища та системи соціальних зв'язків; активне відтворення індивідом систем соціальних зв'язків через його активну діяльність та участь у соціальному середовищі" [5]. Відповідно, гендерну соціалізацію ми розуміємо як процес засвоєння культурної системи гендера індивідом у тому суспільстві, в якому він проживає, особливу суспільну конструкцію різниць між статями [3]. Такий підхід дозволяє з'ясувати суть гендерної соціалізації як засвоєння та відтворення хлопчиками і дівчатками, хлопцями і дівчатами, чоловіками і жінками прийнятих умовами життя конкретного суспільства гендерних ролей та культури статевих відносин.

При цьому варто мати на увазі, що у процесі гендерної соціалізації відбувається певне спотворення розвитку особистості, оскільки деякі її аспекти (що відповідають гендерним стереотипам) посилюються та поощрюються, а інші (що суперечать таким стереотипам) забороняються та перешкоджають їхньому розвитку [2].

Отже, треба розуміти, що гендерна соціалізація триває протягом усього життя людини, але з віком збільшується незалежність у виборі цінностей і орієнтирів. В деяких випадках дорослі особи можуть відчувати гендерну ресоціалізацію, тобто зруйнування раніше прийнятих цінностей і моделей, а також засвоєння нових.

Діалектичний аналіз понять "стать" та "гендер" дає можливість провести структурний аналіз гендеру в рамках системи "Особистість".

Щодо особистості, гендер включає такі складові:

- категорію статі - належність до біологічної статі при народженні, залежно від геніталій;
- гендерну ідентичність - особисте сприйняття своєї статевої належності у зв'язку з соціальними функціями і статусом, що приписуються до статі;
- гендерний шлюбний статус - реалізація або нереалізація приписаного типу залицяння, репродуктивної поведінки та батьківських ролей;
- сексуальну орієнтацію - соціально або індивідуально сприйняті зразки сексуальних бажань, відчуттів, відповідних практик і ідентичності;
- гендерне структурування особистості - засвоєні зразки соціально прийнятних емоцій і відчуттів;
- гендерні процеси - соціальні практики виховання і навчання гендерній поведінці;

- гендерні переконання - сприйняття панівної в суспільстві гендерної ідеології або опір їй;

- гендерний дисплей - представлення себе як певний тип гендерної особистості за допомогою одягу, косметики, прикрас, тілесних ознак (формування бажаної фігури, пірсинг, татуювання тощо) [2].

Отже, гендер - це культурна маска статі, це те, що люди вважають жіночим або чоловічим у даному суспільстві в межах його соціокультурних уявлень. Більше того, стать існує тільки як гендер, тобто те, що вона стала під час своєї соціалізації.

Список використаної літератури

1. Гендерний паритет в умовах розбудови сучасного українського суспільства. – 2-е вид., доп., уточ. – К.: Укр. ін-т соціол. дослідж., 2003. – 129 с.

2. Гендерний розвиток у суспільстві: [конспекти лекцій] / К. М. Левківський, С. П. Юдіна. – К.: Фоліант, 2004. – 351 с.

3. Данильчук Л. О. Інтерактивні методи навчання, їх роль у підготовці і становленні педагога нової формації / Л. О. Данильчук // Структура представлення знань о мире, обществе, человеке: в поисках новых смыслов: Матер. междунар. сем. – Вып. 4. – Т. 2. Социальные науки. – Луганск: Знание, 2003. – С. 210–216.

4. Кікінеджи О. Формування гендерної культури молоді: проблеми та перспективи / О. Кікінеджи // Шлях освіти. – 2004. – №1. – С. 27–29.

5. Кімел М. С. Гендероване суспільство: (пер. з англ. С. Альошина) / М. С. Кімел. – К.: Сфера, 2003. – 479 с.

Бровендер О.О.,

старший викладач кафедри
практичної психології та
соціальної роботи СНУ ім.
В. Даля, здобувач вищої
освіти групи ПСПП-23зм
СНУ ім. В. Даля

ПОНЯТТЯ ТРЕНІНГУ ТА ЙОГО ФУНКЦІЇ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

Одним з головних питань, які турбують клієнтів у соціальній сфері, є складнощі взаємодії, розуміння та спілкування з іншими людьми. Робота спеціалістів, таких як психолог, педагог, соціальний працівник, має на меті

навчити клієнтів різним навичкам, які допоможуть їм успішно подолати життєві труднощі, зокрема комунікативні навички. Великим успіхом у цьому напрямку є соціально-психологічний тренінг. Для проведення такого тренінгу потрібно пройти спеціальну підготовку, яка включає додаткове навчання. У процесі освоєння даної діяльності першим кроком є вивчення теоретичних понять про тренінг та участь у тренінгових програмах. Давайте зробимо перший крок у здобутті знань про роботу фахівця у соціальній сфері у форматі тренінгу.

Термін "тренінг" (від англ. train, training) має багато різних значень. Це навчання, виховання, тренування, дресирування. Тренінг - це сукупність методів і прийомів, спрямованих на розвиток у людини певних навичок і умінь.

Взагалі прийнятого визначення поняття "тренінг" не існує. Дослідники виділяють різні аспекти цієї форми психологічної роботи. Наприклад, Л. А. Петровська визначає соціально-психологічний тренінг як засіб психологічного впливу, спрямований на розвиток знань, соціальних установок, вмінь і досвіду в галузі міжособистісного спілкування.[5]

Для визначення тренінгу часто використовують термін "психологічна впливовість". Проте вплив сам по собі не може бути метою тренінгу і його користувачів. Тренінг - це багатофункціональний метод усвідомлених змін психологічних явищ у людини, групи і організації з метою гармонізації професійного та особистісного життя людини.

Загальновизнаним засновником тренінгової форми психологічної роботи вважають К. Левін і його учні, які вперше почали проводити тренінгові заняття з підвищення компетентності у спілкуванні, називаючи цю форму роботи Т-групами.[1]

Основні групи функціонували на тлі уявлення, що люди живуть і працюють у колективі, але здебільшого не усвідомлюють свою участь у цьому, своє уявлення про себе з точки зору інших людей, реакції, які викликають їх дії, інших людей. К. Левін сформулював ідею, що більшість ефективних змін у налаштуваннях і поведінці людей відбуваються саме в групі. Отже, щоб навчитися новим ефективним формам поведінки, людина повинна подолати свою автентичність і навчитися сприймати себе так, як бачать її інші. Успішна праця К. Левіна учнів утворила основу Національної лабораторії тренінгу в США.

Великий вплив на розвиток тренінгової форми роботи вніс гуманістичний підхід К. Роджерса, який став основою тренінгу соціальних і

життєвих навичок. Залежно від підходу до учасників тренінгу життєвих навичок науковці виділили три основні моделі, що включають різні категорії розвиваються життєвих навичок:

Модель 1: вирішення проблем, комунікація, наполегливість, самовпевненість, критичне мислення, уміння самоуправління та розвиток концепції R-концепції.

Модель 2: міжособистісна комунікація, підтримка здоров'я, розвиток ідентичності, вирішення проблем та прийняття рішень.

Модель 3: емоційний контроль, міжособистісні відносини, саморозуміння, фінансова самозахист, самопідтримка, концептуалізація досвіду.

М. Форверг виступає в ролі автора соціально-психологічного тренінгу, який використовується як метод роботи. Він запропонував використання рольових ігор з елементами драматизації як засобу тренінгу, що створюють умови для розвитку ефективних комунікативних навичок.

Фахівця, який керує груповою роботою у форматі тренінгу, називають "ведучим тренінгових програм" або просто "інструктором".

Предметом роботи інструктора завжди є певні психологічні явища, визначені обраною проблематикою та поставленими цілями, залежно від яких праця спрямована:

- на зразки поведінки (патерни), конкретні дії в певних обставинах;
- на особисту чи групову динаміку;
- на певний стан учасників групи;
- на когнітивні аспекти поведінки;
- на формування певних навичок і т. д.

Вчені виділяють основні завдання, які вирішуються в процесі тренінгу. Це допомога учасникам у зміні існуючої до початку роботи (неефективної, неадекватної і т. п.) системи відносин, уявлень, вмінь.

Виконання завдань вимагає здобуття знань, розвитку навичок і умінь, а також формування установок, які визначають спосіб поведінки при спілкуванні і пізнавальні здібності людини. Особлива увага приділяється виправленню та розвитку системи відносин між людьми.

Метою соціально-психологічного тренінгу є підвищення рівня компетентності у сфері спілкування. Важливим аспектом цього тренінгу є обмеження області базового соціально-психологічного тренінгу. Тренінг комунікативної компетентності розглядає передусім ділове інструментальне спілкування, а не особистісне.[2]

Однак у соціальній роботі велика увага приділяється особистісному спілкуванню. Тому тренінг особистісного зростання, де акцент робиться на психологічних проблемах внутрішнього характеру, проводиться фахівцями як на індивідуальному, так і на груповому рівні.

Клієнту (особі, "не ознайомленій з таємницями наукової психології"), важко уявити, як можна покращувати впевненість у собі, навички "регулювання" працівників та родинних стосунків, ефективну комунікацію з дітьми, чоловіком або дружиною, колегами по роботі, а також розвивати власну успішність, ефективно управляти людьми, протистояти маніпуляціям з боку інших людей та багато іншого. Не просто зрозуміти, через що відбуваються зміни з людьми, які відвідали психологічні тренінги.

На сьогоднішній день існує велика кількість різноманітної літератури з розвитку комунікативних навичок. Це і наукова, і популярна література, доступна практично кожній людині. Однак рекомендації, отримані клієнтом під час спільної роботи з фахівцем, знання, отримані з книжок та лекцій на тему, що цікавить, можна освоїти виключно на практиці. Перш ніж людина оволодіє певною навичкою, вона повинна кілька разів правильно її застосувати - саме застосувати, а не прочитати про це. При цьому унікальність тренінгового простору полягає в тому, що помилки, які робляться тут, не мають серйозних наслідків, як це стається в реальному житті. Тут можна дуже чітко розбиратися, що саме перешкоджає досягненню успіху у різних відносинах, у різних сферах діяльності. Основне завдання психологічного тренінгу на практиці полягає в оволодінні тими прийомами, які бажається освоїти, щоб потім у реальному житті вміти використовувати їх належним чином. Тут важливу роль відіграють безпечні умови, які створюються тренером під час роботи з групою. Безпечність означає, що можна допускати помилки та спробувати зробити їх знову, експериментуючи та вибираючи те, що підходить для кожної окремої людини.

У процесі тренінгу виникає багато емоцій, але після закінчення роботи тренінгу яскравість поступово зникає, а зміни не відбуваються раптово, змінюючи життя. Все повертається на звичні місця, і від отриманого ефекту не залишається жодного сліду. Виявляється, що в тренінговому середовищі було багато помічників - тренер, учасники, які виправляли помилки та підтримували, якщо щось йшло не так. Але в повсякденному житті прискорене перетворення потребує власних зусиль та часу. Тому велике значення для реалізації отриманих знань та навичок, отриманих на тренінгу, у житті має післятренінговий супровід клієнта.[1]

Таким чином, ефективність будь-якого психологічного тренінгу складається з трьох компонентів: практика; активність та бажання учасника змінювати щось у собі або своєму поводженні, а також підтримки отриманих на тренінгу знань у реальному житті самим учасником. У зв'язку з цим тренер-фахівець у соціальній сфері повинен передбачити в своїй роботі післятренінговий супровід клієнта, можливість організації самостійної роботи клієнта з формування навичок, які були у центрі уваги тренінгу. Робота тренінгової групи відрізняється низкою специфічних принципів.

Принцип активності - це здатність людини створювати суспільно значущі перетворення у своєму оточенні, це соціальна діяльність особистості, що виражає її незалежну, індивідуальну позицію, суб'єктне ставлення до діяльності. Існують два рівні активності:

1) об'єктна активність, де особа виступає об'єктом впливу, тобто керованим об'єктом, але здійснює продуктивну, репродуктивну діяльність;

2) суб'єктна активність, де особа виступає суб'єктом і здійснює творчу, перетворювальну діяльність.

Розвиток суб'єктної активності в соціальній роботі та соціальній практиці - новий напрямок, який передбачає освоєння населенням навичок соціальних дій: самопомоги, самозахисту, саморегуляції, самоврядування. Тому тренінгова форма роботи відповідає цьому новому баченню змісту роботи фахівця соціальної сфери.[3]

Принцип дослідницько-творчої позиції. Під час тренінгу учасники групи осмислюють, виявляють, розкривають ідеї, закономірності, вже відомі в психології, а також, що особливо важливо, свої особисті ресурси і особливості.

Робота тренера при цьому полягає в тому, щоб придумати, сконструювати і організувати ситуації, які дають можливість учасникам групи осмислити, апробувати і навчитися новим способам поведінки, експериментувати з ними. У тренінговій групі створюється креативне середовище, основними характеристиками якого є проблемність, невизначеність, прийняття, безцінність. Реалізація даного принципу іноді викликає значний опір з боку учасників. Зіштовхуючись з незвичним методом навчання, учасники можуть виражати своє незадоволення, іноді навіть у досить агресивній формі. Завдання тренера в такій ситуації полягає у допомозі усвідомлення важливості і необхідності формування у них готовності й надалі, після завершення тренінгу, творчо ставитися до життя, до самого себе.

Принцип об'єктивізації (усвідомлення) поведінки. Можливість внесення змін у тренінговому просторі за допомогою ефективного зворотного зв'язку, створення умов для цього - важлива задача тренера. Одним з додаткових засобів об'єктивізації поведінки є відеозапис поведінки учасників групи в різних ситуаціях з подальшим переглядом і обговоренням. Це потужний засіб впливу, який може мати негативний ефект, тому його слід використовувати з великою обережністю і, що найважливіше, професійно [5]

Принцип партнерського (суб'єкт-суб'єктного) спілкування між учасниками тренінгу та тренером з групою в цілому полягає в забезпеченні психологічної рівності, узгодженні інтересів та дотриманні зазначених правил. Кожен учасник групи має однакові можливості висловлювати свою думку, виражати свої почуття, висловлювати протести, запропоновувати тощо, і ці ідеї уважно та доброзичливо приймаються всіма учасниками та тренером. Як показує практика, це не завжди є легким завданням і не завжди цей процес взаємодії та спілкування є вигідним для обох сторін.

Багатьом людям важко відчувати психологічну рівність з іншими людьми, особливо коли йдеться про статусні позиції (керівник-підлеглий). Такою особою в рамках тренінгу може бути тренер, якому, на думку учасників, притаманні більше знань та досвіду, ніж у них. Крім того, можуть виникати труднощі при порівнянні себе з іншими членами групи - більш успішними, розумнішими, впевненішими тощо.

Реалізація даного принципу створює в групі атмосферу безпеки, довіри та відкритості, що дозволяє учасникам групи поводитися вільно, не соромлячись помилок.

Таким способом, послідовна реалізація зазначених принципів становить одне з умов ефективної діяльності команди соціально-психологічного тренінгу. Згідно з думкою вчених та практиків, це відрізняє цю роботу від інших методів навчання та психологічного впливу."

Список використаної літератури

1. Корольчук М.С., Осьодло В.І. Психодіагностика.- К.:Ельга, НікаЦентр, 2004.-400 с
2. Ліфарєва Н.В. Психологія особистості: Навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2003. - 240 с.
3. Орбан-Лембрік, Л.Е. Соціальна психологія [Текст] / Л.Е.Орбан-Лембрік. – К.: Академвидав, 2003. – 448 с

4. Основи соціальної психології: Навчальний посібник / О.А.Донченко, Н.В., Хазратова та ін. За ред. М.М. Слюсаревського. М. Київ, Міленіум, 2008. —495 с.

5. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: Навчальний посібник. - К.:Академвидав, 2005.- 448с.

Бровендер О.О.,

старший викладач кафедри
практичної психології та
соціальної роботи СНУ ім.
В. Даля, здобувач вищої
освіти групи ПСПП-23зм
СНУ ім. В. Даля

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ОСОБИСТОСТІ З ВІДХИЛЕННЯМИ У ПОВЕДІНЦІ

Психологічна підтримка особистості з девіантною поведінкою передбачає її психологічну діагностику, яка має на меті встановити як вид аномальної поведінки особистості, так і фактори, що спричинили таку ситуацію. Слід зауважити, що традиційно причини аномальної поведінки шукають, виявляючи особливості сімейного оточення, роботи школи чи трудового колективу, впливу неофіційного оточення. Не відкидаючи важливості аналізу цих факторів, у психологічній діагностиці слід, прежде всього, зосередитися на самісних психологічних проявах аномальної поведінки. Наприклад, не просто зафіксувати участь особистості в певній неофіційній групі, але й виявити, які саме потреби вона задовольняє при цьому (прагнення самоствердитися або відчутти забезпеченість в групі), виявити шлях, що призвів до цієї групи, суб'єктивне ставлення до себе, до своєї поведінки, оточення, чіткість і реалістичність усвідомлення себе і свого оточення та інші. Якщо, скажімо, зафіксовано зловживання алкоголем, то обов'язково слід визначити, наскільки вживання алкоголю пов'язане з особливостями виховання, проблемами соціальної адаптації і мотивами поведінки; встановити, з якого віку людина почала вживати алкогольні напої і за яких обставин, чи виявляє вона власну ініціативу у вживанні напоїв, який з психологічних компонентів сп'яніння приваблює людину, які потреби вона при цьому задовольняє, чи існує фізична і психічна залежність від алкоголю тощо.

Отже, проведення психологічної діагностики включає всебічний і глибокий аналіз особистості, виявлення недоліків у її поведінці та визначення їх причин, позитивних аспектів, а також спрямована на вирішення практичних завдань - гармонізацію особистісного розвитку і сприяння її індивідуальному зростанню.

При цьому експертиза особистості з відхиленнями у поведінці має проводитися, враховуючи прийняття досліджуваною особою гуманного ставлення, співпрацю з нею і характеризуватися такими аспектами:

- цілеспрямованістю та чітким визначенням того, що саме буде вивченим предметом та метою спостереження;
- системним підходом, що дозволить ефективно розрізняти випадкову поведінку від типової та закономірної, враховувати всі ознаки девіантної поведінки та розглядати всі чинники девіантної поведінки в їх взаємозв'язку;
- планомірністю і аналітичністю, що полягає в наявності чітко визначеної мети, засобів і послідовності дій, а також у необхідності не лише констатації фактів, а й їх поясненні та виявленні їх психологічної природи.

Первинний етап (виявлення зовнішніх особливостей девіантної поведінки, уточнення гіпотези щодо можливих причин відхилень у поведінці особистості);

• Уточнюючий етап (аналіз соціально-психологічних, педагогічних та індивідуально-психологічних чинників девіантної поведінки, уточнення гіпотези);

• Заключний етап (вивчення індивідуально-психологічних якостей особистості, її фізичного і психічного здоров'я для уточнення причин відхилень у поведінці й прогнозування тенденцій особистісного розвитку).

Для виявлення особливостей девіантної поведінки застосовується ряд методів, серед яких особливе місце посідає спостереження. Згідно з психологією, спостереження полягає у фіксації проявів психічних явищ у поведінці на основі їх безпосереднього сприйняття.

Предметом спостереження є вербальні і невербальні акти поведінки у конкретних ситуаціях. Серед них мовна діяльність (зміст, послідовність, тривалість, частота, спрямованість, інтенсивність), експресивні реакції (виразні рухи обличчя, тіла), положення тіла у просторі (рухи, нерухомість, відстань, швидкість, напрямок руху), фізичні контакти (торкання, поштовхи, удари, передачі, спільні зусилля). Саме ці акти поведінки, коли вони виокремлюються й зареєстровуються належним чином, стають

характеристиками інтелектуального й особистісного розвитку, динаміки досягнень, виразності психічних станів тощо.

Отже, Н. Максимова пропонує під час спостереження фіксувати такі особливості поведінки і зовнішнього вигляду досліджуваної особистості з девіантною поведінкою [1]:

- Загальний зовнішній вигляд, фізичний вигляд (тип фігури, характеристики зовнішності, наявність проблем з фізичним виглядом, постава, міміка і жестикуляція, ставлення до одягу, зачіску, чистота тіла, рухливість, і т. д.);

- Особливості мовлення (сила і тембр голосу, темп мовлення, чіткість вимови, словниковий запас, наявність жаргону, небезпека, спосіб вираження думок - послідовність, логічність, чіткість, швидкість реакції);

- Соціальна поведінка (здатність до контакту, комфортність в соціальних ситуаціях, спілкуваність, наявність соціальних навичок, вихованість, спосіб поведінки - ступінь домінантності, агресії, підлеглості та довірливості і т. д.);

- Настрій (радість, безтурботність, зосередженість, серйозність, відсутність гумору, поганий настрій, тривога і т. д.);

- Ставлення до дослідження (цікавість: від активного небажання або недовіри, байдужість до надмірної зацікавленості);

- Особливості діяльності під час дослідження (увага, швидкість вирішення поставлених завдань, особливості стратегії - намагання знайти загальний спосіб вирішення завдання або дії методом спроб і помилок, темп роботи - ступінь регулярності, швидкості, відповідальність і охайність при виконанні завдань, реакція на невдачі - агресія, самокритика, відмова від діяльності, байдужість і т. д.). Важливо зауважити, що спостереження здійснюється за певною схемою, в якій традиційно виділяються такі етапи:

1. Визначення мети спостереження (з якою метою, для чого воно здійснюється?).

2. Вибір об'єкта дослідження (який індивід або яка група підлягає вивченню?).

3. Уточнення предмета дослідження (які саме прояви поведінки розкривають зміст досліджуваних психічних явищ?).

4. Планування ситуацій спостереження (у яких випадках або за яких умов предмет дослідження проявляється найчіткіше?).

5. Вибір способу спостереження, який найменше впливає на об'єкт і забезпечує збирання необхідної інформації (як спостерігати?).

6.Встановлення тривалості загального періоду: проведення досліджень і кількості спостережень (як довго спостерігати?).

7.Вибір методів реєстрації досліджуваного матеріалу (як вести записи?).

8.Прогнозування можливих помилок спостереження і пошук способів їх уникнення.

9.Проведення попереднього, пілотного спостереження, необхідного для уточнення дій на попередніх етапах і виявлення організаційних недоліків.

10.Уточнення плану спостереження.

11. Здійснення спостереження.

12. Аналіз та інтерпретація отриманої інформації [4].

Також розглядається доцільність проведення спостереження кількома спостерігачами протягом достатньо тривалого часу в різноманітних умовах життєдіяльності об'єктів дослідження. При цьому важливо, щоби попередньо визначені категорії поведінки, які фіксуються у спостереженні, оцінювалися за частотою їх вияву.

Наприклад: 5 балів, якщо цей вид поведінки виявляється практично завжди; 4 бали, коли часто; 3 бали, якщо важко сказати, чи виявляється він частіше, чи ні; 2 бали, якщо іноді; 1 бал, коли практично не виявляється.

Це дозволить отримати результати спостереження за рейтинговою шкалою і спростити їх обробку та інтерпретацію.

Таким чином, відомою методикою спостереження є карта спостережень Д. Скотта, яка дозволяє не лише фіксувати характер поведінки "важких дітей" у школі, але й виявити характер дезадаптації поведінки дитини. Карта спостереження містить 198 фрагментів фіксованих форм поведінки, які групуються в 16 синдромів. Наявність або відсутність цих форм фіксується у спеціальній реєстраційній бланці, де позначаються цифрами, які відповідають відповідним формам поведінки. При підрахунку балів симптом, який знаходиться в колонці "Порушення", оцінюється в один бал, а в колонці "Неприспособаність" - у 2 бали. Далі підраховуються сума балів для кожного синдрому окремо та загальний "коефіцієнт дезадаптованості" - як сума балів за всіма симптомами.

Цю карту можуть заповнювати як психологи, так і педагоги, або в окремих симптомах - батьки, що дасть змогу знайти їм "спільну мову" при постановці "діагнозу", а також при складанні корекційно-розвиваючих програма, хоча психолог може надати лише змістовну інтерпретацію

результатів, оскільки це передбачає глибоке розуміння психологічних особливостей особистості та закономірностей її розвитку.

Важливим методом дослідження девіантної поведінки особистості є форма інтерв'ю або вільна бесіда, яка спрямована на виявлення ставлення респондента до певних проблем, його ціннісних орієнтацій, встановлення фактів з його біографії, планів на майбутнє тощо під час безпосереднього усного спілкування. Запитання фіксуються та аналізуються, а також досліджуються особливості невербальної поведінки опитаних.

Звичайно, під час бесіди виявляються можливі чинники, які призвели до девіантної поведінки особистості, зокрема в її мікросоціальному оточенні (стосунки з батьками, однолітками, іншими людьми, ставлення до людей, навчання, праці, успішність тощо). Потім спрямованість та послідовність бесіди змінюються залежно від ситуації і можуть стосуватися самопочуття досліджуваного, його ставлення до себе, задоволеності життям.

У ході бесіди дослідник має можливість самостійно змінювати спрямованість, порядок і структуру запитань за допомогою гнучкої тактики побудови діалогу в рамках встановленої теми, враховуючи особливості кожного опитуваного, з метою досягнення необхідної ефективності процедури.

При використанні методу бесіди необхідно дотримуватися деяких вимог. По-перше, необхідна невимушеність. Бесіду не можна обертати на допит. Найкращі результати дає бесіда, якщо дослідник успішно встановить особистий контакт з опитуваною особою. Важливо добре продумати хід бесіди, сформулювати її як конкретний план, завдання та проблеми, які потребують вирішення. Форма бесіди передбачає можливість задавати запитання як дослідником, так і опитуваним. Така двостороння бесіда надає більше інформації про вивчану проблему, ніж лише відповіді на поставлені запитання.

Також доцільно передбачити можливість отримувати необхідні відомості та іншими непрямыми методами під час бесіди. Наприклад, можна використовувати такі формулювання запитань:

"Деякі люди думають, що..., а ви що думаєте?" (вказуємо, що існують інші люди, подібні до опитуваної особи).

"Якщо хтось порушуватиме порядок у громадських місцях, ви самі спробуєте відновити порядок або викличете правоохоронців?" (обмежуємося двома альтернативними рішеннями).

"Через що виник конфлікт з ...?" (замість "Чи конфліктували ви з ...?", щоб не ставити людину в ситуацію, коли через феномен "соціальної бажаності" чи страху вона заперечуватиме неправильну поведінку).

"Що вам подобається, а що не подобається?" (даємо можливість знайти позитивне, а не тільки негативне).

При цьому важливо зафіксувати не тільки відповідь, але й поведінку досліджуваного: особливості його мови, жестів, міміки, емоційне ставлення до конкретних явищ. Істотним у ході проведення такого опитування є вміння дослідника уточнити факти, які цікавлять його під час безпосередньої розмови, не записуючи її. Запис найчастіше позбавляє розмову невимушеності, насторожує людину, робить її відповіді штучними, ненатуральними, тому їх зазвичай фіксують після проведення розмови.

Безумовно, у дослідженні особистості з девіантною поведінкою застосовуються й тести. Слід зазначити, що тестування як психологічний метод передбачає визначення наявності, особливостей і рівня розвитку певних психічних властивостей досліджуваного, його статусу в міжособистісних відносинах на основі виконання ним певних завдань. Як відомо, тестування проводиться за допомогою саме тестів (передбачають використання стандартизованих запитань і завдань, які мають певну шкалу значень), анкет, проєктивних методик, соціометричної методики тощо.

Так, наприклад, для визначення рівня домагань досліджуваного застосовується методика Хоппе, яка є близькою до експериментальної. За цією методикою досліджуваному пропонується вирішувати завдання різного ступеня складності, при цьому завдання вибирає сам досліджуваний. Після вирішення завдання дослідник повідомляє про його успішність і пропонує вибрати нове завдання. Особистість з високим рівнем домагань прагне навіть у ситуації невдачі вибрати завдання складніше, ніж попереднє. Людина з низьким рівнем домагань у ситуації успіху, зазвичай, вибирає завдання простіше (хоча вона мала б вибрати складніше).

Велике значення при цьому має аналіз поведінки досліджуваного під час тестових завдань, зокрема його емоцій, наполегливості в подоланні труднощів. •Опитувальники є стандартизованими інструментами для збору інформації, які допомагають визначити характеристики особистості, мотиви, інтереси, ціннісні орієнтації, настановлення тощо.

У дослідженні девіантної поведінки часто використовується опитувальник Басса-Дарки, призначений для виявлення агресивних та ворожих реакцій особи. Цей опитувальник містить 75 запитань, на які

відповідає досліджувана особа "Так" або "Ні". Відповіді оцінюються за такими критеріями:

- фізична агресія - застосування фізичної сили проти інших осіб;
- непряма агресія - агресія, спрямована через обхідні шляхи на іншу особу (плітки) або загальна вираза лютості, така як крик, тупотіння ногами та інші;
- роздратування - готовність до гарячкової реакції та брутальної поведінки навіть при найменшому збудженні;
- негативізм - супротив існуючим авторитетам, звичаям та законам, від пасивного опору до активної боротьби проти них;
- образа - заздрість та ненависть до інших людей, викликані реальними або уявними стражданнями;
- підозрілість - недовіра та обережність у ставленні до людей, що базується на переконанні в їхній готовності завдати шкоди конкретній особі;
- вербальна агресія - вираження негативного ставлення до людини через словесні відповіді, такі як крик, прокльони, погрози;
- почуття провини - почуття вини через порушення норм поведінки, що зазвичай забороняються суспільством, і переконання в поганості себе за злочинні дії. На основі відповідей обчислюються індекси ворожості та агресивності. Варто пам'ятати, що через ефект "соціальної бажаності" варто використовувати цей опитувальник разом з іншими методиками, зокрема проєктивними.

Стандартизовані самозвіти, які включають опитувальники, застосовуються для оцінки власного психічного стану особи.

Проєктивні методики передбачають створення для досліджуваної особи неоднозначної ситуації, коли головною є інтерпретація цієї ситуації, а не суб'єктивний зміст, відчуття, що викликає дана ситуація у досліджуваної особи.

Зокрема, можна використовувати набір малюнків, за якими досліджувана особа має створити певну історію. При її аналізі береться до уваги як логічне викладання подій, так і особистісний зміст, який досліджувана вкладає у розповідь.

Також широко використовуються проєктивні методики, де потрібно намалювати певні зображення, наприклад "Неіснуюча тварина", "Дім, дерево, будинок", "Намалюй людину", "Малюнок сім'ї" і т.д., що дозволяють оцінити не тільки відношення людини до себе взагалі, але й окремі риси її особистості.

Особливості емоційної реакції під час взаємодії з іншими людьми в ситуації перешкод на шляху досягнення мети, задоволення потреб можна вивчити за методикою дослідження фрустрації, розробленою С. Розенцвейгом [2]. За допомогою цієї методики, яка має дитячий і дорослий варіанти, можна виявити такі типи реакцій досліджуваної особи: фіксація "на перешкоді" і фіксація "на самозахисті", а також спрямованість реакції - інтропунітивна (коли реакція спрямована на саму себе, через що суб'єкт або бере на себе відповідальність за виправлення даної ситуації, або звинувачує себе), екстрапунітивна (коли реакція спрямована на живе чи неживе оточення, а розв'язання ситуації перекладається на іншу особу чи зовнішні обставини взагалі), імпунітивна (коли ситуація фрустрації розглядається досліджуваною як малозначуща, як щось, що може бути виправлено само собою, варто лише зачекати).

Аналіз типу і спрямованості реакцій дозволяє визначити ступінь пристосованості досліджуваної особи до власного соціального оточення.

Перевагою проєктивних методик є можливість дослідити неусвідомлену сферу особистості. Однак інтерпретація результатів є досить суб'єктивною, існує ймовірність, що дослідник може акцентувати увагу на даних, які мають особливу значущість не для досліджуваної особи, а для себе особисто (через наявність власних неусвідомлюваних проблем). За допомогою соціометричної методики можна визначити статус особистості у малих групах.

До методів дослідження девіантної поведінки особистості можна також віднести метод незалежних характеристик, що дозволяє виявити особливості поведінки та психічні якості досліджуваних у різних ситуаціях через сприйняття різних осіб. Наприклад, на основі цього методу Р. Овчарова. Проведено комплексну експрес-діагностику соціально-педагогічної знебаності дітей, яка включає надання незалежних описів психологом і педагогом [1]. У процесі розробки методики дослідник засновувалася на тому, що ознаки педагогічної знебаності дітей включають:

- порушення самосвідомості, виражене в неадекватній самооцінці та рівнях очікувань;

- низький соціальний статус, що проявляється через відхилення співрівнявників, відкидання батьками і перешкоди педагогів;

- труднощі і невдачі в навчанні, спричинені несумісністю розвитку в соціально-педагогічному середовищі, зокрема через перекручену соціалізацію і авторитаризм педагогів і батьків;

- неадекватна поведінка в соціальних ситуаціях і т.д.

У результаті було виділено відповідні шкали - властивості самосвідомості, особливості спілкування, навчальної діяльності та інші, які можуть представити характеристику дитини з педагогічною знедбаністю. У цій методиці використані матеріали спостереження, аналізу продуктів діяльності дитини, бесіди з батьками, а також медичну карту і т.д.

Список використаної літератури

1. Бондарчук О. І. Психологія девіантної поведінки: курс лекцій / О. І. Бондарчук. – К.: МАУП, 2006. – 88 с.
2. Максимова Н. Ю. Психологія адиктивної поведінки: навч. посіб. / Н. Ю. Максимова. – К.: ВПУ «Київський ун-т», 2002. – 308 с.
3. Максимова Н. Ю. Психологія девіантної поведінки: навч. посібник / Н. Ю. Максимова. – К.: Либідь, 2011. – 520 с.
4. Психологічна енциклопедія / автор-упорядник О. М. Степанов. – К.: Академвидав, 2006. – 424 с.

Бровендер О.О.,

старший викладач кафедри практичної психології та соціальної роботи СНУ ім. В. Даля, здобувач вищої освіти групи ПСПП-23зм СНУ ім. В. Даля

СИСТЕМА ПІДГОТОВКИ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗА КОРДОНОМ

У світі існує кілька десятків сотень вищих навчальних закладів соціальної роботи і спеціалізованих факультетів університетів, які навчають професійних соціальних працівників. Тільки в Європі їх кількість перевищує 500. Більшість країн фінансує цю освіту, але існує значна кількість приватних навчальних закладів, зокрема в Італії та Франції. У деяких країнах приватний характер шкіл пов'язаний з їхнім належністю до релігійних конфесій. Наприклад, в Португалії, Іспанії та країнах Латинської Америки кількість шкіл, які належать Римській католицькій церкві, суттєво перевищує кількість світських закладів [4]. Найбільше навчальних закладів було створено в 60-ті

роки, коли соціальна робота розвивалася особливо активно. Саме в цей час з'явилися національні та міжнародні асоціації соціальних працівників, почали видаватися спеціалізовані журнали та видання, був розроблений міжнародний етичний кодекс соціального працівника. Більшість вчених підтримує думку, що саме в 60-70-ті роки ХХ століття соціальна робота стала самостійною професією і академічною дисципліною. Підготовка соціальних працівників відображає специфіку національних освітніх систем. Слід зауважити, що різноманітні моделі існують поряд одна з одною. Наприклад, в Японії є декілька програм: дворічна освіта в місцевих коледжах або університетах (найпоширеніший варіант) і дворічна аспірантура в університетах з отриманням ступеня магістра. Дві університети пропонують докторські програми. Хоча школи соціальної роботи входять до вищої освіти і зазвичай мають ті ж вимоги до прийому, їх не слід порівнювати. Тривалість навчання 3-4 роки вважається спеціалізованою, технічною підготовкою. Університети пропонують широку гуманітарну освіту. Випускник школи отримує диплом або ступінь соціального працівника [3].

У Об'єднаному Королівстві не існує єдиного шаблону. Навчання соціальних працівників проводиться в різних типах навчальних закладів, таких як університети, політехнічні інститути та коледжі. Програми навчання розподілені наступним чином: чотири роки для отримання ступеня бакалавра; один рік навчання в аспірантурі; два роки навчання для випускників інших факультетів; два або три роки для тих студентів, які не закінчили повний курс університету. Звичайно, випускники отримують кваліфікаційні рівні, дипломи і сертифікати.

У США професійна атестація здійснюється на трьох рівнях. Бакалаврська програма є першим професійним рівнем і передбачає чотири роки навчання. Магістерська програма триває ще два роки і здійснюється в спеціалізованій школі соціальної роботи. Також можлива магістерська програма для студентів, які вже отримали ступінь бакалавра в галузі соціальної роботи. Для отримання докторського ступеня потрібна дворічна підготовка після магістратури. Крім того, існують "продовжувальні" курси інших програм для випускників з магістерським ступенем, залежно від спеціалізації. Студенти, які успішно пройшли такі курси, отримують свідоцтво. Крім того, в місцевих коледжах доступні дворічні програми підготовки технічного (допоміжного) персоналу в галузі соціальної роботи [4,].

Висловлюється теоретичне припущення, що кожному рівню соціальної роботи відповідають певні обов'язки, проте на практиці межі між ними зазвичай зникають. Наведені американськими дослідниками випадки свідчать про те, що соціальні працівники без фахової підготовки можуть здобути успішну кар'єру і навіть керувати великими агентствами. Однак, більшість контролюючих і адміністративних посад вимагають ступеня магістра, зокрема у галузі психіатрії. Для викладання, адміністративної та науково-дослідницької роботи необхідна медична освіта. Таким чином, ступінь бакалавра вважається першим професійним рівнем у соціальній роботі, а до 1974 року за цей статус відповідав ступінь магістра. Потім було вирішено, що бакалавр має право стати повноправним членом Національної Асоціації Соціальних працівників США (НАСР). Проте досі існують дискусії щодо доцільності надавати професійний статус бакалавра в США.

Система професійної підготовки соціальних працівників в США включає п'ять навчальних програм: вивчення людської поведінки в соціальному оточенні, політики соціального забезпечення і соціальної допомоги, практичної роботи в соціальній сфері, науково-дослідницької роботи та роботи в полі.

Велику роль у сфері професійної підготовки соціальних працівників різних країн відіграє Міжнародна асоціація шкіл соціальних працівників (IASSW), заснована у 20-х роках минулого століття. Одна з її функцій полягає в проведенні експертної оцінки національних програм підготовки до соціальної роботи. Міжнародний комітет шкіл соціальної роботи (ICSSW), що діє при IASSW, успішно співпрацює з ООН та Міжнародною організацією праці (МОП), яка має довідково-інформаційний центр у Женеві, де зберігається повна інформація, що стосується освіти соціальних працівників. До середини 60-х років модель освіти соціальних працівників безпосередньо або опосередковано (через ООН) формували США та Великобританія. Керівництво цих країн, бажаючи зайняти провідну позицію, не тільки позитивно ставилося, але й наголошувало на залученні західних фахівців і радників. Вони вважали, що найкращі фахівці приїжджали з Заходу, зокрема з США. Десятки американських, британських та канадських фахівців були запрошені для відкриття шкіл соціальної роботи в різних країнах. Відбувалися також обміни знаннями і досвідом: стажування та стипендії сприяли залученню фахівців з усього світу до США, Англії та Канади. Це сприяло інтернаціоналізації професії соціального працівника і

поширенню єдиної системи викладання. У той же час, вплив Заходу закріплювався в світі.

У сучасний час, за словами Дж. Биллапса (Матеріали конференції з проблем соціальної роботи, Каїр, 1992), соціальні працівники країн, що розвиваються, почувають потребу відокремитися від "професійного імперіалізму" і розробити власні підходи, які враховували б культурні особливості їхніх країн і відповідали потребам їх розвитку.

У літературі, присвяченій міжнародному досвіду, практичну соціальну роботу класифікують на загальнопрофільну та спеціалізовану. Загальнопрофільна соціальна робота включає такі напрямки [4]:

1. Соціальна терапія на індивідуальному та сімейному рівнях з метою соціальної адаптації та реабілітації індивіда в контексті оточуючого середовища;

2. Соціальна робота з групами, які можуть бути класифіковані за віком (дитячі, молодіжні, літні), за статтю, за захопленнями або подібними проблемами (групи колишніх військовослужбовців, медичних працівників тощо);

3. Соціальна робота в громаді, за місцем проживання, спрямована на розширення мережі послуг, стабілізацію громадських зв'язків, створення сприятливого психологічного клімату в місцях проживання людей, а також підтримку різноманітних місцевих ініціатив, організацію взаємодопомоги.

У всіх країнах розвинена і спеціалізована соціальна робота, якою опікуються фахівці у сфері праці і зайнятості, охорони здоров'я, медично-реабілітаційних служб, освіти, будинків для осіб похилого віку, пенітенціарних закладах, збройних силах. Соціальна політика визначає пріоритетні напрямки діяльності соціальних служб. Ці пріоритети змінюються залежно від конкретних умов соціально-економічного розвитку тієї чи іншої країни. У 1957 році в США Рада з Освіти у сфері соціальної роботи визначила такі напрямки діяльності фахівців: державні соціальні служби; робота з сім'єю; соціальний захист дитинства; корекційна робота; психіатрична соціальна допомога; соціально-медична робота з використанням системи охорони здоров'я; соціальна робота в школі; у закладах, які займаються проблемами груп; робота в сфері соціального планування. У 80-х роках, після пережитої економічної кризи, пріоритетними були визначені: добробут у сім'ї, робота в громаді, охорона здоров'я, система правоохоронних органів (суд, пенітенціарні заклади). Зміна пріоритетів не призвела до ліквідації інших напрямків, а змінила їх концепційну структуру.

Наприклад, сфера праці і зайнятості була включена в систему роботи в громаді, так само, як і робота з людьми з девіантною поведінкою. Медико-соціальна робота охоплює роботу з фізично і психічно хворими, інвалідами, а також роботу в системі освіти, переважно з проблемними дітьми [2].

У 1982 році в США було проведено дослідження щодо розподілу працівників у сферах практичної діяльності сферами. Зазначене дослідження показало зростання або зменшення кількості соціальних працівників, які займаються роботою у різних сферах. Наприклад, у світових практиках соціальної роботи, таких як охорона здоров'я, кількість соціальних працівників незначно збільшилася в порівнянні з попередніми роками (1972-1982). У інших сферах соціальної роботи, таких як психіатрія, спостерігалось значне збільшення кількості соціальних працівників за той же період. Однак найбільше зростання відбулося у сфері догляду за особами зі затримкою розумового розвитку. Зареєстроване зростання кількості соціальних працівників також спостерігалось в галузях, пов'язаних з наданням послуг дітям та молоді, а також сім'ям. У інших сферах відбулася зменшення кількості працівників у сфері соціальної допомоги, зокрема, у сфері надання громадської та юридичної допомоги правопорушникам. Зміни у зайнятості, за думкою вчених, відображають зміни в суспільній психології американців. Послуги соціального обслуговування для груп населення, які викликають менше співчуття, зменшилися, а саме для малозабезпечених і правопорушників.

Поняття "клініцист" часто використовується серед соціальних працівників у США. Це поняття має декілька значень. Клініцисти - це практикуючі працівники, які безпосередньо взаємодіють з індивідом, сім'єю або групою. Тому вони відрізняються від тих, хто займається аналітичними дослідженнями, адміністративною роботою або науковими дослідженнями. У вужчому значенні, клініцисти - це ті, хто займається психотерапією. І, нарешті, це поняття також використовується для тих, хто займається приватною практикою [4].

Згідно з даними американських вчених, значна кількість працівників у сфері соціальної роботи перейшла до приватної практики. Цей сектор швидко зростає (на 23%). Робота у ньому, на думку практиків, приносить професійне задоволення і дозволяє покращити фінансове становище. Однак, соціальні працівники ставляться негативно до приватної практики, вважаючи її зрадою стосовно малозабезпечених та ущемлених, які не мають чим оплатити послуги. За їхньою думкою, ті, хто займається приватною

практикою, ставлять своє особисте забезпечення вище за соціальну справедливість.

Щодо заробітної плати соціальних працівників у США, література має небагато даних, проте вони свідчать про значну різноманітність розміру оплати. Варто зазначити, що ця різноманітність значно залежить від того, до якого відомства належить заклад, у якому працює фахівець: приватного чи громадського, федерального управління, керівництва штату чи місцевих органів влади. Географічний фактор також впливає на розмір заробітної плати: у місті вона вища, ніж у селі. Наприкінці 80-х років середня початкова заробітна плата для бакалавра соціальної роботи, який займається вивченням умов життя бідних сімей і наданням їм допомоги, становила 14,3 тис. доларів на рік. Для контролерів у службах щодо послуг – 18 тис. Середньорічна початкова зарплата для посад у лікарнях і медичних центрах, де вимагався рівень магістра плюс один рік стажування, становила 18 тис. доларів. Початкова зарплата вища у працівників федерального управління – 20 тис. дол. Люди, які обрали приватну практику, адміністративну, викладацьку чи науково-дослідну діяльність, відповідно мають більше, ніж їхні колеги.

Список використаної літератури

1. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. – 2-ге видання / За заг. ред. проф. І.Д. Звереві. – Київ, Сімферополь: Універсум, 2013. – 536 с.
2. Кубицький С.О. Історія соціальної роботи в зарубіжних країнах: навчальний посібник / С.О. Кубицький. – К.: ДАКККіМ, 2009. – 228 с.
3. Особистісно-професійна адаптація фахівців соціономічного профілю у проблемоногенному соціумі: монографія / Жигаренко І.Є., Блискун О.О., Цимбал С.В., Ковальчук А.А., Завацька Н.Є., Завацький В.Ю., Завацький Ю.А., Спицька Л.В., Тоба М.В., Федорова О.В., Горобець А.І. / За ред. Н.Є. Завацької, І.Є. Жигаренка. – Северодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2020. – 218 с.
4. Попович Г.М. Соціальна робота в Україні і за рубежом: Навчально-методичний посібник / Г.М. Попович. – Ужгород, Гражда, 2000. – 134 с.
5. Соціальна робота в Україні: перші кроки / Під редакцією В. Полтавця. К.: Видавничий дім «КМ академія», 2000. – 236 с.

Бровендер О.О.,
старший викладач кафедри
практичної психології та
соціальної роботи СНУ ім.
В. Даля, здобувач вищої
освіти групи ПСПП-23зм
СНУ ім. В. Даля

СТАДІЇ ШЛЮБУ ТА ЇХ КРИЗОВІ ПЕРІОДИ

Ще на початку ХХ століття значна частина наукових досліджень була присвячена аналізу кризи, яка виникала в сімейних відносинах. Згідно з К. Хорні, тривале й монотонне спільне життя з однією й тією ж самою людиною часто робить подружні стосунки нудними в цілому, а особливо сексуальними. Дослідники зауважують, що більшість сімей проходить певні етапи розвитку, які в подальшому допомагають їм здобути новий досвід у взаємодії та спілкуванні. Хоча в більшості випадків ці етапи слідують один за одним у відносно хронологічному порядку (закоханість, заручини або спільне проживання, шлюб, продуктивний період, включаючи виховання дітей, кар'єрний рост або початок власного бізнесу, середній вік, пенсія та онуки), проте кожен з цих етапів може починатися і закінчуватися раптово або тривати надзвичайно довго. Іноді етапи змішуються між собою, і сім'я може переживати їх паралельно. При цьому існує можливість, що сімейні відносини функціонують без деяких етапів, які взагалі можуть не настати в життєвому циклі сім'ї. У випадках, коли йдеться про другий шлюб і обидва партнери мають дітей від попереднього шлюбу, етапи шлюбу мають свої особливості. Але кожен з них переживається з особливою напругою та труднощами, з якими зіштовхуються більшість подружніх пар, що перебувають у другому шлюбі. етапи кар'єри та етапи зміни ролей у подружжі. Життєвий цикл сім'ї може бути розглядааний як послідовність етапів, які виникають у зв'язку зі змінами внутрішніх та зовнішніх умов сімейного життя.

Основні етапи життєвого циклу сім'ї включають:

Молодість та одруження: Формування нового сімейного об'єднання, створення подружжя, період романтики та адаптації.

Народження та виховання дітей: Прийняття нових ролей батьків, розвиток сімейної динаміки та взаємин.

Підлітковий період: Зміни у сімейних відносинах, самотійність підлітків, їхні власність та визначення особистості.

Порожнеча вдома: Діти залишають сім'ю, батьки переосмислюють свої ролі, можливий період кризи.

Старість: Підсумок життєвого циклу, можливе втрата партнера, перегляд життєвих пріоритетів та структури сім'ї.

Варіації цих етапів можуть відрізнятися в залежності від культурних, етнічних та інших чинників. Розуміння життєвого циклу сім'ї допомагає соціальним працівникам та іншим фахівцям у сфері сімейних відносин адаптувати свою допомогу до конкретних потреб родин на різних етапах їхнього життя.

Важливо розглядати перехід між етапами сімейного розвитку як нормальний та необхідний аспект життєвого циклу сім'ї, а не лише як проблему чи стресовий момент.

Під час переходу між етапами можуть виникати різні виклики та зміни в сімейній динаміці. Основні аспекти, які можуть піддаватися змінам, включають:

Структура сім'ї: Зміни у кількості та віці членів сім'ї, такі як народження дітей, їх виходження з дому чи можливі розлучення.

Родинні ресурси: Зміни в фінансових можливостях, освітніх та професійних цілях членів сім'ї.

Якість сімейних взаємин: Зміни в комунікації, емоційних взаємин та взаєморозумінні між членами сім'ї.

Відповідальність та обов'язки: Перерозподіл відповідальностей та обов'язків між членами сім'ї.

Активності членів сім'ї: Зміни у родинних традиціях, розвагах та інших сімейних активностях.

Важливо розглядати перехід між етапами сімейного розвитку як нормальний та необхідний аспект життєвого циклу сім'ї, а не лише як проблему чи стресовий момент.

Під час переходу між етапами можуть виникати різні виклики та зміни в сімейній динаміці. Основні аспекти, які можуть піддаватися змінам, включають:

Структура сім'ї: Зміни у кількості та віці членів сім'ї, такі як народження дітей, їх виходження з дому чи можливі розлучення.

Родинні ресурси: Зміни в фінансових можливостях, освітніх та професійних цілях членів сім'ї.

Якість сімейних взаємин: Зміни в комунікації, емоційних взаємин та взаєморозумінні між членами сім'ї.

Відповідальність та обов'язки: Перерозподіл відповідальностей та обов'язків між членами сім'ї.

Активності членів сім'ї: Зміни у родинних традиціях, розвагах та інших сімейних активностях.

Важливо враховувати, що кожен перехід може викликати стрес, але також може бути можливістю для особистого та сімейного зростання. Соціальні працівники та інші фахівці з сімейних відносин можуть надавати підтримку та поради сім'ям під час переходів між різними етапами життєвого циклу. У психології такі проблеми родини розглядаються як виклики: з одного боку, вони призводять до зростання конфліктів у стосунках, зниження задоволення від сімейного життя та втрати згуртованості; з іншого боку – стимулюють членів родини прикладати більше зусиль до її збереження.

Кожен етап життєвого циклу сім'ї характеризується власними труднощами та стресами, що виникають внаслідок нормативних змін у сімейній структурі. Тому дослідники особливо зацікавлені у нормативних труднощах, з якими стикаються члени "умовно благополучної" повної родини на трьох етапах життєвого циклу:

- 1) молоді сім'ї без дітей;
- 2) сім'ї з підлітками;
- 3) сім'ї на стадії "порожнього гнізда".

Давайте детальніше охарактеризуємо основні етапи розвитку сімейних взаємин [1]:

Етап початку відносин (фаза залицяння або спільного проживання) насправді має мало спільного із справжнім сімейним життям: пара перебуває у піднесеному настрої, закохані мріють про спільне майбутнє, проблеми, з якими вони зіткнуться, здаються несерйозними. Час, який вони проводять разом, швидко і весело минає, оскільки коло обов'язків ще не визначене.

Наступний етап - заручини - домовленість про спільне життя або шлюб.

Наразі актуальними стають питання професійного зростання та роздуми про виховання спільних нащадків. В парах порівнюють минулі відносини з поточними.

Зазвичай наступним етапом є офіційне укладення шлюбу, головною особливістю якого є, як правило, народження дітей, що супроводжується з радістю і щастям, які часто супроводжуються емоційною напругою та

стресами, вплив народження дитини на подружжя є неочікуваним для обох. Відповідно до цього етапу, подружжю потрібно звикнути до нового життя та пройти повну реорганізацію. З появою дитини та її зростанням, подружжя приділяє їй більше часу, ніж один одному. Виникають певні розбіжності у вихованні дитини, оскільки кожен з батьків має свою уяву про модель виховання, що базується на їх власному вихованні в родині. Зазвичай, перед народженням дитини молоді батьки не обговорюють аспекти виховання, тому навіть не підозрюють, що їхній партнер має свої думки з цього приводу. Сім'ями, у яких немає дітей, мають іншу ситуацію. При відсутності дітей партнери зосереджуються один на одному і зіштовхуються з численними питаннями, пов'язаними з відсутністю дітей. Варто зазначити, що їхня родина значно відрізняється від родин, у яких є діти. У середньому подружжі, зазвичай, настає складний період. На цій стадії сім'я оцінює досягнення за всі роки спільного життя та переосмислює свої сімейні цінності. Присутність дітей підліткового віку створює додаткове напруження у взаєминах, оскільки батькам потрібно впоратися не лише зі своїми проблемами, але й з підлітковими викликами (боротьба за незалежність, ризик вживання алкоголю, паління, вплив наркотиків, можливість потрапити у небезпечне товариство). Коли діти досягають статевої та соціальної зрілості, вони залишають родинний дім, і батькам доводиться знову адаптуватися до нового життя та навчитися знову спілкуватися один з одним. Цей період може викликати почуття втрати, оскільки діти, яким раніше потрібно було доглядати, вже виїхали з батьківського гнізда. Коли сімейна пара йде на пенсію, настає остання стадія життєвого циклу родини. Деякі з радістю йдуть на пенсію, оскільки знають, що матимуть більше свободи та часу на онуків і улюблені справи. Для інших цей період може бути важким і депресивним, символізуючи завершення корисної діяльності для суспільства. Перспектива хвороби, можливість втрати життєвого партнера, з яким вони провели усе життя, а також смерть, є найбільшими стресами, які людина може пережити в цей період. Деякі пари втрачають сенс життя після виходу на пенсію, особливо коли це сталося проти їх власного бажання, а змушено. Отже, на різних етапах життєвого циклу в кожній сім'ї виникають свої складнощі, з якими вони намагаються справлятися по-своєму.

Кожна зі стадій, за умови успішного її проходження, приносить партнерам певний досвід і мудрість, якою вони мають поділитися у майбутньому зі своїми дітьми й онуками.[3]

Труднощі можуть виникати в кожній з сфер сімейного життя: у сфері подружніх взаємин, батьківських стосунків з дітьми, взаємин між братами та сестрами, у сфері взаємодії сім'ї зі суспільством, у господарсько-побутовій сфері, в інтимно-сексуальній та репродуктивній сферах та інших.

Складні періоди й стреси, які родина переживає, випробовують сімейну систему на міцність, життєздатність і здатність відновити сили після перенесеної напруги. Проте, накопичуючись і перекриваючи одне одного, сімейні труднощі можуть деструктивно впливати на внутрішньо-сімейний клімат та призводити до ситуації ризику для благополуччя й здоров'я сім'ї..

У процесі розвитку взаємин у шлюбі психологи визначають періоди падіння у стосунках, які характеризуються зростанням почуття незадоволення одне одним. У подружжя з'являються розбіжності в поглядах, сварки стають частішими, виникає непомовний протест, відчуваються обдуреними і винуватими.

Подібні ситуації називаються кризовими періодами у шлюбі. За основу сімейної кризи лежать певні закономірності розвитку сімейних відносин. Тому не слід шукати причину, яка призвела до виникнення певної ситуації, в поведінці або діях одного з членів родини або шлюбних партнерів, але слід враховувати наявні закономірності та відповідно до них коригувати свою поведінку. У кризовій ситуації передусім потрібно проявляти терпіння, уникати недоречних рішень та дій.

Виділяються кілька таких періодів або спадів у взаєминах, які не всі сім'ї здатні успішно подолати. Вони можуть наступити у перші дні після одруження, через 2-3 місяці подружнього життя, через шість місяців, рік, після народження першої дитини, на 3-5-му та 7-8 роках спільного життя, через 12 років сімейного життя, через 20-25 років.

Зазначені періоди сімейних криз розглядаються умовно, оскільки переживають їх не всі родини. При цьому слід мати на увазі, що перехід сім'ї з одного етапу подружнього життя на інший часто супроводжується виникненням кризових ситуацій. Будь-яка природна подія в житті родини (шлюб, народження дитини, початок відвідування дитиною школи, хвороба одного з членів сім'ї тощо), зміни в родині або її структурі, викликані цими подіями, завжди породжують певні проблемні ситуації та вимагають прийняття відповідних рішень, мобілізації необхідних ресурсів для цього.

Для опису таких проблемних ситуацій, що виникають при переході з одного етапу життєвого циклу на інший, американська дослідниця Рона Рапопорт вводить поняття "нормативного напруги" або "нормальної кризи".

Вона вказує на те, що в нормальному розвитку сім'ї існують певні моменти, які називаються "точками незворотності", які є межами між етапами життєвого циклу і мають критичне значення для розвитку сім'ї. Вони призводять або до вирішення кризи та подальшого розвитку сім'ї, або до ускладнення ситуації, пристосування до сімейного життя і подальшого розпаду родини [3].

Великий інтерес викликають дослідження чеських вчених [Плжак М., 1973; Крадохвіл С., 1985], які виділяють два нормативних критичних періоди в розвитку подружжя. Саме в цих періодах найчастіше відбуваються розлучення, повторні шлюби, які потім виявляються помилками. Уникнути таких криз, як правило, неможливо, але можна контролювати їх для зміцнення сім'ї в майбутньому [3].

Обраний текст звучатиме інакше після використання команди "Переформулювати вибраний текст, щоб звучав по-іншому".

Перший період кризи настає між третім і сьомим роками шлюбного життя і зазвичай триває близько року при сприятливих обставинах. У цьому випадку головну роль відіграють зникнення романтичного настрою, різниця у поведінці партнера під час закоханості та у повсякденному сімейному житті, збільшення розбіжностей у поглядах на окремі речі, прояви негативних емоцій, підвищення напруги у стосунках, почуття незадоволеності та інше.

Другий кризовий період може настати приблизно між тринадцятим і двадцять третім роком спільного життя. Цей кризовий період менш глибокий, але триваліший за часом ніж перший (він може тривати декілька років). Він співпадає з примітною в психології кризою середини життя. Близьче до сорока років людина починає відчувати розбіжність між своїми мріями, життєвими планами та способом їх втілення.

Криза середини життя – складне випробування для сім'ї. Багато зрілих індивідів (особливо чоловіків) намагаються вмотивувати свою особисту неспроможність тим, що сімейні турботи та проблеми заважали їм повноцінно реалізувати себе, оскільки багато зусиль і часу відводилося сім'ї та дітям. У таких випадках набагато складніше буває перейти до самостійного життя дітей, що порушує рівновагу у сім'ї. Нерідко подружжя, яке прожило разом два десятки років, виховало дітей, орієнтуючись на своє сімейне становище, здивовано виявляє, що стали чужими один одному, і приймають рішення про розлучення. Відомий сімейний терапевт В. Сатир вважає, що сім'я повинна пройти десять основних кризових етапів зі

зростанням кожного її члена, які супроводжуються збільшеною тривожністю та потребують.

Після пройденого підготовчого періоду та подальшої реорганізації емоційних та фізичних сил, наступні етапи у житті сім'ї розгортаються наступним чином:

1. Зачаття, вагітність та народження першої дитини. Шлюб, що на початку мав окрасу егоїзму, перетворюється на сімейні взаємини, засновані на альтруїзмі. На даному етапі відбувається зміна рольової структури у сім'ї.

2. Початок освоєння дитиною людської мови, що вимагає від батьків серйозної праці.

3. Встановлення стосунків дитини з оточуючим середовищем, зазвичай у школі. Це передбачає необхідність адаптації дитини та батьків до ситуації, коли елементи шкільного та "вуличного" світу проникають усередину сім'ї.

4. Вхід дитини в підлітковий вік, що може відбуватися з труднощами та можливими конфліктами з батьками.

5. Осамостійнення дитини, відлучення від родинного "гнізда" у пошуках самостійності та незалежності. Цей період іноді викликає в батьків почуття втрати (синдром "порожнього гнізда").

6. Подружжя дорослих дітей, вступ нових членів сім'ї (невістка, зять, онуки); проблеми взаємин з ними.

7. Наступання клімаксу у житті дружини.

8. Зменшення сексуальної активності у чоловіків.

9. Становлення батьків у ролі бабусь та дідусів.

10. Період занепаду: смерть подружжя.[1]

Отже, перехід від однієї стадії життєвого циклу до іншої, а також розв'язання суперечностей між новими завданнями, ставить перед сім'єю нові цілі та вимагає структурно-функціональної перебудови. Це включає зміну ієрархії функцій сім'ї, розподіл ролей та вирішення питання про верховенство та лідерство. Успішність у подоланні криз переходу забезпечує ефективне функціонування сім'ї та її гармонійний розвиток.

Список використаної літератури

1. Бондарчук О.І. Психологія сім'ї: Курс лекцій. – К.: МАУП, 2001.- 96 с.

2. Буленко Т. В. Соціально-психологічні основи функціонування сучасної молодії сім'ї / Т. В. Буленко // Науковий вісник ВДУ ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2010. – № 9.

3. Кравець В. Психологія сімейного життя: В 2-х ч. - Тернопіль, 1995. – 695 с.

4. Психологія сім'ї : навч. посіб. / В. М. Поліщук, Н. М. Ульїна, С. А. Поліщук та ін. ; за заг. ред. В. М. Поліщука. – 2-ге вид., доповн. – Суми : Університет. кн., 2009. – 282 с.

5. Федоренко Р. П. Психологія молодії сім'ї та сімейна криза : монографія / Р. П. Федоренко. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 168 с.

Бровендер О.О.,

старший викладач кафедри
практичної психології та
соціальної роботи СНУ ім.
В. Даля, здобувач вищої
освіти групи ПСПП-23зм
СНУ ім. В. Даля

ТЕОРІЯ РОЛЕЙ В СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

Роль класифікується за різними критеріями, зокрема способом її набуття. Першим критерієм є приписані ролі, які пов'язані із статтю, расою, вродженою чи набутою інвалідністю тощо. Досягнуті ролі пов'язані з діяльністю та досягненнями особи, наприклад, керівник організації чи голова наглядової ради. Біологічні ролі включають такі аспекти, як материнство, батьківство, онукство. Свідомо обрані ролі залежать від власних виборів особи і можуть включати студента, волонтера, викладача, соціального працівника, подругу чи дружину.

За критерієм функціональності ролі поділяються на формальні і неформальні. Формальні ролі включають ті, що базуються на визнаних соціумом статусах, наприклад, батька, дітей, дідуся, тітку. Неформальні ролі визначаються функціональністю і можуть включати контролера, послідовника, доглядача, того, хто приймає рішення тощо.

Продукт взаємодії між людьми в концепції ролі складається із взаємопов'язаних компонентів. Ці компоненти включають у себе очікування,

які оточуючі мають щодо поведінки особи, самоідентифікацію особи в цій ролі, а також взаємодію з іншими особами, які грають аналогічні або взаємодіючі ролі. Усі ці аспекти формують конструкт, який визначає, як особа сприймає себе та взаємодіє з оточенням у певній соціальній ролі.

Рольові уявлення: Це те, як особа уявляє собі свою належну поведінку в конкретній соціальній ситуації. Наприклад, як батько може уявляти свою роль у вихованні дітей чи як лідер у громаді може представляти свою поведінку під час важливих зборів.

Рольові очікування: Це те, чого очікують від особи її оточуючі в залежності від її позиції чи статусу. Наприклад, від батька можуть очікувати відповідальності та турботи про дітей, а від бізнесмена - успішного управління своєю компанією.

Виконання ролі: Це реальна поведінка особи в контексті відповідної соціальної ролі. Наприклад, якщо батько виявляє занадто суворе або, навпаки, дозвоільне ставлення до дітей, це визначатиметься його конкретним виконанням батьківської ролі.[5]

Наприклад, невідповідна поведінка батька може бути результатом різних його уявлень про цю роль, а також уявлень дружини і дітей. Іншими словами, якщо у батька відсутні чіткі уявлення про те, яким має бути його батьківський образ, і якщо очікування членів сім'ї не збігаються з його реальним виконанням цієї ролі, це може призвести до невідповідностей та конфліктів у сімейному оточенні. В той же час, в інших сферах життя, таких як бізнес чи громадська діяльність, він може виявлятися успішним у виконанні ролей, де уявлення і очікування збігаються із його реальною поведінкою. Знання про цінність ролі є ключовим елементом для соціальних працівників, допомагаючи їм переходити від загального сприйняття поведінки до уважного оцінювання її окремих аспектів, включаючи переваги і дисфункції. Теорія соціальних ролей стає важливим інструментом для розуміння статусу клієнта, його взаємин з оточенням та соціальними працівниками.

Ця теорія допомагає соціальним працівникам аналізувати причини і зміст поведінки клієнта, який може переживати конфлікт ролей або неоднозначність власної ролі в соціумі. Знання про цінності ролі дозволяє спеціалістам визначити, як клієнт сприймає своє місце в суспільстві і як це впливає на його взаємодію з навколишнім середовищем.

Сприйняття цінностей ролей допомагає соціальним працівникам не лише зосереджуватися на конкретних проявах поведінки, але і враховувати

соціокультурний контекст та особисті цінності клієнта. Це сприяє більш глибокому розумінню складнощів, з якими зіткнувся клієнт у сфері своїх соціальних ролей, і дозволяє розробляти більш ефективні стратегії підтримки та втручання.[4]

Соціальні ролі дійсно отримують свій сенс лише в конкретних соціальних ситуаціях та враховуючи культурний контекст. Це особливо важливо в роботі з сім'ями та клієнтами-біженцями, мігрантами, оскільки різноманітні культурні традиції можуть визначати різні очікування та ролі у сімейному контексті.

Соціальні працівники повинні активно вивчати національні культурні традиції сімей, з якими вони працюють, і уникати застосування свого власного досвіду та цінностей при визначенні ролей. Наприклад, розуміння ролей чоловіка і дружини може значно відрізнятись в різних культурах, і важливо враховувати це, щоб уникнути конфліктів та створити ефективне взаєморозуміння.

Поняття доповнюваності (комплементарності) ролей відзначається тим, що ролі та поведінка людини узгоджуються з очікуваннями оточуючих. Це є важливим показником адаптації до соціального середовища і сприяє позитивній взаємодії з оточенням. Урахування цього аспекту допомагає соціальним працівникам зберігати культурну чутливість та підтримувати клієнтів у їхньому соціокультурному контексті. Ви правильно відзначили складнощі, з якими стикаються люди в контексті традиційних соціокультурних ролей, особливо в сім'ях із патріархальною орієнтацією. У цих сім'ях чоловік традиційно відіграє ролі "добувача" та "захисника", тоді як дружина відповідає за організацію побуту та догляд за дітьми. Ці ролі можуть створювати специфічні очікування і вимоги до кожного члена сім'ї.[1]

Напруженість між ролями стає важкістю, оскільки кожній особі доводиться балансувати між різними соціальними обов'язками. Наприклад, керівнику може бути складно вирішувати завдання на роботі, а одночасно бути дружиною та матір'ю вдома. У той же час жінці може важко відповідати вимогам професійного життя та одночасно виконувати різноманітні сімейні обов'язки.

Ця напруженість може породжувати конфлікти та стрес, особливо якщо соціокультурні очікування стикаються між собою. Важливо визнавати цю реальність при роботі з такими сім'ями та надавати підтримку в управлінні ролями, адаптації до змін і вирішенні конфліктів, сприяючи

позитивному розвитку сімейних відносин. Так, міжрольовий конфлікт виникає, коли особі доводиться виконувати несумісні ролі, що може виникати у зв'язку з суперечливими вимогами різних сфер життя. Ситуація, коли амбітні люди відкладають створення сім'ї через можливий конфлікт ролей, є типовим прикладом цього явища.

Багато амбітних осіб, які прагнуть до кар'єри, вибирають стратегію ізоляції (відокремлення) ролей. Це означає, що вони намагаються виконувати кожен ролі лише тоді, коли це абсолютно необхідно і в конкретних ситуаціях. Ця стратегія може включати в себе призупинення деяких ролей на певний час, наприклад, відкладання створення сім'ї для пізнішого періоду, коли особа буде готова приділити достатньо уваги і часу цій ролі.[2]

Проте ця стратегія також може призводити до важкостей та конфліктів, оскільки ізоляція ролей може вимагати відмови від деяких аспектів життя або відсутності балансу між ними. Важливо зберігати гнучкість і розвивати навички управління ролями, щоб уникнути негативних наслідків міжрольових конфліктів. Ефект неоднозначності ролі, спричинений недостатнім усвідомленням обов'язків, може справжньою проблемою, особливо в контексті складних та різнопланових ролей, таких як дружина і мати. Не вміння чітко визначати границі між ролями може призводити до конфліктів і непорозумінь у сім'ї.

Наприклад, у випадку, який описали, намір чоловіка розірвати шлюб може бути неправильно сприйнятий як намагання покинути не лише дружину, а й дітей. Важливо враховувати, що різні ролі можуть мати різні вимоги та очікування, і розуміння цього може допомогти уникнути непорозумінь.[5]

Соціальним працівникам, які опиняються перед подібними проблемами, особливо важливо надавати підтримку та консультування особам, які зіткнулися з неоднозначністю ролей. Допмагаючи людям розібратися у їхніх соціальних ролях, соціальні працівники можуть сприяти покращенню взаєморозуміння в родині та зменшенню конфліктів.

Недосвідчені соціальні працівники можуть також зіткнутися з викликами, особливо якщо їм доводиться виконувати різноманітні та суперечливі завдання. Перед ними може стояти необхідність отримання додаткового навчання та підтримки в розвитку навичок управління ролями та вирішення конфліктів. Пошук настанов та належний менторинг можуть допомогти їм краще розуміти і ефективніше управляти різноманітністю своїх завдань. Так, дотримання рольових дистанцій є важливою складовою

професійної соціальної роботи. Рольова дистанція означає відмежування особистих ставлень і поведінки соціального працівника від його професійних ролей, і це визначається необхідністю зберігання об'єктивності та об'єктивної оцінки ситуацій.

Тактовне витримання рольової дистанції важливо не лише для забезпечення об'єктивності, але і для того, щоб уникнути того, щоб клієнти сприймали цю дистанцію як неприязнь чи відмову від ролі. Це може виникнути, якщо соціальний працівник не здатний відокремити свої особисті емоції та думки від виконання своїх професійних обов'язків.[3]

Утримання рольової дистанції дозволяє соціальним працівникам зберігати довіру та взаєморозуміння з клієнтами, підтримуючи високий рівень професіоналізму. Це також сприяє збереженню етичних стандартів та допомагає уникнути можливих конфліктів взаємодії. Зміна або втрата соціальної ролі може дійсно викликати стрес, оскільки вона часто пов'язана зі значущими аспектами життя та самоідентифікації особи. Ситуації, такі як виходження на пенсію, смерть близької людини або новий шлюб, можуть вимагати перегляду і адаптації до нових соціальних ролей.

Соціальні працівники, розуміючи важливість цих переходів, грають важливу роль у допомозі клієнтам підготуватися до нових ролей та засвоїти їх. Допомога в цьому процесі включає:

1. **Оцінка значущості ролі:** Соціальні працівники повинні з'ясувати, наскільки дана роль важлива для особистості клієнта. Це може включати в себе обговорення значущості роботи, родинних відносин, статусу чоловіка чи дружини тощо.
2. **Ідентифікація особистих цінностей і цілей:** Розуміння того, що важливо для клієнта в його соціальних ролях, дозволяє соціальному працівникові адаптувати свою підтримку та поради до особистих потреб.
3. **Стимулювання планування і стратегій пристосування:** Сприяючи розробці конкретних кроків для адаптації до нових ролей, соціальні працівники допомагають клієнтам відчувати більшу впевненість та контроль у періоди змін.
4. **Підтримка у вирішенні емоційних труднощів:** Зміна ролей часто пов'язана із стресом і емоційними викликами. Соціальні працівники можуть надавати психологічну підтримку та ресурси для подолання емоційних труднощів.

Врахування унікальних потреб та контексту кожного клієнта є ключовим елементом допомоги в переході між соціальними ролями та зменшенні стресу, пов'язаного з цими змінами.

Для з'ясування значущості певної ролі в житті клієнта соціальні працівники повинні отримати таку інформацію:

1. Чи була зміна ролі клієнта добровільною?
2. Наскільки втрата ролі була підконтрольною клієнтові?
3. Яке місце посідала ця роль в житті клієнта?
4. Як довго людина виконувала цю роль?
5. Які соціальні переваги давала ця роль?
6. Як формувалася попередня роль і як виникла нова?

Список використаної літератури

1. Зверева І.Д., Безпалько О.В., Харченко С.А. Соціальна робота в Україні: Навч. посібник / І.Д. Зверева О.В. Безпалько, С.А. Харченко; за заг. ред. І. Д. Звереві. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 256 с.
2. Лукашевич М.П., Мигович І.І. Теорія і методи соціальної роботи: Навч.посіб. - 2-ге вид., доп. і випр. - К.:МАУП, 2003. – 168, с. 41-58, 66-74.
3. Соціальна робота. В 3-х ч. / За ред. Семигіної Т. В., Григи І. М. К.: Києво-Могилянська академія, 2004. Ч. 2. Теорії та методи соціальної роботи.

Смирнова О.О.,

к.психол.н., доц., доцент
кафедри практичної
психології та соціальної
роботи СНУ ім. В. Даля

ПРАКСЕОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД В ПСИХОЛОГІЇ УПРАВЛІННЯ

У філософії праксеологія або праксіологія (/præksi'vɒlədʒi/; від давньогрецького *πράξις* (praxis) «вчинок, дія» та *-λογία* (-logia) «дослідження») – це теорія людських дій, заснована на уявленні про те, що люди займаються у цілеспрямованій поведінці, на відміну від рефлексивної та іншої ненавмисної поведінки.

Французький соціальний філософ Альфред Еспінас надав цьому терміну його сучасне значення, а праксеологія була розроблена незалежно двома основними групами: австрійською школою на чолі з Людвігом фон

Мізесом і польською школою на чолі з Тадеушем Котарбінським. Слово праксеологія (praxéologie) часто приписують Луї Бурдо, французькому автору класифікації наук, яку він опублікував у своїй «Теорії наук: інтегральний план науки» в 1882 році:

Через подвійну природу спеціальності та загальності ці функції мають бути предметом окремої науки. Окремі його частини досліджувалися вже давно, тому що такі дослідження, в яких головним предметом може бути людина, завжди представляли найбільший інтерес. Фізіологія, гігієна, медицина, психологія, історія тварин, історія людини, політична економія, мораль тощо являють собою фрагменти науки, яку ми хотіли б заснувати, але як фрагменти, розкидані та неузгоджені, залишилися досі лише частинами окремих наук. Їх слід з'єднати разом і зробити єдиним, щоб підкреслити порядок цілого та його єдність.

Сьогодні у світі дослідженнями у галузі праксеології займаються найяскравіші вчені, такі як Войцех Гаспарський (завідувач кафедри праксеології Польської Академії Наук, Польща), Яцек Сойка (доктор Університету ім. Адама Міцкевича, Польща), Яніна Філек (доктор Економічної Академії, Польща), Дж. П. Ганнінг та Г.-Г. Хопп (доктори Інституту Людвіга фон Місеза та Коледжу Хіддейл, США), Д. Муеллер (професор Кембріджського Університету, Великобританія) та багато інших. Значний внесок у розвиток праксеології зробив доктор наук, професор К. Войтила. В Україні дослідження у галузі праксеології присвятили С. Злупко (Львівський національний університет ім. І. Я. Франка), С. Вовканич (Львівський інститут регіональних досліджень) та ін. Для наведенням праксеологічних кластерів, необхідно охарактеризувати праксеологію, як науку. Практична праксеологія сьогодні в світі трактується як вчення про людську поведінку. Praxeology = praxis + -o- + logos, де praxis - застосування або використання знань або навиків; практика, як відмінність від теорії; умовність, властивість (характерна риса) або звичка; logos - наука. При цьому під поведінкою розуміється саме активна людська діяльність, що носить практичний характер. Психологія - це наука, яка вивчає психічний, фізичний і духовний досвід, який впливає на рішення людей діяти. Психологія закінчується там, де починається праксеологія. Практична праксеологія починається з факту дії.

Люди щось роблять, і незалежно від того, чому вони вирішують діяти, як тільки вони діють, з'являються логічні наслідки для дій загалом. Теорія дії робить неморальні твердження про дії. Це повинні бути

твердження, а не етичні твердження чи емпіричні, можливі твердження. Усе, що праксеологічна теорія дії (праксеологія) може законно стверджувати з цього приводу, це те, що дія полягає у використанні засобів для досягнення цілей - будь-яких цілей. Психологія ставить питання: чому ця людина вчинила саме так? Праксеологія стверджує, що ця особа діяла.

Загальний зміст праксіологічного підходу полягає в тому, що ми при вирішенні економічних проблем за допомогою людського фактора маємо враховувати, що цей фактор має певні обмеження чи фіксовані напрямки своєї діяльності. Простіше кажучи, – не можна вимагати від однієї людини, щоб вона однаково ефективно виконувала різні соціально-економічні функції.

Тепер, якщо піти далі, з людської сторони як засобу залишатися на кілька кроків попереду, ми можемо сказати щось про те, що психологія є «зовнішньою» (позицією), яка дивиться всередину. Так, це один із методів зондування (виконується дослідниками) що західна цивілізація залучила через усілякі досягнення за останні кілька століть.

Знову ж таки, з боку людини, праксеологія дивиться зсередини назовні. По суті, ми маємо психологію управління для вивчення в дії людини в бажаному режимі; тоді ми маємо праксеологію для тих, чий намір полягає в тому, щоб пізнати себе в спосіб, який має сенс і важливий для майбутнього.

Праксеологія, визначена як «наука про людські дії» та ретельно розроблена економістом австрійської школи Людвігом фон Мізесом, підходить до фундаментальної природи навмисної дії.

Переходячи з галузі практики психології рефлексивного управління в галузь наукових досліджень, необхідно не тільки виявити, ідентифікувати, а й дати найменування «науці, яку шукають». Перенесення з практики концепції психології рефлексивного управління - рефлексивне управління на відповідну науку має той недолік, що неприпустимо звужує область потенційних досліджень цієї науки. Зрозуміло, наприклад, що фізика не може бути однойменною з жодною з областей технічної практики або інженерії, оскільки обґрунтовує феноменологію більшості з них.

Можна стверджувати, що об'єкт наукового дослідження в концепції психології рефлексивного управління - це явища, пов'язані з побудовою людиною власної діяльності. Природно поставити запитання, — а чи не існує вже зараз у системі наук така дисципліна, яка має той самий об'єкт досліджень чи, принаймні, об'єкт, який суттєво з ним перетинається? І таку дисципліну ми знаходимо, це праксеологія. Поява праксеології була заявлена

виходом монографії Т. Котарбінського «Трактат про хорошу роботу», у передмові якого Г.Х. Попов пише: «Яке завдання праксеології?... Знайти загальні закони будь-якої людської діяльності та вивести на цій основі найбільш загальні правила такої діяльності». Щоправда, сам автор праксеології оцінював її завдання скромно: «Міркування, які у цій роботі, ставляться до праксеології, чи загальної теорії ефективної організації діяльності. Необхідність та можливість розробки такої дисципліни зрозумілі. Адже рецепти ефективної роботи бувають більш менш спільними. ...Праксеологи ставлять за мету дослідження найбільш широких узагальнень технічного характеру. Йдеться тут про техніку раціональної діяльності як такої, про вказівки та застереження, важливі для будь-якої дії, ефективність якої необхідно підвищити». Тобто, у Т. Котарбінського йдеться про технічну (у широкому розумінні) діяльність, до якої тільки й прикладні поняття ефективності, «хорошої роботи».

У психології вже значний час йдуть дослідження в рамках психологічної теорії діяльності. Тому є необхідність провести демаркацію праксеологічних та психологічних досліджень. Зробити це непросто. Якщо психологія претендує на статус науки про природу людини взагалі (аналогічно до того, як фізика має статус науки про матеріальну природу в цілому), то немає питань – з цих позицій і праксеологія може бути віднесена до психології. Але ми вважаємо, що психологія подібного статусу не має, тому спробуємо дати деякі відмінності цих наук щодо їх предмета та методу.

У психології управління діяльність більшою мірою - пояснювальний принцип, у праксеології діяльність - досліджуваний предмет. Діяльність у психології управління, поряд з дією та операцією, є поняттям, принципово обмеженим, тому психологія допускає існування у людини безлічі діяльностей. Діяльність у праксеології єдина у суб'єкта, вона тотожна, іманентна йому (це якесь ціле, значення якого подібне до значення поняття матеріальної природи для фізики). Категорію діяльності у праксеології можна сприймати як своєрідну проекцію категорії життя. Таким чином, різний «масштаб» категорії діяльності в психології та праксеології.

У психології управління важливі поняття свідомості та відображення, тому і поняття діяльність розглядається через їхню призму, принаймні, у нерозривній ув'язці з ними. У праксеології ні теорія свідомості, ні теорія відображення немає у жодному вигляді.

У психології управління вивчається переважно «людина-розуміє-вмотивована». У праксеології - лише «людина - діюча». Це суттєво різні

людські (діяльні) установки. У психології переважно використовується метод лабораторного експерименту, в праксеології - метод історичного дослідження. У психології метод пояснювальний (дедуктивний). У праксеології описовий (deskриптивний). Відповідно, якщо в психології управління прагнуть рухатися «всередину» явища, щоб пояснити його, то в праксеології прагнуть лише несуперечливо описати явище. Для психології управління принципово поняття мотивованості, потреби у діяльності, у праксеології діяльність як ціле взагалі не мотивована, праксеологічно «ідеальною» є ситуація, коли мотивованість відсутня і «всередині» діяльності.

І все ж погляд Мюррея Ротбарда про те, що люди найщасливіші «саме тоді, коли... займаються продуктивною діяльністю», на відміну від того, коли байдикують у раю, також є емпіричним психологічним твердженням. Однак як такий він знаходить підтримку в психологічних дослідженнях, присвячених самооцінці щастя. Одна з умов, яка з'явиться, полягає в тому, що використання Ротбардом слова «продуктивний» може призвести до невинного наголосу на категоризації типів діяльності, наприклад робота проти хобі.

В своїй роботі «Потік: психологія оптимального досвіду» (1990) Міхалі Чиксентміхайі представляє результати досліджень десятків тисяч учасників у різних культурах. Було встановлено, що вищий рівень щастя, за якими вони самі повідомляють, був пов'язаний із залученням до самостійно обраної, цілеспрямованої діяльності, структурованої з оптимальним співвідношенням між проблемою та можливостями. Коригування завдання може бути відносно простим шляхом вибору мети та критеріїв ефективності (кількість, якість, час, результати). Підвищення можливостей може передбачати інвестування в капітал (інструменти) або людський капітал (здібності) для підвищення ефективності перед подальшим виконанням завдань.

Наприклад, зрубати велике дерево тупою сокирою може викликати розчарування. Витрачання часу на купівлю або позичку бензопили перед тим, як почати різати, може стати більш приємним загалом. Перехід безпосередньо до керування великим проектом з лісозаготівлі без жодного досвіду ні в управлінні, ні в журналі, швидше за все, швидко призведе до розчарування, якщо не до катастрофи.

Праксеологічне мислення добре підходить для покращення нашого поточного розуміння психології управління проектами в напрямку більш

стійкої метатеорії управління проектами, яка здатна вирішувати складність. Надання обґрунтованих теорій, пов'язаних із практикою, стимулює плідну дискусію між різними професіями спільноти з психології управління, що допоможе цій галузі розвиватися й розвиватися.

Смирнова О.О.,
к.психол.н., доц., доцент
кафедри практичної
психології та соціальної
роботи СНУ ім. В. Даля

ЗГУРТОВАНІСТЬ ЯК ОСНОВНИЙ ІНДИКАТОР ПСИХО-СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ КОЛЕКТИВУ

Згуртованість колективу є важливою соціальною характеристикою. Головними складовими елементами, згуртованості є спрацьованість членів колективу, їх відповідальність та обов'язковість один перед одним, узгодженість дій та взаємодопомога у процесі праці. Результат процесу згуртування проявляється у єдності думок членів колективу, у взаємодопомозі та взаємопідтримці. Внаслідок чого формується атмосфера згуртування. Згуртованість – це ступінь психологічної спільності, єдності членів групи, близькості та стійкості міжособистісних взаємовідносин та взаємодій, ступеня емоційної привабливості усієї групи та її окремих представників для її членів. Тобто можна розглядати згуртованість як міру того, наскільки добре члени команди працюють один з одним. Коли команда є згуртованою, це означає, що кожен розуміє свою роль, приймає свої сильні сторони та відданий загальним цілям команди.

Феномен згуртованості досліджується в різних областях знань і незважаючи на різне розуміння сутності згуртованості різними дослідниками, найхарактернішою є тенденція виходу на психологічний рівень аналізу. Тільки в цьому випадку педагоги, психологи, історики, політологи найповніше наближаються до розкриття справжньої сутності цього явища. Л. Фестінгер (1950 р.), один із перших дослідників групової згуртованості, визначав групову згуртованість як результат впливу всіх сил, що діють на членів групи, для того, щоб утримувати їх у ній. Послідовниками Л. Фестінгера (Д. Картрайт, А. Зандер, 1968) в якості сили, що вдержують індивіда в групі, використовували свій підхід, в якому розглядалися емоційна привабливість групи її членів, корисність групи для

індивіда і пов'язані з цим задоволеність індивідів своїм членством у цій групі.

Рівень згуртованості групи західними психологами визначається частотою та стійкістю безпосередніх міжособистісних контактів і тому вивчення групової згуртованості, на їхню думку, має здійснюватися через вивчення комунікативних взаємодій між членами групи. Рівень групової згуртованості пов'язаний з рівнем взаємної емоційної привабливості членів групи, що визначається відносним числом взаємних виборів індивідів групи.

Основним методом розвитку групової згуртованості, відповідно до поглядів Д. Морено, є приведення у відповідність «мікроструктури» відносин, з «макроструктурою». Інший теоретичний підхід до проблеми групової згуртованості було запропоновано Т Ньюкомом, який пов'язує визначення групової згуртованості з поняттям «групова згода» (1965), обумовлене ним як подібність, збіг поглядів членів групи стосовно значним їм явищам, подій, людям.

Інший американський дослідник Д. Картрайт, запропонував модель групової згуртованості, основою якої покладено уявлення про згуртованості як результат сил, чи мотивів, спонукаючих індивідів до збереження членства у цій конкретній групі:

а) мотиваційна основа тяжіння суб'єкта до групи, що включає сукупність його потреб і цінностей;

б) спонукальні властивості групи, відображені у її цілях, програмах, характеристиках її членів, способі дії, престижі та інших ознаках, важливих для мотиваційної основи суб'єкта;

в) очікування суб'єкта, або суб'єктивна ймовірність того, що членство матиме для нього сприятливі чи негативні наслідки;

г) індивідуальний рівень порівняння - деяка усереднена суб'єктивна оцінка наслідків перебування у різних групах.

Згуртованість виступає основним поняттям розробленої К. Левінін теорії групової динаміки. Згуртованість визначається ним як «тотальне поле сил», що змушує членів групи залишатися у ній. Група тим згуртованіша, що більше вона відповідає потребам людей емоційно насичених міжособистісних контактах.

Деякі зарубіжні дослідники трактують згуртованість як міжособистісну атракцію. наприклад, подружжя А. і Б. Лотт, які визначають згуртованість як таку групову властивість, яка є похідним від кількості та сили взаємних позитивних установок членів групи. Вони вважають свій

підхід цілком правомірним, хоч і стверджують, що він стосується лише одного з аспектів згуртованості. Згуртованість у представленому А. і Б. Лотт трактуванні постає як суто емоційний феномен.

В психології управління фактор згуртованості колективу має велике значення. Управління персоналом в організації можна уявити як управління індивідуальною поведінкою та управління колективом.

Згуртованість колективу – важливий фактор рівня його керованості, фактор ефективності управління організацією. Вважається, що впливати на згуртований колектив значно легше.

Згуртованість розглядається як важлива психо-соціологічна характеристика колективу. За своєю сутністю вона аналогічна економічній характеристиці виробничої діяльності колективу – продуктивності праці.

За своєю *спрямованістю* згуртованість колективу може бути позитивною (функціональною), тобто орієнтованою на цілі й завдання його трудової діяльності, та негативною (дисфункціональною), спрямованою на досягнення цілей, що суперечать суспільним цілям, цілям виробничої діяльності.

Соціально зрілий колектив – це колектив функціонально згуртований. Він принципово відрізняється від колективу, для якого характерна “асоціальна” згуртованість – орієнтація на збереження добрих взаємовідносин у групі з одночасним частковим або повним ігноруванням цілей організації, суспільних пріоритетів. В останньому випадку цілі виробничої діяльності ставляться тут лише на тому рівні, щоб не заважали єдності та згуртованості такої групи.

Відомо **три стадії** згуртованості трудового колективу. Кожній з них відповідає певний рівень його розвитку.

Перша стадія – орієнтаційна, відповідає початковому рівню розвитку колективу – етапу становлення. Ця стадія характеризується тим, що просте об’єднання людей перетворюється на групу зі спільними цілями й завданнями. Кожен член колективу здійснює орієнтацію в новому для нього колективі. Це може бути цілеспрямована орієнтація та самоорієнтація, а, найчастіше, їх поєднання. *Цілеспрямована орієнтація* здійснюється керівником шляхом підбору та розташування кадрів, докладною інформацією про цілі, завдання, плани й умови діяльності. Розподіл кадрів – важливий компонент цілеспрямованої орієнтації. Природно, що коли на технологічно взаємопов’язаних місцях виявляються люди, які симпатизують

один одному, то створюється психологічна комфортність, позитивні емоції, що відповідно позначається на результатах діяльності організації.

Цілеспрямована орієнтація завжди доповнюється *самоорієнтацією*. В основі останньої лежить чимало факторів. Вона є неминучою та суб'єктивною. Фахівці зазначають, що при домінуванні самоорієнтації, орієнтаційний період може затягнутися, стати «проблемним» стабільним станом колективу. Формуються негативні наслідки, утворюється роз'єднаний колектив, що впливає на ефективність його діяльності.

Друга стадія – взаємоадаптаційна, характеризує етап формування єдиних установок поведінки членів колективу. Це може відбуватися двома способами: під цілеспрямованим впливом керівника та шляхом самоадаптації, в результаті імітації та ідентифікації. *Імітація* полягає в тому, що людина несвідомо переймає форми поведінки інших, реакції оточення на конкретні ситуації. По суті це «самонастроювання» поведінки шляхом механічного копіювання. Вона далеко не завжди приводить до позитивних результатів. *Ідентифікація* – свідоме дотримання певних зразків, норм і стандартів поведінки, ототожнення (ідентифікація) з ними правил власної поведінки. Людина спостерігає за іншими й свідомо приймає відповідні власні рішення. Вважається, що взаємоадаптаційній стадії відповідає середній рівень розвитку колективу, що характеризується утворенням його активу.

Третя стадія – згуртування (консолідації), характеризує досягнення колективом етапу зрілості. Групи формуються за інтересами. Якщо їх цілі не суперечать цілям колективу, то процес згуртування (консолідації) протікає досить швидко. Більшість працівників сприймає колективні завдання як свої особисті, утворюється відповідна ідейна єдність, співпраця. Керівник виступає не стільки зовнішньою силою, скільки людиною, яка найповніше втілює цілі, цінності колективу.

У літературі запропоновано різні способи класифікації колективів. Залежно від ступеня згуртованості розрізняють такі типи колективів:

- згуртований (консолідований), який характеризується тісним взаємозв'язком його членів, солідарністю та дружбою, взаємодовірою та взаємодопомогою, повагою, принциповою та взаємною вимогливістю, відсутністю сталих антипатій;

- розчленований (слабозгуртований), який складається з недружньо налаштованих одна до одної соціально-психологічних груп, що мають своїх

лідерів. Групові показники, рівень виробничої дисципліни, ціннісні орієнтації, активність таких груп досить різні;

- роз'єднаний (конфліктний), фактично це абсолютно формальний колектив, у якому кожен перебуває сам по собі, особисті дружні контакти між його членами відсутні, учасники пов'язані між собою суто формальними відносинами.

Інколи зазначається, що найкращим прикладом згуртованого (консолідованого) колективу є *команда*, під якою розуміється колектив з підвищеною єдністю, особливо тісним співробітництвом і координацією дій, спільною роботою.

Згуртованість трудового колективу залежить від соціально-психологічного клімату, що характеризує як соціальні параметри колективу, так і певною мірою його виробничий (результативний) потенціал.

Зазвичай під **соціально-психологічним кліматом** трудового колективу розуміють систему соціально-психологічних відносин, що відображають суб'єктивну інтеграцію окремих працівників і соціальних груп для здійснення загальних виробничих цілей.

Соціально-психологічний клімат – це характеристика внутрішнього стану колективу, тих міжособистісних відносин, що в ньому сформувалися. Цей клімат залежить від великої кількості *факторів*, зокрема: стилю діяльності колективу, особливостей сприйняття членами колективу один одного (оцінки, думки, реакції на слова та вчинки тощо), взаємопочуттів (симпатій, антипатій, співпереживання, співчуття), психологічної єдності (спільності потреб, інтересів, смаків, ціннісних орієнтацій, рівня конфліктності, характеру критики та самокритики) тощо.

Залежно від стану соціально-психологічного клімату, згуртування й розвиток колективу можуть бути двоїстими – стимулюючими і стримуючими, що є підставою для виокремлення двох типів клімату – сприятливого та несприятливого.

Сприятливий соціально-психологічний клімат характеризується домінуванням і усталеністю атмосфери взаємної поваги, симпатії, довіри, теплоти міжособистісних відносин; схильністю до сприйняття порад і зауважень, до спілкування з членами колективу в неробочий час; поєднанням духу товариства з високою внутрішньою дисципліною, принциповістю та відповідальністю, вимогливістю до себе й інших. Йому відповідає певний позитивний емоційний настрій, що, безумовно, сприяє кращому виконанню завдань, досягненню визначених цілей спільної діяльності.

Характеристика сприятливого соціально-психологічного клімату залежить від:

— *рівня колективної свідомості*: розуміння суспільних цілей; позитивна оцінка власної виробничої діяльності; оптимістичний настрій, який домінує в процесі життєдіяльності колективу тощо;

— *рівня поведінки*: добросовісне, ініціативне ставлення членів колективу до своїх обов'язків; високий рівень розвитку колективізму (взаємної відповідальності, вимогливості, взаємодопомоги у функціональних і особистих питаннях); низький рівень конфліктності в міжособистісних відносинах, відсутність порушень трудової дисципліни; відсутність чи незначна плинність кадрів; вільне обговорення різних проблем, невимушеність атмосфери, доброзичливість критики тощо.

У сучасному світі кожна організація напевно розуміє значення сприятливого соціально-психологічного клімату в колективі. Для його досягнення необхідно, зокрема, знати соціальні підсистеми, у рамках яких доцільно досліджувати особистість. *Соціальні здібності* – інформаційний та інтелектуальний потенціал людства, сукупність накопичених знань і умінь, що можуть бути використані в різних сферах життєдіяльності. *Соціальні потреби* – сукупність духовних благ, необхідних для розвитку людської особистості та соціальної групи. *Соціальна мотивація* – процес спонукання людини до певної діяльності для досягнення поставлених цілей і задоволення соціальних потреб. Включає самовираження, моральне і матеріальне заохочення, а також примус. *Соціальна діяльність* – творча діяльність людей, спрямована на створення матеріальних і духовних благ. *Соціальні відносини* – сукупність зв'язків і обмежень людей у процесі діяльності, подані у вигляді складної системи взаємозв'язків суспільства. *Соціальні інститути* – історично сформовані в межах певної суспільної формації організаційні форми людської діяльності (державні органи, підприємства, профспілки тощо).

Розвиток особистості людини можна розглядати як цілеспрямований процес виховання та навчання, в якому основними суб'єктами виступають людина, сім'я, організація, де вона працює, навчальні й культурні заклади тощо. Процес управління соціальним розвитком персоналу в організації має орієнтуватися на забезпечення всебічного розвитку особистості людини.

Слід зазначити і таку ознаку сприятливого соціально-психологічного клімату як позитивне встановлення колективу на нововведення.

Іншим важливим механізмом гуртування колективу, на думку багатьох дослідників, є психологічна сумісність його членів. Наявність несумісних людей малих колективах серйозно позначається на атмосфері у самому колективі. Особливо небезпечні наслідки при несумісності офіційних та неофіційних лідерів. У цих умовах буде лихоманити весь колектив. У ньому можуть виникнути різноспрямовані угруповання. Психологічна сумісність - це соціально-психологічна характеристика групи, що характеризується здатністю її членів узгоджувати свої дії та оптимізувати взаємини у різних видах спільної діяльності. Якщо ефект сумісності найчастіше виникає у особистих відносинах між членами колективу, ефект спрацьованості є результатом ділових відносин, що з виробничої діяльністю.

Найважливішим показником згуртованості колективу є спрацьованість. Спрацьованість - показник узгодженості міжіндивідуальної взаємодії за умов конкретної спільної діяльності. Спрацьованість характеризується високою продуктивністю роботи індивідів. Для налагодження дисципліни, підвищення продуктивності праці та створення сприятливого психологічного клімату керівнику необхідно знати міжособистісні стосунки у колективі. У колективах, де недооцінюється значення соціально - психологічного клімату, складаються напружені відносини для людей, які у часті конфлікти.

Цілком уникнути конфліктів у колективі неможливо. Конфлікти мають поряд із негативними мають і позитивні наслідки. Це від характеру конфлікту. Конфлікти, пов'язані зі змістом спільної діяльності допомагають членам колективу дізнатися один одного, отримати повніше уявлення про взаємні очікування і претензії, а конфлікти особистого характеру, навпаки, розкладають колектив. Тому дуже важливо, щоб зіткнення поглядів, позицій конфліктуючих не віддаляли їх один від одного, щоб спірні питання вирішувалися і переставали бути спірними, щоб конфлікт не пішов руйнівним шляхом.

Як видно з наведених вище матеріалів, трактування згуртованості як ціннісно-орієнтаційної єдності, особливо найбільш яскраво проступають в діяльнісно детермінованих його зразках (наприклад, у формі предметно-ціннісної єдності). Розглянуті вище психологічні основи формування згуртованості трудового колективу надалі допоможуть полегшити роботу з оцінки рівня згуртованості колективу та вироблення основних напрямів діяльності керівника зі згуртування колективу в умовах трудової діяльності.

Список використаної літератури

1. Власова О.І., Никоненко Ю.В. Соціальна психологія організацій та управління. Підручник. К.: Центр учбової літератури, 2010. — 398 с.
2. Данчева О.В., Швалб Ю.М. Практична психологія в економіці та бізнесі. К.: Лібра, 1999. 270 с.
3. Джонсон Д.В. Соціальна психологія: тренінг міжособистісного спілкування. К., 2003. 288 с.
4. Дуткевич Т.В. Конфліктологія х основами психології управління: Навч. посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2005. 456 с.
5. Савельєва В.С. Психологія управління. Н. пос. К.: ВД "Професіонал", 2005. - 320 с.
6. Савельєва В.С., Єськов О.Л. Управління персоналом Навч. пос. - К.. 2005. - 336с.
7. Управління конфліктами: Збірн. тренінгових вправ: Навч. посіб. / За заг. ред. Л.М.Ємелляненко, О.В. Корчєвної. К.: КНЕУ, 2008. 424 с.
8. Тимошенко Н.Л. Корпоративна культура : діловий етикет: Навч. посібник. К.: Знання, 2006. 391 с.

Смирнова О.О.,

к.психол.н., доц., доцент
кафедри практичної
психології та соціальної
роботи СНУ ім. В. Даля

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ПЕДАГОГА ВИЩОЇ ШКОЛИ У ВЕКТОРІ ВІДТВОРЕННЯ І ПЕРЕДАЧІ КУЛЬТУРИ

Особливої актуальності наразі набуває теза «Від людини освіченої – до людини культури», що означає відродження національної інтелігенції, створення внутрішніх передумов для розвитку творчої індивідуальності. Тільки у культурному середовищі можуть формуватися спеціалісти, здатні вільно і широко мислити, створювати інтелектуальні цінності, яких завжди потребує суспільство і школа зокрема.

На основі теоретичного аналізу наукової літератури встановлено, що феномен «культура» багатозначний, відрізняється складністю та варіативністю. Не зважаючи на велику кількість визначень поняття

культури, можна виділити такі основні положення: сутність культури – гуманістична, людинотворча, яка полягає в конкретизації загальнолюдських цінностей стосовно кожної людини; продуктом і одночасно творцем культури є людина; головним джерелом культури є діяльність людини; культура включає в себе способи і результати діяльності людини; культура розглядається як механізм, що регламентує і регулює поведінку та діяльність людини, оскільки людина є її носієм і ретранслятором; культура – специфічно людський спосіб буття, котрий визначає весь спектр практичної і духовної активності людини, її можливої взаємодії з навколишнім світом і собою.

Отже, людина культури – це гуманна особистість. Гуманність – цариця моралі, в якій любов до людей передбачає милосердя, чуйність, доброту, симпатію, піклування, розуміння і їх захист. Людина культури – це духовно багата особистість, яка володіє творчими здібностями, віддана своїй справі, захоплена нею. Людина культури – творча особистість, яка постійно розмірковує, мислить альтернативно, незадоволена одержаними здобутками, наділена розвинутим прагненням до творіння. Людина культури – це незалежна особистість, здатна до самовизначення у світі культури. Самостійність суджень у поєднанні з повагою до поглядів інших людей, почуття самоповаги, здатність орієнтуватися у світі духовних цінностей в оточуючому середовищі, уміння приймати рішення і нести відповідальність за свої вчинки, здійснювати самостійний вибір змісту своєї життєдіяльності, стилю поведінки, способів розвитку.

Духовна культура є епіцентром особистості. Духовність і духовна культура є підґрунтям професійної культури спеціаліста, яке знаходить своє відображення у професійній діяльності. Професійна культура розглядається як певний ступінь оволодіння професією, тобто способами і прийомами вирішення професійних завдань на основі сформованості духовної культури особистості. Отже, можна простежити такий ланцюжок: духовна → професійна → педагогічна культура. Виділення педагогічної культури, однієї з найважливіших складових суспільства, зумовлене специфікою педагогічної діяльності викладача, вчителя, спрямованої на формування особистості, здатної у майбутньому відтворювати й збагачувати культуру суспільства. Культура педагога пройшла певні етапи свого розвитку разом з розвитком культури суспільства. Вона, як феномен педагогічної практики, існувала завжди, але мала різне соціальне й професійне «зabarвлення» залежно від впливу різних чинників: політики в сфері освіти; моральних

відносин, що склалися в суспільстві; пануючої релігії; певного типу виховання, котрий був необхідний державі.

Проблема культури вічна і завжди актуальна. На неї звертають увагу філософи, політологи, соціологи, культурологи, психологи та педагоги. Демократизація суспільства можлива й обов'язково передбачає високий рівень культури всього населення, що, у свою чергу, потребує зростання ролі педагога в суспільстві.

Основні вимоги до педагогічних кадрів та рівня їх підготовки відображені в законах України "Про освіту", "Про професійну освіту", "Про вищу освіту", Національній доктрині розвитку освіти України в XXI столітті, цільовій комплексній програмі "Вчитель".

Разом з потребою впровадження в життя цих ідеалів постає проблема підготовки нового гуманістично спрямованого покоління педагогічних працівників. Це активізує розробку наукової теорії формування особистості викладача, важливе місце у структурі якої посідає педагогічна культура.

Зокрема, в цільовій комплексній програмі "Вчитель" зазначається, що "завдяки діяльності педагога має реалізуватися державна політика у створенні інтелектуального, духовного потенціалу нації, розвитку, збереженні і примноженні культурної спадщини й формуванні людини майбутнього". Це завдання може бути виконане тільки завдяки щоденній, сумлінній, чесній праці багатьох педагогів, які підтверджують слова Я. А. Коменського, що справа викладача, скромна ззовні, є однією з величезних справ історії.

Нині потрібен викладач, який би виконував свою роботу професійно, був упевнений у собі, оптимістично сприймав світ. За аналогією до економічного чуття, такому викладачу притаманне чуття сучасності в педагогічній реальності. Він поєднує вузьку спеціалізацію з широким світобаченням та завжди готовий опанувати нові форми, методи, технології навчання і виховання, що дає йому впевненість у завтрашньому дні. Для нього характерна висока загальна і професійна культура.

Термін "культура" латинського походження і означає "обробка", "опрацювання" людиною чогось природного. Спочатку він використовувався у значенні "обробка землі", але й у давні часи він мав ще друге значення - культивування духу. Оратор, філософ, політичний діяч Риму Цицерон використовував цей термін для характеристики внутрішнього світу людини, кажучи про культуру душі. У Середньовіччі існувало поняття

розумової, духовної культури. В епоху Відродження до системи цінностей духовної культури долучаються ідеї гуманізму.

Гуманісти привносять у духовну культуру свободу суджень, сміливий критичний дух. Якщо античні філософи дотримувалися заповіді "Пізнай самого себе", то філософи Ренесансу обрали іншу - "Твори самого себе", вважаючи, що людина сама творить свою долю, живе за власним розумом, тобто духовна культура є процесом удосконалення самої людини. Розвиток античної культури, періоду Середньовіччя, а потім Ренесансу спричинили виникнення нової тріади - єдності духовних цінностей: Істини, Добра, Краси, котрі об'єднались у єдине ціле - гуманізм, де людина визнається критерієм розвитку суспільства, найвищою метою. Видатні діячі епохи Відродження поклали початок новій світській культурі, яка не лише звернена до людини, але й похідна від неї. Культура Відродження була орієнтована на індивідуальний тип духовної діяльності, який і сьогодні є своєрідним еталоном творчої особистості. Починаючи з XVII ст., термін "культура" використовується вже ширше: не лише для визначення окремих напрямів, способів, результатів діяльності людини, а й для того, що нею створене та існує поряд з природою. Вперше в такому значенні його використав С. Пуфендорф, саме це твердження стало основою концепції І.Т. Гердера, який вважав, що культура є продуктом діяльності людей та одночасно стимулом їхнього подальшого розвитку. В його концепції розвитку людства культура постає зразком "другого народження людини". Він стверджує: яка традиція виховання, такою стає людина, її образ.

Досягнення філософів і педагогів узагальнив Я. А. Коменський, який створив учення, що стало підґрунтям усіх сучасних педагогічних систем. На його думку, викладачем може бути тільки людина високої культури, освіченості, моральності.

Педагогічна культура є частиною загальнолюдської культури, в якій найбільш повно відображені духовні й матеріальні цінності освіти та виховання, а також способи творчої педагогічної діяльності, необхідні для обслуговування історичного процесу зміни поколінь, соціалізації особистості та здійснення освітньо-виховного процесу. Іншими словами, педагогічна культура інтегрує історико-культурний педагогічний досвід і регулює сферу педагогічної взаємодії. Нині під впливом реальних потреб оновлення закладів освіти спостерігається підвищений інтерес учених до дослідження педагогічної культури.

У культурно-історичному аспекті її розглядають як таку, що за змістом є світовим педагогічним досвідом, як зміну культурних епох і відповідних їм педагогічних цивілізацій, як історію педагогічної науки та освіти.

У соціально-педагогічному аспекті педагогічна культура постає як явище соціальне, як характеристика особливостей педагогічної взаємодії поколінь, як засіб педагогізації навколишньої дійсності. Її носіями і творцями є педагоги, батьки, громадські вихователі, педагогічні товариства.

В аспекті діяльності педагогічних установ педагогічна культура досліджується як сутнісна характеристика середовища, способу життя, особливостей педагогічної системи, як процес руху цієї системи до нового якісного стану.

В індивідуально-особистісному аспекті її розглядають як прояв сутнісних властивостей особистості, професійної діяльності та спілкування педагога з учнями.

Думка вчених розгортається у площині філософського осмислення поняття педагогічної культури як частини загальної культури суспільства, в рамках якої педагогічну культуру розуміють: як систему цінностей-регуляторів педагогічної діяльності (аксіологічний підхід); як передумову, мету, засіб, інструмент педагогічної діяльності, рівень самореалізації в ній, її результат і критерій оцінки (діяльнісний підхід); як концентроване вираження особистості педагога (особистісний підхід).

Типи педагогічної культури, що історично склалися, відповідають типам розвитку людської цивілізації і характеру взаємодії між освітою та культурою в ту чи іншу епоху. Сутність педагогічної культури полягає в особливо ціннісному ставленні до дитинства як до унікального, неповторного періоду людського життя і кожної дитячої особистості як самоцінності.

Гуманістична педагогічна культура - основоположна характеристика особистості, діяльності і культури спілкування педагога. У зв'язку з цим атестація передбачає виявлення у педагога відповідного рівня педагогічної культури, суттєвими показниками якої слід вважати: гуманістичну педагогічну позицію у ставленні до дітей та його здатність бути вихователем; психолого-педагогічну компетентність і розвинуте педагогічне мислення; освіченість у сфері предмета викладання та володіння педагогічними технологіями; досвід творчої педагогічної діяльності; уміння обґрунтувати власну педагогічну діяльність як систему (дидактичну,

виховну, методичну); здатність розробити авторський освітній проект; культуру професійної поведінки, способи саморозвитку, уміння саморегуляції власної діяльності, культуру спілкування.

Гуманістична педагогічна позиція оцінюється за такими показниками: любов до дітей, захист їхніх прав та інтересів, турбота про їхнє здоров'я та самопочуття, емпатичне ставлення до кожного; діалогічне спілкування, підтримка кожної індивідуальності; повага до батьків та сімейних традицій.

Під час оцінювання психолого-педагогічної компетентності враховуються знання і розуміння педагогом психології учнів, уміння аналізувати й змінювати освітньо-виховну ситуацію в аудиторії, аналізувати мотивацію навчання і поведінки, створювати умови для розвитку кожного, організовувати творчі колективні справи.

Список використаної літератури

1. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи: Методичний посібник для студентів магістратури. – Житомир: Житомир. пед. ун-т, 2002. – 160 с.
2. Кузнєцова О.Ю. До питання про реформування педагогічної освіти у Великій Британії у 80-90-ті роки ХХ ст. // Професійна підготовка педагогічних працівників: науково-методичний збірник. – Київ – Житомир, 2000. – С. 103 – 110.
3. Січкаренко Г. Г. Трансформації вищої освіти в незалежній Україні : моногр. / Г. Г. Січкаренко. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2009. – 362 с.
- Фрицюк В. А. Професійний саморозвиток майбутнього педагога: моногр. / В. Фрицюк. – Вінниця : ТОВ «Нілан ЛТД», 2016. – 364 с.
4. Хомич Л. О. Політкультурна освіта в контексті загальнокультурного розвитку особистості педагога : моногр. / Л. О Хомич, Л. Ю. Султанова, Т. О. Шахрай / НАПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. – 212 с.

Смирнова О.О.,
к.психол.н., доц., доцент
кафедри практичної
психології та соціальної
роботи СНУ ім. В. Даля

ТРЕНУВАННЯ РОЗУМУ: ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ПСИХОТЕХНІК ДЛЯ САМОРОЗВИТКУ

На початку двадцятого століття методи експериментальної психології проникли в повсякденне життя. Однією з реакцій на когнітивну напругу сучасного життя стала «психотехніка», система перевірки здібностей і поведінкового навчання, розроблена Вільямом Штерном і Хьюго Мюнстербергом. Вперше використана під час Першої світової війни психотехніка була поширена в цивільному суспільстві Німеччини для підвищення продуктивності виснаженої робочої сили. Незважаючи на те, що цей рух існував відносно недовго, він був широким за розмахом і амбіціями, а його методи, які також використовувалися в рекламі, освіті та масових розвагах, зустріли майже загальне визнання. В своєму новаторському дослідженні «Наймані маси» (1930) Зігфрід Кракауер розкриває вплив психотехніки на суспільство, де її використовували для відбору та виключення, для зміни поведінки та придушення критичного інакомислення.

Коли великий бізнес почав використовувати психотехнічні засоби для перевірки кандидатів на роботу, етичні питання були підняті щодо цього нового альянсу між наукою та капіталом. Психотехніка Хьюго Мюнстерберга розглядала індивіда не просто як сформованого культурними та мовними силами та законами, але як постійно доступного для реформування — особливо до психологічної раціоналізації всіх сфер праці та життя. Психотехніка стала досить широкою практикою, зосередженою на промислових реформах і спиралась на експериментальній роботі. Як стверджував Енсон Рабінбах, зусилля психологів, таких як Мюнстерберг, фізіологів, таких як Еміль Крепелін, і соціологів, таких як Макс Вебер, створити психофізику як джерело «соціального енергетизму» були вирішальними для розвитку концепції тіла як «шлудський двигун», концепція, яка з'єднала природничі та соціальні науки, щоб виступати за промислову та трудову реформу та соціальний прогрес у цілому. Переломний момент був

особливо очевидним під час співпраці Хьюго Мюнстерберга з корпорацією Paramount Pictures у 1916 році. Транслюючи психологічні тести на короткі експериментальні фільми, Х. Мюнстерберг не лише передбачив новий засіб масової інформації для розповсюдження психотехніки, але й засіб, за допомогою якого можна було б залучити маси до культури експериментальної психології. Звертаючи увагу на обидва аспекти, ми отримуємо уявлення про місце та перспективи психології як науки, яка може з'ясувати місце індивіда, розірваного між своїм тілом і суспільством; можливість цієї практики призвести використання особистості як місця для психологічного дослідження та втручання. Розуміння Вільгемом Вундта використання психології знаходимо вже в науці про досвід свідомості, отже, метод психології повинен містити спостереження за власною свідомістю. І людина здатна проводити такі спостереження, вона може скористатися методом інтроспекції – перевірки стану власного мислення. Замість виправдання експериментальних практик як способу визначення місця розташування, діагностики та контролю місця індивіда в соціальних формах, експериментальні практики тепер можуть служити способом звернення до поведінки індивіда, і вони допускають можливість прямого впливу на нього. Послідовники В. Вундта розширили його роботу та спрямували її не лише на неінтроспективну фізіологічну психологію, а й на теоретичне залучення та розуміння лабораторії як простору для вивчення і, можливо, впливу на себе.

Нині психотехніку розуміють як систему взаємопов'язаних операцій, спрямованих на зміну психічних станів, мотивів та установок особистості під дією психологічних впливів на неї. На відміну від психотехніки, яка складається із декількох операцій чи прийомів, психотехнологія є більш ширшим поняттям і пояснюється як організована система психотехнік, яка скеровує особистість на досягнення конкретно поставленої мети.

Одним із завдань практичної психології особистості та консультативної психології є розробка проблеми особистісного розвитку, у рамках якої має знайти вирішення проблема активізації саморозвитку психотехнічними методами. Вирішення цієї проблеми ми бачимо в теоретичному дослідженні феноменології розвитку особистості, його структури та критеріїв, представлених різними школами як вітчизняної, так і зарубіжної психології, та психотехнічних методів, які напрацювала зарубіжна психологічна практика для практичного вирішення цієї проблеми.

К. Роджерс і А. Маслоу вважали, що у природі кожної людини закладено потенційні можливості для позитивного зростання. Обидва вони є

представниками гуманістичної психології, яка виникла в 40-50-х роках, як «третя сила» на протигагу напрямам у психології, що вже склалися на той момент, – біхевіоризму і психоаналізу. Мова про психологію, метою якої стало вивчення здорового, здатного до творчості та повноцінного функціонування людини. Отже, термінологія, яка застосовувалася в даному напрямку, не могла не відрізнятись від термінології, застосовується в інших напрямках психотерапії.

Так А. Маслоу належить введення нового поняття замість поняття «психологічне здоров'я», яке більш об'єктивно відображає, на його думку, сутність особистості, що зростає, самоактуалізується. Це поняття – «повна людяність». А замість поняття «невроз» (психологічне нездоров'я) А. Маслоу пропонує запровадити поняття «зниження людяності». Більше того, невроз розглядається їм «як невдача особистісного зростання». Пропозиція введення такого роду термінів стала вимушеною через переконання А. Маслоу у вивченні психічно здорових людей, що самоактуалізуються, як основа для більш універсальної психологічної науки.

Аналіз теоретичних поглядів З. Фрейда дозволяє говорити про його звернення до проблематики особистісного росту. Хоча, на думку сучасників З. Фрейда, наявність у людини спонукального мотиву до зростання категорично їм заперечувалося, що зумовлено відсутністю «віри у людство». З. Фрейд вважав, що прагнення до самовдосконалення походить з «нарцисичних» бажань до самозвеличення та переваги над іншими.

У контексті відомої структурної моделі З. Фрейда, де особистість проявляється в динамічній взаємодії трьох її структур: розумний початок (Его), що несе в собі адаптивну функцію, неконтрольоване несвідоме (Ід) та інтеріоризована система заборон (Супер-Его), – можна сказати, що зростаюча особистість прагне рівноваги між усіма цими трьома структурами, не дозволяючи одній із них домінувати над іншими.

А. Маслоу розглядає саморозвиток як послідовне задоволення людиною все більш високих рівнів психологічних потреб і описує ряд феноменів, що виникають, пов'язаних з базовим задоволенням, серед яких він називає також «прагнення до самоактуалізації, до самоздійснення, до розвитку і повної реалізації своїх можливостей та, як наслідок, почуття особистісного зростання, зрілості, здоров'я, особистісної автономії».

Говорячи про саморозвиток, не можна не зупинитися на роботах представників такого напрямку психотерапії як нейролінгвістичного програмування (НЛП). Родоначальники НЛП - Д. Гріндер, Р. Бендлер,

Л. Камерон-Бендлер, Д. Делозьер не зверталися на пряму до проблеми саморозвитку, але аналіз літературних джерел дає нам можливість стверджувати, що імпліцитно така проблематика пронизує всю їхню теорію та практику. Їх послідовники більше досягли успіху у вирішенні проблеми саморозвитку, створюючи унікальні технології та посібники з самовдосконалення (наприклад, розроблений Л. Камерон-Бендлер, Д. Гордоном і М. Лебо в рамках НЛП емпринт метод).

На основі вивчення поведінки людей, НЛП створює ефективні моделі способів мислення, поведінки та комунікації, що призводить до успішного результату у будь-якій діяльності, а тим самим, до активізації саморозвитку. На основі аналізу літератури можна сказати, що саморозвиток у розумінні представників НЛП полягатиме в розширенні карти світу, тобто в розширенні здібностей і можливостей, способів поведінки та дій з більш ефективного вирішення тієї чи іншої проблеми, досягнення тієї чи іншої мети.

Аналіз літературних джерел, наш практичний досвід використання різного роду психотехнічних методів дозволяє сказати, що розв'язанню задачі надання психологічної допомоги людям, які потребують її, більшою мірою сприяють такі психотехнічні методи як клієнто-центрована терапія К. Роджерса, психосинтез Р. Ассаджіолі, гештальт- терапія Ф. Перлза, психоаналітичні техніки, розроблені в рамках психоаналізу З. Фрейда, біхевіоральний напрямок психотерапії, раціонально-емоційне консультування А. Елліс, нейро-лінгвістичне програмування Д. Гріндера та Р. Бендлера, груповий психологічний тренінг та багато інших. ін. В арсеналі кожного з них знаходиться велика кількість психотехнічних прийомів, вправ, які, залежно від теоретичних поглядів творця того чи іншого методу, його уявлень про сутність, структуру та результати процесу надання психологічної допомоги, фокусують свою увагу на тій чи іншій стороні особистісного розвитку. Але з великою часткою впевненості ми можемо констатувати, що вони мають ключову і провідну ідею, яка поєднує їх: прагнення допомогти індивіду у його розвитку шляхом усунення обмежень, комплексів, набуття нових особистісних якостей і здібностей, навичок, перегляду цінностей, актуалізації потенціалу; це ідея зміни, саморозгортання трансформації особистісного Я на основі нового досвіду та готовності до сприйняття нового досвіду, що веде до розвитку особистості.

Крім того, як визначальний у цих підходах береться теза про вихідну роз'єднаність внутрішньоособистісних елементів, що призводять до інтеграції

в ході процесу психотехнічного впливу (психотерапії, психологічного консультування, тренінгової практики). Тому головною метою у цих напрямках є загальний момент інтеграції особистості. Придбання особистісних здібностей є у разі засобом досягнення, чи результатом цієї інтеграції. Відносини з соціумом самі по собі в цих підходах відходять на задній план або, знову ж таки, використовуються як інструмент інтеграції особистості.

Слід також зазначити, що кожен психотехнічний метод передбачає зустріч двох людей, або одну людину з групою людей, які беруть соціальні ролі «психолога-консультанта» («психолога-психотерапевта», «провідного групи», «тренера», «фасилітатора» тощо) та «клієнта» (хотілося б акцентувати увагу – не «пацієнта») («учасника групи»), з метою досягнення певних позитивних змін у способі життя клієнта, актуалізації та набуття особистісних здібностей або активізації особистісного росту.

Незалежно від різниці уявлень різних авторів, головною рисою всіх психотехнічних методів є те, що вони організовуються за єдиною методологічною схемою: етапи роботи зі структурою орієнтовної діяльності під час діалогічного спілкування у ситуації як групового (групове консультування, психологічний тренінг тощо), і індивідуального психотехнічного впливу (психологічна психотерапія, психологічне консультування).

Кожна розсудлива людина в умовах складних змін повинна навчитися долати життєві труднощі, не розгубити, не зупинитися у своєму розвитку, а зберегти і примножувати краще, зуміти продовжити розвивати свій потенціал, активно будувати своє життя, постійно прагнути нових рубежів особистісного самовдосконалення.

Саморозвиток, особистісне зростання (самоактуалізація, самореалізація, яким би словом це не називалося) - це розвиток своєї самості, це здобуття свого істинного Я (або повернення до нього).

У виділенні його критеріїв та у способах досягнення вершин особистісного зростання думки розходяться, що підтверджується проведеним теоретичним дослідженням підходів до визначення як структури та критеріїв особистісного, так і психотехнічних методів, основною метою яких є активізація саморозвитку та самореалізація як його результат. Однак загально визнаним феноменом є факти позитивних змін людини в реально активності, що спонукаються та інтегруються інтересами та потребами особистісного самовдосконалення.

Список використаної літератури

1. Blatter Jeremy Todd. The Psychotechnics of Everyday Life: Hugo Münsterberg and the Politics of Applied Psychology, 1887-191, 2016. – 201 p. Harvard University Botany Libraries. Електроний доступ: [https://core.ac.uk/search?q=authors:\(Blatter,%20Jeremy%20Todd\)](https://core.ac.uk/search?q=authors:(Blatter,%20Jeremy%20Todd))
2. Chamberlin C. «It's not brain surgery»: construction of professional identity through personal narrative / C. Chamberlin // Teaching and Learning. – 2002. – Vol. 16, No 3. – P. 89-110 p.
3. Gagné M. Self-determination theory and work motivation / Marylène Gagné, Edward L. Deci // Journal of Organizational Behavior. – 2005. – Vol. 26. – P. 330-362p.
4. Survey of the Practice of Psychology, prepared by Professional Examination Service // Association of States and Provincial Psychology Boards, 2003. – 147 p.

Bozoyan M.A.,

graduate student of the Department of Practical
Psychology and Social Work of the SNU named after V. Dalya

FORMATION PROCESS THE SOCIAL MATURITY OF FUTURE LAW OFFICERS

The essence of the conceptual problems of implementing the competency-based approach is determined by the multiplicity and multidirectionality of interests of all subjects participating in this process. For example, the state has experience in developing qualification characteristics, i.e. clear lists of knowledge and skills that are significant from the point of view of obtaining a diploma of state final certification, while for the employer, basic communication and information competencies, as well as work experience in the specialty and recommendations, are of greater importance. Graduates themselves, in the situation of analyzing educational achievements, are more focused on the prestige of the corresponding diploma and the opportunity to continue their education. That is why socio-personal, economic, general scientific and professional competencies not only differ in their composition, but, much more importantly, are associated with the needs of different subjects and, therefore, to obtain an objective assessment, require diagnostic procedures that are different in content and structure. It is important to note that certification procedures within the framework of the

competency-based approach can be both individual (testing, course and diploma projects, ratings, etc.) and institutional in nature (public examination of activities, certification and licensing, rating of educational institutions, etc.).

The most optimal form of representing models of educational and professional maturity for future lawyers will be a three-level model, including the following components:

1) characteristics of the basic level of competence corresponding to the graduate's general orientation in future activities, knowledge of basic standards and requirements, as well as the presence of general ideas about the educational situation in Ukraine and in the world. Consequently, basic competence is determined in relation to objects (legislative acts, scientific texts, etc.), and the following indicators are used:

- reproduction of the main ideas of documents, knowledge of the estimated deadlines and the entities responsible for their implementation;
- correlating information with a source (i.e. knowing where the relevant information may be located);
- commenting on texts (i.e. correlating standards with real events, identifying problems and contradictions, etc.);

2) characteristics of an intermediate level of competence corresponding to correct actions in some typical situations.

Consequently, to determine the intermediate level, the idea of criteria (i.e. generalized formulas of actions) and indicators (i.e. materialized products of actions) is introduced. Indicators of the formation of the relevant criteria are: clarification of the meaning of individual concepts and terms, explanation of their application in practical situations, in the formation of social maturity; solving practical problems of teaching aimed at training future lawyers; solving theoretical problems in connection with the professional activity of a lawyer; basic analysis and self-analysis of activities, including writing reports, correcting errors in documentation, helping colleagues in resolving controversial situations;

3) characteristics of the professional level of maturity corresponding to moral and psychological (motivational), intellectual and communicative readiness for professional activity. From this point of view, the following criteria are highlighted: discussion of professional problems and clarification of the tasks of professional activity; forecasting the main difficulties and problems that arise in the process of solving problems; design of complex processes; favorable reviews from colleagues and practice managers about the sphere of life and professional interests, features of individual style of activity, etc.

In general, the competence model of a lawyer turns out to be a rather complex multi-level “construction”, where, for example, individual knowledge is compared with objects, criteria for practical training are compared with specific materialized evidence, and personal and professional aspects are compared with data from psychological tests, interviews, etc.

According to most scientists, a socially mature person is capable and ready to make decisions about himself and strive to understand his own feelings and requirements; forget unpleasant feelings and your own insecurities; present and achieve goals in the most effective way; correctly understand the desires, expectations and demands of other people, weigh and take into account their rights; analyze the area of professional activity determined by social structures; imagine how to behave in specific circumstances, taking into account other people, the constraints of social structures and one’s own requirements; be aware that social maturity has nothing to do with aggressiveness and presupposes respect for the rights and responsibilities of others.

In this regard, there was a need to find ways to ensure a high level of social maturity at the university.

The relevance of the problem of developing the social maturity of future lawyers is determined by the presence of a number of contradictions between: the new socio-political situation in the country, the conditions of the market economy and the continuing conservatism of the education system; the needs of the modern socio-economic situation in society, focused on nurturing socially significant personal qualities in a young person, and traditional goals, objectives, content of educational activities of a modern family, educational institutions and other social institutions; progressive trends in humanization and democratization of social life, aimed at the formation of a free and active personality, and manifestations of authoritarianism in educational practice; the need for specialists who are able to adapt to the constantly changing social environment and conditions of professional activity (increasing requirements for the quality of professional services and the performance of functions), and the system of training specialists in universities, which is not focused on the requirements of employers for lawyers against the backdrop of an increase in the volume of legal services and their provision High Quality; high requirements for the quality of legal services provided to the population and insufficient willingness of lawyers to provide services of a high level of quality; requirements for the personal qualities of law enforcement workers and the low level of social competence and professional reflection skills among lawyers; requirements for the level of development of future lawyers’ skills

in designing a professional career and lack of development of professional communication skills, etc.

The social maturity of a future lawyer is an integrated quality of a specialist's personality, in the structure of which two components are important: cognitive-behavioral and motivational-personal.

Cognitive-behavioral includes: social intelligence (social knowledge, its structure, adequacy to the social environment), social skills, methods of effective interaction, skills of social behavior, manifested through productive methods of performing socially significant activities, skills of constructive behavior in difficult life situations.

Motivational-personal: motives and values of self-realization in society (motives for achievement, self-realization in socially significant activities, meaningfulness of life), personal properties that ensure self-realization of the individual.

The most important means of improving the process of developing social maturity among future lawyers is the development and implementation in the educational process of a university of a model for the formation of social maturity, which includes a target setting for the formation of social maturity of future lawyers as a personal and professional quality through the introduction of types, forms and methods of student activities that imitate their future professional activities.

Список використаної літератури

1. Радул В.В. Становлення соціальної зрілості молодого вчителя (теорія та практика): дис... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. К., 1998. 429 с.
2. Власова О.І. Провідні чинники розвитку соціального потенціалу особистості. *Соціальна психологія*. К., 2005, №2, С. 55-63.

Мальнєв А.С.,
здобувач вищої освіти третього
(освітньо-наукового) рівня,
спеціальність 053 Психологія,
СНУ ім. В. Даля

ПРОФІЛАКТИКА СИНДРОМУ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРЯННЯ В УПРАВЛІНСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Професія обумовлює змістовні характеристики професійної зрілості, тим самим забезпечує єдність професійної діяльності й професійної спільності. Зіставлення професії, професійної зрілості, професійної придатності й професійної готовності можливе у площині активності фахівця: професія відповідає рівню зовнішньої активності, професійна зрілість – рівню внутрішньої активності, тобто є значеннєвим змістом зовнішньої професійної активності. Профпридатність і профготовність - форми прояву активності.

Індикатором ефективності керівника є його професійна зрілість. Яка є невід’ємною складовою особистісної зрілості.

Професійна зрілість керівника проявляється, як здатність створювати зрілу організаційну та корпоративну культури, де організаційна культура є показником результативності, корпоративна визначає ефективність професійної діяльності. Зважаючи вплив керівника організації на колектив, ми можемо розглядати його професійну зрілість, як основу профілактики професійного вигорання управлінця та підлеглих.

Відомо, що недоліки організаційної культури можуть бути викликані низьким рівнем тайм-менеджменту керівника, в той час як недоліки корпоративної культури провокуються низьким рівнем стрес-менеджменту і як професійним вигоранням керівника.

Рівень професійної зрілості визначає рівень управлінських компетенцій, адекватність і стійкість до стресів самооцінки, гнучкість поведінки в конфліктних ситуаціях.

Саме тому принциповими для розуміння професійної зрілості є сучасні концепції професіоналізму (В. Бочелюк, О. Кокун та ін.), концепції професійного вигорання та професійних деформацій (Н. Завацька, Л. Карамушка та ін.); концептуальні положення про розвиток особистості в процесі професійної діяльності (З. Ковальчук, Л. Пілецька, Л. Снігур). У цих

концепціях зроблений акцент на тому, що розгляд поняття «професіоналізм» з позиції високого рівня ефективності професійної діяльності є однобічним. На даному етапі розвитку психологічної науки у дослідників немає єдино прийнятої думки щодо визначення компонентів багаторівневої структури особистості професіонала. На нашу думку, найбільш виражений зв'язок професіоналізму відстежується з підструктурами професійної спрямованості; професійної ідентичності й професійної зрілості, професійної зрілості та відповідних особистісних якостей (А. Борисюк, Ж. Вірна, В. Панок, М. Савчин, В. Скребець, М. Тоба) [1].

У сучасній соціально-економічній системі постійно зростає роль людини на всіх рівнях ієрархії управління. Ефективність діяльності керівників є визначаючим фактором результативності роботи організації та ефективності роботи персоналу загалом. Керівник, як особистість, є вагомим важелем в системі корпоративної співпраці, єдності та результативності. Його особисті якості, емоційний стан, професійні здібності, індивідуальність є складовою професійної компетентності.

Індивідуальність, з погляду розвитку і структурування психіки людини, являє собою єдність і взаємозв'язок властивостей людини як особистості та суб'єкта діяльності, у структурі яких функціонують природні властивості людини як індивіда.

У зв'язку з вкрай високою інтенсивністю спілкування в керівній діяльності, саме керівники підприємств найбільш схильні до ризику професійного вигорання.

Професійне вигорання керівника, як особистості, створює певну загрозу не тільки для посадовця, як для індивіда, а також для колективу та організації в цілому.

Термін «професійне вигорання» ввів американський психіатр Х. Дж. Фрейденбергер для характеристики психічного стану здорових людей, які інтенсивно спілкуються з клієнтами, постійно перебувають в емоційно-завантаженій атмосфері при виконанні професійних обов'язків.

Наслідками професійного вигорання керівника є:

- зниження самооцінки – управлінці, що зазнали вигорання, відчувають безпорадність і апатію, які з часом можуть перейти у агресію і відчай;

- самотність, що не дозволяє встановити оптимальні контакти в системі «керівник – ментор»;

- переважають об'єкти за теорією об'єктних стосунків (психоаналіз);

- емоційне виснаження, яке приводить до психосоматичних розладів.

Варто відмітити, що небезпека синдрому полягає в тому, що він складний в психодіагностиці, так як багато його симптомів, схожі з іншими психофізіологічними захворюваннями, наприклад, трудоголізмом [3].

Тому індивідуальна система профілактики професійного вигорання повинна мати групи методів дослідження, в основі яких є нова парадигма управління людським капіталом.

Суть зазначеної управлінської парадигми полягає в застосуванні системного підходу в управлінні, ставленні до підприємства як до відкритої системи, головною передумовою успіху якої є здатність пристосування до зовнішніх факторів, і найважливішу роль у цьому відіграє персонал. У рамках системного підходу дослідники Т. Пітерс і Р. Вотермен сформулювали концепцію 7S, яка описувала систему із семи, на їх погляд, найважливіших для розвитку та ефективного функціонування організації елементів. Нова парадигмальна орієнтація заснована на принципах демократії.

Розвиток професійної зрілості керівника є основним засобом збереження ефективної професійної діяльності та профілактики професійного вигорання індивідуальності керівника завдяки внутрішньому емоційному комфорту на займаній посаді.

Профілактика професійного вигорання залежить від основних сфер діяльності керівника:

1. фізичного здоров'я;
2. психологічного здоров'я;
3. соціального здоров'я;
4. морального здоров'я.

Професійна зрілість проявляється в орієнтації на постійне самонавчання і самовиховання керівника.

Важливими навичками, як проявом професійної зрілості на рівні очолюваної керівником організації, є вміння делегувати управлінцем своїх повноважень своїм заступникам та підлеглим. Це раціональне "зняття" стресу "влади і відповідальності", шляхом розподілу їх у своїй команді.

Професійна зрілість керівника проявляється в прагненні створити організаційну та корпоративну культуру вищого рівня зрілості, - коли зрілість організаційної культури визначається її відповідністю законодавчо-правовій базі держави та соціальною справедливістю з позиції персоналу організації.

В той час, як зрілість корпоративної культури визначатиметься, здебільшого, законами командування: довіри, чесності, порядності - моральними та психологічними законами.

У профілактиці синдрому професійного вигорання важливе значення мають різні фактори, оскільки його виникнення може мати багато причин. Важливими є організація праці, підтримка колег, конструктивне розв'язання конфліктів, зміна очікувань щодо результатів своєї праці [4]. Запобігають його появі також адекватна оцінка власної компетентності та відсутність ігнорування відпочинку та релаксації. Звісно ж, що важливу роль у підвищенні толерантності до фрустрації й розчарувань, які призводять до вигорання можуть відігравати релігійні погляди, філософські та світоглядні тенденції. Професійна зрілість керівника охоплює усі зазначені вище сфери.

Якість і зміст розвитку професійної зрілості керівника визначається інтеграцією основних сфер життєдіяльності керівника. Тому предметом розвитку професійної зрілості має бути симбіоз одночасно декількох рівнів організації людини та її систем цінностей: здоров'я (психофізіологія, стрес-менеджмент); психологія спілкування (тренінги переговорів); професійний розвиток і самонавчання (професійні спільноти, видання, асоціації, тренінги професійних навичок); самовиховання як визначення суспільного, державного сенсу і значення своєї професійної діяльності (місія організації, стратегія розвитку компанії, державні інтереси).

Список використаної літератури

1. Комар Т. В. Психологічні основи становлення професійної зрілості спеціаліста / Т. В. Комар // Теоретичні і прикладні проблеми психології. - 2017. - № 3(2). С. 75-87.
2. Попович І.С. Вплив соціально-психологічних очікувань на професійне зростання та професійне здоров'я фахівців. Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного ун-ту імені В. Даля. Северодонецьк: Вид-во СХУ імені В. Даля, 2018. № 2 (46). С. 129 – 139.
3. Принь І-М.О. Професійне вигорання керівника. Матеріали XLVIII науково-технічної конференції підрозділів Вінницького національного технічного університету (НТКП ВНТУ–2019): збірник доповідей. Вінниця: ВНТУ, 2019.
4. Ткачук Т. А. Синдром професійного вигорання як проблема сучасної психологічної науки [Електронний ресурс] / Т. А. Ткачук, І. Шумейко // Технології розвитку інтелекту. 2016. Т. 2, № 1.

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНОЇ НАУКИ І ПРАКТИКИ: ФІЛОСОФСЬКИЙ, ПСИХОЛОГІЧНИЙ ТА СОЦІАЛЬНИЙ ВИМІРИ :ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

(за матеріалами ІХ Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми гуманітарної науки і практики: філософський, психологічний та соціальний виміри», 26-27 грудня 2023 р. у межах Програми USAID «Справедливість для всіх»)

Оригінал-макет:

Поливода В.В.

Підписано до друку 31.12.2023 р.

ф. 60x90/16, ум. др. арк. 6,7

Зам. 31/12/23-249, накл. 100 пр.

Друкарня Прінт Квік

м. Київ, вул. Леонтовича 9, оф. 65

т. (044) 235-0009, 235-7528

printquick@ukr.net